

УКРАЇНСЬКА
БІОГРАФІКА
XXI СТОЛІТТЯ

МОЗАЇКА
КОНТЕКСТІВ І ФОРМ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

**УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІКА
XXI СТОЛІТТЯ:
МОЗАЇКА КОНТЕКСТІВ І ФОРМ**

Колективна монографія

Відповідальний редактор В. І. Попик

Київ – 2021

УДК 930.2:929](477)"20"

Укр 45

Авторський колектив: В. І. Попик, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф., Г. А. Александрова, д-р філол. наук, Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф., О. В. Бугаєва, канд. іст. наук, Ю. В. Вернік, Н. І. Любовець, канд. іст. наук, Н. П. Марченко, канд. іст. наук, О. В. Плющик, канд. філол. наук, доц., І. І. Стамбол, канд. іст. наук, В. В. Томозов, д-р іст. наук.

Редакційна колегія: В. І. Попик, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф. (відповідальний редактор), Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник відповідального редактора), Н. І. Любовець, канд. іст. наук, Н. П. Марченко, канд. іст. наук, О. В. Плющик, канд. філол. наук, доц. (відповідальний секретар).

Рецензенти:

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор
Бондарева Олена Євгенівна, доктор філологічних наук, професор

Друкується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського від 16.11.2021 р., протокол № 8.

Укр 45 Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм : колективна монографія / В. І. Попик, Г. А. Александрова, Л. І. Буряк та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) та ін. Київ, 2021. 400 с.

ISBN 978-966-02-9763-0 (друковане видання)

ISBN 978-966-02-9764-7 (електронне видання)

Колективна монографія Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячена аналізу сучасного стану, здобутків і невирішених проблем, завдань і визначальних тенденцій розвитку вітчизняної біографіки як інформаційно-комунікативного ресурсу в умовах політичних і соціокультурних трансформацій українського суспільства. Сформульовані в монографії теоретичні положення та методичні рекомендації адресовані дослідникам-біографістам, працівникам видавничої й інформаційної сфери, бібліотекарям, а також представникам громадських осередків — усім, хто причетний до справи біографічних досліджень, інтеграції й поширення культурологічної інформації та біографічних знань.

УДК 930.2:929](477)"20"

ISBN 978-966-02-9764-7

© Національна академія наук України, 2021
© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

Передмова (<i>В. І. Попик</i>)	5
Розділ 1. Біографіка у світі глобальних змін: перехрестя наукових студій та соціальних комунікацій (<i>В. І. Попик</i>).....	17
Розділ 2. (Авто)біографія в сучасному науково-публіцистичному дискурсі: поліфонія презентацій (<i>Л. І. Буряк</i>).....	59
Розділ 3. Мемуари як інформаційно-комунікативний ресурс: сучасний вимір репрезентацій (<i>Н. І. Любовець</i>).....	99
Розділ 4. Біографічні видання для дітей і юнацтва в Україні 2000–2020 рр. (<i>Н. П. Марченко</i>).....	143
Розділ 5. Українська музична біографіка: константи і трансформації (<i>О. В. Бугаєва</i>).....	179
Розділ 6. Роман-біографія в українській літературі початку ХХІ ст. (рецепція образу В. Винниченка в біографічній прозі Степана Процюка: нові форми осмислення) (<i>Г. А. Александрова</i>).....	241

Розділ 7. Новітня політична біографіка у світі і в Україні (<i>І. І. Стамбол</i>).....	301
Розділ 8. Пошуки «родинного коріння» як феномен відкритого суспільства (<i>В. В. Томозов</i>).....	323
Розділ 9. Новітні інтелектуальні технології у формуванні та використанні національних ресурсів біографічної інформації (<i>Ю. В. Вернік</i>).....	345
Висновки та рекомендації (<i>В. І. Попик, Л. І. Буряк, Н. І. Любовець, О. В. Плющик</i>)...	367
Список використаних джерел та літератури	377

ПЕРЕДМОВА

Ця колективна монографія є підсумком здійснених упродовж останніх років ученими Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського напрацювань, спрямованих на осмислення місця, значення та ролі сучасної української біографіки — важливого і яскравого явища вітчизняної науки й культури в інтелектуальному та духовному житті суспільства, яке під впливом утвердження європейського цивілізаційного вибору України прямує шляхом значущих якісних трансформацій, зокрема через подолання стереотипів пострадянської доби, поглиблене освоєння досвіду й досягнень світової гуманітаристики.

Праця присвячена аналізу низки нових, суттєво важливих граней сучасного стану вітчизняної біографіки, її здобутків і невирішених проблем, завдань та визначальних тенденцій подальшого розвитку. В основу монографії покладено розробки з найбільш актуальних, на думку фахівців, напрямів дослідницької проблематики, завершені в межах планової теми НДР «Біографіка та біобібліографія як інформаційно-комунікативний ресурс в умовах суспільно-політичних і культурних трансформацій українського суспільства» (2019–2021 рр.), а також ініціативні напрацювання науковців, зокрема здійснені завдяки грантовій підтримці зарубіжних наукових установ та організацій.

Головною метою авторського колективу було не лише подати узагальнену картину стану й тенденцій розвитку сучасної вітчизняної біографіки, її дослідницьких і видавничо-інформаційних проблемно-тематичних напрямів (це поле нині стало безмежним, описати його більш-менш детально вже практично неможливо), а насамперед окреслити

в концептуальному плані ті принципово нові яскраві явища, «точки зростання», у яких проявляються тепер найважливіші якісні перетворення. Об'єктивно вони є відповіддю творчого та видавничо-інформаційного співтовариства на непрості вимоги й завдання, які постали впродовж останніх років перед вітчизняною соціогуманітаристикою в умовах швидкої зміни в Україні суспільно-політичної та духовної атмосфери, збагачення інтелектуальних і культурних запитів, поглиблення й урізноманітнення освітніх, пізнавальних та професійних інтересів наших співвітчизників.

Нова суспільна ситуація обумовлює необхідність зосередження дослідницької уваги не лише на проблемах удосконалення біографічної наукової та літературної творчості, теорії й методології біографічних досліджень, освоєння сучасного творчого інструментарію, напрацьованого світовою наукою і культурою, але й, усе більшою мірою, на вивченні місця і значення біографічної літератури та інформації в конкретних реаліях життя українського суспільства, глибинних механізмів їхнього функціонування, взаємодії з читацьким / користувацьким загалом.

Наукова новизна запропонованого на суд читачів дослідження, самої постановки його завдань, визначення дослідницьких проблем полягає в рішучому перенесенні центру ваги від традиційних фахових питань теорії та методики біографістики як спеціальної історичної дисципліни, удосконалення її наукового інструментарію до осмислення явищ, які тривалий час залишалися поза сферою наукових інтересів вітчизняних учених-гуманітаріїв. Вони пов'язані перш за все з побутуванням і глибинними механізмами функціонування біографіки: загального її розвитку як сфери наукової та художньої творчості в усіх її найрізноманітніших виявах, видавничих та інформаційних форматах, а також із завданнями детального з'ясування реального місця, ролі, характеру та особливостей використання і сприйняття наукових до-

сліджень, літературних біографічних творів та різних видів біографічної інформації в суспільстві загалом і в середовищі відмінних між собою соціальних, вікових, професійних груп населення зокрема. Зазначене є вкрай необхідним для вироблення найбільш ефективних в умовах сучасної України інформаційно-комунікативних стратегій поширення й пропаганди видавництвами, ЗМІ, бібліотеками, установами науки, освіти і культури біографічного знання.

Характерною рисою колективної монографії є звернення її авторів до аналізу багатьох принципово нових для вітчизняної наукової думки проблем, а водночас — розмаїтої, багатопланової картини явищ, тенденцій розвитку, які перебувають у процесі динамічного становлення, розгортання питомих якісних рис. Їх складна і доволі рухлива мозаїка, зі зміною особистісних світоглядних і ціннісних орієнтацій наших сучасників, органічно пов'язана з багатьма контекстами суспільного, соціально-культурного й духовного розвитку. Нові явища в українській біографіці, що знаходять вияв у дослідницькій, видавничій, інформаційній діяльності, у комунікаціях між авторами та читачькими / користувачькими аудиторіями, знаходяться в русі, а отже, далеко ще не набули того чітко окресленого, усталеного характеру, який би дозволив давати їм чіткі характеристики, класифікувати, визначати місце в загальній картині сучасного поступу вітчизняної біографіки. Проте, на наш погляд, дефініції, узагальнення та класифікації є мало продуктивними для аналізу процесів, які відбуваються нині на наших очах.

Безумовно, нове у сучасній українській біографіці ще доволі тісно переплітається зі старими, консервативними, багато в чому віджилими підходами. Зрозуміло, що такою є загальна закономірність наукового і культурного розвитку, але водночас безсумнівним є й підвищення динаміки змін, що відбуваються впродовж останніх років. Отже, перед

фахівцями, які розробляють проблеми теорії і методології біографічних досліджень, постають завдання: окреслити креативні, перспективні новації, ідеї і творчі знахідки, підходи до формування біографічних нарративів, методики і формати репрезентації біографій, привернути до них увагу широкого кола вчених, літераторів, публіцистів, видавців, працівників інформаційної галузі — і тим самим допомогти становленню й утвердженню нового.

Дослідницькі пріоритети авторів розділів колективної монографії сфокусовані на окремих, найбільш актуальних, на їхню думку, проблемах та завданнях, від вирішення яких залежить подолання вітчизняною біографікою багатьох застарілих уявлень, форм і стереотипів наукової, видавничої та інформаційної роботи, утвердження нових творчих підходів, ефективних засобів комунікації авторів біографічних праць із читачами.

Визначальне місце в колективній монографії належить аналізу тих нових перспективних спрямувань біографічної дослідницької та видавничої роботи, інформаційно-комунікативної практики, які уособлюють у наш час загальний рух української біографіки до глибокого засвоєння світоглядних і теоретико-методологічних цінностей і досвіду сучасної європейської та світової науки.

До їх числа належать, зокрема, розуміння біографіки не лише як напряму наукових досліджень та літературної творчості, але і як частини складного світу гуманітарної культури наших сучасників з їхнім прагненням до постійного глибоко особистісного осмислення й переосмислення як суспільних процесів, так і власного життєвого шляху, освоєння досвіду, цінностей, ідеалів і переконань представників минулих поколінь, встановлення з ними, особливо завдяки можливостям сучасних інформаційних комунікацій з їх широким доступом до біографічної інформації, своєрідного напруженого «віртуального» духовного діалогу крізь часи.

Новим явищем для сучасної біографіки стало загальне зростання інтересу не лише до знакових постатей національного пантеону та відомих діячів «другого плану», але більшою мірою до мало знаних, замовчуваних раніше або майже забутих осіб, особливо в регіональному та місцевому, локальному, часто — суто родинному розрізі, а також до рядових учасників і свідків подій минулого й сучасності, досвід яких є цінним, унікальним для прийдешніх поколінь.

Зміни, які відбуваються у вітчизняній біографіці як важливій частині гуманітарної науки і культури, значною мірою пов'язані з прямими й опосередкованими впливами кардинальних зрушень у всіх сферах життя, зумовлених як складними і суперечливими світовими процесами глобалізації, інформаційної революції, кризовими реаліями сучасного економічного, політичного, соціального й культурного розвитку, так і настанням нового етапу інтелектуального та духовного змушнення українського суспільства ХХІ століття, яке поступово вивільняється із «зачарованого кола» пострадянської дійсності, прагне до утвердження європейських цивілізаційних цінностей, людської гідності, свободи й демократії.

За сучасних умов одним із головних спрямувань поступу української наукової біографіки має стати рішучий вихід її за межі суто академічних студій, результати яких призначені для відносно вузького кола фахового співтовариства, на великий простір «публічної науки», що слугує всьому суспільству й адресує свої досягнення широкому загалові читачів-співвітчизників, сприяючи поширенню серед них біографічних знань, розвитку пізнавальних інтересів, духовного діалогу поколінь, засвоєнню нашими сучасниками досвіду, традицій та моральних цінностей попередників, утвердженню гуманістичних ідеалів, здатності розуміння іншого, а отже — й загальному піднесенню гуманітарної культури, що є дуже важливим для консолідації розбурханого пристрастями українського суспільства.

Доктор історичних наук, професор Л. І. Буряк звертає принципову увагу на необхідність творчого переосмислення з позицій здобутого українською гуманітаристикою новітнього досвіду всього шляху розвитку української біографіки в роки незалежності, її досягнень і невирішених проблем, зокрема, долі вибудованих нею героїко-романтичних наративів та міфів. Дослідниця наголошує на суттєвих зрушеннях у вітчизняному просторі біографіки, який демократизується, динамізується, візуалізується, втрачає жанрову усталеність, тяжіє до пошуку нових форм у контексті глобальних світоглядних й естетичних переосмислень. Особливого значення набуває впевнене оволодіння дослідниками — науковцями, літераторами, публіцистами — напрацьованим сучасною світовою наукою та культурою розмаїттям творчого арсеналу біографічного письма, новітніми формами й методами реконструкції біографій. Альтернативні форми (авто)біографічних реконструкцій, що з'явилися упродовж останнього часу (автобіографія-щоденник, спогади-інтерв'ю, біографічна есеїстика, інтернет-інтерв'ю тощо), є переконливим підтвердженням прагнень вітчизняної біографіки до модернізації, її потенційних можливостей змінювати свою конфігурацію з огляду на запити суспільства та новітні комунікаційні технології.

У межах проблематики, запропонованої читачам колективної монографії кандидат історичних наук Н. І. Любовець, яка вже багато років працює над дослідженням українського мемуарію, зосереджує увагу на його значенні не лише як неоціненного джерела для пізнання вітчизняного минулого, нелегких шляхів суспільно-політичного розвитку, історії українського культурного та національно-визвольного руху, вивчення поглядів, думок, діяльності його визначних діячів та рядових учасників, але і як вагомого культурно-історичного явища, що виконує в суспільстві важливі комунікативні функції. Глибоке автор-

ське осмислення в мемуарах подій минулого — одночасно суб'єктивне і громадянське, філософське й особисто-емоційне, — відкриває шлях для входження наших сучасників у розуміння внутрішнього світу, уявлень та ідеалів представників минулих поколінь, а отже — і для напруженого духовного діалогу з ними, осмислення їхнього досвіду й моральних принципів, що набуває нині особливого звучання в контексті збереження національної пам'яті, утвердження патріотичної свідомості, боротьби за консолідацію українського суспільства. У світлі цього дедалі більш актуальною стає проблема інтеграції українського мемуарію в суспільний простір та його систематизація.

Зростає інтерес і до гендерних спрямувань біографічних досліджень, які в українській біографіці тривалий час відстоювали своє право на широкий і вільний розвиток, наштотуючись на нерозуміння з боку консервативного та заідеологізованого загалу, десятиліттями призвичаєного бачити в героях біографічних творів не жінок та чоловіків, а абстрактних, позбавлених часто найсуттєвіших людських рис, емоцій і душевних переживань «діячів», «борців», «учасників», провідників національних ідеалів та певних політичних спрямувань. У сучасному світі саме гендерні дослідження в біографіці — першорядна увага до жіночої біографії / автобіографії, епістолярію, щоденників, мемуарів, — можливо, найбільшою мірою відображають гуманістичний пафос науки та культури, їх зосередження на ідеях цінності й унікальності людської особистості.

Значне місце в колективній праці приділено проблемам біографічної літератури та біографічної інформації для дітей та юнацтва, що відображає особливу роль біографічного знання у становленні уявлень підростаючого покоління про Батьківщину в образах її достойників. Будучи сформованими в ранні роки, особисті та суспільні ідеали, традиції, пов'язані з діалогом поколінь, залишаються у свідомості

людини-громадянина на все життя, стають основою її патріотичних переконань. Авторка розділу про новітню біографіку для дітей і юні в Україні, кандидат історичних наук Н. П. Марченко — дослідниця біографічної літератури та біографічного книговидання для дітей, місця та значення пропаганди біографічного читання в роботі закладів освіти, дитячих та юнацьких бібліотек, культурологічних осередків. Їй належить чимало проблемних праць із питань біографіки дитинства, методичних особливостей подання біографічних сюжетів у художній та навчальній літературі для дітей. Н. П. Марченко у своєму дослідженні звертається до особливо важливого — багатьох нових для вітчизняної науки та освітньої і виховної діяльності аспектів розуміння місця і значення біографічної літератури, книговидання для дітей та юнацтва, які в сучасних умовах стають першорядними. Йдеться, зокрема, про виокремлення в українській біографічній книжці для дітей гендерної проблематики. Не меншою мірою на увагу заслуговують ті новітні спрямування літератури для дітей та юнацтва, які позначені вдумливим використанням здобутків і досвіду новітньої світової біографіки щодо мотивування юного читача до особистісного зростання, соціалізації та самоствердження.

Значний науково-теоретичний і методичний інтерес становлять розділи колективної монографії, присвячені проблемам сучасного стану й перспектив розвитку окремих проблемно-тематичних та галузевих спрямувань вітчизняної біографіки.

Глибокий аналіз здобутків та новітніх трансформацій вітчизняної музичної біографіки, що в роки незалежності України вперше утвердилася як самостійний дослідницький напрям, у центрі якого знаходиться людина-митець, діяч музичної культури, його біографія і творча доля, представлено кандидатом історичних наук О. В. Бугаєвою. На думку авторки, піднесення музичної біографіки є не лише

даниною пам'яті багатьом забутим діячам музичного мистецтва й визнанням їхнього значення в розвитку української національної культури та духовності, але й виступає нині одним із найважливіших інструментів формування сучасних дослідницьких підходів до осмислення всього історичного поступу української музичної культури від давніх часів до сьогодення.

Новим тенденціям у розвитку української літературної біографіки присвячено розділ, підготовлений доктором філологічних наук Г. А. Александровою, — дослідження особливостей сучасного біографічного роману (на прикладі аналізу «роману-психографії» Степана Процюка) із зосередженням уваги на процесах переформатування його канонічних форм, появі нових жанрових різновидів та модифікацій, творів-концепцій, творів-провокацій.

Суттєву новацію у вивченні стану й завдань розвитку біографічних досліджень та книговидання в Україні здійснено кандидатом історичних наук І. І. Стамболом у спробі аналізу проблем сучасної вітчизняної політичної біографіки — напряму, який тільки починає в нас по-справжньому формуватися в сучасних вимірах. Спираючись на досвід його розвитку й теоретичної рефлексії над ним у країнах з розвиненими демократичними традиціями, дослідник звертає увагу на значимість політичної біографіки для справи забезпечення відкритості суспільства, становлення атмосфери відповідальності представників політикуму. Особливого значення науковець надає проблемам модернізації цього жанру біографіки в умовах новітньої інформаційної революції, його взаємозалежності з літературою, телебаченням і, що наразі актуально, — із соціальними мережами.

Зростанню місця біографічних і генеалогічних знань у культурі суспільства, в особистісному світі інтересів сучасної людини присвячено розділ, підготовлений доктором історичних наук В. В. Томозовим. Зацікавленість наших спів-

вітчизників пошуками «родинного коріння» він розглядає як важливий феномен розвитку відкритого суспільства, відродження його історичної пам'яті.

Окреме місце в колективній монографії належить теоретичним напрацюванням із проблем стану, визначальних тенденцій та актуальних завдань розвитку сучасного українського біографічного науково-інформаційного простору, проблемам інтеграції та поширення біографічних знань про діячів минулих поколінь.

Світовий досвід розвитку та вдосконалення інформаційних технологій як базової умови формування й використання ресурсів біографічної інформації проаналізовано Ю. В. Вернік. За її висновками, найбільш перспективною в наш час формою збереження біографічної інформації як однієї з найважливіших частин національної історико-культурної спадщини, є її акумуляція шляхом діджиталізації біографічних словників і розбудови електронних біографічних архівів. Зазначене створює надійні передумови для здійснення історичних і аналітичних досліджень у галузі цифрової гуманітаристики, оскільки в комплексі забезпечує доступність матеріалів для фахівців і широкої аудиторії, оптимізацію пошукових запитів, можливості для застосування в гуманітарній сфері методів обробки інформації, роботи з «великими даними», візуалізації й побудові «історичних соціальних мереж».

Результати напрацювань останніх років, оприлюднені на сторінках колективної праці, є важливим етапом на шляху осмислення проблем розвитку вітчизняної біографіки крізь призму сприйняття їх суспільством в умовах сучасних глобалізаційних викликів, соціокультурних трансформацій та Digital Humanities (DH).

Авторський колектив висловлює сподівання, що запропонована праця сприятиме поглибленню й коригуванню

наявних нині теоретичних уявлень щодо загального спрямування, світоглядних орієнтирів, методичних засад, творчого інструментарію, найбільш перспективних з наукового погляду, корисних і цікавих для різних читацьких аудиторій тематичних напрямів та жанрових форм біографічних видань, ефективних організаційних засобів сприяння подальшому розвитку й промоції біографічної дослідницької та літературної роботи, видавничої та інформаційно-бібліотечної справи.

Узагальнені в колективній монографії напрацювання Інституту біографічних досліджень НБУВ покликані стати основою впровадження креативних методичних і практичних рекомендацій для професійних дослідників-біографістів, літераторів і журналістів, краєзнавців, спеціалістів ЗМІ, фахівців бібліотечної галузі та інформаційних центрів, зокрема тих, хто працює в царині біо-бібліографії, педагогів, видавців щодо вдосконалення справи підготовки й публікації біографічних праць, підвищення ефективності формування ресурсів біографічної інформації, надання їм більш точної адресної спрямованості на різні читацькі й користувачькі аудиторії, посилення значущості використання біографічного знання в навчанні та вихованні, поширенні інформації про Україну, сприяння зміцненню національної ідентичності наших співгромадян, консолідації українського суспільства.

Пропонуючи на розгляд широкого фахового співтовариства нову колективну працю, Інститут біографічних досліджень НБУВ прагне ініціювати плідні наукові дискусії та обговорення порушених у ній проблем, що сприятиме активізації творчої та ділової співпраці з колегами наукових установ і закладів освіти, бібліотек, архівів і музеїв, видавництв, ЗМІ, інформаційних центрів.

Відгуки, зауваження та пропозиції, матеріали щодо організації фахових обговорень і розвитку різноманітних форм співробітництва просимо надсилати на адресу: 01601, Київ-31, вул. Володимирська, 62, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут біографічних досліджень (Тел.: +380 44 288 13 84. E-mail: ibd@nbuv.gov.ua)

РОЗДІЛ 1

БІОГРАФІКА У СВІТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН: ПЕРЕХРЕСТЯ НАУКОВИХ СТУДІЙ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Величезні зрушення в усіх сферах життя, у світогляді й психології наших співвітчизників, що обумовлені епохальними позитивними змінами в поступі українського суспільства, яке вивільняється нині із «зачарованого кола» пострадянської дійсності, прагне до утвердження свого європейського цивілізаційного вибору, гуманістичних цінностей, відкритості, свободи й демократії, а з іншого боку — як нелегкими випробуваннями, викликаними відкритою військовою агресією та прихованою «гібридною війною» з боку Російської Федерації, так і складними й суперечливими за своїми наслідками світовими процесами глобалізації, інформаційної революції, кризовими реаліями сучасного економічного, політичного, соціального й культурного розвитку, настанням загальної ситуації невизначеності майбутнього мають нині всеосяжний вплив на інтелектуальну й духовну атмосферу України.

Усе це виступає каталізатором глибинних трансформацій як на рівні суспільної свідомості, розуміння національної ідеї та громадянських ідеалів, так і в плані самоусвідомлення кожного українського громадянина, еволюції його світоглядних цінностей, життєвих прагнень, становлення нових соціально-культурних і соціально-психологічних очікувань від сучасності й майбутнього.

Значних перетворень при цьому зазнає і внутрішній, суб'єктивний світ культури окремої особистості, який і формує її індивідуальний життєвий простір, що складає його гуманітарну оболонку. Закономірним результатом цих перемін стає відчутне зростання зацікавленості наших спів-

громадян світом людини в усіх його проявах — не лише історичних, обумовлених характером і подіями тієї чи іншої доби, але й у «вічних», так би мовити, «надчасових» вимірах; посилення інтересу до окремої особистості в усій суперечливості й драматизмі її проявів, життєвого шляху, долі, до проблем її самореалізації. Вагоме місце в цьому процесі належить переосмисленню досвіду минулих поколінь. Саме цим обумовлено загальне зростання інтересу до біографіки в її найрізноманітніших формах і жанрах, загалом — біографічних знань, біографічної інформації.

Сьогодні дослідники та видавці, фахівці бібліотечної й інформаційної справи, як ніколи раніше, повинні враховувати, що біографічне знання набуває особливого значення для духовних пошуків й особистісного зростання наших сучасників, формування їхніх переконань та ідеалів, нових систем цінностей, життєвих стратегій, підтримки міжпоколіннєвої передачі моральних засад, досвіду й традицій, утвердження уявлень про органічний зв'язок людини з рідною землею.

Зміни в розумінні місця, ролі, значення біографіки, біографічного знання в інтелектуальному й духовному житті сучасного українського суспільства, багатовимірні впливи, які вони здійснюють на загальне спрямування біографічних досліджень і публікацій, справу поширення біографічних знань, заслуговують сьогодні на глибоке й усебічне дослідження. Вони опинилися в центрі уваги вітчизняних вчених, насамперед — науковців Інституту біографічних досліджень НБУВ. Розглядаючи цю проблематику, автор спирається як на результати власних напрацювань, опубліковані впродовж останніх років ¹, так і на праці своїх колег, що

¹ Попик В. І. Біографіка як феномен науки і культури. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 15–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2020_19_4; Його ж. Вітчизняна біографіка в умовах трансформацій інтелектуального і духовного життя суспільства. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 20. С. 149–171. doi.org/10.15407/ub.20.149.

присвячені визначальним проблемам розвитку української біографіки в сучасних умовах, збагаченню її творчого арсеналу, урізноманітненню форм комунікації авторів біографічних досліджень із різними читацькими аудиторіями².

Біографіці — науковій, літературно-художній, публіцистичній, у всій різноманітності її форм і жанрів, включно з тими, що сформовані новітнім електронним інформаційним простором (наукові праці, публікація щоденників і мемуарів, епістолярію, документів, біографічна романістика, преса, інтернет-ресурси, телебачення, кінематограф, соціальні мережі, блогосфера тощо) — нині належить дедалі більше місце в інтелектуальному й духовному житті суспільства, у гуманітарній культурі, у внутрішньому особистісному світові культури окремої людини.

Здійснені в минулі роки дослідження виявили виникнення принципово нового соціально-культурного феномену — своєрідного інтенсивного «віртуального діалогу» наших співвітчизників з людьми попередніх поколінь, що став можливим завдяки інформаційній революції та новітнім технологіям, які забезпечують широку доступність історико-біографічних публікацій і ресурсів біографічної інформації. Наших співвітчизників цікавить життєвий

² Буряк Л. І., Ляшко С. М., Марченко Н. П., Попик В. І. Збагачення творчого арсеналу біографічного письма. Біографічна література non-fiction. *Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи* : колективна монографія. Київ, 2019. С. 99–108; Буряк Л. Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2017. Вип. 15. С. 13–42. doi.org/10.15407/ub.15.013; Її ж: Українська біографістика «плинних часів». *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 33–52. doi.org/10.15407/ub.19.033; Марченко Н. П. Презентація біографічного знання в сучасних українських біографічних виданнях для дітей і підлітків. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 53–69. doi.org/10.15407/ub.19.053.

шлях, досвід, здобутки, людські характери, принципи, традиції та моральні настанови знаних і відносно мало відомих представників попередніх поколінь, а також їхнє власне родове «коріння». Яскравим наочним свідченням цього стало впродовж останніх десятиліть розгортання поряд із професійними дослідницькими біографічними студіями численних аматорських розшуків документів та матеріалів, автобіографічної й мемуарної творчості.

Водночас особливо відчувається, що біографіка швидко переміщується зі сфери суто наукової й літературної, професійних і читацьких інтересів відносно вузького кола фахівців та поціновувачів у самий центр соціально-культурних комунікацій і наразі посідає чільне місце у свідомості доволі широкого людського загалу, особливо його активних читачів. Означена тенденція є світовою, пов'язаною із загальним зростанням освітнього й культурного рівня та формуванням людини нового типу — з розвинутими інтелектуальними й культурними запитами, індивідуальним самоусвідомленням, готовністю до дій в умовах швидкоплинних змін, прагненням до самореалізації в глобалізованому й високотехнологічному суспільстві. Вона все більше проявляється нині й в Україні. Безумовно, значну роль у її поступі відіграє і кризовий характер сучасного розвитку, прояви якого гостро відчуються кожною мислячою людиною.

Піднесення загальної гуманітарної культури суспільства (а біографічне знання — її важливий елемент) на сьогодні є одним із вагомих чинників самоствердження особистості та її усвідомлення себе частиною національного організму й світового часопростору. І це суттєво для здобуття людиною своєрідної «константи» — психологічного відчуття «твердого ґрунту», — надійної опори в бурхливому вирі суспільного розвитку, що охоплює минуле, створюючи зв'язок з попередниками, сучасне — як середовище живих безпосередніх багатогранних соціальних зв'язків і реалізації креативних можливостей, та перспективи майбутньо-

го — як життєвий простір, що вже розбудовується нинішніми поколіннями для нащадків. При цьому можливості, які забезпечує усвідомлення особистістю себе в потоці поступу гуманітарної культури — національної та світової — «з минулого в майбутнє» не лише збагачують її духовно. Вони також створюють прихисток від (часом незрозумілого й несподіваного) шквалу кардинальних перемін у всіх сферах життя — «шоку майбутнього», до протистояння якому відомий американський соціолог та футуролог Е. Тоффлер ще кілька десятиліть років тому закликав готуватися, ретельно окультурюючи життєве середовище навколо себе, виробляючи дієві форми та методи адаптації³.

Біографіка в інтелектуальному й духовному житті українського суспільства

Біографічне знання, як складова національного самоусвідомлення гуманітарної культури, здавна відіграло в житті українського суспільства особливу роль. В умовах бездержавного, поневоленого існування, необхідності постійної протидії імперському нівелюванню з метою збереження власного вогнища духовного життя українська біографіка посіла місце в самій серцевині національного буття, стала справжньою берегинєю історичної пам'яті, вмістилищем знакових образів Батьківщини, народних ідеалів, традицій і моральних цінностей.

У цьому розумінні як носій національно-патріотичної свідомості вона відіграла в Україні відчутно більшу й набагато важливішу роль, ніж у багатьох країнах з усталеною власною державністю, що мали вільні умови для розвитку національних культур. Водночас постійне зосередження пріоритетів вітчизняної біографіки на розбудові героїко-патріотичного наративу та завданнях ідейної

³ Тоффлер Э. Шок будущего. М. : АСТ, 2002. 557 с. (Часть 6. Стратегия выживания. С. 402–529).

підтримки національного поступу й дещо звужувало її проблемно-тематичний діапазон.

Здобуття Україною незалежності, відкривши простір процесам національного відродження, окреслило принципово нові завдання й можливості розвитку гуманітарної науки та культури, закономірно обумовило й поступову трансформацію провідних спрямувань вітчизняної біографіки. Нині з висоти тридцятиріччя незалежності України можна простежити, як поступово змінювалися за цей час дослідницькі й читацькі інтереси, якої значної еволюції зазнав центральний герой історико-біографічної літератури.

У 90-х роках атмосфера боротьби за утвердження національної державності й подолання тоталітарної спадщини у свідомості людей закономірно висунула в центр уваги постаті провідників національного руху та визвольних змагань — гетьманів і полководців Козацької доби, діячів Українського національного відродження, Української революції 1917–1921 рр., які найбільше втілювали ідеали борця й служіння Україні. Значне місце поряд із ними посідали діячі культури, які стали жертвами репресій тоталітарного режиму й імена яких досі повертаються до скарбниці народної пам'яті. Суспільна атмосфера кінця ХХ — початку ХХІ ст. визначила за національний ідеал їхню відданість українській справі, зробила його головним і, по суті, безальтернативним мірилом значимості особи в національній історії та культурі, основою оцінювання всієї її діяльності, політичної, громадянської й творчої спадщини. Цьому чималою мірою посприяли звернення до досвіду вітчизняної біографіки кінця ХІХ — перших десятиліть ХХ ст., а також ідейні впливи провідних діячів наукових та культурологічних центрів української діаспори, які надавали в той час значну допомогу в розвитку української гуманітаристики, відродженні історичних і культурних традицій.

Проте поступово смислові акценти української біографіки в розумінні суспільного ідеалу почали закономірно

змінюватися. Вирішення першочергових завдань утвердження суверенної української державності, національного відродження, повернення із забуття численних замовчуваних раніше імен, а також глибинні внутрішні процеси, що відбувалися в громадсько-політичному, соціальному, інтелектуальному й духовному житті суспільства, зокрема й становлення нового покоління, яке виросло вже в умовах незалежності, обумовили суттєве розширення проблемно-тематичної спрямованості біографічних досліджень і публікацій, а також зміни самої системи цінностей, погляду на події й постаті минулого.

Пріоритет героїчних борців, образи яких все-таки були повернуті значною мірою обличчям у минуле, у біографіці поволі став поступатися місцем ідеалу творчої, креативної особистості, яка рухає суспільство в майбутнє, втілює в собі органічний зв'язок попередніх поколінь із сучасниками, з перспективами майбутнього. З'явилися присвячені долі й спадщині провідних діячів науки і культури, письменникам, митцям численні наукові праці, зразки інтелектуальної біографіки non-fiction, художні твори, біографічна публіцистика. Водночас тема їхнього служіння Батьківщині, національній справі як головному ідеалу українства набула якісно іншого, більш глибокого, але значно менш пафосного й прямолінійного звучання. Головне ж — вона перестала бути тією єдиною віссю, навколо якої конструювалися біографії достойників, що дозволило звернутися до відтворення образів людей минулих епох у всій їхній реальній складності та багатогранності, уникаючи зайвої романтичної глорифікації й усього того, що у вітчизняній публіцистиці швидко здобуло назву «забронзовілості».

Завдяки цьому здебільшого вже не історія відображала-ся в «людських вимірах» — їх було повернуто самим особистостям, персонажам біографічних творів, образи яких позбулися спрощеної прямолінійності та схематизму. За цими змінами центральних персонажів вітчизняної біо-

графіки, підходів до їх відображення яскраво проступило нове розуміння українцями суспільних ідеалів, у центрі яких знаходиться людська особистість.

Нині із суперечливими почуттями спостерігаємо, як суспільні зрушення останніх десятиліть відчутно відсунули в минуле з обрїю зацікавлень широкого загалу наших сучасників героїчні постаті Козацької доби, борців за незалежність першої половини ХХ ст., майже повністю й не завжди справедливо — діячів радянських часів, а також значною мірою, — і що дуже прикро, — імена незаслужено забутих і замовчуваних або репресованих чи затаврованих свого часу співвітчизників, для відновлення пам'яті яких так багато робилося в перші десятиліття незалежності. Теза, що буквально «висіла в повітрі» і була влітку 2020 р. дуже необачно й прямолінійно публічно озвучена народним депутатом Іриною Верещук: «сьогодні історія, крім самих істориків, нікому не потрібна»⁴, на превеликий жаль, багато в чому відображає настрої, досить поширені в нашому суспільстві.

Зазначені реалії закономірно по-новому ставлять питання: що необхідно робити задля того, аби імена, здобутки, людський досвід, традиції й моральні переконання діячів минулого, сповідувані ними цінності, їхнє розуміння своєї доби й погляд у майбутнє не залишилися поза духовним арсеналом сучасного українського суспільства? Яким повинно стати в наш час спрямування зусиль біографів щодо розвитку духовного зв'язку між нинішніми й минулими поколіннями, збереження й постійного переосмислення, нового прочитання їхніх цінностей, досвіду, традицій?

⁴ Верещук І. Бандери ніколи не буде у «пантеоні» національних героїв України. То є Львів. URL: https://inlviv.in.ua/lviv/bandery-nikoly-ne-bude-u-panteoni-natsionalnyh-geroyiv-ukrayiny-vereshhuk?fbclid=IwAR1a2fPh26pEKLBsvJQ0l_F5Kkqv5LWudjwkm0LkWf-aywyWCGHELwHIRLs.

Не можна байдуже проходити повз те, що в сучасній українській біографіці існує певний дисонанс між тим, як бачать і відтворюють у своїх творах постаті минулого професійні дослідники — не лише історики, а й представники інших гуманітарних і соціальних дисциплін, зокрема ті літератори, які здебільшого живуть ще ідеалами та досвідом попередніх десятиліть, і тим, чого від біографічних творів чекають читачі — не абстрактний «читацький загал», а яскраво окреслені своїми несхожими вподобаннями різноманітні аудиторії.

Проблема така справді існує, і полягає вона в тому, що саме бачення минулого та його постатей часто по-різному розуміється представниками політичних, наукових і творчих еліт, професійними авторами історико-біографічних досліджень, налаштованими все ще переважно на «відновлення пам'яті», «відродження і збереження традицій», глорифікацію героїв своїх творів, та, з іншого боку, широким громадським загалом, реальним колом читачів біографічної літератури. Через це далеко не все написане й опубліковане стає затребуваним, а отже — не перетворюється на активний інтелектуальний і духовний капітал, що використовується суспільством.

Зважаючи на це, дослідники-біографісти, видавці біографічної літератури, фахівці інформаційної, зокрема бібліотечної справи, як і всі, хто працює у сфері гуманітарної науки, освіти та культури, повинні враховувати у своїй роботі швидкі й значущі зміни в духовній атмосфері українського суспільства. Саме життя настійно вимагає уважного погляду на проблеми біографіки з урахуванням не лише напрацьованих поколіннями попередників традицій і актуальних завдань національного поступу, а й особливих «професійних» закономірностей і вимог розвитку наукової та літературної творчості більшою мірою з позицій сучасного суспільства, читацького загалу, якому адресована наукова й літературна біографічна продукція. При цьому на особливу

увагу дослідників і видавців заслуговують саме проблеми врахування тих зрушень у суспільній атмосфері, які здебільшого визначають читацькі настрої й уподобання.

Нові інтереси й запити читацької аудиторії як відображення соціально-культурних змін

У ставленні широкого кола читачів до постатей минулого, як у дзеркалі, відображаються кардинальні зрушення, що відбуваються на наших очах у суспільстві, у його інтелектуальних і духовних запитах, в уявленнях людей про життєві цінності й ідеали. Суто пізнавальний інтерес до минулого справді зменшується, оскільки воно не надто подібне до наших днів і не спроможне запропонувати надійних рецептів для вирішення сучасних проблем. Читачі, особливо молодь, шукають у минулому насамперед живого перегуку із сьогоденням і погляду в майбутнє, чекають від біографів на принципово нові підходи, які допомогли б їм в освоєнні цінностей і досвіду попередніх поколінь, — але вже не заради «загальної освіти», як це було колись, у застійні часи «розвинутого соціалізму», а задля власної успішної соціалізації в складних і суперечливих реаліях сучасного життя.

Завершення в цілому впродовж минулого п'ятиріччя в житті України перехідної пострадянської доби з її безперервним оглядом у минуле, постколоніальними й посттоталітарними травматичними переживаннями, прагненням до самозамкненості й традиціоналізму в ім'я збереження національної ідентичності й, як результат, творенням все нових героїко-романтичних і трагедійних міфів і симулякрів навіть на тлі недостатньої готовності значної частини українського суспільства до сприйняття суперечливих процесів глобалізації, інформаційної революції, утвердження постіндустріального суспільства прискорило серед доволі широкого загалу наших співвітчизників кардинальний, хоча й психологічно досить непростий, процес перегляду

світоглядних цінностей, формування нових життєвих очікувань і стратегій.

В усвідомленні все більшої частини наших співгромадян відбувається відхід від ідеалів суспільства, побудованого на дискредитованих реаліями життя патерналістських і популістських засадах домінування держави як гаранта «соціальної справедливості». На їхньому місці в думках і очкуваннях українців постають європейські ідеали відкритого демократичного суспільства, здатного реально підтримувати власні ініціативи громадян, готових до їхньої самостійної творчої реалізації в умовах глобалізації. З поправкою на тверезе розуміння громадянами відсутності в Україні як нині, так і на тривалу перспективу якихось «рівних можливостей» це стимулює формування у свідомості широкого кола розвинутих і активних людей прагнень до розбудови в собі сильної, рішучої й самодостатньої особистості, з особливим акцентом на індивідуальній відповідальності за власну долю й спроможності до самоствердження в боротьбі проти численних життєвих перешкод через волю, знання, і головне — постійній готовності до «внутрішніх інновацій».

Зазначені чинники обумовлюють формування нового ставлення до проблем особистості і, не в останню чергу, до досвіду попередніх поколінь, їхніх цінностей та традицій, а отже — і нових пізнавальних читацьких інтересів, у тому числі й зосереджених на історико-біографічній інформації як джерелі знань і досвіду для конструювання та реалізації власних життєвих стратегій. Саме ця частина наших співвітчизників — людей принципово нової формації — становить потенційне середовище читачів інтелектуальної, зокрема біографічної, літератури. Формуючи в умовах суспільства, що невпинно змінюється, власну **нову ідентичність**, вони готові шукати духовну опору не лише на ґрунті сучасності: у прикладах здобутків і перемог успішних, талановитих людей, які «самі себе побудували» (а це

притаманне здебільшого молоді), і в життєвому досвіді, моральних цінностях і традиціях попередників, їхній здатності до відстоювання своїх ідеалів і протистояння жорстким життєвим обставинам.

Цілком природно, що в таких читачів закладаються й принципово нові вимоги до біографічної літератури. Вони зацікавлено чекають на твори, у яких яскраво репрезентований такий досвід представників попередніх поколінь, що за своєю сутністю не відходить у минуле, а навпаки, у найважливіших своїх смислах актуалізується в умовах сьогодення, стає досвідом, активно звернутим обличчям до майбутнього. Освоєння його потрібне їм для динамічного внутрішнього розвитку, для самоствердження.

Нові вимоги до наукової та літературної біографічної творчості

Зазначені реалії висувають принципово нові вимоги до всієї справи біографічної творчості, книговидання та поширення біографічних знань — причому в усіх наукових і літературних формах та інформаційних форматах. Це суттєво сприяє поступовому відходу від укоріненого в минуле дискурсу «колоніальної» та «постколоніальної» біографіки, яка була вимушена лише ілюструвати постатями минулого наперед визначене догматичне розуміння історичного процесу та подавати інформацію про особу в річищі певних домінуючих ідеологічних канонів, хоча, на жаль, доводиться констатувати, що така звичка значною мірою залишилася й дотепер, коли самі канони докорінно змінилися.

Сучасний читач очікує від біографів уже не шаблонного «ілюстрування» вітчизняної історії обличчями-прикладми провідників, борців і героїв, не схематичних образів, і не моралізаторства. Нині стає все більше зрозумілим, що біографічна література повинна не «виховувати», не прямолінійно й зверхньо повчати, пропонуючи нормативні зразки патріотичного мислення та поведінки, громадян-

ської активності, а вміло й тактовно на яскравих прикладах мотивувати читача до внутрішніх змін, до особистісного громадянського, інтелектуального й духовного піднесення, професійного зростання, виховання в собі рис активного члена суспільства й новатора, успішної у своїй справі людини. Біографічна книжка, публікація в ЗМІ, електронний інформаційний ресурс, позбавлені цього, значно меншою мірою викликають довіру й інтерес з боку широкої читацької аудиторії та приречені чимдалі більше залишатися поза її увагою. Люди нової генерації зацікавлені в глибокому розкритті постатей минулого, представленні їх у всій їхній повноті й природності, без «забронзовілої» статичності та ідеалізації, навпаки — у безперервному русі, драматизмі життєвих колізій, у неминучих помилках і складних суперечностях внутрішнього розвитку особистості, у невдоволенні собою, сумнівах і безкінечних пошуках, у неспинній «розбудові самого себе» — тобто у всьому тому, що є справді значимим для особистості в наш час.

Саме тому ґрунтовні біографічні дослідження усталеного академічного формату спрямовані переважно на поглиблене осмислення минулого через образи його діячів, підготовлені відповідно до всіх канонів історичної науки, а особливо якщо їхня структурна побудова та виклад матеріалу тяжіють до зразків дисертаційних робіт, уже не сприймаються вимогливими читачами за беззаперечні досягнення, крім, звичайно, колег по ремеслу. Складається ситуація: такі праці створюються й обговорюються у високопрофесійному, але занадто вузькому колі наукового співтовариства самі по собі, а величезний обсяг біографічних досліджень різноманітної спрямованості, форм і жанрів живе й розвивається поряд, цілком незалежно, значною мірою стихійно — теж сам по собі.

На цьому тлі відбувається поступове переміщення оригінальних, реально затребуваних читацьким загалом, біографічних студій, присвячених яскравим постатям вітчиз-

няного минулого, у простір вільної від дисциплінарних обмежень заформалізованості відповідно до обов'язкових вимог і правил історичної науки, інтелектуальної біографіки як non-fiction, так і літературно-художньої. Все більша частка в біографічному книговиданні та інформаційних ресурсах друкованих й електронних ЗМІ належить нині біографічним працям і матеріалам, створеним, власне, поза межами наукових досліджень у їхньому академічному, дисциплінарному розумінні, зокрема в жанрі біографічної публіцистики, а також книжкам художнім, культурно-просвітницького та навчального призначення, у тому числі розрахованих на дитячо-юнацьку аудиторію. Саме вони здебільшого тепер посідають перші місця серед симпатій вимогливої читацької публіки. Така продукція найбільшою мірою позначена вдумливим використанням здобутків і досвіду новітньої європейської та світової біографіки.

Найбільшою мірою це втілюється в стрімкому розвитку інтелектуальної біографічної літератури non-fiction. Переваги цього напрямку біографіки полягають у тому, що він надає авторам значно більший простір комунікації з читацькою аудиторією, ніж власне наукові історико-біографічні дослідження, створює можливості для гнучкого поєднання викладу документально достовірних історичних фактів з філософськими роздумами, дослідницькими гіпотезами й, певною мірою, авторським суб'єктивним поглядом на постаті минулого та мотивацію їхніх вчинків.

Завдяки цьому жанр біографічної літератури non-fiction стає дедалі більш принадним для авторів, внутрішньо підготовлених до використання новаторських форм письма, серед яких чимало й учених-гуманітаріїв вищої кваліфікації, і для вибагливих читачів. Таким чином, українська біографіка впродовж останніх років збагатилася цілою низкою праць, присвячених найбільш яскравим і цікавим для наших сучасників постатям української культури, які стали помітною подією інтелектуального життя.

Важливим здобутком інтелектуальної біографіки останніх десятиліть стали спроби П. М. Кралюка по-новому осмислити події та постаті, пов'язані зі становленням модерної української нації⁵; роботи В. О. Шевчука⁶ та Л. В. Ушкалова⁷, спрямовані на розкриття з висоти досвіду нашого часу постаті Григорія Сковороди; «Повість про Миколу Зерова» В. Є. Панченка⁸; книга С. В. Тримбача, присвячена проблемі ідентифікації Олександра Довженка в національному часопросторі⁹; праця В. П. Агеєвої — нове прочитання постаті «(не)радянського» поета Миколи Бажана¹⁰. Подіями інтелектуального життя стали есеї Р. Д. Горака про Ірину Вільде¹¹ та українську співачку на американській землі Квітку Цісик¹², дослідження Ю. Г. Віленського про письменника та правозахисника-киянину Віктора Некрасова¹³, книга Б. О. Жолдака про талановитого українського перекладача Миколу Лукаша¹⁴, не-

⁵ Кралюк П. Петро Конашевич-Сагайдачний — творець української нації? Харків : Фоліо, 2019. 176 с.

⁶ Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли. Київ : Пульсари, 2008. 525 с.

⁷ Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і Літера, 2017. 368 с.

⁸ Панченко В. Повесть про Миколу Зерова. Київ : Дух і Літера, 2018. 624 с.

⁹ Тримбач С. Олександр Довженко: Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часопросторі. Вінниця : Глобус-Прес, 2007. 800 с.

¹⁰ Агеєва В. Візерунок на камені. Микола Бажан: життєпис (не)радянського поета. Львів : Вид-во Старого Лева, 2018. 495 с.

¹¹ Горак Р. Кинути каменем: есеї про Ірину Вільде. Львів : Апріорі, 2016. 540 с.

¹² Горак Р. Журавлі відлетілі...: есеї про Квітку Цісик та її рід. Львів : Апріорі, 2018. 395 с.

¹³ Віленський Ю. Віктор Некрасов. Портрет життя. Київ : Дух і Літера, 2018. 321 с.

¹⁴ Жолдак Б. Під зіркою Лукаша. Київ : Дух і Літера, 2018. 318 с. : іл.

одноразово перевидане дослідження Д. В. Стуса про свого батька «Василь Стус: Життя як творчість»¹⁵.

Нові синтетичні форми біографічного дослідження, побудовані на перетині ґрунтовної наукової біографіки, літературознавчих студій, літературної критики, філософської есеїстики та авторської публіцистики, використання в тексті «усної історії» й неопублікованого епістолярію продемонструвала підготовлена в Інституті біографічних досліджень НБУВ праця канд. іст. наук Н. П. Марченко, присвячена нашому сучаснику (що є рідкісним прикладом у новітній українській біографіці) — видатному українському дитячому письменнику Володимирі Рутківському (1937–2021)¹⁶. Ця книга є однією з тих, що засвідчують можливість зближення й плідного поєднання підходів академічної науки та новітніх форм інтелектуальної біографіки, відсутність між ними якихось неперехідних кордонів.

Отже, у творчій конкуренції між академічною біографікою й інтелектуальною літературою non-fiction існує відчутний позитивний елемент, оскільки вона стимулює високопрофесійних істориків, літературознавців, наукознавців швидше відмовлятися від традиційних зразків «лінійних» описових і переобтяжених теоретичними викладками схематичних біографій, шукати й знаходити нові теми, нові проблемні акценти й фокуси уваги, опановувати сучасні творчі підходи, яскраві, переконливі форми біографічного письма. Завдяки цьому вітчизняна наукова біографіка якісно змінюється останніми роками буквально на очах. Водночас створення справді глибоких історико-біографічних досліджень високого академічного рівня жодною мірою не втрачає свого значення, адже одним із завдань є опрацюван-

¹⁵ Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. 4-е вид. Київ : Дух і Літера, 2018. 384 с.

¹⁶ Марченко Н.П. Володимир Рутківський: тексти долі : біогр. нарис. Тернопіль : Навч. книга-Богдан, 2014. 414 с.

ня і науково коректне введення до суспільного інформаційного обігу великих масивів раніше не відомих документальних матеріалів, саме на основі яких і стає можливим нове в концептуальному плані прочитання, переосмислення за сучасних позицій багатьох усталених уявлень.

Місце біографіки в сучасному гуманітарному просторі

Загалом проблеми співвідношення, взаємодії та взаємовпливів у сучасній гуманітарній науці й культурі різних форм біографічної дослідницької творчості — наукових, літературних, публіцистичних — зокрема питання їхніх світоглядних орієнтирів, домінантних цінностей, центральних персонажів, специфічних особливостей, діапазону можливостей і певних обмежень окремих жанрів, характерних рис біографічного письма, а також беззаперечних здобутків і відчутних прорахунків вітчизняних авторів у різних спрямуваннях біографічної літератури потребують спеціальних наукових досліджень учених — істориків і літературознавців, філософів і культурологів, наукознавців і політологів, психологів і педагогів, фахівців із соціальних комунікацій.

Водночас стає все більш зрозумілим, що говорити про проблеми новітньої біографіки, спираючись на теоретичні уявлення, вироблені лише однією історичною наукою або ж у межах окремих розрізнених і на практиці, на жаль, мало сполучних між собою наукових дискурсів — історичного, філософського, літературознавчого, культурологічного, соціологічного, політологічного, психологічного тощо, — нині стає все важче. Визначені ними доволі різнохарактерні підходи до біографіки — то, здебільшого, як до спеціальної історичної дисципліни, що вивчає теорію й методологію біографічних досліджень, «біографічний метод» пізнання історії та культури минулих епох, то як до дисципліни загальногуманітарного значення — більше не в змозі забезпечити такий необхідний нині цілісний по-

гляд на сучасну біографіку, стати надійним орієнтиром для розуміння її характерних рис, завдань, визначальних тенденцій і перспектив подальшого розвитку. На нашу думку, у кращому випадку вони зберігають своє значення з погляду дослідницьких завдань окремих наукових дисциплін. Однак залишається питання: чи не перетворюються часом такі вузько дисциплінарні уявлення на гальмо для загального оновлення теорії й методології біографіки, постановки принципово нових широких дослідницьких завдань, які можна вирішувати лише при об'єднанні зусиль представників різних галузей знань із зусиллями тих, хто працює поза межами суто наукових практик.

Наприклад, в Україні не лише кваліфікаційні праці (варто наголосити, що захищається чимало дисертацій з біографічної проблематики), але й усі попередні журнальні публікації до них мусять бути жорстко припасовані до паспортних вимог відповідних спеціальностей і публікуватися в зареєстрованих за ними фахових виданнях, а отже, якби не такі правила, то значною мірою й сама постановка проблем, і ракурси розгляду постатей минулого в багатьох дослідженнях могли б бути іншими, напевне — набагато цікавішими.

Вихід із цієї колізії, на наш погляд, мусить полягати у визнанні того, що біографіка в її сучасних реаліях більше не може розглядатися лише як науковий напрям і спосіб пізнання, «приписаний» до однієї з наук — вона давно «переросла» ці традиційні виміри. Тобто, біографіка (її часто неправомірно ототожнюють з біографістикою) має право вважатися історичною дисципліною в межах самої лише історичної науки відповідно до її дослідницьких інтересів. Однак ці визначення не відображають її характер і призначення загалом. Вельми показовим є те, що світова наука в цілому не випадково не послуговується поширеним в Україні з 90-х рр. XX ст. (а нині все більше і в Росії також) поняттям «біографістика» для виокремлення особливої дисципліни, тим більше — спеціально-історичної, як нібито

«монопольно» відповідальної за біографічні дослідження.

У системі наукової культури Заходу й тематичний напрям публікацій, і дослідницька діяльність у галузі біографіки, і теоретичні студії над нею позначаються здебільшого одним синтетичним за своїм змістовим наповненням терміном «*biography*», що відповідає усталеній традиції їхнього комплексного, всебічного розгляду з використанням теоретичних напрацювань і творчого інструментарію найрізноманітніших наукових дисциплін¹⁷. Більше того, такі підходи відповідають і відсутності в реаліях різкого розмежування між науковою біографікою, художньою творчістю й інформаційною сферою, однаково причетними до нагромадження, опрацювання (лише різними методами і в різних формах) і поширення біографічних знань.

Нагадаємо, що саме з урахуванням цього й відомий український дослідник О. Л. Валевський, який ще наприкінці ХХ ст. одним із перших звернувся до проблематики біографіки й зробив винятково значимий теоретичний внесок у філософське осмислення сутності біографічного знання, у своїх працях, опублікованих в Україні й у Росії, послуговувався терміном «біографіка» або «наука про біографію», наголошуючи на загальногуманітарному значенні її в якості наукової дисципліни, яка розробляє теорію та методологію біографічного письма, вивчає особливості його різноманітних практик¹⁸. Більше того, О. Л. Валевський розглядав біографіку як особливий тип гуманітарного знання та метод пізнання культури інших епох¹⁹.

¹⁷ Попик В. І. *Biography – Біографіка – Біографістика – Біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень. Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 124–138.

¹⁸ Валевский А. Л. *Основания биографики*. Киев : Наук. думка, 1993. 111 с.

¹⁹ Валевский А. Л. *Биографика как дисциплина гуманитарного цикла. Лица : Биогр. альманах*. М. ; СПб. : Феникс ; Atheneum, 1995. № 6. С. 32–33.

Сучасна європейська й світова біографіка, власне, **biography**, особливо в її нових спрямуваннях, насамперед таких як «**life writing**» — писання чи записування життя, — дослідження біографічної та автобіографічної творчості, позначених інтересом до життя й досвіду звичайних людей, осмислення ними свого шляху (що є знаменням і найхарактернішою рисою сучасної гуманітаристики) — у своєму розвитку далеко відійшла від обмеженості принципами історичної науки; використовує широкі універсальні міждисциплінарні й наддисциплінарні підходи, обумовлені багатовимірністю дослідження людського життя.

На наш погляд, сучасна біографіка не може вважатися й загальногуманітарною дисципліною — таке розуміння для неї нині теж є завузьким. Вона є багатовимірним явищем, яке об'єднує не лише дослідницькі, а й творчі практики, видавничу та інформаційну роботу, глибоко пронизує всі напрями науки (не лише соціогуманітарної) і культури, значно впливає на суспільну свідомість, сфери освіти й виховання, художньої творчості. Органічно приналежною до неї є й діяльність бібліотек у галузі інтеграції й опрацювання джерел біографічної та біобібліографічної інформації, формування електронних історико-біографічних ресурсів — колекцій, архівів, цифрових бібліотек.

У найбільш узагальненому плані біографіку слід розглядати в якості важливого феномена інтелектуальної та духовної культури суспільства, що охоплює разом сферу наукових досліджень, різноманітні спрямування та форми літературної й аматорської біографічної / автобіографічної творчості, видавничої та інформаційної роботи, біографічну складову соціальних комунікацій, простір поширення біографічних знань.

Таке широке, комплексне розуміння біографіки виходить далеко за межі традиційно усталених наукових уявлень і дисциплінарних класифікацій, але такі підходи найбільше відповідають дійсним реаліям сучасного життя,

самій природі й призначенню біографіки, її функціонуванню в інтелектуальному та духовному житті суспільства, у світі науки, культури, освіти, соціальних комунікацій. Це може бути незвичним для багатьох учених, перш за все істориків, але відкриває більш широкі можливості для перетворення вітчизняної біографіки зі зняття пізнання історичного минулого в його обличчях і характерних образах на широкий комплексний напрям науки й культури, завданням якого є всебічне осягнення людини, особистості у всій її багатомірності та складності, обумовлених часом, і надчасових, «вічних» вимірах.

Осмилення нових наукових, культурних та соціокомунікативних проблем, постановка в їхніх межах дослідницьких, організаційних та інформаційних завдань, вироблення й застосування для їхнього розв'язання широких міждисциплінарних і міжгалузевих наукових і культурологічних підходів — усе це знаходиться в руках самих вчених, працівників культури та інформаційної сфери. Оновлення теоретичних уявлень про біографіку є конче необхідним для адекватного реаліям сучасного світу розуміння її місця та значення, а також для успішного освоєння нових форм біографічної творчості й поширення біографічних знань як важливої частини гуманітарної культури суспільства.

Проблеми розвитку сучасної біографіки: нові персонажі, збагачення творчого арсеналу дослідників

Існує ціла низка «наскрізних» проблем біографіки, що однаковою мірою стосуються різних наукових, літературних та інформаційних її напрямів, різних жанрів і форматів: якою має бути сучасна біографіка, її головні герої та широке коло персоналій, що є найбільш необхідним нині для збагачення творчого арсеналу біографічного письма?

На нашу думку, є очевидним, і це невпинно підтверджується появою нових ґрунтовних, талановито написаних книг, які викликають суспільний резонанс, що цен-

тральними за своїм значенням персонажами української біографіки є й залишаться діячі культури, літератури й мистецтва, науки та освіти, тому що саме такий пантеон достойників відповідає одночасно й особливостям вітчизняного історичного та культурного процесу, і характерові його сприйняття сучасним читацьким загалом. Натомість біографіка політичних, військових, релігійних діячів, представників промислових і ділових еліт минулого й сучасності, і так само — техніки та інженерії, яка, безперечно, також повинна займати гідне місце в дослідницькій і видавничій справі, й надалі буде знаходитися в читацьких інтересах дещо на других планах, здобуваючи відображення переважно у виданнях, розрахованих на більш вузьке, часто суто профільне, професійне коло читачів, а також у довідковій літературі. Зауважимо, що цим вітчизняна біографіка традиційно відчутно різниться від біографіки багатьох зарубіжних країни — як географічно близьких до України, так і далеких.

Слід враховувати також, що коло персоналій, які викликають читацький інтерес, поступово все меншою мірою буде визначатися їхньою приналежністю до числа знакових імен, знайомих широкому читачеві зі шкільної лави. Чимало з них поступово відходять до розряду «хрестоматійних», а це неминуче створює психологічний ефект «уже відомого». Отже, суттєво більшого значення, ніж просто усталені в суспільстві уявлення про роль або важливість тієї чи іншої персоналії, набуватиме запропоноване авторами високе інтелектуальне й духовне наповнення образів, відповідність героїв біографічних праць ідеалам нашої доби, наявність у біографічних творах своєрідного «перегуку часів». Зрозумілою є й потреба посилення цільової спрямованості видань до певних конкретних читацьких аудиторій, відмінних за віком, рівнем освіти, професійними інтересами, регіональними особливостями. Зазначене особливо важливе в ситуації, коли помітна частина біо-

графічної продукції все ще залишається безадресною, а отже, — не наповненою тими особливими смислами, на які мають право очікувати ті чи інші категорії читачів.

З метою розкриття величезного людського потенціалу України «крізь віки» науковим установам та видавництвам важливо стимулювати подальше невпинне розширення кола імен персонажів біографічної літератури, у тому числі за рахунок постатей регіонального, місцевого звучання з так званих «другого» і «третього» рядів. На особливу увагу заслуговує також проблема повернення до надбань українській історії та культурі численних імен етнічних українців і вихідців з України різних національностей, які працювали на чужині й зробили помітний внесок у розвиток інших держав, народів і культур. Нині в умовах нав'язаної Україні «гібридної війни» й так званої «війни імен» як її складової це набуває особливої актуальності, оскільки зарубіжна пропаганда дедалі більше вдається до заперечення тісного зв'язку багатьох із них з Україною, замовчує участь в українських громадських, політичних, наукових і культурних ініціативах, що створює викривлене і вкрай збіднене уявлення про долі й справжній діапазон суспільної і творчої спадщини наших співвітчизників.

Особливим завданням, яке вимагає серйозної та вдумливої роботи, є пошук об'єктивних, збалансованих, позбавлених впливу «біжучої» політичної кон'юнктури підходів до конструювання правдивих образів представників різних сфер життя українського суспільства за імперських і радянських часів: і тих, хто відкрито або приховано конфліктував із панівними режимами, і тих, хто вимушено стояв на позиціях конформізму, зосередившись на плідній професійній діяльності, — а таких була переважна більшість. З досвіду та спадщини діячів минулого необхідно використовувати й репрезентувати все позитивне й корисне для сучасної незалежної України. Невиправдане знецінення їхнього внеску у створення економічно-

го й науково-технічного потенціалу, інтелектуального та морального капіталу українського суспільства негативно впливає на свідомість наших співгромадян усіх поколінь, створює питоме середовище для підступної антиукраїнської пропаганди.

Для всього розмаїття вітчизняної біографічної літератури — наукової, художньої, публіцистичної, — першорядним за значимістю в нових умовах комунікації з читачами є збагачення творчого арсеналу біографічного письма, освоєння нових методів і літературних технік конструювання біографічних наративів, засобів донесення біографічного знання до різних аудиторій, впровадження у вітчизняну практику оригінальних авторських прийомів, що раніше не використовувалися.

Гострою проблемою залишається необхідність подолання застарілих стереотипів біографічного письма, зокрема романтичної глорифікації персонажів, суцільного «позитиву» в їхньому зображенні, який уже не відповідає складній духовній ситуації постмодерну, або так званих «лінійних», хронологічно-описових підходів до створення життєписів, придатних лише для «ілюстрування історії» одновимірними, застиглими у своєму розвитку образами носіїв певних незмінних ідеалів, а не для репрезентації постатей діячів минулого як яскравих і неповторних особистостей — у всій їхній складності й суперечливості, багатовимірній «стереоскопічності», процесах громадянського й професійного становлення, драматичних пошуках, помилках і здобутках. Упродовж останнього часу ці завдання стали методом обговорення у фаховому співтоваристві ²⁰.

²⁰ Буряк Л. І., Ляшко С. М., Марченко Н. П., Попик В. І. Збагачення творчого арсеналу біографічного письма. Біографічна література non-fiction. *Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи* : колективна монографія. Київ : НБУВ, 2019. С. 99–108.

На часі також ґрунтовне пропрацювання питання: як позбутися орієнтації на стереотипи радянської та російської (старої й теперішньої) біографіки, які не відповідають духові нашого часу, але й досі тяжіють ще над багатма дослідниками, і які багато в чому гальмують поступ дослідницької, видавничої та інформаційної роботи. Життя настійно вимагає збагачення професійного арсеналу вітчизняної біографіки на шляхах освоєння сучасного європейського та світового науково-методичного й творчого досвіду, а також упровадження запропонованих з його урахуванням українськими вченими нових оригінальних форм і прийомів біографічного письма. У цьому плані впродовж останнього десятиліття вже з'явилося чимало цікавих напрацювань. Наприклад, значний інтерес становлять розробки д.-ра іст. наук, проф. Л. І. Буряк (Інститут біографічних досліджень) щодо методу «біографічної інсталяції», спрямованої на розкриття образу й біографії героя оповіді в її найсуттєвіших рисах і проявах шляхом створення багатовимірної й досить рухливої композиції, що складається з окремих часових, тематичних, смислових фрагментів²¹. Обґрунтуванню застосування нових творчих методів біографічного письма присвячені праці кандидатів іст. наук С. М. Ляшко та Н. П. Марченко (Інститут біографічних досліджень)²², учених Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова проф. Т. М. Попової²³, а також д.-ра філос. наук, проф. І. В. Голубович (спільно з

²¹ Буряк Л. І. Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2017. Вип. 15. С. 13–42. doi.org/10.15407/ub.15.013.

²² Ляшко С. М., Марченко Н. П. Довідкова біографістика в контексті соціогуманітарного знання ХХІ ст. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2012. Вип. 34. С. 465–476.

²³ Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. Одесса : Бондаренко М. А., 2017. 456 с.

канд. філос. наук, доц. Т. О. Крижановською з Міжнародного гуманітарного університету, м. Одеса) ²⁴.

Особливої уваги потребує врахування впливів на біографічну справу нової інформаційної парадигми, утвердженої сучасною мережевою культурою. Вони поширюються не лише на сферу електронних ресурсів, а й на «традиційне» книговидання. Конкуренція електронних ресурсів з їхньою багатоваріантністю й постійною оновлюваністю інформації, запрошенням користувачів до співпраці в її створенні й використанні суттєво впливає на очікування читачів і, відповідно, настійно змінює вимоги до біографічної книжки, уявлення про її характер і побудову. Нові реалії визначають можливість і бажаність представлення в друкованих працях різносторонньої інформації, альтернативних поглядів та оцінок, поєднання в одному виданні різних форматів подання матеріалів, наприклад, наукових досліджень, спогадів, щоденників, епістолярію, інших документів.

З огляду на ці вимоги, вдалою має вигляд здійснена останніми роками за діяльної участі вчених Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського підготовка серії комплексних наукових і документальних видань, біобібліографій, присвячених видатним ученим ХХ століття, насамперед, В. І. Вернадському, М. М. Боголюбову, Б. Є. Патону ²⁵. Застосування в них мозаїчної структури викладу матеріалів дає змогу авторам та упорядникам вибудовувати з різнорідних за змістом і характером «пазлів» цілісні образи діячів минулого, репрезентувати особистості в усій прита-

²⁴ Голубович І. В., Крижановська Т. О. Ірина Яківна Матковська: начерки до портрету в манері сфумато. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 20. С. 55–67. doi.org/10.15407/ub.20.055.

²⁵ Попик В. І. Біографіка української академічної науки у новітніх дослідженнях і публікаціях Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2019. Вип. 17. С. 132–150. doi.org/10.15407/ub.17.132.

манній їм багатогранності, більше того – вести своєрідний діалог із читачами, психологічно залучати їх до активної співтворчості в конструюванні образів визначних особистостей. Подібним прикладом є також підготовлена в Інституті біографічних досліджень С. М. Ляшко книга, у якій авторка представляє на розгляд читачам зібрання автобіографій учених-гуманітаріїв, написаних за доби Розстріляного відродження²⁶. Подібні видання досить ефективні для популяризації науки та її діячів, особливо зважаючи на те, що проблематика науки, пов'язана з її конкретними дослідницькими напрямками, у «лінійному» викладі нерідко дуже важко сприймається поза межами вузької фахової аудиторії.

Проблеми поширення біографічних знань. Науково-популярні видання

Загалом проблема поширення біографічного знання, його актуалізації в інтелектуальному й духовному житті сучасного суспільства із застосуванням найрізноманітніших новітніх форм і методів роботи набуває нині першорядного актуального значення. У гуманітаристиці «висока наука» не може надалі залишатися ізольованою від інтелектуальних і духовних запитів мільйонів людей, що зростають; вона повинна знаходити нові дієві форми яскравого й зрозумілого донесення результатів своїх відкриттів і розробок до широкого читацького загалу. Інакше, не демонструючи безпосередньо свого внеску в спільну справу, своєї «віддачі», наука втрачатиме довіру й авторитет у суспільстві. Біографіки як важливої, затребуваної суспільством частини гуманітарної науки й культури це особливо стосується.

²⁶ Ляшко С. М. Автобіографічні джерела Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933) Всеукраїнської академії наук : До 100-річчя Національної академії наук України. Київ, 2018. 532 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002183>.

Раніше, за доби домінування друкованої продукції, цій меті слугувала науково-популярна література. Однак у нашій країні її позиції було серйозно підірвано вже з 90-х років ХХ ст., а особливо — з початком нового століття через скорочення читацького попиту, пов'язаного як із соціокультурними й економічними змінами, так і з поступовим утвердженням нової, мережевої, інформаційної парадигми.

Проте останнім часом, під впливом європейських віянь, у вітчизняній історичній науці формується рух за так звану «публічну історію», яка, не знижуючи теоретичного рівня професійних напрацювань учених, покликана відкривати доступ до них не лише для істориків-професіоналів. Означене спрямування знаходить відгук і серед представників інших соціогуманітарних наук. Для справи поширення біографічних знань це мало б особливе значення. Йдеться про необхідність організації випуску опрацьованої на високому методичному рівні й адресно зорієнтованої науково-популярної продукції, а також журналів і збірників освітнього й розважального характеру, розрахованих на доволі широке коло читачів. Але для справжнього успіху тут потрібна дуже серйозна її науково-методична підтримка, можливо, запровадження нових ефективних форматів організації спільної праці авторів-дослідників і журналістів, психологів, педагогів, а також кваліфікованих фахівців з інформаційних технологій та public relations — задля пропагування та рекламної підтримки.

Поки достоту цього немає, ніша біографічної інформації про діячів минулого в друкованих та електронних ресурсах часто ще заповнюється доволі популярною продукцією, скомбінованою нашвидкуруч випадковими, мало компетентними авторами-«заробітчанами» на основі перших доступних їм, нерідко застарілих або недостатньо авторитетних, джерел. Прикро, що поряд із примітивізацією та недостовірністю інформації в таких

матеріалах часто звертає на себе увагу тяжіння до її сенсаційно-скандального подання. Пересічний читач, який цікавиться українським минулим і його діячами, нерідко змушений, на жаль, задовольняти свої пізнавальні інтереси за допомогою тенденційної літератури й електронних ресурсів російського сегмента Інтернет-мережі або ж і вітчизняних матеріалів проросійського, чи так званого «малоросійського» спрямування, спеціально сфабрикованих задля цілеспрямованого впливу на користувачів, нав'язування їм тенденційної негативної та відверто «фейкової» інформації про українських діячів, що продовжує створювати в частини наших співгромадян викривлені, збіднені уявлення про минуле України, її місце у світовій цивілізації.

Отже, перед вітчизняними науковцями, літераторами, журналістами, видавцями, фахівцями із соціальних комунікацій все ще стоїть актуальне завдання «завоювання» національного інформаційного простору й наповнення його ґрунтовною об'єктивною інформацією патріотичного спрямування. На цьому шляху чимдалі доведеться проводити більш серйозну роботу, включаючи забезпечення справді ефективного протистояння інформаційним атакам як складовій частині нав'язаної Україні «гібридної війни». У цьому плані й нині чимало робиться, але, на жаль, недостатньо системно. На нашу думку, розрізнені ініціативи наукових і освітянських кіл, творчої інтелігенції повинні здобувати більш широкую підтримку на громадському й державно-владному рівнях, зокрема, від органів місцевого самоврядування, які в сучасних умовах мають для цього належні організаційні можливості й фінансові ресурси. Це особливо важливо, коли йдеться про публікації та матеріали, присвячені діячам регіонального, місцевого, локального рівня, увічнення пам'яті про яких, пропаганда їхніх творчих здобутків може мати значний резонанс у місцевих громадах.

Водночас не можна не бачити й помітних позитивних зрушень, що відбуваються в цій сфері впродовж останніх років. Поряд із друкованими виданнями та електронними ЗМІ, зорієнтованими переважно на високоінтелектуальну аудиторію, фахівців (щотижнева газета, а нині — електронний проєкт «Дзеркало тижня», (<https://zn.ua/>), Інтернет-ресурс «Historians» (<http://www.historians.in.ua/>)), успішно продовжують і розвивають свою діяльність ЗМІ високого рівня, тематично й за способом викладу матеріалів розраховані на більш широку аудиторію. У них помітне місце належить історико-біографічній проблематиці, яскравими прикладами чого можуть бути систематичні публікації газети «День», онлайнового суспільно-історичного науково-популярного видання «Історична правда» (<http://www.istpravda.com.ua>), Міжнародного інтелектуального часопису «Україна модерна» (<https://uamoderna.com/index.php>), матеріали інтернет-ресурсів «Лікбез: уроки історії» (<http://likbez.org.ua/ua/>). Багатообіцяючою подією стала нещодавня поява в межах науково-просвітницького проєкту «Локальна історія» (Львів) першого вітчизняного «глянцевого» однойменного науково-популярного журналу й започаткування ним наприкінці 2019 р. онлайнової платформи (<https://localhistory.org.ua/>).

Принципова перевага подібних науково-популярних проєктів високого рівня над різного роду популярними комерційними «метеликами» (а їх таки чимало), розрахованими на невибагливого масового читача, полягає в тому, що до них залучені фахівці високої кваліфікації, які здатні забезпечити їхнє належне ідейне спрямування та методичний рівень, врахування актуальних суспільних запитів і новітніх досягнень науки. Проте окремого спеціалізованого власне біографічного друкованого видання та мережевої платформи поки що не створено — і це є актуальним завданням на найближчий час. У цьому плані, зокрема, заслуговує на увагу європейський і світовий досвід

випуску популярних книг, серій біографічної літератури, брошур і журналів у місцевому контексті, а також популярної біографічної літератури розважального характеру, нерідко — з гострою провокативною фабулою. Подібні видання цілком виправдовують себе, формуючи в громадян яскравий пізнавальний інтерес до вітчизняного минулого, його неординарних постатей, створюють у читачів відчуття різнобарв'я й повнокровності національного життя впродовж віків.

Біографіка в літературі для дітей та юнацтва

Важливою проблемою в науковому, методичному та практично-організаційному плані є підтримка розвитку напрямів біографічної творчості, видавничої та інформаційно-комунікативної діяльності, покликаних задовольняти інтереси й запити окремих цільових категорій читачів, які вимагають у цьому плані особливої суспільної уваги.

Зазвичай у таких випадках ідеться насамперед про дітей та юнацтво, в особистісному становленні й соціалізації яких знайомству зі знаковими посталями вітчизняної історії й культури, читанню біографічної літератури належить вагоме місце. Упродовж тридцятиріччя незалежності школою й педагогічною громадськістю було здійснено системні заходи щодо переорієнтації навчальних програм і підручників на осягнення учнями минулого України в його людиноцентричних вимірах — крізь призму особистого внеску провідних діячів, і як результат — створення великого хрестоматійного ряду знаних співвітчизників. Це, на думку відомої дослідниці дитячого та юнацького біографічного читання, канд. іст. наук Н. П. Марченко (Інститут біографічних досліджень), має неоціненне значення для формування в підростаючого покоління стійких, емоційно забарвлених уявлень про Батьківщину та її знакові постаті, кристалізації національної самоідентифікації й наслідування читачами зразків, закладених у життєписах до-

стойників, для власних цілепокладань і поведінкових алгоритмів, які, поставши у свідомості людини в юному віці, у своїй основі залишаються незмінними впродовж усього життя²⁷. На етапі утвердження національної державності й подолання постколоніального синдрому зазначені підходи відіграли вагомую роль у вихованні патріотичних переконань підростаючого покоління.

Проте й внутрішній розвиток українського суспільства, і потреби активізації процесів інтелектуальної й духовної інтеграції українського суспільства в європейський і світовий простір окреслили значно ширші обрії та завдання біографічної літератури для дітей і юнацтва. Їх вирішення вимагає не тільки дієвого поєднання заходів освітньої сфери з креативними зусиллями творчих еліт, книговидавців, розробників програмних продуктів, кіноіндустрії, індустрії розваг, дитячих і юнацьких бібліотек, а й ґрунтовного науково-методичного забезпечення, зокрема в плані ефективної промоції творчих напрацювань і біографічного читання, вмілого спрямування в цій сфері можливостей родинного виховання.

Дослідження, здійснені впродовж останніх років (їхні результати знайшли відображення, зокрема, і в розділі, підготовленому Н. П. Марченко для цієї монографії), свідчать про значні якісні зрушення у світоглядній і тематичній спрямованості й репертуарі дитячого та юнацького біографічного читання. Українська книжка в перекладних, а нині щораз більше — й в оригінальних вітчизняних виданнях, що випускаються вже декількома тематичними серіями, — знайомить своїх читачів із прикладами життя неординарних творчих особистостей з усього світу й українців,

²⁷ Марченко Н. П., Попик В. І. Історична біографіка в освіті й вихованні, літературі для дітей та юнацтва. *Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи* : колективна монографія. Київ, 2019. С. 217–225.

яким належить самотній внесок до різних сфер життя; ненав'язливо, без нормативності й менторського повчання мотивуючи юнь до особистісного внутрішнього зростання, самореалізації, формування замолоду власних дієвих життєвих стратегій²⁸.

Нові завдання в роботі з читацькою аудиторією

На жаль, досить результативні зусилля з розбудови відповідної сучасним запитам життя вітчизняної біографічної літератури для дитячої та юнацької аудиторії не знайшли поки що в Україні належного продовження у формуванні кола цілеспрямованого біографічного читання для представників окремих вікових, а також окреслених за іншими суттєвими ознаками, груп, зокрема людей середнього та похилого віку, які нерідко потребують особливих підходів і допомоги в переосмисленні їхнього життєвого досвіду, більш успішного пристосування до нових умов, що швидко змінюються, а також людей з особливими потребами та обмеженими можливостями — об'єктивно суспільний запит щодо цього існує.

Традиційно (за замовчуванням) вважається, що тематичний вибір читання дорослих, зокрема й біографічного, ґрунтується на їхніх індивідуальних пізнавальних і професійних інтересах, обумовлених світоглядними й політичними переконаннями, соціально-культурним середовищем, самоідентифікацією людини в культурному просторі, освітнім рівнем, певними особистісними зацікавленостями, доступністю літератури і, не в останню чергу на сьогодні, політикою видавництва та книготорговельних мереж, які пропагують / нав'язують книжкову продукцію, зокре-

²⁸ Марченко Н. П. Презентація біографічного знання в сучасних українських біографічних виданнях для дітей і підлітків. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 53–69. doi.org/10.15407/ub.19.053.

ма й через електронний інформаційний простір. За таких умов справжні можливості свідомого цілеспрямованого вибору біографічної літератури залежать від розвинутості інтересів, рівня компетентності й читацької культури окремого читача чи певних груп. Враховуючи жорсткі соціально-економічні реалії сучасної України, брак можливостей і часу для серйозного читання в переважній більшості наших співвітчизників, а також відсутність скільки-небудь систематичних досліджень зазначеної проблеми, можна зробити припущення про певну ситуативність, радше — випадковість вибору літератури для читання.

Очевидним є те, що коло біографічного читання широкого загалу дорослого населення, зусиллями освітніх і наукових установ, громадських і культурологічних організацій не формується. Як це не прикро, але всі вони змушені миритися (або й цілком задоволені) із зосередженням інтелектуального читання у відносно невеликому прошарку людей розумової праці й студентства. У цій ситуації найбільш активними популяризаторами й пропагандистами біографічних видань стали бібліотеки, які цілеспрямовано пропагують цікаві, на їхній погляд, видання, враховуючи при цьому й тематичні інтереси окремих читацьких аудиторій. Проте, на жаль, можливості бібліотек, окрім провідних (національних, загальнодержавних, обласних, великих університетських), наразі в такому поступі є досить обмеженими.

Значна робота з пропаганди історичної, культурологічної, а отже, й біографічної літератури здійснюється окремими тематичними порталами, великими електронними бібліотеками. Однак об'єктом репрезентації відповідно до утвердженої в перших десятиліттях незалежності України традиції у таких ресурсах «задіяні» переважно лише видання з історії й культури, локальної історії, краєзнавства, життєписи видатних діячів. Літератури, зверненої до проблем життєвого шляху окремої звичайної людини, її

долі, самоусвідомлення, життєвих очікувань і переживань, гендерної проблематики, родинного життя, тут суттєво бракує. Її в українській видавничій практиці взагалі обмаль. Крім того, і сама необхідність інтеграції й цілеспрямованого пропагування такої літератури у вітчизняних інформаційних ресурсах ще не усвідомлена, а організаційні та фінансові проблеми залишаються без вирішення. Утім саме ця література все більше переходить до центру реальних читацьких зацікавлень. Для того, щоб переконатися в сказаному, варто звернутися до численних зарубіжних електронних інформаційних ресурсів — вони надзвичайно насичені виданнями, створеними на перетині біографіки й психології, зокрема вікової, педагогіки, проблем професійного зростання й лідерства, самореалізації людини в житті, гендерних питань, культурології.

Обнадійливим є те, що така ситуація в українському бібліотечно-інформаційному просторі тимчасова, скороминуча. Насамперед тому, що українське суспільство, не оглядаючись на кризовий характер сучасного розвитку, швидко змінюється й засвоює традиції та норми, притаманні інтелектуальному й духовному життю європейського світу з його величезною насиченістю гуманітарною інформацією й активною участю громадян у різноманітних ініціативах з культурних обмінів, використання та подальшої розбудови її біографічних ресурсів.

Суспільні зрушення останніх років зумовили створення низки цікавих і важливих новацій. Серед них особливе місце належить біографічним виданням, присвяченим учасникам Майдану, героям АТО. Вони є відповіддю на живий читацький інтерес аудиторії, що пройшла нелегкі випробування й здобула в них важливий для всього українського суспільства життєвий досвід.

Водночас існує й неабияка потреба в зборі й публікації біографій і автобіографій, що розкривають мирний, хоча нерідко теж доволі драматичний, досвід представників ми-

нух поколінь і наших сучасників. Їхнє життя, становлення, професійна кар'єра, різноманітні колізії й нелегкі випробування, боротьба з хворобами, намагання філософського осягнення пройденого шляху — усе це дорогоцінний матеріал для широкого загалу читачів. Існує, як уже наголошувалося, потреба в біографічних виданнях для читачів різного віку, зокрема таких, які б давали їм зразки самореалізації й життєвих стратегій в окремих сферах діяльності, у молодому, зрілому й похилому віці. Показово, що всі ці сюжети нині знаходять широке відображення й мають вдячну читацьку аудиторію в численних авторських блогах, інших тематичних ресурсах.

Розбудова електронних ресурсів біографічної інформації

Все більшого значення для задоволення як суспільних, наукових, освітніх, так й індивідуальних пізнавальних інтересів наших співвітчизників набуває розбудова електронних ресурсів біографічної інформації, присвячених діячам минулого, і нерозривно пов'язаному з ними в плані безперервності розвитку, продовження традицій представленню сучасного людського потенціалу України.

Загалом це велика й багатоаспектна тема, що вже знаходила висвітлення в багатьох працях попередніх років, але нині потребує кардинального перегляду раніше напрацьованих дослідниками уявлень, бачення перспектив, проєктів і рекомендацій у зв'язку з дуже високою динамікою змін, що відбуваються в цій сфері, — світоглядних, науково-методичних, а ще більшою мірою — технологічних та організаційних.

Зазначимо насамперед, що в другому десятилітті XXI ст. в Україні, як і в усьому світі, розгорнувся послідовний перехід від формування статичних, замкнених виключно на їх упорядниках, сайтів ретроспективної біографічної інформації, створених у межах технологій Web 1.0 переважно на

основі оцифрування друкованих видань, до розбудови ресурсів нового покоління, заснованих на засадах Web 2.0., формування й використання яких здійснюється на основі інтерактивної взаємодії їх організаторів з користувачами.

Значну роль у цьому процесі відіграє орієнтація упорядників історико-меморіальних ресурсів на зразки новітніх проєктів, присвячених сучасній актуальній біографічній інформації, яка представляє переважно діячів у сфері політики, представників владних та ділових структур, громадських організацій, ЗМІ, науковців та освітян. Необхідність постійного поповнення й оновлення зазначених ресурсів обумовила використання розробниками найновіших програмних засобів і платформ, що забезпечують високий динамізм наповнення та зміни контенту, розбудову складних інформаційних комплексів із широким залученням пов'язаних ресурсів, застосуванням програмно-технічних можливостей автоматизованого наповнення інформацією. У сфері представлення сучасного наукового потенціалу України це знайшло застосування в розвиткові баз персональної й наукометричної інформації, архівів, репозитаріїв, спеціалізованих комунікативних платформ, які органічно пов'язали персоналії вчених та освітян з бібліографічними ресурсами, повнотекстовими бібліотеками, ресурсами установ та організацій.

На цьому ґрунті визначилася тенденція до інтеграції воедино в ресурсах, присвячених освітянам і науковцям, історико-меморіальної та одночасно актуальної біографічної інформації стосовно наших сучасників, що дозволяє органічно репрезентувати тяглість наукових і культурних традицій, втілених у дослідницьких і культурно-мистецьких напрямках, розвиткові наукових і творчих угруповань, шкіл, колективів, спадкоємності поколінь, продовженні й трансформації традицій.

Ураховуючи важливість формування біографічних інформаційних ресурсів на основі впровадження інтерак-

тивних форм організації за участю широкого кола спеціалістів та користувачів, Інститут біографічних досліджень НБУВ, який здійснює розбудову фундаментального науково-інформаційного ресурсу «Український національний біографічний архів» (УНБА: biography.nbu.gov.ua), виступив з ініціативою продовження реалізації цього проєкту на основі розгортання діяльності всеукраїнської Віртуальної біографічної дослідницької лабораторії (ВБДЛ).

Зазначене дозволить залучити до звершення проєкту вчених і спеціалістів наукових установ, закладів вищої освіти, бібліотек, архівів, музеїв усіх регіонів України. Організаційними засадами такої співпраці можуть стати як персональне запрошення до участі в роботі вчених і спеціалістів високої кваліфікації на основі їхніх творчих інтересів, прагнення до широкого оприлюднення на порталі УНБА здобутих ними дослідницьких результатів, так і підписання договорів про співробітництво НБУВ із зацікавленими установами та організаціями; підтримка громадських ініціатив; виконання спільних проєктів за грантами від вітчизняних і зарубіжних фондів та організацій.

Іншим важливим напрямом розгортання спільної роботи з інтеграції історико-біографічної інформації й поширення біографічних знань могло б стати започаткування бібліотеками й іншими закладами культури систематичного збирання й упорядкування так званих «народних архівів» спогадів, щоденників та епістолярію широкого загалу співвітчизників, інших матеріалів, що належать до «усної історії», з метою збереження й упорядкування документальних фондів — важливих свідчень епохи. З цього погляду значний інтерес становить обґрунтування завідувачкою відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень канд. іст. наук Н. І. Любецької ідеї започаткування пов'язаного з УНБА електронного всеохопного ретроспективного Реєстру українських мему-

арів, щоденників, епістолярію, поєданого, за можливістю, з повнотекстовими публікаціями, який забезпечив би орієнтацію дослідників і шанувальників минулого в обширі цих цінних джерел вітчизняної біографіки, зробив би їх доступними для читачів і дослідників. Зазначене дозволить зберегти для нащадків пам'ять про дуже широке коло свідків і учасників буремних історичних подій минулого, перш за все — на локальному, місцевому рівні^{29, 30}.

Діяльність бібліотек і культурологічних центрів з промоції біографічних досліджень і поширення біографічних знань

Наукові, культурологічні, бібліотечно-інформаційні й громадські ініціативи можуть багато зробити для пропаганди серед найширшого загалу представників усіх поколінь, інтересу до біографіки, заохочення біографічного читання, стимулювання аматорських досліджень у плані краєзнавства, локальної, «усної» історії, родовідних розшуків. Для нашої країни, що змушена була після пережитих лихоліть ХХ ст. повертатися з історичного безпам'ятства, коли переважна більшість громадян і до цього часу не знає імен своїх предків у четвертому-п'ятому поколіннях, таке «прикладне» спрямування біографіки набуває особливого значення, зокрема і в плані протидії тим негативним впливам глобалізаційних процесів, що вже призвели у світі до масового становлення, навроченого французьким футурологом Жаком Атталі ще на початку 90-х років ХХ ст., феномена

²⁹ Любовець Н. І. Мемуарний потенціал ресурсів бібліотечного краєзнавства. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2015. Вип. 12. С. 359–376.

³⁰ Любовець Н. І. Український мемуарій в інформаційному просторі: досвід та перспективи. *Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання* : колективна монографія. Київ, 2016. С. 199–221.

«нового кочівника» — *номада*, байдужого до національних і культурних констант³¹. Для України це особливо важливо, адже вона, на жаль, історично належить до числа країн із дуже високим рівнем міграційної мобільності населення, а також усталеними в багатьох поколіннях стереотипами успішної соціалізації наших співвітчизників у інших державах, в іноетнічних спільнотах.

Упродовж останніх років бібліотеки всіх рівнів у регіонах України за підтримки аматорських історико-біографічних розшуків напрацювали безліч оригінальних, а головне — відповідних запитам місцевих громад, різних вікових аудиторій форм і методів пропаганди біографічного знання³². Зазначене є вкрай важливим, тому що в майбутньому знання з локальної історії, а також про власний родовід повинно стати реальним елементом гуманітарної культури українців, як це є нині вже в більшості розвинутих країн світу.

Посилення уваги з боку наукових установ, бібліотек, закладів освіти, органів місцевого самоврядування потребують нові ефективні форми підтримки біографічних досліджень, книговидання та інформаційної діяльності в галузі поширення біографічних знань. Значний суспільний резонанс здобув започаткований Інститутом біографічних досліджень у 2018 р. щорічний Всеукраїнський бібліотечний «Біографічний рейтинг», що засвідчив успіх справи, яка, по-суті, стала впровадженням у цій сфері дієвої, «м'якої» гуманітарної технології. Проте такі ініціативи вимагають подальшого розвитку в плані систематичної організації в регіонах України науковими установами, закладами осві-

³¹ Аттали Ж. Кочевники / Аттали Ж. *На порозі нового тисячелеття*. М. : Междунар. отношения, 1993. С. 46–60.

³² Міщук С. М., Міщук Г. А. Інформаційні ресурси регіональної біографіки обласних універсальних наукових бібліотек України. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2016. Вип. 14. С. 263–276. doi.org/10.15407/ub.14.263.

ти, видавництвами, культурологічними осередками, бібліотеками всіх рівнів найрізноманітніших за форматами й тематикою комунікативних заходів, зокрема, творчих зустрічей із дослідниками — авторами біографічних публікацій, спрямованих на заохочення до біографічного читання різних цільових аудиторій. Цій роботі може чимало посприяти започаткування щорічного широкого відзначення в Україні Всесвітнього дня біографів (16 травня), яке зусиллями Інституту біографічних досліджень у нас уже починає входити в традицію.

* * *

Обговорюючи назрілі проблеми розвитку біографічних досліджень, видавничої та інформаційної діяльності з поширення біографічних знань, плануючи заходи для їхньої підтримки, наукові установи, все фахове співтовариство біографістів усвідомлюють, що біографіка, як і всі інші спрямування вітчизняної гуманітарної науки та культури, — і в цьому полягає її суспільне призначення, — своєю метою повинна мати піднесення інтелектуального й духовного життя нашого громадянства, сприяння збереженню цінностей, досвіду й традицій попередніх поколінь, консолідації суспільства. Біографічному знанню належить помітне місце в соціалізації людини, формуванні її переконань і життєвих стратегій в умовах суспільства, що трансформується в нелегких реаліях сучасного кризового розвитку, усвідомленні нашими співгромадянами свого нерозривного зв'язку з Батьківщиною.

Тому біографічні дослідження, уся справа інтеграції та поширення історико-біографічної інформації, розвитку комунікації між дослідниками, видавцями, бібліотеками, інформаційними центрами й іншими закладами культури та читацькими аудиторіями мають розглядатися як важлива сфера діяльності, безпосередньо пов'язана з формуванням й утвердженням у свідомості широкого загалу співвітчиз-

ників високих суспільних ідеалів як основи для громадянського згуртування.

Поступальний розвиток біографічної дослідницької, видавничої та інформаційної роботи вимагає ґрунтовного теоретичного й методичного забезпечення. Йдеться, насамперед, про необхідність зосередження зусиль на актуальних у науковому й суспільному плані проблемах місця, значення й характерних рис побутування історико-біографічної літератури та мережевих ресурсів біографічної інформації в інтелектуальному й духовному житті сучасної України, з'ясуванні масштабів їхнього читання / використання й особливостей сприйняття людьми різного віку, освітнього рівня, професій, політичних уподобань, жителями окремих частин нашої країни, представниками етнокультурних спільнот. Вивчення читацьких інтересів та очікувань щодо актуальної тематики, героїв вітчизняної біографіки, ставлення читачів до різних жанрів літератури й форм біографічного письма становить не лише теоретичний інтерес, а й має стати практичним дороговказом для дослідників, видавців, фахівців бібліотечно-інформаційної сфери.

Актуальним завданням, отже, є виявлення глибинних механізмів впливу історико-біографічної інформації на масову читацьку аудиторію, її взаємодії із суспільством, вироблення на цій основі пропозицій щодо найбільш ефективних в умовах сучасної України інформаційно-комунікативних стратегій поширення й пропаганди видавництвами, ЗМІ, бібліотеками, установами науки, освіти й культури історико-біографічного знання як значимої частини вітчизняної гуманітарної культури. Вирішення цього завдання є важливим для зміцнення національної самоідентифікації співгромадян, політичної й соціокультурної консолідації українського суспільства, формування його ідеалів.

РОЗДІЛ 2

(АВТО)БІОГРАФІЯ В СУЧАСНОМУ НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ПОЛІФОНІЯ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Біографічний простір в ідеальному уявленні мав би бути простором творення смислів сучасного соціуму. Проте дедалі частіше наші ілюзорні уявлення та ідеалістичні прагнення зіштовхуються з реаліями навколишнього світу та його неймовірно швидкими трансформаціями, що відбуваються останнім часом. Те, що вчора ще було актуальним, здавалось беззаперечним і важливим, виглядало цікавим, сьогодні вже стрімко втрачає свій сенс, потребує більш глибокого переосмислення.

До недавнього часу існувала переконаність: допоки зберігається сталий інтерес до людини, біографічні дослідження залишатимуться актуальними. Світова гуманітаристика оперувала ключовим меседжем, що пізнання людини належить до категорії «вічних»¹. І справді, попри численні спроби осягнути феномен людини, щоразу виявлялась одна й та ж сама закономірність, яка свідчила, що всі попередні напрацювання й теорії не були вичерпними. Кожен наступний відрізок часу продукував щоразу нові антропологічні загадки. На початку ХХІ ст. Сергій Кримський, відомий український філософ, підсумовував і водночас передбачав: «Скільки б не пізнавали людину та її творчу діяльність, в ній завжди залишається те, про що

¹ Створення на початку 1990-х у Відні (Австрія) Інституту гуманітарних досліджень, який має назву «Інститут наук про людину», було ще одним промовистим підтвердженням заострення наукового інтересу до вивчення феномена людини.

ми не відаємо і навіть не усвідомлюємо»². До речі, цей знаний український філософ свого часу, інтерпретуючи метафоричність одного з висловлювань Ніцше, підтвердив висновок, що соціальний інтелект сучасної епохи зацікавлений уже «не стільки ниткою Аріадни і не маршрутом у лабіринті, скільки самою Аріадною»³.

Проте незначний часовий проміжок спричинив колосальні зрушення, нещадно руйнуючи традиційні уявлення про світ, піддаючи сумніву висновки класиків, культивуючи нову систему орієнтирів. Постмодерн безжально відмовився від суспільних ідеалів, що так чи інакше «працювали» впродовж попередніх епох. На думку відомого українського фахівця з комунікаційних технологій Г. Почепцова, на авансцену виходить «людина розслаблена» з її власним середовищем проживання у вигляді дозвілля, яка живе у світі соціальних мереж, телесеріалів, відеоігор⁴. «Людство перейшло в безкнижкову фазу свого розвитку, куди його завели сучасні технології. Книжки зникли, а з ними зникли й смисли, заради яких люди готові були жити і вмирати. Мізки стали іншими»⁵. Цей радикальний, але не безпідставний коментар вченого стосовно змін у суспільній свідомості можна прийняти, хоча й з певними застереженнями.

Аналізуючи сучасні тенденції в просторі біографічних досліджень, пригадаймо для початку зрушення, які відбулися у сфері соціогуманітаристики впродовж останніх десятиліть. Поява концептуальних життєписів, багатоманітність тематичних напрямів, жанрове розмаїття, обгрун-

² Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ : ПАРА-ПАН. 2003. С. 45.

³ Там само. С. 22.

⁴ Почепцов Г. Від людини розумної до людини розслабленої. *Дзеркало тижня*. 2019. № 20, 1–7 черв. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vid-lyudini-rozumnoyi-do-lyudini-rozslablenoyi-313087_.html

⁵ Почепцов Г. Життя без смислів. *Дзеркало тижня*. 2021. 30 січ. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/zhittja-bez-smisliv.html>.

тування сучасних теоретичних підходів до систематизації, аналізу й творення біографічного знання стали характерними ознаками вітчизняного біографічного дискурсу⁶. З метою втілення стратегічно важливих завдань увага української гуманітарної спільноти з проголошенням незалежності України здебільшого зосередилася на конструюванні минулого, у якому домінував національно-патріотичний дискурс. Пріоритетні позиції в біографічних студіях посіли постаті, чії відданість і служіння національним інтересам, героїзм, жертвовність і боротьба заради української держави були сенсом їхнього життя.

Результатом упровадження таких стратегій стало формування національного біографічного наративу, у якому домінували матриці «герой – жертва». У більшості героїв була власна трагедія (арешти, втрати, еміграція, загибель) і життя, присвячене боротьбі, що символізували масштабну трагедію України ХХ ст., були її символічною проєкцією, втіленням, репрезентацією. Біографії національних героїв, набуваючи моралізаторського сенсу⁷, мали сакральну-символічне значення, вмонтовувались у модель національної пам'яті, україноцентричну концепцію історії, публічний соціокультурний простір.

Визначені підходи, безумовно, спричинили суттєві зміни в соціокультурному ландшафті, сприяли свідомішій і ментальній еволюції суспільства. З небуття були повернуті знакові постаті української історії та культури, які тривалий час залишалися забутими й викресленими, а також їхня спадщина (мемуарна, епістолярна, творча). Наголос

⁶ Див.: Марченко Н. П., Патик В. В. Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica*: фіксація та трансформація біографічного дискурсу в Україні. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2019. № 17. С. 165–195.

⁷ Буряк Л. І. Українська біографіка «плинних часів»: пропозиція осмислення. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 41.

було зроблено на долі людини, що осмислювалась у контексті трагедій української історії ХХ століття.

Поza будь-яким сумнівом, біографічна палітра харизматичних героїв, яка з'явилася на хвилі розбудови державної незалежності, стимулювала інтерес суспільства до проблем самоідентифікації та національної пам'яті, сприяла поглибленому розумінню радянського минулого як різновиду тоталітарного режиму з руйнівними наслідками для України. Вітчизняна біографіка виявилася суттєвим фактором впливу на українське суспільство, яке за роки незалежності пройшло складний шлях трансформацій, визначаючи власну ідентичність, виробляючи найбільш ефективні механізми долання радянських стереотипів і культивування національних цінностей. Таким чином, історично-біографічна проблематика, з огляду на її функціональне призначення в житті суспільства, стала «одним із першорядних складників соціально-значущої інформації, а її поширення та використання — важливою частиною соціокомунікативних процесів, дієвою гуманітарною технологією підтримки інтелектуального і духовного поступу України...»⁸.

Водночас як соціально-орієнтований різновид гуманітарного знання, покликаний впливати на колективну свідомість і формування національної пам'яті, українська біографіка не уникла диспропорцій і наразі вирізняється неоднозначною, суперечливою природою. З часом ці диспропорції ставали щоразу більш очевидними. Поширення набули спокуса до героїзації біографії, її стереотипізація, спрощена інтерпретація відповідно до ідеологічних кліше та ігнорування внутрішнього світу людини з її психоемоційними переживаннями.

⁸ Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2019. С. 9.

На жаль, заангажованість національного біографічного нарративу до суспільно-політичних процесів не дозволила йому вийти на рівень широких теоретичних узагальнень і спричинила суттєві концептуальні та методологічні розриви між вітчизняним і зарубіжним досвідом у площині біографічних студій.

Критичне осмислення сучасного стану вітчизняної біографіки не означає відмову від національно-патріотичних орієнтирів, адже, за одним зі слухних спостережень, після епосу Гомера людство не втратило смак до героїчного, а після трагедій Шекспіра — не розучилося страждати⁹. Біографії писалися й будуть писатися з патріотичних міркувань, залишаючись важливим чинником формування ідентичності. Але, перефразовуючи відомого польського історика Яна Поморського, не варто забувати, що біографіка, якщо вона претендує на місце в науковому просторі, має «інтелектуально змагатися з пастками або обмеженнями, які ці патріотичні мотиви можуть вносити...»¹⁰.

Перебіг подій української історії періоду незалежності, спектр емоцій, пережитих на тлі суспільно-політичних трансформацій — від захоплень, сподівань, творчого ентузіазму й перспектив до розчарувань, скепсису, зневіри — так само вносять корективи в простір біографічних студій, змінюючи загальну тональність і налаштовуючи на критичне осмислення соціокультурного феномену, яким є «життєвий світ» людини. У цьому контексті доречним буде пригадати одне з мудрих і слухних зауважень британського й американського історика та есеїста Тоні Джадта: «Інтелектуал,

⁹ Бушанський В. Нігілізм і цінності. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2010. Вип. 5 (49). С. 50.

¹⁰ Поморський Я. Велика зміна: історія перед викликами... Послання ХХ загального з'їзду істориків до істориків Центрально-Східної Європи. *Український історичний журнал*. 2020. № 1. С. 26.

котрий змальовує великі картини зідеалізованих і дедалі кращих ситуацій, може виявлятися зовсім не тією особою, до якої варто найбільше дослухатися»¹¹. Наразі йдеться про необхідність модернізації, звільнення від стереотипів і обмежень, оновлення підходів до біографій «героїв», віднайдення оптимальних моделей, які б органічно поєднували елементи біографічних реконструкцій, адаптуючи їх до викликів та цивілізаційних змін. «Твір біографіста, — як слушно зауважується, — радше має допомогти читачеві навчитися розуміти іншу людину, іншу епоху, шукати спільне й відмінне і тим самим вчитися розуміти себе і свій час. Тобто дійсно йдеться про виховання, але не через дидактику і моралізаторство, а насамперед через піднесення гуманітарної культури особи»¹². Вітчизняна біографіка потребує осучаснення та «переакцентації», зміщення акцентів на загальнолюдські цінності, карколомність, неповторність і унікальність людського життя, реконструкція якого зазвичай виходить за межі стереотипних уявлень, не обмежується патріотичними гаслами, а отже, спроби героїзації чи, навпаки, демонізації не можуть бути заздалегідь визначеним біографічним алгоритмом.

«Презентизм», «гра», «порожній простір», «кінець постмодернізму»?

Окрім очевидних, на перший погляд, уявлень стосовно загального виміру сучасної біографіки, навряд чи можна з упевненістю сказати, що наразі достеменно відомо, який саме біографічний продукт міг би зацікавити український соціум найближчим часом. Одне з питань, яким усе часті-

¹¹ Джадт Т. Інтелектуали і демократія. *Критика*. 2012. Число 9–10 (179–180). С. 35.

¹² Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2016. С. 77.

ше переймаються гуманітарії, стосується «героїв» біографічних досліджень. Біографіями кого цікавиться сучасне суспільство, зокрема покоління, що «живе у смартфонах»? З цього приводу виникає низка інших, не менш актуальних, питань, а саме: чи є в українському культурному просторі постаті, які би викликали непідробний науковий і громадський інтерес саме зараз; яким чином стимулювати інтерес до біографічного «продукту» і чи взагалі варто це робити; чи повинні наукові інтереси бути суголосними громадським з огляду на розриви в інтелектуальних запитах? Ці та інші питання залишаються актуальними й мали б бути у фокусі дискусій, від яких, на жаль, усе більше дистанціюється гуманітарна спільнота.

З огляду на стрімку змінюваність і відсутність будь-якої сталості соціокультурних конфігурацій міркування з приводу окреслених питань можуть бути висловлені лише у форматі гіпотез.

Не можна не погодитися з твердженням, що ми живемо в «епоку презентизму» («present» — теперішнє)¹³, яка суттєво корегує свідомісні рефлексії. В умовах «презентизму», на думку гуманітаріїв, майбутнє виглядає і сприймається непевним, непередбачуваним, непрогнозованим, тривожним. Звертає на себе увагу те, що жоден із сучасних аналітиків у будь-якій гуманітарній сфері (соціологія, політологія, культурологія, історія) сьогодні не бере на себе сміливість і відповідальність прогнозувати майбутнє. Єдине, що переконливо озвучується, це те, що майбутній світ не буде таким, яким він був до останнього часу.

Що стосується минулого в контексті сучасного, то воно може бути цікавим, але замикається на собі і врешті-решт поглинається теперішнім часом. І хоча минуле все ще про-

¹³ Чеканцева З. А. История на пороге третьего тысячелетия: между эпистемологией и социальным заказом. Историки в поисках новых перспектив. М. : Аквилон, 2019. С. 11.

довжує інтерпретуватися як важливий елемент для усвідомлення сьогодення і майбутнього, у нинішніх умовах воно викликає неоднозначне сприйняття. Тенденції, що спостерігаються у світі, й в Україні в тому числі, дозволили вітчизняним науковцям дійти певних висновків: акцентуючи свої успіхи на конструюванні лише минулого й апелюючи лише до минулого, як це було до нещодавна, українське суспільство може опинитися перед сумною перспективою ще тривалий час перебувати на узбіччі цивілізаційного мейнстріму ¹⁴. Усе частіше лунають заяви, що історичне минуле, українське зокрема, має більш гравітаційну силу, ніж модернізуючу. Ця думка в різних її варіаціях неодноразово озвучувалась останнім часом. Відомий український історик Я. Грицак, зокрема, зауважує: «Для нас же надмірні обмеження створює національна візія минулого: завелика спокуса говорити так, щоб подобатися більшості — надто в умовах, коли наша країна є жертвою російської агресії» ¹⁵.

Природно, що в умовах нової реальності сучасне суспільство зосереджене на сьогоденні й головним чином цікавиться тим, що відбувається в так званому вимірі «online», «тепер і зараз».

Ключ чи, принаймні, орієнтири для відповідей щодо очікувань і запитів сучасного соціуму, його домінантних стратегій життя можна було б віднайти в постмодерністських філософських моделях Й. Хейзинги («Homo ludens» — «людина, яка грає»), Гі Дебора («суспільство спектаклю»), Ж. Бодріяра («реальність як симулякр»). Водночас спектр асоціацій — від античних аналогій між світом і сценою,

¹⁴ Почепцов Г. Займімося нарешті майбутнім. *Дзеркало тижня*. 2019. № 27, 13–19 лип.

¹⁵ Грицак Я. Антитот проти ілюзій, ліки проти депресій. Слово до українського читача Тоні Дждатта / Дждатт Т. Снайдер Т. *Роздуми про двадцяте століття*. Львів : Човен, 2019. С. 12.

людьми й акторами до відомої шекспірівської формули «весь світ — театр, а люди в ньому — актори» — підтверджує, що ця ідея має давню закоріненість у людській природі й свідомості.

Актуалізуючи, інколи гіперболізуючи ідею «гри» в багатоманітності сценаріїв і втілень, постмодернізм запропонував свою версію її інтерпретації та конфігурації. Послідовна тенденція до перезавантаження життя в багатоманітності його проявів (від повсякдення до глобальної політики) в річище гри / шоу ставала дедалі помітнішою впродовж минулого століття, щоразу набираючи нових обертів. Не безпідставно означення соціуму як «суспільства спектаклю» було запропоновано відомим французьким філософом і художником-авангардистом Гі Дебором у його однойменному трактаті «*La Société du spectacle*» (1967). Згадаймо заклик кінця минулого століття «*Show must go on*», проголошений кумиром 90-х Фредді Мерк'юрі, який, по суті, став гімном епохи.

Стратегія постмодерного модусу людини як «*Homo ludens*», теорія симулякрів, концепція «суспільства спектаклю» наразі переконливо демонструють свою актуальність і втілення в політичному та соціокультурному глобальному просторі, українському зокрема. Суспільство є свідком постмодерністського «спектаклю», що відбувається в життєвому просторі в його індивідуальному й загальному вимірах, де акторський талант і вміння грати ролі постає чи не найціннішим людським капіталом.

Сюжетні лінії «гри», які донедавна залишались неокресленими, неясними, розмитими, наразі отримали чіткі контури, демонструючи, що, суспільство продовжує рухатися в напрямі «*show is going*» («шоу триває»). Для покоління, яке народилось і зростає в умовах комп'ютерних технологій, небачених і нечуваних досі комунікацій, життя — це калейдоскоп картинок, що з'являються й зникають, вистава, гра, яку не варто сприймати серйозно, симулякр та іронія.

Не задумуйся про майбутнє, живи сьогоднішнім, не переймайся долею інших — ось кредо значної частини тих, хто живе у смартфонах. Неабияка популярність у соціальних мережах (основного «життєвого простору» цього покоління) знаменитого хештегу «YOLO» («you only live once» — «ти живеш тільки один раз») може служити кодом до домінуючої сучасної філософської парадигми життя.

Утім, гра, як і ставлення до неї, теж можуть бути різними та неоднозначними за характером, правилами, метою. Гра, до прикладу, може бути толерантною і жорсткою, «за правилами» й «без», азартною і спокійною, чесною і підступною. Погляд на сучасну ситуацію під кутом зору полівекторності пропонує дещо інші варіанти свідомісних траєкторій. Відомий український письменник Тарас Прохасько, зокрема, радить уміти налаштуватися на «вібрації світу», «вчитися співзвучності й розуміти, що наш світ побудований за принципом спільної гри»¹⁶. Дослухаючись до цієї поради, пригадаймо, що «людина-артист» може сприйматися і як висока оцінка творчих здібностей, і як найвища похвала, а модель світу — інтерпретуватися крізь призму позитивних емоцій мистецьких розважальних жанрів¹⁷. Проте навіть за умов налаштування на «вібрації світу» не зменшується гострота питань, що виникають на цьому тлі: чи приймаємо ми нав'язувані нам сценарії гри, хто «володарі сцени», які наші ролі в цьому «театрі», хто ми — актори чи глядачі і чи можемо пропонувати свої сценарії та змінювати правила? І, нарешті, найголовніше — як реконструювати і за якими правилами вибудовувати біографічні реконструкції людини з огляду на постмодерністські домінанти «світу-спектаклю»?

¹⁶ Прохасько Т. Встань і йди. *Що дасть нам силу? Есеї українських інтелектуалів на фокус-тему українського ПЕН 2019/2020*. Київ : Дух і Літера, 2020. С. 201–207.

¹⁷ Відомий літературознавець і культуролог М. Петровський свого часу висловив і обґрунтував ідею «цирк як модель світу».

Серед суттєвих факторів, що впливають на сучасні свідомісні трансформації українського соціуму, варта уваги об'єктивна реальність суспільства, яка визначає його загальний психоемоційний стан. За визначенням польсько-британського інтелектуала ХХ ст. Зигмунта Баумана, наразі людство опинилось у так званому «порожньому просторі». Попередній світ, на думку вченого, припинив своє існування. Те, що становило його основу, вже не існує. Утім, характерно й те, що люди здебільшого говорять не про появу нового світу, а про той, який відійшов у небуття. І це означає, як стверджує філософ, що, відчуваючи кінець чогось, суспільство не уявляє собі конфігурації майбутнього, не знає світу, що починається¹⁸, дрейфуючи з одного стану в інший.

Не заперечуючи ідеї «кінця світу», Я. Грицак, зокрема, висловлюється конструктивно стосовно сьогодення та ближчого майбутнього. Свою позицію вчений, з властивою йому іронією, умовно називає «філософією цинічного оптимізму». «Її головний постулат, — зауважує історик, — кінець світу неминучий — але ми маємо зробити все, щоб він стався не за нашого життя»¹⁹.

Очевидним є також і те, що соціум, український у тому числі, підійшов до точки біфуркації Постмодерну. Окрім заяв про «кінець світу» та початок нового часу, щораз наполегливіше лунають заяви й про кінець постмодернізму (Ілля Герасимов, Ярослав Грицак, Пітер Померанцев, Марсі Шор), зокрема стверджується, що «постмодернізм помер на Майдані»²⁰. Утім, «чи помер»? Це дискусійне, допоки

¹⁸ Бауман З. Конец света — это отсутствие уверенности в завтрашнем дне. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/culture/2012/04/19/146824_zigmunt_bauman_konets_sveta.html.

¹⁹ Грицак Я. Звідки нам брати сили. *Що дасть нам силу? Есеї українських інтелектуалів на фокус-тему українського ПЕН 2019/2020*. Київ : Дух і Літера, 2020. С. 139–144.

²⁰ Розмови про Україну : Ярослав Грицак — Іза Хруслінська. Київ : Дух і Літера, 2018. С. 348.

відкрите питання. Ризикнемо припустити, що постмодернізм лише змінює форму, «мутує», набуває інших проявів і конфігурацій. А отже, «хай живе постмодернізм!»?

На тлі цих тектонічних суспільних і свідомісних трансформацій і попри будь-які нігілістичні заяви й песимістичні прогнози в суспільстві не зникає запит на якісний інтелектуальний продукт, біографічного змісту зокрема. Проте водночас очевиднішим стає те, що кардинально змінюється запит на контент (зміст), жанри, моделі та якість біографічних репрезентацій.

Відповідним чином хоча й поступово, але змінюється структура сучасного простору біографічних досліджень. Спостерігаються тенденції щодо його переформатування, окреслюються риси нових пропозицій біографічних практик. Відмова від застарілих, непорушних аксіом і водночас намагання враховувати суспільні зміни й культурні запити зумовили поліфонічність і множинність біографічних студій, їхнє тематичне розмаїття та оновлення, розширення кола персоналій, актуалізацію біографії сучасника, у тому числі й біографії інтелектуалів світового рівня.

Епоха «презентизму» загострила передусім інтерес до життя відомих постатей сучасності, публічних інтелектуалів, реалізація місії яких полягає перш за все в пошуку засобів ефективної комунікації, передачі важливих смислових меседжів ²¹. Їхні біографії стають більш актуальними у вимірі сьогодення як один із важливих способів комунікації із суспільством і впливу на нього ²². Адже сучас-

²¹ Василенська Т. Е. Публічні інтелектуали: в пошуках призначення. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2018. Вип. 1 (93). С. 291.

²² Типологія сучасного публічного інтелектуала наразі розмаїта з огляду на різні підходи (Р. Арон, Ю. Габермас, Р. Роснер, Е. Саїд та ін.) щодо інтерпретації цього соціокультурного явища. У світовій соціогуманітаристиці впродовж декількох останніх десятиліть триває обговорення проблеми щодо місії публічних інтелектуалів у сучасному суспільстві.

ник, публічний інтелектуал зокрема, сприймається одним із нас і тим самим цікавий своїми вчинками, життєвими орієнтирами, світоглядними пріоритетами, творчими досягненнями, міркуваннями з приводу вічного й земного не меншою мірою, ніж ми буваємо цікаві самі собі.

Поміж тим реконструкція біографії сучасника з різних причин, перш за все етичних, виглядає складним завданням. Аналізуючи тенденції, що спостерігаються впродовж останнього десятиліття в площині біографічних студій, можна припустити, що найбільш оптимальним жанром для репрезентації біографії сучасника виступає інтерв'ю або автобіографія.

(Авто)біографія – діалог

Сучасність заохочує до експериментування з усталеними гуманітарними категоріями, відкриває нові перспективи для їх розширеної інтерпретації, збільшуючи простір для оперування ними й тим самим модифікуючи розмаїття функцій у комунікативному просторі.

Інтелектуальний діалог, у якому міркування одного зі співрозмовників підтримуються, продовжуються, доповнюються або спростовуються іншим, може бути однією з альтернативних форм репрезентації (авто)біографії. Підтвердженням є книга «Роздуми про ХХ століття»²³. Роздуми Тоні Джадта (1948–2010), одного з найпомітніших інтелектуалів сучасності, знаного британського й американського історика, були опубліковані у форматі діалогу (розмови) з американським істориком Тімоті Снайдером. Запис розмов («Thinking the Twentieth Century») Т. Снайдер завершив за кілька тижнів до смерті Т. Джадта.

²³ Джадт Т. Снайдер Т. Роздуми про двадцяте століття. Львів : Чо-вен, 2019. 384 с.

У передмові до книги Т. Снайдер окреслив її як історичний, етичний та біографічний трактат²⁴. Зауважимо, що поняття «біографічний трактат» у контексті цього інтелектуального бестселера має більш розширену інтерпретацію, якою передбачається перехрестя, взаємодія, сумарний ефект таких категорій як «біографія», «біографічний світ»²⁵, «життєвий світ»²⁶.

Видання викликало широкий резонанс в Україні, тим самим засвідчуючи тенденції 1) розширення культурних запитів соціуму; 2) альтернативності форм біографічних репрезентацій; 3) органічної імплементації біографій представників сучасної світової інтелектуальної еліти до кола персоналій, що перебувають у фокусі інтересів вітчизняної біографіки.

(Авто)біографія — щоденник

На нові тенденції в просторі біографічних досліджень останнього часу вказує поява книги «Наша недуга. Уроки свободи з лікарняного щоденника» Т. Снайдера²⁷. У певному сенсі вона є своєрідним відлунням, а, можливо, й

²⁴ Водночас позиціонування «Роздумів про ХХ століття» в сенсі «біографічного трактату» викликає певну алюзію зі знаменитим твором британського історика і філософа Р. Дж. Колінгвуда «Ідея історії: Автобіографія» (1946).

²⁵ Поняття «біографічний світ», за визначенням відомої української вченої І. Колесник, являє собою культурний простір особистості, який акумулює та відображає професійну й побутову, приватну й публічну сфери діяльності людини, а також її світоглядні принципи, думки та емоційні стани (Див.: *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 79).

²⁶ «Життєвий світ» — категорія, запропонована німецькою феноменологічною школою Е. Гуссерля, яка з часом розширила свою первинну інтерпретацію і, втрачаючи визначену класиками строгість, стала більш загальноприйнятною. Що далі, то більш активно «життєвий світ» пов'язується безпосередньо з життям та діяльністю людини.

²⁷ Снайдер Т. *Наша недуга. Уроки свободи з лікарняного щоденника*. Львів : Човен, 2020. 192 с.

продовженням «Роздумів про ХХ століття» з огляду на те, що авторством Т. Снайдера позначені обидва видання. Але в «Лікарняному щоденнику» це вже «інший Снайдер».

На перший погляд, «лікарняний щоденник» написаний у нібито зовсім іншому жанрі, аніж записи розмов з Т. Джадтом. Проте ключовим прийомом залишається той самий діалог, але діалог із самим собою, який водночас спрямований на зовнішній світ. Обидва видання незримо поєднує екстремальний фізичний стан ключових постатей інтелектуальних діалогів. Безнадійно хворим був Т. Джадт, наближаючись до останньої межі свого життєвого шляху. «Лікарняний щоденник» Т. Снайдера з'явився після того, як він у тяжкому стані опинився на лікарняному ліжку. «Я майже помер, але вижив, щоб написати цю книжку», — зауважить Т. Снайдер.

У «Лікарняному щоденнику» автор озвучує все ще незвичні для української читацької аудиторії речі — свою несподівану хворобу й пережиті на цій хвилі відчуття та рефлексії як прийом автобіографічної презентації на одному з відрізків свого життя. «Коли опівночі мене поклали у клініку швидкої допомоги, лікареві я свій стан описав як нездуження. Мені боліла голова, свербіли долоні та стопи, я кашляв і ледве був спроможний рухатися. Час від часу мене били дрижаки. Початок дня 29 грудня 2019 року міг стати для мене останнім», — так починає свій діалог із собою і зі світом відомий історик²⁸.

«Лікарняний щоденник» — одна з модерних форм автобіографічної репрезентації сучасника. Це глибоко особиста автобіографічна книга. Водночас у ній відображається гостра небайдужість та відповідальність інтелектуала за те, що відбувається в навколишньому світі. Власний досвід пережитої хвороби Т. Снайдер конвертує у відкритий меседж, за допомогою якого прагне донести свої думки з

²⁸ Там само. С. 19.

приводу кричущих кризових соціокультурних явищ. Відсутність уваги до людини, її гідності, свободи, безпеки чи то в Україні, чи США можуть обернутися суцільним глобальним колапсом — головна ідея, яку озвучує історик, прагнучи бути почутим.

«Лікарняний щоденник» відкриває канал для ефективного діалогу із суспільством, стимулюючи його енергетичний потенціал. Це — не щоденник у його традиційному розумінні, коли автор робить записи для себе і, можливо, для прийдешніх поколінь у разі, коли ним зацікавляться дослідники. Т. Снайдер прагне, аби його щоденникові записи якомога швидше стали надбанням широкої громадськості, звертаючись до якої він наголошує: «Ця книжка — про недугу. Не мою, хоча моя допомогла її побачити, а про нашу спільну американську... Наша недуга — це фізична хвороба й політичне зло, що її оточує. Ми хворі настільки, що це коштує нам свободи; ми невірні настільки, що це коштує нам здоров'я»²⁹.

Подібний прийом, поширений у світовому автобіографічному дискурсі, в українській соціогуманітаристиці має лише поодинокі приклади³⁰. У такому смислі «Лікарняний щоденник» може розглядатися як ще один крок у наближенні українського біографічного простору до практик, актуалізованих світовими біографічними дослідженнями. Для подібної констатації є всі підстави, адже Т. Снайдер тісно пов'язаний з Україною своїм науковим інтересом. Історія України впродовж тривалого часу перебуває в полі його досліджень. Він володіє українською мовою, тісно спілкується з українськими інтелектуалами, відвідує Україну, виступає з лекціями й дає інтерв'ю українським

²⁹ Там само. С. 20.

³⁰ Див.: Zambrzycka M. Autobiografia w świecie cyfrowym. Projekt autobiograficzny *Ja Nina Janiny Sokolowej*. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. № 20. С. 135–148.

журналістам. «З 2000 року є сенс говорити про мене як про історика України», — констатує Т. Снайдер у своєму інтерв'ю «Україні Модерній»³¹. Отже, є сенс говорити про його «Лікарняний щоденник» як про автобіографічну репрезентацію, що стала органічною складовою українського дискурсу.

(Авто)біографія-інтерв'ю

Пошук альтернативних форм біографічних репрезентацій змушує дедалі частіше апелювати до інтерв'ю, яке має найрізноманітніші форми, переслідуючи, відповідно, й різні цілі.

Однією з найбільш поширених форм автобіографічних репрезентацій залишається «спогад-інтерв'ю», що розглядається та інтерпретується дослідниками як різновид мемуарного жанру. Його популярність, що зростає останнім часом, пов'язується передусім з актуалізацією усної історичних практик в умовах цифрової гуманітаристики (Digital Humanities, DH) та їх активної імплементації в науковий дискурс³².

Але варте уваги те, що останнім часом відбувається активна модифікація жанру інтерв'ю і його трансформація в напрямі розширення функцій та очікуваних результатів. Концептуальний підхід до інтерв'ю зумовив появу більш широкого погляду на нього як на «інтерактивний метод бесіди для створення книг-розмов»³³. Інтерв'ю постає не

³¹ Снайдер Т. Предмет мого дослідження був абсолютно непрактичний, але цікавий. Я тоді не думав про власну кар'єру. *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/jittepis-istory/snyder>

³² Любовець Н.І. Сучасні трансформації мемуарного простору: загальний і локальний вимір. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. № 20. С. 177.

³³ Загоруйко Н. А. «Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською»: модифікація жанру інтерв'ю. *Наукові записки інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 262.

лише як давній, широко відомий та традиційний метод фіксації спогадів про певні події, але і як модерний прийом реконструкції (авто)біографій. Орієнтована перш за все на трансформацію жанру, розкриття його потенціалу й можливостей, «інтерв'ю-розмова» набуває особливої актуальності, коли йдеться про висвітлення та відтворення (авто)біографії сучасника.

Книга-розмова (книга-інтерв'ю) тяжіє до публіцистичного жанру біографічної есеїстики. Водночас це ефективна форма залучення суспільства до обговорення важливих питань. Читач-інтелектуал (ідеться передусім про суспільне середовище, яке не відмовляється від критичного мислення) не обмежується лише інформаційними повідомленнями, а прагне аналітичної глибини в осмисленні сьогодення, у тому числі й крізь оптику біографічного світу сучасників, тих, хто уособлює наш час, з'являється в публічному просторі, чия думка є важливою для кореляції власного світогляду. Орієнтуючись на діалог із читачем, біографічна есеїстика виступає важливою ланкою комунікаційної моделі «автор — текст — читач» і в цьому сенсі є суголосною вимогам часу. Вона свідчить про перехід від монологічних жанрів до діалогічних, акцентуючи увагу на висвітленні питань, відповіді на які очікує почути суспільство від популярної / знаної / авторитетної особи.

Розповідаючи про своє життя, герой інтерв'ю виступає водночас транслятором «життєвого світу» — індивідуального й суспільного. Зазвичай це широке коло питань, що стосуються особистого життя, родини, долі, творчості, інтелектуальних уподобань, а також подій, оточення, простору, обставин життя, що вплинули на формування світогляду. Роздуми про сучасний світ, сенс буття, ідеали й моральні імперативи як віддзеркалення «біографічного світу» особи виступають неодмінними елементами інтерв'ю-розмови. У європейській, зокрема польській журналістській тра-

диції, цей жанр має усталену дефініцію «wywiad rzeka» — «інтерв'ю-ріка»³⁴.

Попри те, що інтерв'ю все ще залишається прерогативою журналістики, його метод і прийоми активно використовуються для відтворення цілісних біографічних реконструкцій, претендуючи на місце в міждисциплінарному просторі. Щоправда, наявна в Україні біографічна есеїстика, яка отримала суспільний резонанс і поява якої стала важливою культурною подією, має дещо незвичну конфігурацію. Це своєрідна синергія українського й польського культурних контекстів. Героями книг-інтерв'ю виступають українські публічні інтелектуали (Юрій Андрухович, Ярослав Грицак, Оксана Забужко, Йозеф Зісельс), а багаточасові розмови з ними, викладені у форматі книг-розмов, підготували, провели й репрезентували відомі польські журналісти — Павел Смоленський³⁵ та Іза Хруслінська³⁶.

Несподіваний, на перший погляд, польський вимір української біографічної есеїстики здається закономірним з огляду на низку факторів. Цей жанр, все ще рідкісний в українській журналістиці, у Польщі є популярним, поши-

³⁴ Відповідно до цього жанру багатогодинна розмова дорівнює багатоденній роботі, у результаті якої з'являється інтелектуальний продукт — «книга-розмова» — як один із різновидів біографічної літератури нон-фікшн. Доречним у цьому контексті постає питання: книга-розмова — це біографія чи автобіографія? Її можна розглядати, передусім, як автобіографію, але за активної участі публіциста, який вибудовує композицію інтерв'ю, формулює питання, конструює цілісну модель відповідей у загальному змісті.

³⁵ Павел Смоленський (1959) — польський публіцист, журналіст «Газети Виборчої», друкувався у паризькому часописі «Культура».

³⁶ Іза Хруслінська (1956) — польська журналістка. Працювала в паризькому часописі «Культура» з Єжи Гедройцем. Першою її книгою в жанрі розмови-інтерв'ю була праця, присвячена Зосі Герц — одній із головних постатей паризького часопису «Культура» (Była raz Kultura. Rozmowy z Zofia Hertz. Iza Chruslinska, 1994. 151 s).

реним і має давню традицію й напрацювання. Головною метою книг-розмов було ознайомлення, у першу чергу, поляків із сучасними подіями й процесами, що відбуваються в Україні, крізь призму автобіографій і світоглядних позицій знакових постатей українського інтелектуального середовища. Цього також наполегливо вимагала політична ситуація, оскільки стосунки України з Польщею, що мають давню спільну традицію як позитивного, так і негативного досвіду впродовж останнього часу зазнавали чимало випробувань із залученням механізмів маніпуляцій свідомістю й спекуляцій сторінками історичного минулого. Здавалося б, поляки й українці найліпше знають історію одне одного й не мусять піддаватись інформаційним провокаціям, проте, як зазначає Іза Хруслінська, «все рівно Україна в Польщі залишається невідомою. Навіть я сама ніколи не скажу, що добре знаю Україну»³⁷. Обізнаність і зацікавлення історією, як і постатями, що репрезентують сучасну Україну, мали б стати сигналом до подолання непорозуміння між державами на шляху до їхнього подальшого зближення.

З огляду на це, й орієнтуючись на польське середовище, інтерв'ю з Юрієм Андруховичем, Ярославом Грицаком, Оксаною Забужко спочатку були надруковані польською мовою. Тільки деякий час потому книги-розмови стали доступними українському читачеві, окрім інтерв'ю Павла Смоленського з Юрієм Андруховичем, яке залишається в польськомовному варіанті³⁸.

Однією з ключових ознак біографічної есеїстики як жанру є домінуюче історично-культурне тло, крізь призму якого кожен із героїв репрезентує свою біографію, розмірковуючи водночас про хід історії, культуру, сучасні про-

³⁷ Фещук Н. «Найкраще виховання — не з підручника». *ZBRUCH*. URL: <https://zbruc.eu/node/77215>.

³⁸ Smolenski P. *Szcze nie vmerla I nie umrze. Rozmowa z Jurijem Andruchowyczem*. Wydawnictwo Czarne, 2014. 178 s.

песи у світі, передусім в Україні. Попри універсальність й окреслені жанром параметри, інтерв'ю-розмова щоразу демонструє і підтверджує свою гнучкість відповідно до особи, яка опиняється у фокусі журналістського інтересу, і відповідно до мети, яку це інтерв'ю переслідує.

Кожне інтерв'ю-розмова вирізняється концепцією, тональністю, загальним настроєм (критичним, іронічним, глорифікаційним, скептичним, пафосним тощо). Інтерв'ю з Оксаною Забужко, зокрема, має у своїй основі домінуючі елементи глорифікації й патріотичної патетики. На переконання Ізи Хруслінської, О. Забужко — «ікона сучасної української культури»³⁹. Тим самим журналістка задає загальний емоційний камертон діалогу. У культурних контекстах епохи й знакових постатей, які її уособлювали, відповідним чином реконструйовано автобіографію письменниці у вимірі пріоритетних для неї самоідентифікацій — «письменниця, інтелектуалка, українка»⁴⁰.

Минуло майже десять років від часу польськокомовного інтерв'ю з Я. Грицаком, і тому в україномовному варіанті багато що має вже іншу інтерпретацію. Біографія історика, на думку науковця, має дуже важливе значення, оскільки вона «визначає спосіб, у який він пише історію»⁴¹. В інтерв'ю Я. Грицак уникає пафосних емоцій, дотримуючись критичних і самокритичних оцінок. Маркери самоідентичності, яким надається пріоритет, зумовлюють естетичну атмосферу й відповідну конфігурацію цієї книги-розмови. Історик асоціює себе передусім із «поколінням рок-н-ролу», яке виросло й сформувалося на культових символах світової музичної культури, що не вписувались у радянську ідеологію.

³⁹ Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською. Київ : Комора, 2014. С. 7.

⁴⁰ Там само. С. 11.

⁴¹ Розмови про Україну : Ярослав Грицак — Іза Хруслінська... С. 15.

Інтерв'ю Ізи Хруслінської з Йосифом Зісельсом має лише україномовну версію⁴². Для Йосифа Зісельса — дисидента, члена Української Гельсінської групи, громадського діяча єврейського походження — важливим було, аби книга з'явилася передусім українською мовою. Розмова з польською журналісткою стала для нього чи не першою нагодою найбільш щиро й відкрито розказати про свій життєвий шлях, сім'ю, захоплення, людей зі свого оточення, боротьбу за права людини в СРСР, арешт, про себе в Україні, та українсько-єврейські взаємини. На його переконання, він не міг би пригадати всього, що є в цій книзі, якби не «майстерне скеровування Ізою». «Розмову веде етнічна полька, а її співбесідник — етнічний єврей, проте обоє вони люблять Україну», — так визначив ключовий код книги відомий дисидент і публіцист М. Маринович⁴³. Водночас Іза Хруслінська зізнається, що вона використала біографію Й. Зісельса, аби розповісти про дисиденство в Україні як феномен, сподіваючись, що ця книга буде з часом доступна й польськомовному середовищу⁴⁴.

⁴² Господи, Ти відкриєш уста мої... Йосиф Зісельс у розмовах з Ізою Хруслінською. Київ : Дух і Літера, 2017. 392 с.

⁴³ Маринович М. Розмова друзів та однодумців. Там само. С. 9–14.

⁴⁴ У цьому контексті варто згадати книгу Б. Бердиховської та О. Гнатюк «Бунт покоління. Розмови з українськими інтелектуалами» (Київ, 2004), яка є своєрідною предтечею сучасної біографічної есеїстики, присвяченої поколінню шістдесятників. На переконання авторів, шістдесяті роки дають ключ до розуміння української сучасності. До цієї книжки увійшли інтерв'ю, проведені у 1995–1999 рр. зі знаковими постатями шістдесятництва, представниками старшого покоління: Євгеном Сверстюком (1928–2014), Іваном Дзюбою (1931), Михайлиною Коцюбинською (1931–2011), Михайлом Горинем (1930–2013). До книги також увійшло інтерв'ю з Миколою Рячуком (1953), який потрапив до списку як «вихованець» цього покоління, інтелектуальний послідовник шістдесятництва.

Реконструйована завдяки прийомам інтерв'ю автобіографія Й. Зісельса виявилась промовистим відображенням еволюції його самоідентичностей упродовж життя: «шістдесятника, дисидента» — «українського єврея» — «дисидента в незалежній Україні» (оскільки справжній дисидент не може бути колишнім) — публічного інтелектуала сьогодення.

Концепція цього інтерв'ю відображає подвійний оптичний ракурс. Власну біографію Й. Зісельс репрезентує й одночасно реконструює під кутом зору шістдесятника, «українського єврея», «вічного» дисидента. Водночас крізь оптику цього інтелектуального діалогу розкривається історія дисидентського руху в Україні як значущого соціокультурного й політичного явища.

(Авто)біографія інтелектуала під «парасолькою» роману, або ще раз про інтерв'ю

Якщо біографічна есеїстика у творчому дуеті Юрій Андрухович – Павло Смоленський трансформувалась у суспільно-політичний «роман» про Україну для польсько-мовного середовища, то, репрезентуючи свою біографію письменника і публічного інтелектуала українському середовищу, Юрій Андрухович обрав більш звичну для нього форму — свої романи.

З одного боку, це наслідування класичної традиції. Автобіографічний роман — давня жанрова форма (розповідь автора про власне життя в романізованій формі є досить поширеною у світі), але така, яка попри плин часу залишається актуальною. Особливо (як це у випадку з Юрієм Андруховичем), якщо щоразу знаходяться нові прийоми для самопрезентації. Вони надають автобіографічним сюжетам особливого шарму, привабливості та загадковості, дозволяють розгледіти розмаїття деталей, з яких складається його біографічний світ — від кольору сорочок до світоглядних орієнтирів.

Прихований, а інколи й демонстративний взаємозв'язок, який існує між біографією творчої людини й тим, про що вона пише, спонукає до більш проникливого прочитання текстів, зокрема художніх, з метою розпізнання автора. Кожен автор, як колись слушно зауважив Віктор Петров (В. Домонтович), «писавши про інших, пише тільки про себе»⁴⁵.

Автобіографічність присутня в багатьох творах Юрія Андруховича, але одним із найбільш наближених до неї можна вважати роман «Таємниця» (2007). Невипадково автор додає в назву ремарку «Замість роману», звертаючи таким чином увагу на те, що основою залишається його реальна (не вигадана) біографія.

Ідея роману особливо цікава в контексті міркувань з приводу актуальності інтерв'ю як найбільш оптимального жанру автобіографічної репрезентації. Фабула роману «Таємниця» розгортається навколо інтерв'ю, обігруючи яке письменник свідомий того, що саме в такий спосіб йому зручніше за все розповісти про себе, усвідомлюючи власну місію публічного інтелектуала, який покликаний озвучувати власні думки, заявляти про себе, але й водночас уникати пафосу, бути достатньо самокритичним, іронічним по відношенню до себе.

У притаманній йому манері, Юрій Андрухович, конструюючи передісторію, імплементує елемент гри у свій роман. Письменник розповідає про вигаданого німецького журналіста Егона Альта, з яким його ненавмисно звела доля і в інтерв'ю якому він розповів власну біографію. Ідея інтерв'ю безпосередньо перегукується з реалізованим декілька років потому проектом — згаданою вже книгою-інтерв'ю. У реальному житті вигаданий німецький журналіст Егон Альт «матеріалізувався» в польського журналіста

⁴⁵ Домонтович В. Аліна і Костомаров. Проза в 3-х т. Т. 1. Мюнхен : Сучасність, 1988. С. 250.

та П. Смоленського, інтерв'ю з яким Юрій Андрухович записав у жанрі «книга-розмова» («інтерв'ю-ріка»).

Для Юрія Андруховича роман залишається тим жанром, за допомогою якого він продовжує діалог із читацькою спільнотою, повідомляючи щоразу нові деталі своєї біографії, прагнучи ретранслювати нові відчуття як складову біографічного світу, що весь час перебуває в русі. Практикуючи автобіографічні прийоми письма, якими письменник віртуозно володіє, він відкриває не лише світ своїх емоцій, що з'являються щоразу на хвилі подій історичного поступу світу й України, але й розкриває нові риси характеру, смаків, уподобань, раніше невідомі читацькому середовищу.

Коментуючи свій останній роман «Радіо Ніч» (2020), Юрій Андрухович намагається запевнити, що він — чи не вперше — відступив від автобіографічного дискурсу. Проте багато що переконливо свідчить про зворотнє. Зокрема епіграф з Роберта Вальзера промовисто акцентує на автобіографічному контексті сюжету: «Я вже не був собою, я був кимось іншим, але саме тому я врешті був знову собою». Щоправда, цього разу Юрій Андрухович відпрацьовує іншу концепцію (авто)біографічної реконструкції. Він віддає ініціативу не журналісту, як це було в «Таємниці», а вигаданому біографу, уявляючи себе водночас і в ролі біографа, і в ролі «героя», біографію якого збирається написати.

Від імені біографа Юрій Андрухович так починає свій роман: «Міжнародний інтерактивний біографічний комітет (ІВК) — інституція до тієї міри впливова і респектабельна, що я вже протягом двох десятків років виборюю для себе право стати її членом-кореспондентом — доручив мені написати розширений і прокоментований життєпис такого собі Йосипа Ротського»⁴⁶. Але як написати біографію, яка б захопила, вразила і не відпускала? Тільки

⁴⁶ Андрухович Ю. Радіо Ніч. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2020. С. 13.

увяляючи себе тим, про кого пишеш. За задумом роману біограф перевілюється в головного героя: «Я був не я, а Йосип Ротський. Я лежав на тому ж топчані в його же часі. Це він чув усі ті звуки внизу. Мені залишилось розчинитися в усьому подальшому. Тобто в іншому часі і дні, але так само наприкінці року і в тому ж помешканні»⁴⁷. Авторське «я», таким чином, відображається в подвійному дзеркалі — біографії та (авто)біографії. Органічно синтезуючи ці два жанри, Юрій Андрухович з вишуканою літературною віртуозністю стирає між ними видимі межі, пропонуючи зовсім іншу модель самопрезентації в контексті кодової метафори роману «ще одна революція зазнала поразки».

Інтернет-інтерв'ю

Кардинальні зміни у світі, зумовлені технологічною й соціально-економічною модернізацією початку XXI ст., продовжують поглиблювати конфлікт між традиційними, ustalеними суспільними моделями й тими, які формуються, витісняючи своїх попередників. Як наслідок, утворюються нові реалії, перш за все — «мережеве суспільство» як базова складова «мережевого світоустрою», де суб'єкти мереж усвідомлюють себе цілісністю глобального простору»⁴⁸.

У цих умовах змінюється конфігурація українських біографічних студій, які дедалі більше адаптуються до функцій Інтернету як глобальної інформаційної системи, що перетворюється на універсальний інструмент налагодження інтерактивної комунікації між суб'єктами глобального простору в межах єдиного темпорально-культурного простору. Йдеться передусім про біографічно орієнтовані дослідницькі проекти, створені на платформах Інтернету, а не про біографічну інформацію, яка вже тривалий час є

⁴⁷ Там само. С. 17.

⁴⁸ Войтович Р. Мережеве суспільство як нова форма соціальної організації в умовах глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 8.

невід'ємним сегментом соціальних комунікацій як один із «феноменів відкритого суспільства»⁴⁹.

За логікою сучасних мережових трансформацій, біографіка набуває ознак, позначених рухом у напрямі мережової біографіки, про що свідчать альтернативні форми біографічних презентацій у глобальній інформаційній мережі. Однією з таких форм, орієнтованих на простір мережових комунікацій, виступає Інтернет-інтерв'ю. Постаті, які опиняються в його фокусі, з огляду на особливості жанру, становлять інтерес для цільової Інтернет-аудиторії, а отже передбачається, що їй очікувана автобіографічна розповідь матиме суспільно вагоме значення. Серед масштабних проєктів — запроваджені вітчизняним Інтернет-ресурсом «Україна модерна» серії інтерв'ю під рубрикою «Життєписи історії»⁵⁰.

Запропонований формат біографічних реконструкцій відображає поліваріативність і креативність форм біографіки, мистецтво її презентації в сучасних умовах, а також виступає платформою, що створює необхідні умови для багатовекторної соціокультурної комунікації та інтеграції вітчизняних істориків до світового наукового середовища.

У фокусі уваги різноманітна палітра біографій-інтерв'ю майже півсотні представників соціогуманітаристики, пов'язаних з Україною своїми дослідженнями та відомих як в Україні, так і за її межами (Марта Богачевська-Хомяк, Кетрін Ваннер, Марина Гримич, Оля Гнатюк, Ярослав Грицак, Гелінада Грінченко, Марк фон Гаген, Олександр Зайцев, Станіслав Кульчицький, Андреас Каппелер, Надія Миронець, Гжегож Мотика, Регіна Мюльхайзер, Сергій Плохій, Ентоні Полонський, Федір Турченко, Іван-Павло Химка, Йоханан Петровський-Штерн, Наталія Пушкарьова, Марс Шор, Наталія Яковенко та інші).

⁴⁹ Див.: Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації. С. 248–259.

⁵⁰ Україна Модерна. URL: <http://uamoderna.com/jittepis-istory>.

Концепція «життєписів» включає широкий спектр біографічних маркерів, базовими в яких виступають гендер, родина, освіта, оточення, статус, вік, етнічна приналежність, (само)ідентифікації, емоційні рефлексії, наукові інтереси тощо. Інтерв'ю репрезентують індивідуальні біографії науковців, кожна з яких є унікальною й неповторною. Водночас формат проєкту відкриває перспективи для реконструкції різних моделей колективної біографії в поколінневому та гендерному вимірах, де ідентифікації маркуються такими поняттями як «український контекст», «інтелектуальне співтовариство», «гендер», «покоління», «час», «наукова мережа». Кожен із маркерів має багатосмислове значення з огляду на перспективи й механізми реконструкції біографії: актуалізуються фактори, які виступають пріоритетними у формуванні світоглядних і професійних орієнтацій науковців; комплексно репрезентується феномен колективної біографії в контекстах: жіночий / чоловічий внесок у гуманітарну сферу, жіночий / чоловічий погляд на соціально-політичні та культурні явища, події, середовище, науку.

Біографічні репрезентації у форматі Інтернет-інтерв'ю з представниками академічного середовища суспільства — різними за походженням і місцем народження, гендерними ідентичностями, науковими уподобаннями, але об'єднаними ресурсом інтерактивної Інтернет-комунікації, — позиціонують біографію як «фактор впливу», спроможний налагодити полівекторний інтелектуальний діалог, трансформувати науковий і культурний національний простір, тим самим впливаючи на суспільну свідомість та змінюючи уявлення про історію, культуру, соціум.

«Автобіографія у чотири руки»

Ця незвична на перший погляд формула була використана в підготовці автобіографії всесвітньо знаного культурного й громадського діяча, засновника і багаторічного

редактора часопису «Культура» Єжи Гедройця (1906–2000) ⁵¹. В україномовному перекладі книга стала ще одним відбитком «польського сліду» в просторі вітчизняної біографіки. Її назва, що зумовлена форматом автобіографічного письма, передусім звертає на себе увагу й підкреслює розмаїття підходів до цього жанру в сучасному соціокультурному просторі.

Замість традиційного автобіографічного тексту Є. Гедройць обрав дещо іншу форму, а саме спогади у форматі розмови, здійснені у товаристві Кшиштофа Пом'яна — відомого польського публіциста. К. Пом'ян опрацював і виклав у завершеній формі сорок годин цього звукозапису і в такий спосіб виявився не лише укладачем, а, до певної міри, співавтором видання. Водночас у короткому коментарі до видання він наголосив, що вся викладена інформація та судження належать тільки Є. Гедройцю.

«Автобіографія у чотири руки» Є. Гедройця не лише знайомить зі спогадами автора, але й, інформуючи суспільство про перебіг подій, інтелектуалізує його. Автор був свідком буремного й трагічного ХХ століття, про яке, очевидно, міг сказати «моє століття». Автобіографія людини такого масштабу і таланту, у якій розповідається про події, зустрічі, реконструюється власний образ світу й самого себе в цьому світі, не може не викликати суспільний інтерес.

Автобіографічна версія життя Є. Гедройця — це час, простір, події, перехрестя доріг з іншими у вимірах пам'яті. На його переконання, людина постає центральною фігурою, від якої залежить спрямування і поступ історії. У цьому контексті зрозумілою стає назва започаткованого ним журналу «Культура», що мав символізувати інтелект, націлений на втілення в життя гуманізму як вищого покликання людства.

⁵¹ Гедройць Є. Автобіографія у чотири руки. Київ : Дух і Літера, 2015. 400 с.

Навколишнє середовище відіграє роль ключового компонента в спогадах, забезпечуючи їм відповідну конфігурацію. Калейдоскоп людських характеристик тут має складний візерунок, він представлений різнобарвною гамою — від світлих до темних кольорів із безліччю відтінків. Складна палітра стосунків з особами, що відігравали значущу роль в історії й культурі ХХ століття та руйнуванні тоталітарних режимів у Європі, розкривається на тлі усвідомлення драматизму епохи, щирого захоплення здібностями, розумом, талантом людей і водночас глибокого розчарування з приводу недосконалості людської природи. В автобіографії Є. Ґедройця надано характеристики інших осіб. Часом незручні, вони межують з думками, сповненими іронії та самокритичних зауваг, про себе.

Автобіографічний текст — це також можливість отримати уявлення про внутрішній світ автора, без якого його образ залишається спрощеним і схоластичним. Зізнання, що спливають у спогадах «загубленого романтика» (як називав Є. Ґедройця Вацлав Збишевський), дають ключ до розуміння складного психологічного портрету, часом не завжди ідеального. Інтелектуал, якому довелося зустрітися з неймовірною кількістю людей, раптом зізнається в тому, що єдине місце, за яким він ностальгує, це — домініканський монастир із чудовою бібліотекою, де йому колись довелося перебувати на лікуванні⁵². Несподіваний психологічний ракурс такої самопрезентації демонструє відчуття втоми від калейдоскопічної перенасиченості зустрічами й гостре прагнення до усамітнення.

Стає зрозумілим, що омріяна модель власного буття, втілена в образі монастирського життя, коли можна було одночасно залишатися «дуже самотнім» і перетинатися з іншими «без дисципліни, яка б примушувала до спільного життя»⁵³, так і залишилася нездійсненою. У спога-

⁵² Там само. С. 150.

⁵³ Там само. С. 150.

дах відчувається хоча й прихований, але болючий щем від протиріччя між мрією і реальністю, між тим, чого прагне людина, і тим, як реалізується її життя. Змушений упродовж життя постійно перебувати в процесі спілкування з іншими людьми, Є. Гедройць зізнавався, що за природою своєю він, як виявляється, був особою «не товариською», не мав здібностей до мов і навіть французькою розмовляв «так собі», відчуваючи зрозумілі незручності⁵⁴. Так само еміграція, хоча й відкрила можливості для самореалізації, була перш за все жорстким випробуванням для нього особисто, як і для багатьох із його оточення.

Як за змістом, так і за формою, «Автобіографія у чотири руки» могла би бути важливим елементом сучасної комунікації й ще одним кроком на шляху подолання кризових явищ. Є. Гедройць був активним і послідовним прихильником унормування польсько-українських відносин, а також одним із тих, хто професійно переймався ідеєю створення європейського образу України⁵⁵. З огляду на це його неординарна постать цікава не лише полякам, а й українцям, що органічно доповнює й урізноманітнює вітчизняний біографічний простір.

Графічна біографія

Нові перспективи для вдосконалення механізмів і залучення нестандартних прийомів у біографічних дослідженнях відкриваються завдяки підходу до біографіки як до явища міждисциплінарної природи, полівимірного й багатомас-

⁵⁴ Там само. С. 183.

⁵⁵ У цьому контексті варта уваги інша книга «Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 років» (Київ, 2008), яка також може розглядатися в контексті (авто)біографії, адже вміщує епістолярій (один із базових автобіографічних еґо-документів) Є. Гедройця з українськими діячами кола «Культури» (Б. Осадчук, Б. Левицький, Ю. Шерех (Шевельов), І. Лисяк-Рудницький, Ю. Лавриненко, І. Кошелівець, І. Кедрин-Рудницький).

нітного, і перехрестя наукового та мистецького просторів⁵⁶. Візуальний поворот, як один із поворотів останнього часу в соціогуманітаристиці, уможливив появу біографічних реконструкцій, побудованих на концепціях візуальності, про що свідчать світові біографічно-культурологічні практики⁵⁷.

Прийоми й методологія візуального повороту, імplementовані у вітчизняні біографічні студії, перш за все дозволяють уникнути банальної лінійності, забезпечуючи біографічним реконструкціям яскраву палітру багатогранності. Візуальний поворот орієнтований на те, аби адаптувати інтелектуальний продукт до соціокультурних трансформацій, ураховуючи той факт, що сучасний споживач інформації в масовому своєму сприйнятті дедалі більше стає візуалістом, а це означає, що бажання бачити часто бере верх над бажанням читати. Той факт, що візуальні образи в сучасних умовах набувають майже магічної сили і здатні формувати й змінювати світоглядні орієнтири людини, не підлягає жодному сумніву.

Візуальна реальність, на думку дослідників, стає подібною до тексту, викликаючи навіть сильніший емоційний відгук, оскільки апелює до зовсім інших, більш чуттєвих

⁵⁶ Про результати дискусії щодо співвідношення науки й мистецтва в просторі біографіки див.: Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. Одеса, 2017. С. 74.

⁵⁷ Нідерландська вчена — історик і культуролог Міке Баль запропонувала концепт «автотопографія» як різновид жіночої (авто)біографії, представленої за допомогою механізмів, прийомів і форм візуального мистецтва. У такий спосіб Міке Баль реконструювала біографію американської мисткині французького походження, скульптора, графіка й живописця Луїзи Буржуа. Основу «автотопографії» склали мистецькі інсталяції, за допомогою яких вдалося відобразити драматизм приватного життя, емоційну напругу, психологічну травму талановитої особи (Mieke B. Autotopography: Loise Bourgeois as Builder in Biography. Vol. 25, N 1. 2002. P. 180-202).

каналів людської свідомості⁵⁸. Отже, художні зображення в площині біографіки, як і залучення мистецьких прийомів до біографічних реконструкцій, відкривають нові перспективи, переконливим підтвердженням чого стала графічна біографія Рози Ауслендер (1901–1988) — німецькомовної поетки єврейського походження, що народилася в Чернівцях⁵⁹.

Візуальні образи, представлені в цьому незвичному за форматом виданні, виступають формоутворюючими елементами біографічної реконструкції. Графічна біографія Рози Ауслендер, запропонована літературознавицею й перекладачкою О. Матійчук у співпраці з художниками-ілюстраторами (О. Старанчук, О. Грищенко) — це різновид альтернативної моделі біографічної нарації, своєрідний експеримент у біографічних студіях.

Видання уособлює перехрестя двох важливих тенденцій, що віддзеркалюють універсальні стратегії сучасного біографічного дискурсу: по-перше, залучення до нього маловідомих постатей, по-друге, опрацювання нових форм біографічних реконструкцій.

Ім'я Рози Ауслендер майже незнайоме українському середовищу, за винятком обмеженого кола фахівців-літературознавців. Проте її німецькомовна та англомовна поезія перекладена більшістю європейських мов. Ба більше, у світовому науковому дискурсі існує цілий напрям — ауслендерознавство, — представлений численними працями, у яких досліджується поетична творчість Рози Ауслендер. Її біографія, що постає втіленням трагічних контекстів історії ХХ століття, у чомусь унікальна й водночас у багатьох сенсах типова для представників української інтелі-

⁵⁸ Rose G. *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation of Visual*. London : Thousands Oaks ; New Delhi, 2007. 304 p.; *Візуальна антропология: настройка оптики*. М., 2009. 296 с.

⁵⁹ Матійчук О. *Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер*. Чернівці : Видавництво 21, 2019. 56 с.

генції того покоління, що опинилось у хронотопі революцій, війн, міжконтинентальних міграцій⁶⁰.

Для Рози Ауслендер життя було позначено багатьма втратами й трагічним досвідом, уособленням яких стали спочатку еміграція до США в 20-х роках, повернення до Чернівців, де її застae Друга світова війна, і далі — перебування в чернівецькому фашистському гетто, нова еміграція до Америки, втрата матері, яку вона так і не встигла забрати з собою, неможливість адаптуватись до американських реалій, переїзд до Німеччини і, нарешті, закінчення життя в будинку престарілих єврейської общини в Дюссельдорфі.

Задум графічної біографії полягав у спробі синтезувати дві форми розповіді — візуальну й текстову, — надаючи пріоритетність візуальності й демонструючи можливість зміщення акцентів від культури слова до культури образу.

Водночас видання має орієнтовану спрямованість на читацьку спільноту, «привичаєну до візуального», яка віддає перевагу коротким текстам, що супроводжуються ілюстративними матеріалами. Ураховуючи особливості інтелектуальних читацьких запитів, автори переслідували цілком прагматичну (утилітарну) мету — «зробити привабливий графічний бік і текст, який би не обтяжував, та з яким було б не нудно на 10 чи 15 сторінці»⁶¹.

⁶⁰ У цьому контексті пригадуються не менш драматичні біографії інших представниць того покоління — відомих і пересічних. Попри неповторну індивідуальність кожної з них, біографії багатьох представників української інтелігенції були позначені універсальним алгоритмом (див., до прикладу, біографію Марії Мотиль: народження у Фолл Ривер (США), рання смерть матері, переїзд з батьком до Галичини на початку 1920-х, життя в Україні за німецької окупації, повернення до Америки у 1947 р. (Між Америкою та Галичиною. Спогади. Львів, 2019)).

⁶¹ Докієн О. «Життя у слові». У Чернівцях презентували графічну біографію Рози Ауслендер. *Шпальта*. URL: <https://shpalta.media/2019/05/15/zhittya-u-slovi-u-celanivskomu-centri-prezentuvali-grafichnu-biografiyu-rozi-auslender-foto/>

Візуальний контекст біографії Рози Ауслендер складається з розмаїття світів, що оточують: обриси міст (Чернівці, Нью-Йорк, Відень, Дюссельдорф), будинки, валізи, портрети. Внутрішній стан героїні, її емоції розкриваються за допомогою кольорів (чорний, червоний, зелений) та форм (квадратів, конфігурація яких вибудовується за принципом калейдоскопу). Текст, що супроводжує ілюстрації, стає «метафорою історії життя на тлі подій часу»⁶².

Графічна біографія — альтернативний, оригінальний, але не бездоганний жанр щодо відтворення біографічної реконструкції. Ставлення до нього складається неоднозначне. Висловлюється сумнів, з яким не можна погодитись, що подібний формат навряд чи замінить наративну форму. Попри певні переваги візуалізованої біографічної реконструкції, ілюстрації все ж таки не спроможні вповні передати переживання Рози Ауслендер так глибоко, як це міг би зробити текст. «Певна річ, зображення найкраще надається до того, щоб показувати, а не аналізувати чи розкривати причини. Читач у візуальній біографії радше дивиться за життям поетки, аніж чує, що героїня думала про світ, а її оточення — про неї»⁶³.

Проте водночас слід визнати, що «графічна біографія» — це жанр, що провокує, стимулює, надихає на заглиблений пошук, а отже, залишається надія, що «яскраве, якісно втілене арт-видання заохотить читачів детальніше дізнаватися про біографію і творчість поетки та контекст, у якому жила Роза Ауслендер»⁶⁴. А втім це видання — переконливий меседж стосовно того, що біографічна книга

⁶² Грудка О. Оксана Матійчук. Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер. Чернівці : Видавництво 21, 2019. *Критика*. 2020. Число 5–6.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само.

не може бути універсальною для всіх; вона має свій соціальний сегмент затребуваності, у якому буде зрозумілою, сприйнятною, органічною.

Науково-популярна біографія

Монографія відомого українського історика О. Яся «Багатоликий Микола Костомаров» чи не найперша спроба цілісної реконструкції біографії вченого в науково-популярному жанрі⁶⁵. У форматі життєпису з акцентом на драматичні й контрастні повороти долі історик відтворює біографічний світ М. Костомарова, де геніальність, казус та іронія знакового інтелектуала ХІХ ст. нерозривно пов'язані між собою й становлять єдине ціле. Вражаюча багатоликість його образів і захоплива форма їхніх реконструкцій підтверджують віднайдення органічної моделі біографічної репрезентації, співзвучної з моделями «поворотів» соціогуманітаристики.

Науково-популярний жанр книги передусім зумовлює її адресацію широкому читацькому середовищу. Це є особливо важливим з огляду на виклики, з якими стикаються сучасні гуманітарії, зокрема з необхідністю подолання або хоча б скорочення відстані між академічною наукою й соціумом, проблемою так званого «походу» істориків у публічний простір⁶⁶.

Книга підтверджує прагнення автора «вирватися з обіймів академізму», вийти за межі стереотипних академічних канонів, усталених лінійних біографічних описів, популяризуючи непересічного вченого в розмаїтті його генія. Складний біографічний світ історика відтворено з яскравою калейдоскопічністю, з акцентом на драматичні повороти

⁶⁵ Ясь О. Багатоликий Микола Костомаров. Київ : Либідь, 2018. 304 с.

⁶⁶ Доречним буде згадати також інших відомих науковців, в основному це літературознавці (Тамара Гундорова, Соломія Павличко, Володимир Панченко, Леонід Ушкалов), хто у своїх біографічно-літературознавчих дискурсах зробив вдалі спроби «вирватися з обіймів традиційного академізму».

ти долі. М. Костомаров водночас постає в багатоманітності ключових ідентифікацій: засновник Кирило-Мефодіївського братства, в'язень Петропавлівської фортеці, політичний засланець у Саратові, професор Петербурзького університету, історик-художник, мислитель-романтик.

Досконало володіючи сучасними прийомами біографічної реконструкції, О. Ясь запропонував алгоритм життєпису, який відтворює перебіг карколомних подій життя генія в контексті його титанічної академічної діяльності, невичерпного розмаїття науково-творчого процесу, а також оточення, зміни психоемоційних станів, історії драматичного кохання й одруження з Аліною Крагельською.

Модель життєпису М. Костомарова сприймається як ще один крок на шляху до розуміння феномену геніальності й парадоксальності водночас. У книзі відтворено психологічний портрет персонажа з його «несамовитими емоціями», «складними почуваннями», «крайнім нервовим напруженням», кризовими й депресивними станами. Доповнений такими характеристиками як «забудькуватість», «задумливість», «зануреність у минувшину чи внутрішні рефлексії», він відображає внутрішній світ ученого, немовби зітканий із суцільних суперечностей, крайнощів і протилежностей. На тлі такої різнобарвної палітри з численними кольорами й відтінками, О. Ясю вдалося віднайти для свого героя яскраву й промовисту алегорію, представляючи його особистість у вигляді розхитаних терезів, яким долею судився пошук омріяного балансу. Магічний образ терезів сприймається як символ, що єднає минуле й сучасне, уособлюючи, незалежно від часу, споконвічну драму перебування інтелектуала в реальному світі, прагнення внутрішньої гармонії й неможливість її досягнення.

Попри науково-популярний формат, книга написана на ґрунті широкого масиву історичних джерел, серед яких — унікальні архівні документи, спогади сучасників. (Авто)біографічні тексти М. Костомарова, В. Беренштама, Н. Білозерської, О. Кониського, А. Крагельської-Костомарової, Д. Мор-

довцева, В. Мордовцевої-Александрової, К. Юнге та інших надають життєпису не лише стилістичної колористики, де звучать голоси геніального історика і його інтелектуального оточення, а й біографічної достовірності та абсолютної переконливості. У своїй монографії О. Ясь широко використовує напрацювання науковців, які присвятили М. Костомарову наукові студії. На тлі досліджень Д. Багалія, В. Петрова, Ю. Пінчука, В. Юркевича О. Ясь вибудовує власну біографічну інсталяцію, значно розширюючи варіативність уже існуючих інтерпретацій «багатоликого» генія й пропонуючи власне прочитання його складного біографічного світу.

Вишукана іконографія дослідження не лише ілюструє авторський текст, а й постає органічною складовою біографічної інсталяції, візуалізуючи життєвий простір героя. Тут представлена зі смаком підібрана галерея репродукцій зі спадщини митців-сучасників М. Костомарова. Портрети, картини, акварелі, гравюри, серед яких шедеври Тараса Шевченка та Наполеона Орди відтворюють «місця пам'яті» великого історика — міські ландшафти, будівлі, пов'язані з його присутністю, науково-культурне середовище, постаті з найближчого оточення.

Віднайдення «нового канону» біографіки?

На кожному з етапів історичного поступу одні постаті стають «героями» біографічного дискурсу, інші — опиняються на маргінесах, одні жанрові форми домінують, інші — відступають на другий план, перебуваючи в очікуванні свого «зоряного» часу. Як слушно зауважив відомий письменник і літературознавець М. Петровський з приводу циклічності мистецьких жанрів (біографічні в цьому процесі не є винятком), «соціальна активність жанрів мігрує, змінюється»⁶⁷.

⁶⁷ Чекан О. Долаючи хаос на найближчій ділянці світу. Київський літературознавець Мирон Петровський про соціальну й естетичну активність мистецьких жанрів та всепереможний суржик. *Тиждень.и.а.* URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/3528>.

Альтернативні форми біографіки, що з'явилися упродовж останнього десятиліття, підтверджують тенденції до модернізації та наявність потенційних можливостей змінювати конфігурацію біографічного простору, враховуючи переваги сучасних комунікаційних технологій. (Авто)біографія-діалог, автобіографічне інтерв'ю, інтерв'ю як елемент автобіографічного роману, графічна біографія, науково-популярна біографія останнім часом суттєво урізноманітнили біографічний простір, заявляючи про наявність нових тенденцій, появу нових жанрових форм в (авто)біографічних практиках.

Сплеск автобіографічної есеїстики в Україні, експериментування з графічною формою біографії в контексті візуального повороту, біографічні Інтернет-проекти, науково-популярний вектор в академічних біографічних дослідженнях свідчать як про появу нових форм у міждисциплінарному просторі біографічних студій, так і про інтелектуальні запити українського середовища, зокрема про намагання в такий спосіб чинити спротив наслідкам постмодерністської деконструкції, запобігаючи пришвидшеному наближенню «кінця світу».

Постать «сучасного героя» в контекстах біографічного / життєвого світу опиняється в центрі уваги суспільства, соціогуманітаристики зокрема. Біографічний простір урізноманітнюється завдяки постатям сучасних українських публічних інтелектуалів, а також представників світової інтелектуальної еліти, діячів культури та науки, пов'язаних у той чи інший спосіб з Україною. Світовий біографічний сегмент поволі стає елементом, що модернізує вітчизняний біографічний дискурс, долаючи його ізольованість і маргінальність, підтверджуючи тенденцію до послідовного розширення контенту.

На цьому тлі увага дослідників до постатей минулого орієнтована на модифікацію їхньої галереї, модернізацію й

урізноманітнення механізмів біографічних реконструкцій завдяки досягненням соціогуманітаристики.

Водночас наявна поліфонія біографічних реконструкцій засвідчує не так успіхи вітчизняної біографіки, як проблеми в площині гуманітарного простору, вказуючи передусім на незаповненість цієї інтелектуальної ніші та на дефіцит високоякісного біографічного продукту. Окремі видання — це, швидше за все виняток, аніж закономірність, хоча вони й маркують певні тенденції, обриси яких проглядають крізь постмодерне віддзеркалення контекстів «порожнього простору».

З огляду на мінливу множинність біографічного дискурсу, виникають різні міркування. З'являються, зокрема, думки про те, що в нашій державі гуманітаристика ніколи не мала і навряд чи найближчим часом матиме сприятливі умови для розвитку. Зазвичай це процес, швидше за все, «всупереч», аніж «завдяки». Водночас пригадуються рядки з літературної класики: « — Кожен день втрачаєш якусь ілюзію. — Ні, кожен день — це нова чудова ілюзія» (Е. Хемінгуей. За річкою, у затінку дерев).

«Порожній простір», за аналогією з «*tabula rasa*» — вичерпною метафорою, — однаковою мірою може бути основою як для конструктивних, так і деструктивних процесів. Отже, «порожній простір» — це сучасний стан суспільної невизначеності, але не привід для психоемоційного відчаю. Імовірно, це поштовх для пошуку нових алгоритмів життя, а отже — для оновлення векторів мислення, суголосних їм моделей соціогуманітарних студій і біографічних реконструкцій.

Таким чином, на часі питання щодо віднайдення «нового канону» біографіки та його перспектив з огляду на особливості епохи «презентизму», плинність сучасності та невизначеність майбутнього.

РОЗДІЛ 3

МЕМУАРИ ЯК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИЙ РЕСУРС: СУЧАСНИЙ ВИМІР РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ

Зміни, що відбуваються в сучасному світі, який набуває дедалі більш глобалізованого характеру, привертають увагу дослідників — соціологів, психологів, політологів, істориків, педагогів, журналістів — до проблем соціальних комунікацій, котрі відіграють важливу роль у збереженні й передачі людських цінностей та ідеалів, досвіду поколінь, нормативних уявлень, що забезпечує стійке функціонування соціуму. Глибокі перетворення спричинені глобалізаційними процесами, маючи позитивні наслідки — всевітня економічна, політична, культурна інтеграція, усе ж принесли й глобальні виклики, що пов'язані із культурною уніфікацією. Свого часу голландський учений з комунікацій, культуролог Сіз Гемелінк назвав їх «культурною глобалізацією» або «макдональдизацією» (яка не історична і не розташована просторово) ¹, що веде до послаблення стійких соціально-групових зв'язків людей, поширення «масової культури», яка, заповнюючи світовий інформаційний простір і вільно перетинаючи державні кордони, набуває загального характеру й насаджує свої стандарти. Глобальна культура здатна нівелювати національні культурні цінності, що може призвести до зникнення національно-культурних ідентичностей окремих народів й одноманітності картини світу. На його думку, проєкт глобальної культури засадничо слабкий, оскільки він не має історичного й

¹ Терміни належать С. Гемелінку. Див.: Hemelink C.J. World Communication. London and New Jersey : Zed books. 1995. 296 p.

просторового розташування. Адже культура, що обмежена часом і простором, надає людям відчуття ідентичності, минулого, долі, гідності ². Тому сьогодні особливо актуальні питання національної самосвідомості як чинника ідентичності української держави. Національна ідентичність формується в суспільстві із застосуванням ефективних засобів комунікації й креативних інформаційно-комунікативних практик шляхом створення комунікативних стратегій на різних рівнях: міжособовому, груповому, масовій комунікації. Відсутність уваги до таких проблем загрожує втратою ідентичностей.

Важливе місце в цьому належить біографіці, яка становить важливий феномен інтелектуальної та духовної культури суспільства, що охоплює сферу наукових досліджень, різноманітні спрямування та форми літературної й біографічно / автобіографічної творчості, видавничої та інформаційної роботи, біографічний складник соціальних комунікацій, простір поширення й пропаганди біографічних знань ³. Вона широко представлена в національному інформаційному просторі в різноманітних жанрах (наукові публікації, мемуари, особові документи, художня біографіка тощо) та форматах (інтернет-ресурси, електронні бібліотеки, окремі цифрові проекти тощо). Невід'ємною, дуже важливою й затребуваною читачами складовою біографіки є українській мемуарій, до якого постійно зростає інтерес наукової спільноти й широкого суспільного загалу, що знайшло втілення в появі великої кількості як археографічних видань мемуарних джерел, так і мемуарів сучасників, які представляють різнома-

² Hemelink C.J. World Communication. London and New Jersey : Zed books. 1995. P. 111.

³ Попик В.І. Біографіка як феномен науки і культури. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 26–27. doi.org/10.15407/ub.19.015.

нітні професії та середовища ⁴. Прикметою часу стало й відчутне переміщення біографічної інформації та документів українського мемуарію до засобів масової комунікації — преси, інтернет-ресурсів, телебачення, які мають важливе значення в процесі формування світоглядних цінностей, історичної свідомості, громадянських ідеалів і громадянської позиції сучасної людини й виступають вагомим інформаційним ресурсом суспільного комунікування.

Особлива роль мемуарів як унікального інформаційно-комунікативного ресурсу й одного із дієвих засобів соціальної комунікації визначена їхньою здатністю зберігати та передавати інформацію про минулі події, узагальнюючи індивідуальний досвід автора. Водночас засвоєння досвіду Іншого впливає на формування особистості, індивідуальної й колективної історичної пам'яті, надає імпульс для самореалізації та саморозвитку. Адже мемуарам притаманні різноманітні види комунікації: автокомунікація, міжособистісна, сімейна, міжпоколіннева, фахова (наукова, мистецька тощо), а їхні комунікативні можливості забезпечують встановлення діалогу / взаємодії між суб'єктами — авторами й читачами.

Комунікацію розглядаємо як універсальний соціокультурний механізм, орієнтований на взаємодію соціальних суб'єктів, на відтворення й динаміку соціокультурних норм і зразків. Водночас комунікація — це процес перекодування вербальної в невербальну та невербальної у вербальну сфери ⁵, у результаті чого відбувається обмін між людьми

⁴ Див.: Списки Всеукраїнського бібліотечного Біографічного рейтингу (2018, 2019, 2020). URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/rating/r2018/>; <http://biography.nbuv.gov.ua/rating/r2019/>, де представлена серед інших і мемуарна література в номінації «Джерела біографії».

⁵ Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. 2-е изд. стереотип. Москва, 2009. С. 15.

чи іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо. Такий обмін обумовлений цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у цьому суспільстві⁶.

Для розуміння інформаційно-комунікативного потенціалу мемуарів важливим бачиться визначення складників комунікативного процесу в системі діалогічної моделі⁷ соціальних комунікацій, у яку найбільше «вписується» мемуарна творчість. Така модель комунікації розроблялася ще з 50-х рр. ХХ ст.⁸ в рамках драматургічної теорії Е. Гофмана (англ. Erving Goffman), драматичної теорії К. Берка (англ. Kenneth Burke), етнографічної теорії К. Гірца (англ. Clifford James Geertz), теорії символічного інтеракціонізму Дж. Міда (англ. George Herbert Mead); орієнтація на Іншого розкривалася в герменевтичній теорії Г.-Г. Гадамера (нім. Hans-Georg Gadamer)⁹; Р.Й. Якобсон (англ. Roman Jakobson) розробляв лінгвістичну модель мовної комунікації; Ю.М. Лотман — види комунікації в системі культури; М.М. Бахтін — діалог у

⁶ Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології. *Комунікація*. 2010. № 1. С. 19.

⁷ Серед традиційних і найбільш популярних моделей соціальних комунікацій довгий час була лінійна теорія Г. Д. Лассауела й інтеракціоністська (від англ. Interaction — «взаємодія») модель Т. Ньюкомба.

⁸ Дослідження Дж. Міда відносяться взагалі до 20-х — поч. 30 рр. ХХ ст.

⁹ Див.: Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life* (1956); трилогія Burke K. A. «Grammar of Motives» (1945), «A Rhetoric of Motives» (1950), «The Rhetoric of Religion: Studies in Logology» (1961); Mead H. «Mind, Self, and Society» (1934). URL: <https://www.d.umn.edu/cla/faculty/jhamlin/4111/Blumer/George%20Herbert%20Mead%20-%20Mind,%20Self,%20and%20Society.htm>; Gadamer H.-G. «Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik» (1960) та ін.

комунікативному й культурологічному вимірі ¹⁰. Сьогодні теорію діалогової комунікації активно розвиває Н. В. Сапрыгіна в контексті семантико-сміслового аналізу художнього тексту; Г. Г. Почепцов — в площині PR ¹¹, реклами й пропаганди; Т. З. Адамьянц — у рамках семіосоціопсихологічної моделі соціальної комунікації та інші ¹².

Розглядаючи мемуари як комунікативний діалог, бачимо три складники цього процесу: комунікант / адресант ¹³ — автор спогадів, комунікат / повідомлення — самі спогади (текст), реципієнт / адресат — читач. Зворотний зв'язок вбачається в потенційній здатності мемуарів впливати на формування особистості через засвоєння досвіду Іншого, індивідуальної й колективної історичної пам'яті. Важливим моментом у дослідженні комунікативного складника мемуарних текстів є погляд М.М. Бахтіна на процес комунікації (діалогічні відносини), який, на відміну від класичного погляду на цей процес як взаємодію двох, досліджував діалог / комунікацію як взаємодію трьох: адресанта (автора тексту / повідомлення), адресата (отри-

¹⁰ Див.: Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против»* : сб. ст. М., 1975. С. 193–230; Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества : сб. ст. М. : Искусство, 1986. 445 с.; Лотман Ю.М. О двух моделях коммуникации в системе культуры. *Избранные статьи в трех томах*. Том I. : Статьи по семиотике и топологии культуры. Таллинн : Александра, 1992. С. 76–90.

¹¹ Від англ. public relations — зв'язки з громадськістю.

¹² Див.: Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. М., 2009. 652 с.; Сапрыгина Н. В. Психолингвистика художественного текста: коммуникация автора и читателя. Одесса : Астропринт, 2012. 335 с.; Адамьянц Т. З. Социальные коммуникации : уч. для акад-го бак-та. М. : Юрайт, 2018. 200 с.; Ї ж. Понимание и взаимопонимание как особый вид коммуникативной деятельности (к проблеме социализации и адаптации). *Мир психологии*. 2020. № 2. С. 78–88.

¹³ Терміни комунікант / адресант, комунікат / адресат, реципієнт / читач використовуються як синоніми.

¹⁴ Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / Бахтин М. М. *Эстетика словесного творчества* : сб. ст. Москва : Искусство, 1986. С. 320–324.

мувача тексту / повідомлення), нададресата ¹⁴. Цікавим є використання ним терміна *нададресат* — це людина, якій не було адресовано текст / повідомлення, але яка опинилася в комунікативному середовищі, сприйняла повідомлення і тим самим включилася в процес діалогу / комунікації. Цей термін наочно демонструє діалогічну сутність мемуарних творів, які пишуться як для сучасника / сучасників, так і для наступних поколінь. Адже, за М.М. Бахтінім, «Слово хоче бути почутим, зрозумілим, прийнятим, і знову відповідати на відповідь і так *ad infinitum* ¹⁵» ¹⁶ (тут і далі по тексту переклад авторки — Н. Л.). І в цьому випадку віддаленість адресата в просторі й часі не має значення, якщо він має доступ до тексту, розуміє його й налаштований на діалог. Таким чином, адресати стають нададресатами — читачами, які вступають у діалог з автором текстів / мемуарів і транслюють його думки та ідеї незалежно від часу й простору.

У сучасній історіографії комунікативний потенціал мемуарів розглядається в публікаціях В.І. Попика, колективних монографіях Інституту біографічних досліджень НБУВ у контексті розвитку сучасної вітчизняної біогра-

¹⁵ *Ad infinitum* (лат.) — до безкінечності.

¹⁶ Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. С. 324.

¹⁷ Див.: Попик В. І. Біографіка як феномен науки і культури. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 15–32. doi.org/10.15407/ub.19.015; Його ж. Формування національного науково-інформаційного простору: інтеграція й кооперація зусиль бібліотек, наукових установ та інформаційних центрів України. *Бібліотечний вісник*. 2015. № 3. С. 3–11; Його ж. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія. Київ, 2013. 520 с.; Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія. Київ, 2016. 269 с.; Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : колективна монографія. Київ, 2019. 361 с.

фіки¹⁷. Інформаційно-комунікативний складник мемуарів у межах вітчизняного історичного дискурсу досліджено в працях Н. І. Любовець¹⁸.

Вивчення інформаційно-комунікативного потенціалу мемуарів вимагає розгляду поняття комунікативної *інтенції*¹⁹ як рівнодіючої мотиву й цілі (точніше — бажаного результату) діяльності, спілкування та взаємодії людей із навколишнім світом. У випадку спогадів кожен мемуарист, він же адресант / комунікант, має свої комунікативні інтенції / спонукальні мотиви й орієнтується на потенційного читача — він же адресат (нададресат) / реципієнт, що в кінцевому варіанті впливає на жанр мемуарів, змістовне їхнє наповнення. Це, у свою чергу, визначає й вид комунікації, у яку автор мемуарів вступає в процесі написання своїх спогадів: автокомунікація (вона присутня завжди), міжособистісна, сімейна, міжпоколіннева, фахова.

Визначення спонукальних мотивів / інтенцій мемуариста в процесі його діалогу з читачем тісно переплі-

¹⁸ Див.: Любовець Н. І. Видавничі серії українських мемуарів у контексті соціальних комунікацій. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 101–120. doi.org/10.15407/ub.19.101; Ї ж. Сучасні трансформації мемуарного простору: загальний та локальний виміри. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 20. С. 174–191. <https://doi.org/10.15407/ub.20.172>; Ї ж. Мемуари як складова електронних ресурсів бібліотек: світовий досвід та перспективи створення вітчизняного електронного ресурсу «Українська мемуаристика». *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2013. Вип. 10. С. 417–430; Ї ж. Мемуарний потенціал ресурсів бібліотечного краєзнавства. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2015. Вип. 12. С. 359–376.

¹⁹ Інтенція — (лат. intentio) — прагнення, усвідомлена воля до якоїсь дії, намір, задум, мотив, конкретна спрямованість психічної активності (свідомості) людини на певний об'єкт.

²⁰ Екзистенція (від лат. Exsistentia — існування) — розглядається як спосіб розумного буття, існування.

тається з терміном *коекзистенція* (співіснування), як взаємодія екзистенції²⁰ із собі подібним, що є формою залучення індивіда до соціальних цінностей через діалог / спілкування. Поняття «коекзистенція» було запропоновано італійським філософом, засновником «позитивного» екзистенціалізму Н. Аббаньяно (італ. Nicola Abbagnano), який вважав, що самореалізація особистості неможлива поза конструктивним спілкуванням із собі подібними. А спілкування є визнанням «інакшості», цінності, унікальності Іншого, що і є найважливішою ознакою коекзистенціального. За висловом Н. Аббаньяно, «Я можу зрозуміти самого себе, тільки розуміючи інших. І розуміти інших означає не зводити інших до самого себе, а визнавати їх саме як інших і шукати в їхній інакшості спонукальні причини й можливості симпатії, солідарності й боротьби»²¹. Цей вид взаємодії із собі подібним (через мемуари) залежить від власного вибору мемуариста і є проявом самореалізації індивіда в суспільстві. Автор у процесі діалогу з читачем відчуває себе одразу у двох площинах — екзистенційній (із собою, своїм соціальним середовищем, добою, соціальною групою тощо) та еволюційній (із попередніми й наступними поколіннями) через самопізнання / автокомунікацію, що і є свідченням комунікативного складника мемуарів.

Важливим моментом у налагодженні комунікації між автором мемуарів / адресантом і читачем / адресатом є поняття *контекст*. Ця проблематика в літературознавчому дискурсі була предметом зацікавлення М. М. Бахтіна, Ю. М. Лотмана, Д. С. Лихачова, Р. Й. Якобсона та ін. І хоча більшою мірою концепт контексту розробляється у відношенні до літературно-художніх творів, він також стосується й мемуарів як літературного жанру. Сам термін *контекст* (лат. Contextus — тісний зв'язок, з'єднання,

²¹ Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм. СПб., 1998. С. 52.

узгодження) розглядаємо як сукупність обставин, від яких залежать значення або сенс будь-якого знака, вислову, тексту, дії²². Текст твору знаходиться в постійній трансформації в результаті взаємодії / впливу між учасниками комунікації автор / читач, а сама взаємодія / вплив безпосередньо залежать від рівня й структури інформаційної складової контексту реципієнта / читача, що так само веде до реценції (сприйняття) й співтворчості²³. Тому, коли мова йде про текст і його розуміння як культурного продукту, реципієнту / читачу для того, щоб зрозуміти його, потрібно враховувати певний контекст (історію створення самого тексту і його інтерпретації), а також біографію самого автора. Як слушно зазначив Д. С. Лихачов, історія культури — це історія творців текстів і, частково, їхніх читачів, оскільки автор (якщо він талановитий) завжди залишає щось, що домислюється, «доопрацьовується» читачем²⁴. Момент співтворчості, коли автор бажає поділитися своїми думками й переживаннями, а читач хоче сприймати твір і потенційно налаштований на творчий діалог, відіграє, таким чином, важливу роль у процесі діалогу автора / читача. Умовою діалогу є поняття контексту автора / читача, адже текст твору (поряд із відбитим у ньому певним контекстом конкретної історичної епохи і її внутрішнім світом, відображенням світогляду, культури, біографії й життєвого досвіду автора) володіє власним сенсом, який у будь-якій

²² Лісовий В. С. Контекст. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5031.

²³ Див. Суминова Т. М. Текст и контекст художественного произведения: философско-культурологический анализ. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2014. № 5. С. 39–43.

²⁴ Див.: Лихачев Д. С. О философии художественного творчества. СПб, 1990. С. 176.

іншій соціокультурній ситуації й у будь-якого реципієнта викликати інший зміст²⁵. Лише за умови співзвучності контекстів автора / читача можливий діалог / комунікація. Тому потенційний момент виникнення процесу комунікації / діалогу, який розвивається навколо мемуарного твору, потребує таких складників як автор / адресант — текст — читач / адресат і контекст. Їхня одночасна наявність є умовою діалогічної моделі комунікації, яка виникає в процесі написання й читання мемуарних наративів.

Види комунікації

Осмилення інформаційно-комунікативного потенціалу спогадів вимагає аналізу видів комунікації, у які вступає автор мемуарного тексту. Серед найважливіших — автокомунікація, міжособистісна, сімейна, міжпоколіннева, фахова. Автокомунікація (від грец. *Αὐτός* — сам; лат. *Communication* — зв'язок, повідомлення; буквально — спілкування із самим собою) є формою комунікації й типом інформаційного процесу в культурі, суть якого полягає в тому, що адресат і адресант повідомлення збігаються. Термін *автокомунікація* був уведений Ю. М. Лотманом у статті «О двух моделях коммуникации в системе культуры» (1973)²⁶, згідно з яким комунікація здійснюється як мінімум за двома каналами, влаштованими по-різному відповідно до двох можливих напрямів передачі повідомлення. Першим, найбільш поширеним, є напрямок «Я-ВІН (де «Я» — це суб'єкт передачі,

²⁵ Суминова Т. Н. Художественная культура как информационная система (мировоззренческие и теоретико-методологические основания). М., 2006. С. 135, 154.

²⁶ Згодом стаття увійшла до першого тому видання: Лотман Ю. М. Избранные статьи в трёх томах. Том I. Статьи по семиотике и топологии культуры (Таллин, 1992).

²⁷ Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры (за виданням Таллінн, 1992).

адресант-власник інформації, а «ВІН» — об'єкт, адресат) ²⁷. У цьому випадку передбачається, що до початку акту комунікації деяке повідомлення відомо «мені» й не відомо «йому». Другим напрямком є автокомунікація «Я-Я». Це випадок, за Ю. М. Лотманом, «...коли суб'єкт передає повідомлення самому собі, тобто тому, кому воно вже й так відомо, що видається парадоксальним» ²⁸. Однак у другому випадку сприймаюче друге «Я» функціонально прирівнюється третій особі. Різниця зводиться лише до того, що в системі «Я-ВІН» інформація переміщується в просторі, а в системі «Я-Я» — у часі. Момент автокомунікації має безпосереднє відношення до мемуарної творчості, адже, звертаючись до цього жанру, автор апелює до самого себе, маючи на меті не запам'ятовування певних відомостей / даних, а, в першу чергу, з'ясування свого внутрішнього стану, який відбувається якраз у процесі їхнього запису, без якого цього з'ясування могло й не відбутися. Залежно від напрямку передачі комунікації відбуваються й зміни самої інформації. У першому випадку — константні / сталі повідомлення й уміщена в них інформація — змінюється тільки носій інформації, у другому — носій інформації залишається тим самим, але повідомлення в процесі комунікації переформулюється й набуває нового змісту ²⁹. Ю. М. Лотман зазначає, «...у першому випадку адресант передає повідомлення іншому адресату, а сам залишається незмінним у ході цього акту. У другому, передаючи самому собі, він внутрішньо перебудовує свою сутність, оскільки сутність особистості можна трактувати як індивідуальний набір соціально значущих кодів, а набір цей тут, у процесі комунікативного акту, змінюється. Передача повідомлення каналом «Я-Я» не має

²⁸ Там же. С. 76.

²⁹ Там же. С. 77.

³⁰ Іманентний (лат. *Immanens* — властивий, притаманний чомусь) — характеристика притаманності, властивості предмету чи явища, що впливає з його внутрішньої природи.

іманентного³⁰ характеру, оскільки обумовлена вторгненням ззовні деяких додаткових кодів і наявністю зовнішніх поштовхів, що зсувають контекстну ситуацію»³¹. До зовнішніх поштовхів можна віднести стукіт коліс, палахкотіння вогню, момент споглядання природних явищ, випадкові зустрічі, певні події тощо.

Загалом автокомунікація, яка залежно від мотивів, жанру й цільової аудиторії простежується більшою чи меншою мірою, є невід’ємним складником усіх мемуарів. Текст мемуарів виступає актом особистої ідентифікації й самопізнання, позиції самого автора, свідченням його ставлення до подій, учасником яких він був, і внутрішнього діалогу, що відбувається в процесі звернення мовця до себе як до адресата. У цьому діалозі інформація переміщується в часовому вимірі.

Щодо інших видів комунікації, то міжособистісна є формою комунікації, під час якої в ролях як комунікатора, так і реципієнта виступають окремі індивіди. Момент комунікації тут можливий лише за умови, що учасники діалогу, зокрема комунікант / адресант, який спрямовує інформацію, і реципієнт / адресат, який її приймає, налаштовані на взаємодію. У випадку мемуарного твору комунікативний ефект буде залежати від того, наскільки точно автор мемуарів урахував потреби свого потенційного читача, а адресат / реципієнт налаштований на його сприйняття. У такому процесі саморозкриття автора, його добровільне інформування про себе, свій внутрішній світ використовується як момент налагодження комунікації з адресатом / читачем.

Сімейна комунікація — це вид взаємодії, особливістю якого є висока емоційна насиченість та інтенсивність спілкування, що не обмежується жодними соціальними рам-

³¹ Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры. С. 78.

ками й жорсткими правилами. Тому в ньому часто використовують особливий стиль комунікації, який включає сімейні символи, традиції, норми й стереотипи, що притаманні сім'ї. У мемуарній творчості сімейна комунікація виступає засобом передачі родинної історії та індивідуального соціального досвіду своїм нащадкам.

Міжпоколіннева комунікація передбачає спілкування на тлі індивідуального досвіду між поколіннями, фахова — у професійному середовищі.

Мемуари, відіграючи в суспільстві унікальну функцію формування історичної свідомості, національної ідентичності, історичної пам'яті, виступають одночасно засобом налагодження міжособистісного й міжпоколінневого діалогу, у результаті якого відбувається не лише обмін інформацією, а й процес зростання покоління, яке й забезпечує хід історичного розвитку. З огляду на великі історичні проміжки бездержавного існування та великі «розриви» в історії України, мемуарна література є не лише історико-біографічним джерелом, а й стає ґрунтовним контентним інформаційно-комунікативним ресурсом суспільного комунікування.

Цільова аудиторія мемуариста

Цільова аудиторія мемуариста / адресанта формується його інтенціями / спонукальними мотивами, які й визначають потенційного читача / адресата, що впливає на жанр мемуарів і їхнє контекстуальне наповнення, обумовлюючи вид комунікації, у яку автор мемуарів входить у процесі написання своїх спогадів — автокомунікація, міжособистісна, сімейна, міжпоколіннева, фахова. Зазвичай автор, вступаючи у внутрішній діалог з читачем, прагне передати свій індивідуальний досвід або лише нащадкам ³², або ши-

³² Характерне для так званих мемуарів-автобіографій (в англomовній історіографії — *Autobiographies*).

рокому колу читачів, і розраховані на швидке опублікування (з огляду на сучасників) або через певний час³³, що свідчить про посилення коекзистенціальних зв'язків мемуариста — міжособистісну, міжпоколіннєву комунікацію. У більшості випадків цільова аудиторія мемуариста досить розмита. Однак від початку написання автор розраховує на діалог із читачем, який ніколи не закінчується навіть з огляду на те, що автор давно висловився й замовк назавжди, адже завжди з'являється нададресат (за М. М. Бахтіним). Поява кожного нового читача / нададресата «оживляє» текст, продовжує його існування й породжує нові інтерпретації. Перевага мемуарного наративу перед іншою історичною літературою для читача визначається насиченістю емоціями, метафорами, іронією, що водночас спонукає до діалогу, який не закінчується ніколи³⁴, бо завжди може з'явитися новий нададресат / читач, який опинився в комунікативному середовищі, сприйняв текст мемуарів — і тим самим включився в процес діалогу.

Популярність мемуарів у сучасній Україні пояснюється можливістю для потенційного читача вступити в процес діалогу з автором, якого «давно немає», на тлі тривалої заборони більшості мемуарних текстів, оскільки вони мали виражений національний характер і були довгий час чи не єдиною правдивою історією України в такому привабливому для читача викладі. Кардинальні зміни початку 90-х рр. ХХ ст., пов'язані із здобуттям незалежності України, сприяли появі в національному просторі величезного масиву раніше не відомих мемуарних текстів і творенню нових, які стали важливим чинником налагодження суспільного діалогу.

³³ Характерне для так званих «мемуарів — сучасних історій» (в англійській історіографії — Contemporary History).

³⁴ За М. М. Бахтіним «...не имеет смыслового конца». Див.: Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. С. 324.

Сучасні репрезентації

Упровадження мемуарного наративу в сучасний інформаційно-комунікативний простір відбувається на тлі кардинальних змін у сучасній гуманітаристиці, які призвели до його еволюції та трансформації. Зокрема, мова йде про появу новітніх наукових практик, які активно розвиваються в Україні в рамках усної та локальної історії, що спонукали до небаченого раніше інтересу науковців та громадськості до жанру спогаду-інтерв'ю. Одночасно мемуарний простір зазнав змін і під дією глобалізаційних процесів та тотальної цифровізації суспільства, що призвело до виникнення нового наукового напрямку — цифрової гуманітаристики (ДН; інші терміни — Digital Humanities, e-Humanities, e-Science, e-History, цифрові гуманітарні науки), яка вивчає застосування та інтерпретації нових цифрових та інформаційно-комунікаційних технологій, систематичне використання цифрових ресурсів у гуманітарних і соціокультурних дослідженнях та освіті з урахуванням гуманітарного змісту знання, де на першому місці — логіка змісту, логіка гуманітарних досліджень, а не тільки комп'ютерні технології. Власне, термін ДН, його визначення та філософія вперше було запропоновано у «Manifesto for the Digital Humanities» («Маніфесті цифрової гуманітаристики»), прийнятому на зборах представників цифрової гуманітаристики з різних країн у Парижі (травень 2010 р.)³⁵.

Важливою потенційною особливістю функціонування ДН в контексті форм репрезентації мемуарів в інформаційно-комунікативному середовищі є те, що до роботи над окремими цифровими проєктами можуть долучатися не лише державні установи та науковці, а й інші зацікав-

³⁵ Dacos M. Manifeste des Digital humanities. That Camp Paris. 2011. URL: <https://tcp.hypotheses.org/501>.

лені незалежно від локації, але з чіткою мотивацією. Це сприяє залученню широкого кола громадських ініціатив до розширення меж побутування мемуарного нарративу в суспільстві.

З огляду на велику кількість сучасних мемуарних видань для визначення тенденцій розвитку сучасного мемуарного нарративу і його ролі як комунікативного ресурсу, зосередимося на окремих видавничих серіях, що надасть можливість звузити коло матеріалу та побачити якісну й кількісну динаміку, простежити тяглість вітчизняної традиції спеціальних видавничих серій мемуарів, вивчити тематичні запити суспільства, жанри та форми репрезентації мемуарів.

Серед основних видавничих серій, присвячених спогадівій літературі, можна назвати: «Мемуари»; «Українські мемуари»; «Мемуаристика / Українське історичне товариство»; «Мемуари. Щоденники»; «Сучасна мемуаристика»; «Українська воєнна мемуаристика». «Бібліотека Історичного клубу “Холодний Яр”»; «Мемуари і документи»; «Воєнні мемуари»; «Современная литература. Воспоминания, мемуаристика»; «Академічна серія “Українська керамологічна мемуаристика”»; «Возвращенные имена. Воспоминания, мемуаристика»; «Історична книга: мемуари, документи»; «Біографії та мемуари», «Спогади, щоденники, інтерв'ю»; «Майдан від першої особи»; «Усна історія російсько-української війни» та ін.

Для розгляду зупинимося лише на кількох, зокрема виданих виключно на класичних засадах у друкованому вигляді: «Українські мемуари», «Мемуари і документи», «Українська воєнна мемуаристика» (заснована Бібліотекою Історичного клубу «Холодний Яр»), тих, які видавалися із залученням новітнього наукового інструментарію, а саме — усної історичних практик та з урахуванням підходів ДН: «Спогади, щоденники, інтерв'ю», «Усна історія російсько-української війни», «Майдан. Усна історія». Їхній

аналіз дасть можливість з'ясувати специфіку репрезентації мемуарів у сучасному інформаційному просторі та ефективність їх побутування в різних форматах ³⁶.

Першим досвідом спеціального видавничого проекту, присвяченого мемуарам, стало заснування у Відні серії «Українські мемуари», де ще у 20-х роках ХХ ст. було видано спогади Осипа Назарука «Рік на великій Україні: конспект споминів з української революції» (Відень, 1920), Іллі Цьокана «Від Денікіна до більшовиків: фрагмент споминів з Радянської України» (Відень, 1921) та Осипа Левицького «Галицька армія на великій Україні (Спомини з часу від липня до грудня 1919)» (Відень, 1921). Усі вони були написані безпосередніми учасниками революційних подій 1917–1921 рр. та розраховані на швидке опублікування з метою привернення уваги до історії українських визвольних змагань як українського читача, так і міжнародної спільноти.

Серед мотивів / інтенцій авторів серії на першому місці — історія українських визвольних змагань. Зокрема Ілля Цьокан вбачав своє завдання у висвітленні подій революції та дій Червоної Армії зі знищення УГА, адже він сам «був активним учасником усіх подвигів нації в тім часі» ³⁷ на тлі утвердження ваги радянської держави в міжнародних відносинах. Осип Назарук прагнув, за його словами, «...заховати для потомних те, що ми переживали, і так сповнити свій обов'язок» ³⁸. Спогади Осипа Левицького про героїчну історію УГА мали піднести національну свідомість на

³⁶ Окремі аспекти цієї проблеми див.: Любовець Н. І. *Видавничі серії українських мемуарів у контексті соціальних комунікацій. Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 101–120. doi.org/10.15407/ub.19.101.

³⁷ Цьокан І. Від Денікіна до більшовиків : фрагмент споминів з Радянської України. Відень : Український прапор, 1921, С. 5.

³⁸ Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з Української революції. Відень : Український прапор, 1920, С. 4.

всіх українських землях «...бодай на галицької висоти» та спонукати «...наших наддніпрянських братів зі свого боку і в своїм представляти докладно великі події, які переживає наше покоління»³⁹. Проект знайшов своє продовження в наш час виходом мемуарів письменника української діаспори, одного із засновників та члена Нью-Йоркської групи Богдана Миколайовича Бойчука⁴⁰ «Спомини в біографії» (Нью-Йорк, 2003).

Автори серії через оприлюднення власного досвіду, який демонструє активну життєву позицію, намагалися передати своїм читачам алгоритми здійснення успішних проєктів, учасниками яких вони були, та водночас допомогти розібратися в причинах невдач, що вони зазнали та переживали. Відверта розмова з потенційним читачем вказувала на складність життєвих ситуацій, пов'язаних із вибором й ухваленням рішення, акцентувала на важливості свідомої, часто — інтелектуальної діяльності, яка є запорукою проживання цікавого та насиченого життя. Комунікативний складник проявляється і в дидактичній цінності мемуарів, але не в прямому педагогічному сенсі засвоєння чи нав'язування знань, а як свідоме переживання досвідів Іншого з подальшою їх імплементацією у власне життя. Попри розриви в просторі та часі, адже одні написані на поч. ХХ ст., другі — на поч. ХХІ ст., з огляду на масштаби особистостей авторів мемуарів та контекст, спогади мають однаковий вплив на сучасного читача, виступаючи ілюстрацією автокомунікації / самоусвідомлення авторів, міжпоколінневої та міжособистісної комунікації.

³⁹ Левицький О. Галицька армія на великій Україні (Спомини з часу від липня до грудня 1919). Відень, 1921, С.3–5.

⁴⁰ Бойчук Богдан Миколайович (англ. Bohdan Boychuk, 11.10.1927, с. Бертники, нині Монастириського р-ну Тернопільської обл. — 10.02.2017, Нью-Йорк, США) — поет-модерніст, прозаїк, перекладач та літературний критик, член Нью-Йоркської групи, письменник української діаспори.

На комунікацію в освітньому просторі було спрямоване видання академічної історико-джерелознавчої серії «Мемуари і документи», що почала виходити на поч. 2000-х рр. на тлі руйнування ідеологічних заборон і введення в історичну науку нових джерел. Спогадові нарративи в цьому випадку обиралися за основу з метою відображення найрізноманітніших аспектів здобуття державності України з урахуванням їхньої популярності й більшої «читабельності». Цілковитим виправданим видається підхід до обрання «героїв» публікацій, життя яких переважно було присвячене інтересам незалежності України. Серед пріоритетів при відборі мемуарних творів до серії редколегія проголосила «...передусім внутрішній, духовний самовияв авторів мимо суб'єктивності баченого і пережитого» для того, щоб «...зберегти і донести до сучасного читача настрої» епохи, відповідних середовищ, загальнонаціональну ситуацію, стан мислення і почування людей...» та «...відтворення і з погляду стилю, і способу висловлення неповторного мовного і психологічного “колориту” авторів...»⁴¹. Серед героїв цієї серії (вийшло чотири випуски) — активні учасники національно-визвольних змагань 40–50-х рр. ХХ ст.: членкиня товариства «Сокіл» та ОУН, дружина Василя Андрусяка, полковника УПА, героя «Чорного Лісу», Євгенія Гуцуляк-Андрусяк (авторка «Спогади: мемуари і документи» (Львів, 2001)); співзасновник спортивного товариства «Україна», активний діяч пластового руху та спортивного товариства «Сокіл», журналіст та редактор Степан Гайдучок («Воєнні спомини» (Львів, 2002)); лікар-хірург УПА Олексій Зеленюк («З пережитого...: спогади» (Львів, 2003)); член ОУН та воїн УПА Владислав Фортунуа⁴² («З минулих літ. Споми-

⁴¹ Від Редакційної колегії / Андрусяк Є. *Спогади*. Львів, 2001. С. 7–8.

⁴² Справжнє ім'я — Іваник Василь (1.01.1919, с. Старий Вербів, нині Тернопільська обл.) — учасник ОУН та УПА.

ни» (Львів, 2005)). Щодо мотивів / інтенцій авторів цієї серії, то Є. Гуцуляк-Андрусак почала писати їх на прохання сина (а він небагато знав про свого батька), змальовуючи його більше як людину, а не тільки воїна, тому це не опис життя й діяльності найвизначнішого героя «Чорного Лісу», а радше сімейна оповідь для збереження тягlosti родинної історії — засіб сімейної (міжособистісної) комунікації. О. Зеленюк, описуючи свої багатолітні поневіряння по політичних тюрмах і засланнях в СРСР, закликаючи до політичної пильності й усвідомлення необхідності в самостійності, більше орієнтований на прийдешні покоління. В. Фортуна прагне розказати «...родині, друзям і грядучому поколінню українського народу, що боротьба за волю вимагає великої посвяти, жертвовності, труднощів і трагічного пережиття»⁴³ і тим самим вступає в діалог зі своїми нащадками й іншими поколіннями. С. Гайдучок переймається думками про збереження історичної пам'яті для наступників, зазначаючи про свої мотиви так: «...списую, бо боюсь, що як звичайно у нас, піде то в забуття, по-друге, історик зможе використати і так мої скромні записки, а радше тепер спомини, аби виробити собі якнайбільш об'єктивний образ відносин в бригаді»⁴⁴.

Загалом автори серії, орієнтуючись на міжпоколінний діалог, віддають належне родині, детально описуючи всі події сімейного життя й підкреслюючи її значення в житті кожного, адже лише завдяки цьому їм вдалося вижити в нелегкі часи й мати можливість написати свої спогади, що робить їхні мемуари зокрема і засобом сімейної комунікації. Активна імплементація мемуарів в освітній процес, який уже є комунікацією, мала б сприяти побудові міжпоколінного діалогу у формі ненав'язливого спілкування, коли автор мемуарів прагне щиро та максималь-

⁴³ Фортуна В. З минулих літ. Спогини. Львів, 2005. С. 9.

⁴⁴ Гайдучок С. Воєнні спогади. Львів, 2002. С. 12.

но повно, без спотворень, донести свої думки й почуття до потенційного читача, а читач хоче зрозуміти автора.

Велику роль у налагодженні міжпоколінневої комунікації та впровадженні в суспільство інформації про героїчну боротьбу учасників визвольних змагань української нації зіграли укладачі Бібліотеки Історичного клубу «Холодний Яр», започаткувавши тематичну серію «Українська воєнна мемуаристика». Їхні зусилля були спрямовані на перевидання спогадів у різних жанрах, які свого часу були виданні малим тиражем та / або мало відомі для широкого загалу. Так, вони зосередили увагу на воєнно-історичній проблематиці, висвітлення якої через мемуарний жанр найбільш ефективно сприяє заповненню прогалин в історичній пам'яті та передачі міжпоколіннього досвіду.

У серії, започаткованій 2006 р., вийшло вісім видань, які об'єднані спільною тематикою: історія українського війська та його боротьба за національну незалежність України, що хронологічно охоплюють період 1914 р., історію Українських січових стрільців (УСС), національно-визвольну боротьбу 1917–1922 рр., 30–40-і рр. ХХ ст. Історію УСС подано у виданні «Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового» (Київ, 2009), яка вміщує понад три десятки спогадів, статей і листів стрільця Гуцульської сотні УСС Михайла Горбового ⁴⁵ з Косова, спогади про Гуцульську сотню УСС Мирона Нижанківського ⁴⁶, Олекси Зіня ⁴⁷ та Ва-

⁴⁵ Горбовий Михайло Іванович (1896 – ?) – військовий та політичний діяч. Сотник УСС, один із організаторів і активний учасник Гуцульського повстання. Репресований.

⁴⁶ Нижанківський (Нижанковський) Мирон (1894, с. Семигинів Стрийського пов., нині Стрийського р-ну Львівської обл. – 1972, м. Торонто, Канада) – військовий лікар, санітарний поручник УСС.

⁴⁷ Зінь Олекса Остапович (1898, с. Божиків Підгаєцького пов., нині Березанського р-ну Тернопільської обл. – 23.11.1976, м. Амгерстбург, Канада) – стрілець 6-ї сотні та Гуцульської сотні УСС.

силя Софроніва-Левицького ⁴⁸, а також спогади про збройні формації буковинських гуцулів, зокрема, посла до австрійського парламенту Іллі Семаки ⁴⁹. Ці матеріали були розпорошені по рідкісних галицьких виданнях 1930-х років: «Літопису Червоної Калини», історичного календаря-альманаху «Червона Калина», альманаху «Каменярі», газети «Громадянський голос». Ілюстрація видання наповнена 246 фотографіями й біографічними додатками із приватних архівів М. Горбового та упорядників (з них 114 оригінальних), що робить його більш привабливим для прочитання.

Історії українського війська періоду національно-визвольних змагань 1917–1922 рр. присвячені випуски серії: Юрій Горліс-Горський «Холодний Яр» (Київ, 2006), «Так творилося українське військо. 10 спогадів учасників Визвольної війни 1917–1920-х років» (Київ, 2008), Петро Дяченко «Чорні запорожці ⁵⁰. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР» (Київ–Вінниця, 2010), Борис Монкевич «Похід Болбачана на Крим: Спогади» (Київ, 2014), «Сім спогадів Ви-

⁴⁸ Софронів-Левицький Василь (псевд. Вадим Інший; 1899, с. Стриганці, Стрийський повіт, Королівство Галичини і Володимирії, Австро-Угорська імперія, нині Стрийський район, Львівська область – 1975, м. Торонто, Канада) – письменник, перекладач, режисер-сценарист, член УСС, журналіст, редактор Літопису «Червона калина» (1929–1939) у Львові.

⁴⁹ Семака Ілля (Ілля фон Семака, Ілько Семака) (23.09.1866, с. Берегомет-над-Серетом (нині смт. Берегомет Вишницького р-ну Чернів. обл.) – 4.01.1929, м. Превідза (нині місто у Словаччині) – громадсько-політичний діяч Буковини, член Української національної ради ЗУНР.

⁵⁰ «Чорні запорожці» (інша назва – «чорношличники»; повна назва – кінний дивізіон 2-го Запорізького полку (згодом 1-й полк Чорних запорожців) – військове формування кавалерії армії Української Народної Республіки, що існувало в 1918–1920 рр.

звольної війни» (Київ, 2015), «Кармелюки ⁵¹: До історії Запорізького полку ім. отамана Янка Кармелюка Армії УНР» (Київ–Вінниця, 2012).

Найбільш популярним екскурсом в історію для зацікавленого читача через прочитання спогадів став автобіографічний історико-документальний роман Ю. Горліс-Горського ⁵² «Холодний Яр» ⁵³, який змальовує події 1918–1922 рр. в Холодноярській Республіці ⁵⁴. В основу видання покладено реальні спогади про участь автора в боротьбі за незалежність України. Свідченням популярності й затребуваності жанру у висвітленні подій, які були довгі роки під ідеологічним табу в історичній науці, стало його неодноразове перевидання ⁵⁵ та вихід однойменного документального фільму ⁵⁶, на створення якого, за словами його режисера Аліни Горлової, її надихнув автор автобіографічного роману.

Інші випуски серії представлені у форматі класичних спогадів і відображають сторінки історії українського війська та її діячів, інформація про які раніше була недоступна. Це збройні формування «Чорні запорожці»,

⁵¹ Кармелюки — окремий гайдамацький Запорізький курень імені отамана Янка Кармелюка, який був частиною українських збройних формувань УНР.

⁵² Горліс-Горський Юрій (справжнє ім'я — Юрій Юрійович Гордянин-Лісовський; у підпіллі: Залізняк, Горський, Горлиця; 1898–1946) — військовий і громадський діяч, старшина Армії УНР, розвідник та письменник.

⁵³ Уперше в повному обсязі (у 2-х книгах) роман видавався у Львові в 1935 та 1937 роках.

⁵⁴ Холодноярська Республіка (1919–1922) — умовна назва селянського повстанського руху, який охоплював переважно межі Чигиринського повіту Київської губернії на території тодішньої Польщі (нині Чигиринський, Кам'янський р-ни Черкас. обл.). Центром було урочище Холодний Яр, Мотронинський Свято-Троїцький монастир).

⁵⁵ Витримав 10 видань з 2006 р. в різних видавництвах.

⁵⁶ «Холодний Яр. Інтро». Прем'єра відбулася у 2016 р.

«Кармелюки» і військові діячі: полковник армії УНР Петро Болбачан ⁵⁷, сотник армії УНР Борис Монкевич ⁵⁸, командир 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР Петро Дяченко ⁵⁹ та ін.

Мемуари сотника Армії УНР, майора Війська Польського Якова Гальчевського (Войнаровського) ⁶⁰ «З воєнного нотатника» (Київ, 2006) відображають події польсько-німецької війни 1939 р. та є цікавими з позиції розвитку українсько-польських, українсько-німецьких і польсько-німецьких відносин кін. 1930-х — поч. 1940-х рр.

Наукове опрацювання мемуарів укладачами серії ⁶¹ (підготовка коментарів, біографічних матеріалів і підбір ілюстрацій) зумовило її популярність у широких громадських і наукових колах, сприяючи ефективній імплементації історичного національного наративу в український інформаційний простір і реконструкції героїчних зусиль наших попередників у боротьбі за незалежність. А це виступає запорукою для звільнення від нав'язаної нам імперською

⁵⁷ Болбачан Петро Федорович (05.10.1883, с. Геджев (Гиждево) Хотинського пов. Бессарабської губ. (нині с. Ярвіка Хотинського р-ну Чернів. обл. — 29.06.1919) — військовий діяч, полковник Армії УНР. За вироком Військ.-польового суду УНР 29 черв. розстріляний на ст. Балин (нині на території Дунаєвецького р-ну Хмельницької області).

⁵⁸ Монкевич Борис Григорович (1896, с. Баговиця Кам'янець пов. Поділ. губ., нині Кам'янець-Поділ. р-ну Хмельн. обл. — 07.02.1971, м. Монреаль, Канада) — письменник, військовик, сотник Армії УНР, учасник бою під Крутами.

⁵⁹ Дяченко Петро Гаврилович (1895, с. Березова Лука, Гадяцький пов., Полтавська губ. — 1965, м. Філадельфія, США) — військовий діяч, командир Кінного полку Чорних Запорозжців (або Черношличників), полковник Армії УНР (генерал-хорунжий в еміграції).

⁶⁰ Гальчевський Яків Васильович (псевдо: Орел, Войнаровський, Правобережець; 1894, на Вінниччині — березень 1943, Польща) — військовий діяч, активний учасник повстанського руху в Україні.

⁶¹ Зокрема Романом Ковалем, який виступав одним із найактивніших упорядників і редакторів серії.

та комуністичною владою версії нашого історичного минулого, підґрунтям для примирення і порозуміння поколінь через діалог та пізнання історії очима Іншого.

Кожна із названих серій репрезентує різні види комунікації (автокомунікація, міжособистісна, сімейна, міжпоколіннева, фахова / наукова) або поєднує їх з огляду на цілі / інтенції, які ставили автори й укладачі, послуговуючись традиційними підходами до форм і жанрів мемуарів. Розширення меж побутування мемуарного наративу в суспільстві актуалізує діалог між сучасним читачем і носієм історичної пам'яті — автором мемуарів, — що має сприяти консолідації українського суспільства. Останнього неможливо досягти без налагодження міжпоколінневої комунікації, яка, на думку Я. С. Калакури, сприятиме виробленню «неконфліктної моделі» пам'яті, певного балансу поглядів⁶². Мемуарний наратив є одним із таких інформаційно-комунікативних ресурсів, які здатні впливати на процес формування національної моделі пам'яті в процесі вдумливого діалогу, а не конфлікту.

Варто наголосити, що видавничі серії українських мемуарів стали важливою складовою сучасного інформаційного простору. Враховуючи великий комунікативний потенціал мемуарних наративів на тлі підвищеного інтересу й запитів суспільства до них, ці проекти потребують більших координаційних та інформаційних зусиль для широкої доступності текстів в інформаційному просторі. А для ефективного пошуку в мережі потрібно забезпечити цей унікальний комунікативно-контентний ресурс науково вивіреною анотацією, яка б містила максимальну інформацію про автора, тематичну, географічну прив'язку, хештег. Інакше з часом без постійної актуалізації такі цікаві й потрібні видання «потонуть» у безкрайньому морі інтернету.

⁶² Калакура Я. С. Національна пам'ять: історіографічний контекст. *Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять*. Вип. 4. Київ, 2012. С. 37.

Жанр спогад-інтерв'ю в умовах ДН

Важливим поштовхом в актуалізації мемуарів у сучасному інформаційно-комунікативному просторі стали процеси, пов'язані з активною імплементацією в історичний дискурс наукового інструментарію усної історії, що призвело до активного розвитку усноісторичних / польових досліджень. Напрям усної історії (англ. oral history) розробляється сучасною наукою як якісний процес дослідження, який ґрунтується на методі особистого спогаду-інтерв'ю, що дає змогу реконструювати події минулого й сьогодення на основі суб'єктивного досвіду оповідача. У результаті з'являється продукт — спогад-інтерв'ю (аудіо- чи відео-запис), який є справжнім історичним документом, новим першоджерелом для подальших наукових досліджень. Інтерпретація цього джерела має безпосередньо враховувати процес усного передавання й запису спогадів, усі форми новостворених історичних документів і подальший його аналіз⁶³.

Застосування методу інтерв'ю в усноісторичних практиках призвело до активного розвитку мемуарного жанру — спогаду-інтерв'ю, — що отримав «нове дихання» в умовах ДН⁶⁴. Результатом цього стало творення великої кількості історико-мемуарних джерел, які за інших обставин ніколи б не з'явилися, з подальшою імплементацією в соціогуманітарні дослідження й національний простір як ресурсу для суспільного комунікування.

⁶³ Див.: Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*. 2007. Число 11. С. 7–21; Ханенко-Фрізен Н. У пошуках суб'єкта: усна історія в плюралістичному світі. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело*. Харків, 2010. С. 11–24.

⁶⁴ Історію жанру див.: Любовець Н. І. Спогади-інтерв'ю: до історії жанру. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації* : матеріали Міжнар. наук. конф. (6–8 жовт. 2020 р.). Київ, 2020. С. 472–475.

Особлива важливість спогаду-інтерв'ю полягає у відображенні внутрішнього світу людини, її стереотипів, цінностей, страхів і надій, що дає можливість для дослідження історико-культурних трансформацій як окремої людини, так і суспільства в цілому, сприяючи конструюванню історії на новітніх засадах. А залучення освітніх закладів до усної історичних практик через створення лабораторій і центрів усної історії, організація етнографічних експедицій і практик студентів із запису усних історичних наративів допомагає налагодженню наукової та міжпоколіннєвої комунікації⁶⁵.

Творення нового мемуарного тексту / спогаду-інтерв'ю відбувається в результаті використання наукового інструменту — дослідного інтерв'ю, — а сам процес спогадів, свідчень, розповіді не тільки ініціюється дослідником, а й моделюється ним. Візуалізація інформації та надання їй багатовимірного звучання відбувається із залученням технологічних і технічних можливостей ДН, зокрема, роботою зі звуком: аудіозаписи (відтворення голосу особи); відеозаписи (відтворення голосу й зовнішнього вигляду, створення документальних фільмів); 3D моделювання (створення віртуального образу, світу); залучення елементів картографування (аналіз мережевих зв'язків дає можливість з'ясувати й відтворити майже будь-які стосунки особи) тощо. У результаті поєднання новітніх наукових практик і можливостей ДН відбувається творення нового історичного джерела спогаду-інтерв'ю.

У практичному вимірі відповіддю на нові виклики наукового середовища, видавничо-інформаційного співтовариства та громадськості стало активне використання мемуарного наративу в процесі суспільного комунікування. Одним

⁶⁵ Див.: Грінченко Г. Г., Реброва І.В., Романова І. М. Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусії, Росії та України). *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 172–187.

із основних напрямів оприлюднення результатів усної історичних досліджень став вихід окремих видавничих серій мемуарів. Іншим — започаткування цифрових проєктів.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує одна з новітніх мемуарних серій, започаткована Бібліотекою «України Модерної» — «Щоденники, спогади, інтерв'ю», що демонструє паралельне представлення успішного функціонування традиційних і новітніх форматів мемуарного наративу в сучасному просторі. Серія видавалася в рамках Програми дослідження модерної історії й суспільства України імені Петра Яцика за підтримки Канадського Інституту Українських Студій Університету Альберти в Едмонтоні (Канада), що стало свідченням фахової (наукової, мистецької) комунікації, яка відбувалася в процесі підготовки всіх видань. На сьогодні світ побачили шість чисел серії: збірка спогадів «Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія ХХ століття» (Львів, 2013. Число 1)⁶⁶, Адольф Слиж «Мої літа. Спогади» (Львів, 2014. Число 2); Карло Й. Звіринський «Все моє малярство — то молитва : спогади, інтерв'ю, роздуми, статті» (Львів, 2017. Число 3); Дарія Ребет «Спогади» (Львів, 2018. Число 4); «Між Америкою та Галичиною. Спогади Марії та Олекси Мотилів» (Львів, 2019. Число 5)⁶⁷ та Іван Лисяк-Рудницький «Щоденники» (Київ, 2019. Число 6).

Робота над першим числом серії «Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія ХХ століття», здійснена під керівництвом Іроїди Винницької у співпраці з Інститутом історичних досліджень Львівського національного універ-

⁶⁶ Див. рецензію на вид.: Кісь О. Історія України у дзеркалі жіночих доль. Незвичайні долі звичайних жінок. *Народознавчі зошити*. № 2 (116). 2014. С. 422–425.

⁶⁷ Див. рецензія на вид.: Буряк Л. І. Родинна сага, або Біографія покоління. *Критика* : міжнародний огляд книжок та ідей. 2020. Число 5–6. С. 24–28.

ситету імені Івана Франка, базувалася на застосуванні наукових практик усної історії. У рамках проєкту було записано 250 інтерв'ю жінок-українок з різних країн світу, які діляться спогадами про пережите в ХХ столітті. У видання ввійшло 21 інтерв'ю⁶⁸, а опрацювання та оприлюднення інших ще потребує значних зусиль.

Цінність записаного мемуарного жіночого наративу в контексті суспільного комунікування не стільки у фактографічності змальованих подій, а в тих смислах і значеннях, що їм приписують оповідачки. Описуючи своє минуле, авторки спогадів дивляться на пережите вже з позицій індивідуального досвіду, нібито проживаючи / переживаючи життя ще раз та аналізуючи його на тлі усталених систем цінностей, моделей поведінки, ідеологічних канонів. Занурення у своє минуле через згадування як позитивних, так і негативних моментів / подій «примушує» авторок до самоідентифікації й несе в собі ефект терапії в подоланні травматичних спогадів. Читач / адресат, поринаючи в спогади Іншого, відкриває для себе емоційно насичений, індивідуалізований виклад історії, що закликає його до діалогу в площині формування власної позиції в тій чи іншій складній ситуації, прийняття рішення щодо того, чи погоджується він з вибором і висновками автора тощо. Додручення до видання диску з аудіозаписом опублікованих інтерв'ю підтримує таку емоційну розмову, адже швидкість мовлення, його ритм, зміна тону й гучності, інтонації надають міжпоколінньому діалогу людського виміру.

Ще одним прикладом використання жанру спогаду-інтерв'ю стало видання «Спогади» Дарії Ребет (Цісик). Власне, саме інтерв'ю з відомою діячкою націоналістичного руху записано в 1989 р. (у Мюнхені) відповідальним редактором «Літопису УПА» проф. П. Потічним, частково

⁶⁸ Для публікації 21 інтерв'ю було обрано спогади, зокрема, 13 жінок — громадянок Канади, 7 — України і 1 — Австралії.

воно побачило світ у книзі Миколи Посівнича й Василя Брелюса «Нарис життя Дарії Ребет-«Орлян»» (Торонто-Львів, 2013). У результаті плідної наукової комунікації, зокрема, завдяки зусиллям поважних інституцій і науковців (редагування інтерв'ю здійснено Я. Грицаком та В. Сусяком, вступна стаття підготовлена істориками-дослідниками Визвольного руху М. Посівничем і В. Брелюсом, передне слово й коментарі до інтерв'ю — д-ра іст. наук О. Зайцева), це інтерв'ю стало доступним сучасному читачеві.

Важливість видання бачиться не лише у використанні його як джерела для вивчення історії ОУН, зокрема, у контексті боротьби за її демократизацію, яку Дарія Ребет разом із чоловіком Левом Ребетом, здійснювала з 1940 р., а особливо активно — у 1944–1954 рр. Основна його місія — у сприянні процесу громадянського примирення й налагодженню діалогу поколінь. Адже довгі роки біографія Дарії Ребет та інших діячів націоналістичних організацій піддавалися як героїзації, так і демонізації в суспільстві. Олюднення їхніх біографій слугуватиме відходу від стереотипів, дозволить читачеві / адресату робити самостійні висновки щодо актуальних подій національної історії. На жаль, укладачами не було приєднано до видання аудіозапис самого інтерв'ю (як CD-додаток) або виставлено на Ютуб-каналі чи іншому інтернет-ресурсі, що дало б читачеві, вслухаючись у мову цієї легендарної жінки, у її інтонації, манеру оповіді, сформувані своє сприйняття й ставлення до неї, тобто створити «власний людський образ».

Вдалою апробацією нового формату подання мемуарних матеріалів у серії, де поєднано різні види автобіографічних матеріалів, як-то: рукописні записи, інтерв'ю, вірші, репродукції картин, статті, спогади митця — став вихід книги Карла Звіринського «Все моє малярство — то молитва: спогади, інтерв'ю, роздуми, статті», упорядковане донькою художника Христиною Звіринцею-Чабан. Читач має можливість ознайомитися з життям неординарної поста-

ті — однієї з найбільш яскравих творчих особистостей в художньому житті Львова періоду 1940–1980-х рр., організатора підпільної школи для молоді⁶⁹ (її з часом назвали «Підпільною школою К. Звіринського»), що присвятив своє життя вихованню молодих художників на прикладах досягнень світової культури. У виданні, завдячуючи мемуарному наративу, показано сповнений перепон і труднощів життєвий шлях митця, який проявив себе в багатьох сферах мистецької, педагогічної та громадської діяльності. Його індивідуальний досвід ілюструє величезні емоційні й фізичні можливості людини, яка в жорстких умовах тоталітарного режиму протистоїть нівелюванню особистості і є прикладом для зацікавленого читача, що відповідає за своє життя й прагне до особистих звершень. Наявність у виданні ґрунтовних біографічних відомостей (з дитинства, часів навчання й подальшої праці), інформації про коло спілкування в мистецькому середовищі (він був учнем Романа Сельського, його учнями були нині відомі митці: Роман Петрук, Іван Марчук, Зеновій Флінта й ін.) свідчить, що мемуари інтегрують у собі елементи сімейної (батько — донька), педагогічної (митець — учні), фахової / мистецької (митець — мистецька спільнота), міжпоколінневої (митець — широке коло поціновувачів українського мистецтва, його історії) комунікації.

У класичних форматах мемуарної літератури в контексті автокомунікації, сімейної та наукової комунікації вийшли інші числа серії. Так, спогади українського правника, доктора права, судді з Коломийщини Адольфа Слижа «Мої літа. Спогади» більшою мірою сконцентровані навколо сімейної комунікації та описують поневіряння родини, яка змушена була емігрувати під натиском радянського режи-

⁶⁹ Організована 1959 р., діяла протягом 10 років. Першими її учнями стали: А. Бокотей., П. Грицик, І. Марчук, О. Мінько, П. Маркович, Р. Петрук, Б. Сойка, З. Флінта, С. Шабатура та ін.

му у 1939 р. спочатку до Польщі, згодом — до Німеччини й США. Мемуари «Між Америкою та Галичиною. Спогади Марії та Олекси Мотилів» репрезентують сімейну історію родини Мотилів (Марії та Олекси), які були свідками окупаційних режимів на західноукраїнських землях⁷⁰. Водночас вони виступають свідченням прояву інтересу до автокомунікації / самоідентифікації їхнього сина Олександра Мотиля — відомого політолога, історика, письменника, поета, художника, який виступив упорядником видання. Видання І. Лисяка-Рудницького «Щоденник» інтегрує в собі елементи автокомунікації, сімейної (батько — син), наукової (сам історик — сучасні науковці), міжпоколінневої (історик — широке коло поціновувачів літератури нон-фікшн) комунікацій і є ґрунтовним і науково апробованим історико-біографічним та історичним джерелом.

Наступні дві серії «Усна історія російсько-української війни» та «Майдан. Усна історія» вирізняються тим, що цілком базуються на застосуванні усної історичних практик (основний метод досліджень), метою яких є збір і публікація усної історичних спогадів як джерельної бази для вивчення політичної історії України сучасної доби й примирення громадянського суспільства. Укладачами було обрано найбільш чутливі теми сучасного національного інформаційно-комунікативного простору, діалог навколо яких сприятиме його гармонізації.

Видавничий науковий проєкт «Усна історія російсько-української війни», ідея якого виникла влітку 2014 р., став можливим завдяки спільним зусиллям Інституту національної пам'яті й Запорізького національного університету. Основне завдання вбачалося в розширенні кола джерел (методом усного інтерв'ю) для відтворення об'єктивної картини російсько-українського протистояння, які будуть доступні всім охочим. Для відображення / фіксування ці-

⁷⁰ Див.: Буряк Л. І. Родинна сага, або Біографія покоління. С. 24–28.

лісної картини подій російсько-української війни респонденти були поділені на кілька цільових груп: військовослужбовці Збройних сил України ⁷¹; представники Національної гвардії; бійці добровольчих батальйонів; працівники служб Міністерства з надзвичайних ситуацій, міліції, прокуратури; учасники волонтерського руху.

Укладачами серії було розроблено приблизний план інтерв'ювання, який включав кілька тематичних блоків: автобіографія (з дитинства й до кінця 2013 р.); життя під час Майдану (до лютого 2014 р.); призов на військову службу; відрядження в зону АТО ⁷²; досвід використання різних видів озброєння й техніки, психологічні аспекти війни; становище Донбасу; особисте бачення ситуації в Україні та світі. Однак з огляду на те, що кожна записана історія є унікальною й носить підкреслено особистісний характер, дотримуватися стандартизованого шаблону при інтерв'юванні не завжди вдавалося, але на початку кожного інтерв'ю було подано: ім'я ⁷³, рік народження, місце служби. Прикметно, що при транскрибуванні укладачі намагалися максимально зберегти й передати авторський стиль мовлення, а інтерв'ю подано мовою оригіналу із дотриманням особливостей та інтонацій оповідача.

Залежно від групи редактори пропонували окремо виділити питання, на які просили зосередити увагу інтерв'юєрів. Зокрема, представників армії, Нацгвардії, добровольчих батальйонів просили розкрити власну історію війни: ротації, побудову забезпечення, досвід використання озброєння, успіхи та втрати під час боїв; волонтерам — зверну-

⁷¹ Вони складають основу частину респондентів.

⁷² АТО — антитерористична операція.

⁷³ Редакторами було враховано небажання більшості респондентів вказувати власні прізвища в друкованій версії, що сприяло більшій відвертості інтерв'ю. Вказується лише дата запису та його реквізити в Рукописному відділі Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України.

ти увагу на особливості забезпечення силовиків; мирним жителям — на власний досвід виживання. Такий підхід дає можливість побачити події 2014–2019 рр. на тлі множинних індивідуальних досвідів, увічнити реальних учасників подій через трансляцію в публічний простір, що й робить їх інформаційно-комунікативним ресурсом. Свою ціль / місію укладачі бачили в тому, щоб бути «...вірними заповіді “показувати історію, як вона є”». А окремі випуски серії і вся серія бачилася ними як «...квінтесенція “окопної правди” людей, що ризикують власним життям на Донбасі. Саме завдяки таким людям наша країна має шанс на мирне і щасливе майбутнє»⁷⁴.

На сьогодні вийшло п'ять випусків серії⁷⁵, кожен з яких мав своє тематичне спрямування. До першого випуску серії усних історій увійшли шість інтерв'ю. Другий (вузькотематичний) випуск містить 19 інтерв'ю військовослужбовців лише 55-ї окремої артилерійської бригади. До третього збірника входять інтерв'ю людей, які належать до різних цільових груп: десантник, артилерист, військовий медик, рятувальник, начальник штабу самооборони, переселенці. У четвертому збірнику — інтерв'ю військовослужбовців, які воювали у складі українських добровольчих формувань (батальйони «Донбас», «Айдар», полк «Азов», Добровольчий український корпус «Правий сектор», батальйони територіальної оборони), що дозволяє показати всі складові

⁷⁴ Мороко В. Усна історія сучасної війни: погляд на три роки назад. *Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки)*. Вип. 3. Київ : К.І.С., 2017. С. 9–10.

⁷⁵ Див.: Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки). Вип. 1. Київ : К.І.С., 2015, 175 с.; Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки). Вип. 2. Київ : К.І.С., 2016, 462 с.; Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки). Вип. 3. Київ : К.І.С., 2017. 200 с.; Усна історія російсько-української війни (2014–2018 роки). Вип. 4. Київ : К.І.С., 2018. 383 с.; Усна історія російсько-української війни (2014–2019 роки). Вип. 5. Київ : К.І.С., 2019. 431 с.

добровольчого руху (історію створення, мотиви учасників руху, побут тощо); в п'ятому — інтерв'ю учасників війни та волонтерів, мешканців м. Енергодар Запорізької області. Усі інтерв'ю розкривають специфіку побуту, мотивації, досвід, особисті оцінки сучасної російсько-української війни респондентів.

З метою збереження й наукової обробки записаних матеріалів було створено електронну колекцію при Рукописному відділі Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства НАН України (Фонд 29 «АТО»), де зберігаються всі записані усні історії, транскрипти, відео- та фотоматеріали. Це дає можливість подальшої імплементації мемуарних джерел у наукові дослідження. Архівна колекція постійно поповнюється новими матеріалами, які стосуються перебігу збройного конфлікту на Сході. Вона стане в нагоді не лише нинішнім і майбутнім дослідникам зазначених подій, а й можливістю для їх осмислення та цінним ресурсом для освіти й суспільства в цілому. Вдумливий читач через індивідуальний досвід учасників військового протистояння має змогу через внутрішній діалог ставити запитання авторам інтерв'ю та здійснювати життєвий вибір.

Другий видавничий проєкт «Майдан: Усна історія», основою якого є усноісторичні свідчення, отримані в результаті інтерв'ю, демонструє об'єднання новітніх наукових підходів в історичних дослідженнях і використання можливостей ДН — створення цифрових проєктів, — що значно збільшує ефективність упровадження нових мемуарних джерел у суспільний простір. Цифровий проєкт започатковано Українським інститутом національної пам'яті (УІНП) на загальнодержавному рівні ⁷⁶ з метою зібрання відео- й аудіосвідчень активістів Євромайдану про події зими 2013–2014 рр.

⁷⁶ Майдан: усна історія. Maidan: Oral History. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/maidan-usna-istoriya>.

для фіксації суб'єктивного / індивідуального досвіду громадян через проведення «глибинних інтерв'ю» (спогади-інтерв'ю) з активістами із різних середовищ Євромайдану. Записи фіксувалися на аудіо- й відеотехніку. «Глибинне інтерв'ю», яке використовується в усноісторичних практиках як якісний метод дослідження, передбачає проведення індивідуальних інтерв'ю з невеликою кількістю респондентів для вивчення їхніх поглядів на конкретну ідею або ситуацію з метою збору інформації для ґрунтовного вивчення певного аспекту, що характеризує респондента та / або його ставлення до конкретної ситуації, події, проблеми (почуття, мотиви, погляди, історії життя тощо) ⁷⁷. Резонансність подій Революції Гідності, розуміння науковою спільнотою та громадянським суспільством потреби осмислити сучасні унікальні суспільні практики, започатковані Майданом, об'єднало навколо цього цифрового історико-мемуарного проекту зусилля УІНП, Українського католицького університету (УКУ) й зарубіжних організацій.

У межах проекту було записано кілька сотень аудіо- й відеоінтерв'ю з учасниками Євромайдану та їх опонентами. Прикметно, що першим етапом проекту було оприлюднення на YouTube-каналі УІНП частини матеріалів ⁷⁸. Це дає змогу сучасникам і наступникам поглянути на трагічні події 2013–2014 рр. очима їхніх безпосередніх учасників і реконструювати ситуацію, що стрімко змінювалася, через сприйняття представників різних професій, середовищ, віку, з різних регіонів України, які розповідають про ключові події доленосної зими й про свою участь у них. Щодо формату відеозапису, то на сьогодні маємо можливість ознайомити-

⁷⁷ Кузяків О. Глибинні інтерв'ю як метод збору інформації в соціологічному дослідженні: Що потрібно знати «не-соціологу»? *LinkedIn Discover. Share. Learn.* URL: https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/ss-94982341.

⁷⁸ Про це більш докладно див.: Любовець Н. І. Сучасні трансформації мемуарного простору. С. 174–191.

ся лише з незначною частиною зібраного матеріалу, який представлений на оновленому сайті УІНП ⁷⁹ і містить такі матеріали: «Майдан: усна історія. Розмова з Любомиром Гузаром»; «Майдан: усна історія. Розмова з Мирославом Поповичем»; «Майдан. Початок. Спогади учасників Революції гідності»; «Майдан: радикалізація протесту»; «Майдан: кривава розв'язка. Події Революції Гідності у свідченнях учасників»; «Яким був Новий рік на Майдані»; «Майдан і незалежність: спогади учасників Революції Гідності»; «Митці на барикадах: Розпач і Гнів на Михайлівській»; «Крим. Анексія. Початок»; «Запорізький Майдан: січневе протистояння»; «18–20 лютого: як реагували в регіонах».

Отримане в результаті усноісторичних практик нове унікальне джерело у форматі спогаду-інтерв'ю вміщує інформацію про індивідуальний досвід респондентів, який є не простим (фотографічним) відбитком пережитого, а складним поєднанням елементів прожитого («забування» інших / травматичних моментів), зв'язком між минулим і сьогоденням і проєкцією майбутнього ⁸⁰. Результатом цього проєкту стало формування комплексу сучасних історичних / мемуарних / біографічних джерел, які стануть основою для подальших соціогуманітарних досліджень, що потребують специфічного дослідницького інструментарію й налагодження діалогу в суспільстві.

В умовах сучасного інформаційного суспільства проєкт «Майдан: усна історія» знайшов своє логічне продовження в новому цифровому вимірі — проєкті «Музей Свободи / Музей Майдану» ⁸¹, започаткованому 2014 р. Його

⁷⁹ Майдан: усна історія. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/usna-istoriya/maydan-usna-istoriya>

⁸⁰ Див.: Середа В. Усна історія як метод і методологія: деякі проблеми створення та інтерпретації усноісторичних джерел. *Україна Модерна*. 2007. № 11. С. 165.

⁸¹ Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні — Музей Революції Гідності. URL: <http://maidanmuseum.org/uk>.

учасники, використовуючи можливості ДН, надали нового звучання тематиці Революції Гідності, візуалізуючи події через створення цифрових колекцій: «Інформаційний простір», «Боротьба», «Побут», «Творчість», «Символіка», «Бібліотека Музею Майдану», розроблено маршрут «Місця Революції Гідності», музейні інсталяції тощо. Такий формат репрезентації подій Революції гідності значно збільшив можливості поширення інформації серед потенційних користувачів контенту, адже використання візуального підходу (образ, вигляд, портрет, ландшафт тощо) і методів фіксації інформації (аудіо-, відеозапис, фото-, кінозйомка) у наукових розвідках дає можливість оприлюднити унікальний пласт інформації, що відображає особливості матеріальної культури, соціальних типажів, поведінкових моделей і відносин.

У межах цифрового проєкту (робота над яким наразі перебуває в стадії опрацювання великих масивів записаних аудіо- й відеоматеріалів) паралельно розпочато всеукраїнський, із залученням іноземних інституцій, видавничий проєкт, координатори якого розробили уніфіковані методологічні підходи до проведення інтерв'ю з урахуванням особливостей кожного регіону й тематичного спрямування випусків.

Результатом роботи стало видання серії збірок спогадів під загальною назвою «Майдан від першої особи». На сьогодні вийшло три випуски, формування яких відбувалося за окремими критеріями⁸². Перший випуск репрезентував історію Майдану через спогади 45 безпосередніх учасників із різних середовищ: журналістів, студентів,

⁸² Див.: Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності. Київ : К.І.С., 2015. 319 с. (Майдан: усна історія : проєкт. Вип. 1); Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах : зб. спогадів. Київ : Фенікс, 2016. 302 с. (Майдан: усна історія : проєкт. Вип. 2); Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Київ : К.І.С., 2017–2018. (Майдан: усна історія : проєкт. Вип. 3; Ч.1–3).

правозахисників, координаторів, підприємців, священиків, представників самооборони, політиків, волонтерів, митців, автомайданівців, затятих, медиків, сміливців, авторитетів). Спогади-інтерв'ю різних за статтю, віком і формою участі осіб дають змогу читачеві побачити Майдан як самоорганізовану соціальну спільноту, а належність до того чи іншого середовища відображено в специфіці рефлексій (її тематичному спрямуванні) на події.

Зокрема, патріарх-предстоятель Української Греко-Католицької Церкви Любомир Гузар, який був і залишається моральним авторитетом для українців, дає таку загальну оцінку Майдану: «...це внутрішній переворот, вияв того, що всередині, у серцях людей назріло. І воно показалося»⁸³. Він окреслює завдання, які стоять перед нацією: «Тепер велике завдання, щоби молоді люди виростили такими, як треба. То не проста справа, дуже багато ще треба працювати, щоби наші школи, університети займалися таким вихованням»⁸⁴. Мирослав Попович, оцінюючи значення згадуваних подій, зазначає, що Майдан був моментом переходу, який назавжди зробив нашу психіку здатною «... подолати мертвотну атмосферу, що її створює безмежна влада»⁸⁵. Оксана Забужко говорить про вплив подій на масову свідомість: «От як раптом Шевченко став всім зрозумілий. Раптом стало зрозуміло, про що це. Це не слова, не текст, це про нас сьогоднішніх, це про тебе, про мене, це про те, що тут зараз діється»⁸⁶. Священики (отець Петро Жук, Отець Микола Мишевський, архієпископ Стефан Негребецький) згадують про участь Церкви в протестних подіях, організації Духовної ради Майдану, виступи священників зі сцени. Медики більше зосереджені на органі-

⁸³ Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності. С. 316.

⁸⁴ Там само. С. 319.

⁸⁵ Там само. С. 312.

⁸⁶ Там само. С. 306.

зації медичної допомоги тощо. Структурування спогадів з погляду окремих середовищ, кордони яких досить умовні й не завжди пов'язані з професійною діяльністю, дають змогу подивитися на події з різних точок і побачити різні виміри Майдану, що робить їх ґрунтовним джерелом для майбутніх досліджень і засобом комунікації сучасників і наступних поколінь.

Другий випуск збірника репрезентував спогади митців різних жанрів, видів та напрямів мистецтва, що відображають їхній суб'єктивний досвід пережитого та узагальнені міркування про роль мистецтва в Революції Гідності. Характерно, що укладачам вдалося перенести емоції митців на папір, скориставшись для транскрибування⁸⁷ спеціальною методикою, яка дозволила зберегти стилістику мовлення оповідачів (специфічні слова, завдяки яким мовлення є упізнаваним), незакінчені речення, просторічні звороти, риторичні питання. Випуск вирізняється не лише цікавими історіями різних людей, а й водночас демонструє мистецтво Революції Гідності, що робить його засобом автокомунікації / самоідентифікації, міжособистісної, фахової та міжпоколінневої комунікації.

До третього випуску збірника увійшли фрагменти спогадів учасників й очевидців протестних акцій у регіонах, що відбувалися під час Революції Гідності. У результаті здійснюється реконструкція подій місцевих майданів через спомини учасників і залучення їх до загальнонаціонального нарративу. Фрагменти спогадів у збірнику, до яких долучено думки опонентів, доповнено документальними матеріалами: дописами із соцмереж, агітаційними документами, світлинами, які дають змогу простежити

⁸⁷ Транскрибування — розшифрування тексту для найточнішого передавання на письмі всіх відтінків вимови (звуків) за допомогою спеціальних графічних знаків з тими змінами, яких звук зазнає в процесі мовлення.

особливість перебігу акцій у регіонах.

Розширення меж і масиву побутування мемуарів у сучасному інформаційно-комунікативному вимірі за рахунок новітніх усноісторичних мемуарних джерел — спогадів-інтерв'ю, які стосуються подій національної історії ХХ та поч. ХХІ ст., — є важливим ще й з точки зору того, що вони переважно травматичні й глибоко приховані. Травматичний досвід деформує людський сенс буття, впливає на людину, сприйняття та прийняття нею навколишнього світу, її ідентичність і вимагає раціональної реакції на руйнівні зміни як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Німецький філософ історії Йорн Рюзен (нім. Jörn Rüsen) відносить травму до «катастрофічних» криз, які руйнують здатність історичної свідомості «перетворювати контингентність⁸⁸ на історію, наповнену змістом і значенням»⁸⁹. На його думку, потрібен час (інколи навіть упродовж кількох поколінь), щоб знайти мову, здатну виразити цю кризу. Однак це не означає, що не потрібно робити спроб, навіть якщо вони не зовсім вдалі. У радянський час індивідуальний досвід кожного був схожий на досвід інших, а історія мала лише офіційну версію. У сучасних умовах оприлюднення досвідів інших через створення / прочитання мемуарних наративів живих свідків травматичних подій дає розуміння того, як люди осмислювали себе в часі, сприяючи формуванню колективної / історичної пам'яті як засобу пізнання минулого.

Тому подальшої актуалізації потребує розгляд усіх травматичних сторінок національної історії із залученням усноісторичних практик / спогадів-інтерв'ю в межах модерної української історіографії як історичних подій, а не міфів. Це сприятиме комунікації в середині українського

⁸⁸ Контингентність — випадковість, довільність.

⁸⁹ Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. Львів : Літопис, 2010. С. 191.

суспільства та за його межами. Мемуарний наратив виступає в такому контексті одним із важливих джерел для сучасних історіографічних інтерпретацій цих подій.

Збагачення національного інформаційного простору спогадами про чутливі події нашої історії дає змогу позбутися радянського викладу історії та сприяє налагодженню суспільного діалогу. А жанр спогаду-інтерв'ю стає інструментом налаштування такого діалогу між сторонами процесу інтерв'ювання та читачем / адресатом, згодом — нададресатом, а також унікальним контентним ресурсом для суспільного комунікування, джерелом обміну досвідом між поколіннями.

Отже, видавничі проекти «Усна історія російсько-української війни» та «Майдан: Усна історія» стали відповіддю суспільству на персоніфіковану історію країни й продемонстрували величезний потенціал жанру спогаду-інтерв'ю (з погляду окремої людини чи групи) як основи для національної ідентичності та громадянського примирення, збагатили сучасну гуманітаристику унікальним мемуарним джерелом для майбутніх наукових досліджень усіх аспектів новітньої історії України. Суспільний резонанс проектів посилено за рахунок наявності в мережі повнотекстових варіантів усіх випусків (у безкоштовному доступі), які розміщені на сайті УІНП⁹⁰, що й робить їх важливим інформаційно-комунікативним ресурсом, здатним впливати на формування національної ідентичності, історичної свідомості з позицій національної історії та пам'яті, і є засобом супротиву проти проектів утвердження чужої пам'яті в Україні, які нам нав'язують.

Однак значення цих проектів не вичерпується лише увагою до політики національної пам'яті й до формування історико-мемуарної бази для майбутніх досліджень, а

⁹⁰ Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/usna-istoriya/ato-usna-istoriya>

має глибші наслідки, які лежать у площині, так би мовити, «соціальної терапії», яка дасть можливість досягти порозуміння між різними групами в суспільстві — і активними причіниками, і опонентами згадуваних подій. Погляд на них крізь призму розмаїття індивідуальних досвідів дасть нагоду проілюструвати суспільству їхню багатогранність, різноплановість наслідків, неможливість однозначних оцінок, а за цим — усвідомити потребу пошуку складніших рішень, компромісів і шляхів для суспільного діалогу. Водночас жанр спогаду-інтерв'ю важливий і для самого оповідача, насамперед для самоідентифікації / автокомунікації, адже він дає можливість повернути людям, які «робили» й «переживали» історію, належне місце в ній. Застосування методу спогаду-інтерв'ю в контексті усної історичних практик, який одночасно виступає й мемуарним жанром, відкриває небачені можливості перед історичною наукою, даючи можливість, за словами англійського історика Едварда Томсона (англ. Edward Palmer Thompson), змінити сам фокус історичної науки, ініціювати нові напрями досліджень, зламати бар'єри між вчителями й учнями, поколіннями, освітніми установами й зовнішнім світом, а при фіксації історичного знання — чи то будуть книги, музеї, радіопередачі чи фільми — повернути людям центральне місце в ній, даючи можливість заговорити на повний голос⁹¹.

У цьому контексті обидві наукові серії, започатковані з ініціативи УІНП, досягли найкращого результату завдяки ініціативі небайдужої громадськості, у першу чергу — наукової. Однак зараз ми перебуваємо в ситуації, коли усна історія ще майже не вийшла за рамки суто джерельних, а не аналітичних праць⁹² (особливо в межах новітньої те-

⁹¹ Див.: Томпсон П. Голос пришлого. Устная история. М. : Весь мир, 2003. С. 15.

⁹² Яремчук В. Нові напрями світової історичної думки та соціального двигун історіописання в сучасній Україні. *Scriptorium nostrum*. Херсон. 2017. № 2 (8). С. 139.

матики). Усноісторичні джерела, створені в жанрі спогаду-інтерв'ю, вимагають подальшої імплементації в наукові дослідження, адже дають досліднику ексклюзивний матеріал, що подає історичні події й контексти в проєкції минуле — сучасне — майбутнє. Завдання істориків постає в успішній реконструкції та введенні їх у науковий обіг.

Загалом, розвиток сучасної мемуарної традиції визначається тенденцією до розширення сфери побутування мемуарної літератури в суспільстві як важливого засобу інформаційно-комунікативної діяльності через апробацію різноманітних жанрів і форматів подання в традиційному текстовому вигляді й у нових структурах — цифрових проєктах, співзвучних інформаційній епосі. Незважаючи на те, у якому вигляді / форматі ми знайомимося зі спогадами — з класичними мемуарами, літературою non-fiction, усноісторичним джерелом у жанрі спогаду-інтерв'ю (аудіо-, відеозапис), контентним ресурсом, — усі вони створені автором на основі оприлюднення індивідуального досвіду як моменту автокомунікації, що орієнтований на самопізнання автора й одночасно розрахований на діалог з читачем / адресатом. Це робить їх одним із дієвих засобів суспільної комунікації й привабливим для широкого загалу елементом інформаційного національного простору, що спонукає до конструктивного діалогу. Комунікація / діалог, які виникають у процесі прочитання тексту мемуарів, дають змогу сучасному активному й цілеспрямованому читачеві виробити власне ставлення до автора й описуваних подій / інтерпретації; впливають на формування його особистості, історичної пам'яті; надають імпульс для самореалізації та саморозвитку через засвоєння досвіду Іншого.

Сучасним викликом для поширення мемуарної літератури є апробація різноманітних форм її подання в традиційному текстовому вигляді й у нових формах, що будуть суголосні інформаційній епосі.

РОЗДІЛ 4

БІОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА

Біографічна книга для дітей за своєю природою є «лакмусовим папірцем» ціннісних змін, які відбуваються в суспільстві. Добір персоналій повсякчас засвідчує балансування спільнот між вимогою збереження традиційних цінностей і потребою постійного оновлення життєвих досвідів, а форми нарації та закладені в них ціннісні імперативи — напрям розвитку основних маркерів самоідентифікації особи на різних проміжках становлення громади та особистості в ній. Відтак біографічне знання як сукупність усталених на даний момент у конкретній спільноті біографічних фактів і наративів у дискурсі книги для дітей і юнацтва може розглядатися як один із найпотужніших засобів формування біографічної свідомості особистості, що прямо пов'язано зі становленням її ідентичності та здатністю формувати суспільно прийнятні життєві стратегії. Тому інтерпретація і презентація біографічного знання для користувачів-дітей як складова біографіки та біографічної прагматики є однією з найпоширеніших «м'яких соціальних технологій», а також — джерельною базою дослідження історії конструювання смислів у соціокультурному бутті спільнот. Останнє уможлиблюється тим, що біографічні видання для дітей і юні — один із ключових артефактів збереження й трансформації соціальної пам'яті, котра (за В. Яковлевою) ¹ є

¹ Yakovlyeva V. Children's Agency in Remembering: An Intergenerational Approach to Social Memory. *Bringing Children Back into the Family: Relationality, Connectedness and Home Sociological Studies of Children and Youth*. 2020. Vol. 27. P. 57–71.

спільною, скорегованою у взаємодії з іншими, діяльністю, яка реалізується шляхом діалогу між поколіннями, що добирають наративи для переказування й обговорювання задля конструювання-«пригадування» єдиної для суспільства узгодженої картини буття, у якому часточка окремого індивіда взаємовідносна з цілісною картиною світу спільноти. Саме цей неперервний природний діалог поколінь провокує потребу в традиційному пантеоні й змінних способах нарації щодо включених до нього постатей, а також їхнього постійного оновлення. Відтак діти — «наше майбутнє» саме тому, що «...ми покладаємося на них задля неперервного відродження і актуалізації нашої спільної культури і знання, що містять зокрема й пристосування до змін»², а пам'ять, зокрема «колективна», як соціальне явище, котре передбачає можливість набувати, локалізувати й корегувати її шляхом соціальної взаємодії в групах, має вирішальне значення у формуванні ідентичності, бо лише розширюючи її від індивідуальної до політичної, людина набуває громадянської ідентичності³.

Колективна пам'ять українців все ще травмована довгочасним колоніальним становищем і перебуванням у межах впливу й зіткнення низки тоталітарних режимів. Тому, як і в інших постколоніальних і посттоталітарних суспільствах, в Україні довгий час залишалася панівною традиційна біографія для дітей, покликана утверджувати пріоритет «ізоляціоністських», спрямованих на самозбереження ідей «...націоналізму, патріотизму, вірності країні та племені, а також релігійній приналежності...»⁴. Утвердження державності викликало до життя появу новітніх біографічних дискурсів і наративів, націлених на те, аби допомогти

² Ibid. P. 56.

³ Ibid. P. 63.

⁴ Lukenbill W. B. *Biography in the Lives of Youth: Culture, Society, and Information*. Westport : Libraries Unlimited, 2006. P. 3.

юним зрозуміти людський досвід, соціальні проблеми та історію. Модерні українські біографії для дітей і юнацтва покликані насамперед розширити їхні знання про потенційні можливості й прищепити розуміння культурних особливостей груп і спільнот, із якими дитина чи підліток ніколи не стикалися в межах своєї життєвої практики.

Водночас втратила актуальність класична теза М. О. Рибнікова («Биографии и их изучение», 1920) про винятково виховне значення в становленні особистості художньої біографії, котра в прочитанні дитини набуває пізнавального значення, оскільки містить відомості про історичні факти, побут і культуру певної епохи, і тим сприяє розвиткові читача, поглиблює його знання. Бо новітня біографія для дітей часто присвячена негативному досвіду чи постатям, які жодним чином не є «зразковими» або не містить жодного іншого фактажу окрім «міток», що роблять героя біографічного нарративу впізнаваним симулякром. Такий хід вітчизняної біографіки для дітей цілком закономірний, оскільки екзистенційні й нарративні виміри нашого буття постійно взаємопроникні (за Ю. Лотманом) і тому подальший розвиток української спільноти та кожного окремо прямо залежить від того, настільки якісно й повно ми «проговоримо» УСІ відомі нам життєві сценарії (зокрема й травматичні, замовчувані чи міфологізовані). Переповідання їх дітям підсвідомо видається більш простим і легітимним нарративом, бо йдеться, фактично, про прийняття суспільною свідомістю через письменника, як посередника між дитиною та її соціалізацією, соціальних проблем і конфліктів.

Цю функцію літератури для дітей і юнацтва дуже точно окреслила свого часу О. Папуша: «У кожному разі ідеальна, віртуальна за своєю природою, література з дитинства, як і будь-який інший мистецький феномен, до певної міри є “практикою себе” (М. Фуко), способом індивідуального самопозиціонування, утворення Я-концепції, тобто специфічним механізмом формування культурно обумовлених

сценаріїв поведінки людини та формою їхнього засвоєння. Крім того, з дитячою літературою, безумовно, пов'язана ідеологія й політика — теорія і практика маніфестації дитинства у суспільстві, де вона — література — відіграє роль маркера соціальної динаміки та процесуальності, особливого конституанта й каталізатора образу дитинства, його місця та ролі у мінливому світі смислів і форм»⁵. Нині до цього додається також факт, що твори для дітей і юнацтва загалом відчутно «дорослішають», пропонуючи лише оновлені форми для комунікування на відповідному віковому рівні («картина безвікового світу» Ж-Ж. Дерріда). Тому «дитячий» біографічний дискурс часто є носієм «дорослих» сенсів, тем і проблематики. Ось чому так важливо з'ясувати ресурсний потенціал біографіки для дітей як зразка «життєвого сценарію» й спробувати розглянути біографічне читання як корекційну технологію, спрямовану на виокремлення деструктивних сценарних установок, сформованих під впливом заборон і драйверів батьків у дитячому віці.

У цьому контексті варто означити принципову межу співставлення персони й персонажа в художньому тексті дитячої книги. На думку Маліна Алкестранда (Malin Alkestrand) і Кристофера Оуена (Christopher Owen), ні умовний автор, ні умовна чи реальна читацька рецепція не є необхідною умовою когнітивного аналізу й підставою розуміння літературного тексту, оскільки в кожному разі він сам демонструє, як когнітивне втілення кожного персонажу та їхнє позиціонування впливають на сюжет і теми. Відтак аналізуючи міметичні, синтетичні й тематичні аспекти характеру, ми зберігаємо онтологічну різницю між персонами й персонажами — необхідну умову засто-

⁵ Папуша О. Дитина — Світ — Література: Формат дослідження. *Сучасні літературознавчі студії*. Вип. 2. Дитина і світ: проблема культурного діалогу. Київ : КНЛУ, 2005. С. 109.

сування когнітивних теорій⁶. Як наслідок, — маємо змогу аналізувати як наратив життя, висловлений автором у тексті, так і реальний «життєвий сценарій», відтворений і репрезентований цим наративом⁷.

На жаль, попри видиму широту й цікавість, проблеми біографіки в колі дитячого читання все ще залишаються в Україні на маргінесі наукового дискурсу. Частково вони висвітлюються в окремих публікаціях, які розглядають книгу для дітей у розрізі соціальних комунікацій, книго-, пресо- та літературознавства тощо й зазвичай лише побіжно торкаються біографічних аспектів (до прикладу, дослідження Н. І. Богданець-Білокаленко, Н. М. Вернигори, А. Є. Здражко, А. А. Зелінської, Г. В. Корнєєвої, О. М. Левчук, О. В. Петренко, Н. А. Резніченко, М. І. Токар та ін.). Також у низці вітчизняних монографій, присвячених книзі для дітей і дитячому читанню, з'явилися окремі розділи й значні за обсягом масиви, прямо дотичні до біографіки. Зокрема, Е. Огар у дослідженні «Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби)» (Львів, 2012)⁸ неодноразово в різних контекстах звертається до напрацьованого у світі й Україні досвіду творення біографій для дітей, наголошуючи на присутності біографічної тематики в усіх різновидах і жанрах видань для дітей різного віку, а

⁶ Malin A., Christopher O. A Cognitive Analysis of Characters in Swedish and Anglophone Children's Fantasy Literature. *International Research in Children's Literature*. Vol. 11, Is. 1. P. 65–79. Available Online Jun 2018. doi.org/10.3366/ircl.2018.0254.

⁷ Поняття «життєвий сценарій» запропоновано основоположником транзактного аналізу Е. Берном у 60-х роках ХХ ст. для означення невідомого плану життя й нині використовується в різних галузях науки здебільшого задля впорядкування «часової лінії» (минуле, сучасне та майбутнє) індивіда. Ми розуміємо його як специфічний наратив, здатний до відтворення в біографічній практиці дитини.

⁸ Огар Е. Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби) : монографія. Львів : Світ, 2012. 319 с.

також на тому, що до історії біографічної книги для дітей, поряд із діячами й дослідниками, активно звертаються, починаючи з кінця ХІХ ст. Дослідниця зараховує біографічні видання до «пізнавальної книги», у межах якої виокремлює «...науково-художню (для молодших дітей), науково-пізнавальну (для підлітків), довідкову (енциклопедії, довідники, словники, календарі) та практично-розвивальну книгу»⁹. В. Кизилова в дослідженні «Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття» (2013)¹⁰ уважно аналізує кращі зразки художньої біографіки для юних читачів означеного періоду, окреслює притаманні їй риси, логіку появи та особливості побутування в соціумі. Т. Качак у монографії «Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст.» (2018)¹¹ структурує біографічні твори в окремий розділ і намагається дати їхню літературознавчу типологію, визначити основні жанрові ознаки й соціальні причини, що спричинили активну появу такого роду видань на книжковому ринку України. Значне місце посідає проблематика жанрово-стильових особливостей біографічної та автобіографічної прози для дітей також у збірнику наукових статей Л. М. Овдійчук «Сучасна проза для дітей: жанрово-стильові особливості» (2018)¹². Авторка вирізняє в біографічній прозі для дітей низку функцій (інформаційну, естетичну, комунікативну й виховну відповідно до змісту, жанрової домінанти, специфіки зображуваного та

⁹ Там само. С. 167.

¹⁰ Кизилова В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття : монографія. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 399 с.

¹¹ Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 317 с.

¹² Овдійчук Л. Сучасна проза для дітей: жанрово-стильові особливості. Beau Bassin : LAP Lambert acad. publ.. 2018. 182 с.

з урахуванням віку читача) і типові риси (відтворення на основі задокументованих фактів і свідчень історії конкретної особи; сюжет, побудований на основі подій, які відбувалися в житті героя; вияв авторської позиції шляхом інтерпретації та емоційного освоєння життєвих подій тощо).

У західній гуманітаристиці дослідження біографіки для дітей зосереджені здебільшого в межах вивчення кола й практик дитячого читання. Так, відомий американський посібник «Charlotte Huck's Children's Literature: A Brief Guide» (2013)¹³ вміщує розлогий розділ, присвячений біографії для дітей. Зокрема авторки наголошують, що хоча чіткої межі між белетризованою біографією чи мемуарами й історичною художньою літературою не існує, нині дитячий біографічний non-fiction здебільшого дотримується тих самих правил, що й серйозні наукові роботи для дорослих.

Також вони відзначають, що видавці призвичаїлися реагувати на тренди програм соціальних досліджень, які фіксують зміни інтересів дітей, продукуючи біографії видатних представників поп-культури, відомих спортсменів тощо. Аналізуючи, як саме змінився вибір головного героя оповіді, дослідниці доходять висновку, що традиційне звернення до історичних постатей національного пантеону, чие життя «являло собою готовий матеріал для творів», як і обмеження біографіки для дітей персоналіями, «яких вважали гідними бути зразком для наслідування», відійшло в минуле. Сучасні діти мають змогу читати біографії широкого кола героїв, зокрема й тих, хто не став знаменитим, чи й антигероїв. Наголошено також, що в сучасній біографії для дітей помітна поява великої кількості автобіографій дитячих письменників, і стрибкоподібне зростання використання фотоматеріалів у виданнях, і домінування формату «книги в малюнках».

¹³ Kiefer B., Tyson C. Charlotte Huck's Children's Literature. A Brief Guide. 2 ed. New York : McGraw-Hill, 2013. 416 p.

Щодо стратегії написання біографіки для дітей, то стає важливою вимога її точності й достовірності. Зокрема йдеться про відвідування авторами біографічних книг меморіальних місць, музеїв, роботу з оригінальними рукописами й документами. І хоча значна частина цієї інформації зазвичай не використовується у творі (оскільки не відповідає віковим можливостям читача, книги мають незначний обсяг тощо), проте вона дає змогу зрозуміти характер персонажа й точно зобразити епоху. Такого самого ретельного дослідження вимагає також точність ілюстрацій (часу, місця, оточення).

Важливим, на наш розсуд, є також визнання західними дослідниками (на відміну від українських, які все ще пост-травматично відсторонюються від прийняття в книзі для дітей дидактики й ідеологічної складової) того, що навіть література non-fiction не дає юному читачеві нейтрального, об'єктивного погляду на світ, оскільки не позбавлена ідеологічної й дидактичної складової. Відтак, усі біографічні тексти для дітей є конструктами, що, відображаючи фактичну реальність, водночас впливають на формування спосібів («фільтрів»), якими читачі сприймають і оцінюють дійсність, себе, людей і їхній життєвий досвід¹⁴.

Біографічне письмо, зокрема й адресоване юному читачеві, прямо пов'язане з панівними умонастроями епохи. Періоди активних змін у проблемно-тематичному дискурсі біографіки зазвичай чергуються із часами формотворчих пошуків, народженням чи запозиченням нових стратегій біографічного письма. Визначаються ці зміни, як правило, незворотними зрушеннями в бутті спільнот, коли кардинальні зміни пріоритетів, цілепокладань та етичних уявлень

¹⁴ Crisp T., Gardner R. P., Almeida M. The All-Heterosexual World of Children's Nonfiction: A Critical Content Analysis of LGBTQ Identities in Orbis Pictus Award Books, 1990–2017. *Children's Literature in Education*. 2018. № 49. P. 246–263.

призводять до перегляду (чи й деструкції) усталених пантеонів і, як наслідок, появи нового біографічного дискурсу. Переломні для самоусвідомлення й самоідентифікації українського суспільства буремні події постання Незалежності, низки революцій і війни на Сході країни, що своєю тяглістю вже дорівнялася до Другої світової, створили принципово інший, порівняно з попереднім, вітчизняний біографічний дискурс і кардинально змінили форми й способи біографічного письма. Значну роль у цьому процесі відіграло, поряд із іншим, постмодерне мислення, для якого визначальним є імператив реінтерпретації. Відтак, переосмислення зазнали як пантеон і особистість персоналій, так і сам алгоритм пошуку й представлення біографічного знання. Все це яскраво виявилось в книзі, орієнтованій на читача-дитину.

Потреба формування культурно-національної ідентичності й виходу за межі пострадянської (постколоніальної, посттоталітарної) свідомості стала особливо гостро відчутною після переломних подій 2014 р. й викликала до життя як перекладні, так і вітчизняні концептуально нові біографічні проекти, орієнтовані на юного читача. Важливо також, що їхніми авторами в Україні здебільшого є представники покоління, сформованого протестними акціями останніх десятиліть, які мислять себе лише і тільки вільними людьми незалежної держави з великим минулим і перспективним майбуттям, акцентовано протиставляючи себе «людині радянській».

Які ж суттєві зміни відбулися в біографічній книзі для дітей 2000–2020 рр.?

В основі нашого аналізу — вибірка *de vizio* з репертуару книг, представлених у фондах НБУВ та НБУ для дітей, що й становить джерельну базу дослідження. Відразу слід зауважити: коли йдеться про біографіку для дітей загалом, то розуміються всі книги т. з. «кола дитячого читання», що містить як відповідну віковій художню, пізнавальну й

навчальну книгу, так і книги, які ввійшли до кола дитячого читання з дорослої літератури чи були створені безпосередньо дітьми. У цій роботі ми зосереджуємо увагу лише на виданнях, які від початку були орієнтовані саме на юного читача.

Насамперед змін зазнали принципи добору персонажів. Якщо у 2000-х він був хаотичний (особливо щодо постатей недалекого минулого, оцінка яких часто була суб'єктивно маркованою), маскулінно центричний (домінували героїчні чоловічі персонажі-державотворці) та здебільшого визначався присутніми на ринку біографічними виданнями для дорослих, то після 2014 р. в рази виросла кількість персоналій-жінок, що нині охоплює як звичні категорії історичних діячок і мисткинь, так і діячок науки, політики, спорту, бізнесу й громадського життя. Водночас звичними в дитячому біографічному читанні стають раніше відсутні в ньому мотивуючі оповіді про сучасних кумирів молоді (як ось, Кузьма Скрябін), визначних академічних вчених (Є. Патон, І. Сікорський, С. Корольов та ін.), діячів церкви (Андрей Шептицький, Любомир Гузар та ін.), інженерів (Н. Малишева, Ю. Кондратюк, Ф. Терещенко, О. Антонов, М. Янгель та ін.), українців та українок, які зреалізували себе за межами країни і є всесвітньо знаними (Роксолана, Квітка Цісик та ін.), а також представників національних спільнот, які позиціонуються як діячі української культури або жили й працювали в Україні (А. Кримський, Г. Меїр та ін.).

В останні роки добір персонажів (байдуже, йдеться про зарубіжжя чи Україну) став визначатися не наявним «дорослим пантеоном», а максимальною «впізнаваністю» кожної постаті сучасним читачем, її «присутністю» в медійному просторі. Подібний підхід нині поширений у світі, оскільки комерціалізація книговидавництва формує «масовість сприйняття», що вимагає хвилеподібного забезпечення читачів повторюваними й оновлюваними «впізнаваними»

образами та проблематикою. Тому популярністю користуються книги-бестселери, в основі яких — культовий герой певного покоління чи «людина з екрану» (скажімо, В. Лобановський, Кузьма Скрябін, М. Цукерберг, І. Маск та ін.). Дитина-читач повинна мати можливість шляхом біографічного читання прожити безліч «життів», зрозуміти й пропустити крізь себе різні життєві сценарії, збагативши таким чином власний життєвий досвід, а не лише знання чи поінформованість.

Разом зі зміною підходів щодо відбору персонажів змінюється також і проблематика біографічних видань. Йдеться найперше про появу нових біографічних пластів і принципове переосмислення вже існуючих наративів. Так з'явилися автобіографії дитинства, зосереджені на травматичних досвідах чи «незразковій», із пересічного погляду, поведінці й світосприйнятті, як то: «Сховище: щоденник у листах» Анни Франк (Харків : Vivat, 2016 ; пер. з нім. М. Тупайла), «Тоді я був просто Ульф» Ульфа Старка (Львів : ВСЛ, 2017 ; пер. зі швед. Г. Кирпи), «Осяляче поріддя» Поліни Жеребцової (Львів : ВСЛ, 2017 ; пер. з рос. О. Думанської) й ін. У колі дитячого читання в Україні відроджується християнська біографіка, розрахована на читання як воцерковленими, так і світськими дітьми. Адже ідеали християнського служіння, мудрого та дбайливого ставлення до життя й світу є чудовими мотиваційними зразками. На початку 2000-х рр. такого роду книжки були поодинокими в репертуарі дитячої книги в Україні: «Образ доброчинності» (Київ : Грані-Т, 2009), Г. Кізілова «Жінки в Біблії. Загадки-розмальовки» (Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2009), М. Лелик «Про Життя Святих. Для дітей» (Львів : Скриня, 2011) та ін.

Нині йдеться про окремий напрямок у біографіці для дітей. До прикладу, львівське видавництво «Свічадо» систематично друкує для дітей різного віку перекладні біографії релігійних діячів і біблійних постатей, а також вітчизняні

взірці жанру, починаючи з оповідок о. Кирила Селецького (1835–1918), які більше століття передавалися з покоління в покоління в галицькому середовищі. Модерні наративи прочитання біографії людини воцерковленої крізь призму українського бачення феномену святості представлені в збірці «Посиденьки зі святими. 60 неймовірних історій. Життя святих не тільки для дітей» (Львів : Свічадо, 2021). Написані зрозумілою мовою від першої особи, житійні історії створюють у читача враження дружнього спілкування з найвідомішими святими й блаженними (від апостолів Петра й Павла до блаженних Климентія Шептицького, Миколая Чарнецького та святих Матері Терези й Івана Павла II).

Християнську біографіку для дітей вирізняє чітка дидактична настанова, дотримання канону життєписання кожного з персонажів і водночас намагання наблизити його до світу сучасної української дитини, зробити цікавим і зрозумілим їй. На відміну від інших біографічних, ці видання зазвичай демократичні за ціною й менш вишукані за видавничим втіленням. Також різняться спосіб позиціонування постаті церковного діяча залежно від адресата видання й видавця. Так, книги, розраховані на воцерковленого читача (як-от видавництва «Свічадо») зберігають канонічне потрактування діянь персонажа й містять пряму дидактичну настанову на життєві сценарії християнського життя й служіння. Натомість видання, звернені до широкого кола читачів (скажімо, «Шептицький від А до Я» Г. Терещук і студії «Аграфка» (Львів : ВСЛ, 2015), незалежно від їхніх віросповідних практик пропонують модель життєвого сценарію непересічної особистості, котра реалізує себе в різних сферах і відзначається цілісністю натури та розмаїттям життєвих проявів.

Карколомні події 2014 р. стали поштовхом до появи нової героїки й намагання переосмислити трагічні події сьогодення в межах художньої біографіки. До прикладу, ак-

тивна учасниця Майдану Т. Пакалюк опублікувала віршоване оповідання про долю наймолодшого героя з Небесної Сотні Назара Войтовича «Янгол з Небесної Сотні» (Чернівці : Десна-Поліграф, 2015). Так само активістка Майдану, художниця Х. Лукашук у книжці-картинці «Михайло Сорока» (Брусилів : Дискурс, 2018) шляхом гармонійного поєднання мінімалістичного контрастного малюнка, вишуканого дизайну й динамічної оповіді актуалізувала для юні долю несправедливо забутого героя УПА Михайла Сорочки, якому завдячують життям як українці, так і литовці, євреї, білоруси й поляки. Важливо, що авторки намагаються орієнтувати дитину на шлях толерантності й міжкультурного діалогу, а не безкомпромісного протистояння й ворожості до всього «іншого». Новітній естетиці та етиці документальної біографіки травмуючих досвідів і героїки для дітей відповідає також книжка-білінгва «Листи на війну. Діти пишуть солдатам / Letters on the War. Children Write to Soldiers» (Київ : Братське, 2015), де зібрано листи, написані українськими дітьми з різних регіонів України до воїнів АТО. Упорядники замислили це видання як посередника в діалозі між юними й дорослими читачами на теми миру, свободи, соціальної справедливості. Також книжка є документальною фіксацією світогляду нинішніх поколінь, унікальним артефактом і водночас правдивим свідченням про ситуацію в Україні для англомовного світу.

Переосмислення вже існуючих наративів можна простежити на прикладі традиційних в українській біографіці для дітей оповідей про митців. Замість подібних до життєписів представників інших, не мистецьких сфер діяльності історико- та ідеолого-центричних оповідей, у спробі розкрити перед дитиною суть власне мистецького буття творчої особистості з'являються біографічні арт-буки. Йдеться найперше про перекладні видання. Так, засноване на тексті пісні Боба Ділана «Назавжди будь молодим» однойменне видання (Харків : Читаріум, 2018; пер. з англ. В. Морозов)

опредмечує ідеї неперервності пам'яті й родинності, сприйняття персоналії як носія культурних мітів і сенсів. Книга вийшла із підзаголовком «для читання дорослими дітям» і передбачає, що Боб Ділан і його світ кожному розкриватиметься по-своєму: крізь теплі спогади юності, пов'язані з його піснями, шляхом розглядання докладних малюнків чи крізь просту зворушливу історію музиканта. У вітчизняній біографіці подібний принцип долучення дитини-читача до співтворчості як акту розуміння певної постаті культури був утілений Іваном Малковичем у казково-пізнавальній історії для наймолодших «Ліза та її сни» (Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015), де дитяче бачення живописців різних епох переломлювалося крізь ілюстрації Жені Гапчинської, і в проєкті київського видавництва «Nebo Booklab Publishing» «Книга про картину» (до прикладу, «Портрет малої Олі» Юлії Лактіонової, іл. А. Гаврилюк, 2016 — про картину Т. Яблонської, присвячену її дочці). Традиційна художньо-документальна біографічна повість про митця знайшла своє модерне втілення в авторській серії книг Неллі Топської від київського ТОВ «КТБ “Альфа”» про українських музикантів, діячів театру й живописців (М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель, Д. Леонтович, М. Лисенко, К. Стеценко, Маруся Чурай; М. Заньковецька, М. Кропивницький, С. Крушельницька; К. Білокур, С. Васильківський М. Пимоненко), орієнтованих на підлітків. Але й тут авторка повністю відходить від звичних радянській біографіці історико-соціальних контекстів, зосереджуючись на цікавому для цієї вікової групи читачів наративі почуттів і самопізнання персонажів. Її повісті перетворюють фактологічно достовірний життєвий шлях митця на захопливу історію непересічної особистості в неймовірних обставинах ¹⁵.

¹⁵ Бугаєва О. В., Марченко Н. П. Новітні українські музично-біографічні видання для дітей і юнацтва. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 86–100.

Але найбільш значимою зміною в біографічних наративах видань для дітей в Україні останніх десятиліть стало стрибкоподібне зростання гендерної проблематики. Цей феномен нині трактується в межах широкого інклюзивного, а не власне феміністичного дискурсу, що пов'язано зі зв'язком між формуванням самоідентичності дитини й біографічним читанням. Як зазначає американський дослідник дитячого читання В. Бернارد Лукенбіл (W. B. Lukenbill) ¹⁶, на самооцінку дитини значною мірою впливає те, як вона й суспільство загалом розглядають культурну групу, до якої дитина належить. Через книги й інші засоби масової інформації вона з'ясовує своє позиціонування у світі, і тому культурні традиції й соціальні практики мають здатність змінювати спосіб мислення та світогляд дітей. Відтак, біографічне читання стає «...головним елементом у цьому соціальному контексті, який формує наші погляди на себе та на інших» ¹⁷. Одна з визначальних «лінз», поряд із іншими, (раса, етнічна приналежність, економічний статус, здібності тощо), крізь які дитина від початку ідентифікує себе, є стать. Відтак гендерна ідентичність є однією з основоположних у становленні особистості, а гендерно марковані видання для дітей і юнацтва — визначальними для поступу спільноти.

Уперше прорив у новітній вітчизняній жіночій біографії для дітей стався в середині 2000-х рр. Проте хаотичність добору персоналій і спосіб нарації (значна кількість «вторинної» інформації, що пов'язує героїнь із «вагомими» чоловіками — батько, коханий, «визнаний старший колега»; фантастичні образи та події, що «обґрунтовують» обдарування чи вибір героїні; наголошення сторонньої допомоги й проблем особистого вибору, страждань і поневі-

¹⁶ Lukenbill W. B. *Biography in the Lives of Youth: Culture, Society, and Information*. 251 p.

¹⁷ *Ibid.* P. 12.

рять персонажів тощо) в найчисленнішій і досі в Україні біографічній серії «Життя видатних дітей»¹⁸ (започаткована 2007 р. київським видавництвом «Грані-Т») засвідчили, що українська жіноча дитяча біографіка перебувала в полоні постколоніального досвіду й лише починала напружувати нові моделі оповіді, адекватні завданням нового часу й потребам читача, котрий народився й формується в незалежній країні. Ті ж самі вади простежувалися в серії книг «Апріорі — дітям» (започаткована львівським видавництвом «Апріорі» в 2009 р.), широко знаній повісті-казці Євгена Білоусова «Лесина пісня», раних художньо-документальних повістях Неллі Топської. Згодом ця авторка створила низку заснованих на емоційних, гендерно маркованих наративах оповідей про українських мисткинь («Дівчина з легенди», «Зачарована квітами», «Славетна. Марія Заньковецька», «Неперевершена. Соломія Крушельницька»). Виважена фактографічна база оповіді в них тяжіє до романізації та естетизації, а дизайн посилює й поглиблює емоційне тло: шляхом документальної візуалізації тексту авторка занурює читача у внутрішній стан персонажа. І хоча Неллі Топська традиційно наголошує на «доленосності» стосунків героїнь із чоловічим оточенням, лейтмотивом її оповіді поступово стає самостійність, воля до чину й неповторна особистість кожної з них. Більш модерновими підходами вирізнялися також книжки «Княгиня Ольга і я» та «Леся Українка і я» М. Горяннич і «Маруся Чурай і я» А. Ручай біографічної серії «12 балів» (започаткована в 2011 р. київським видавництвом «Зелений пес») ¹⁹. У формі детективного розслідування авторки надали під-

¹⁸ Марченко Н. П. Соціокультурні стереотипи в новітній українській біографіці для дітей. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2011. Вип. 8. С. 149–174.

¹⁹ 2016 р. в оновленому дизайні були перевидані книги про Марусю Чурай (Г. Ручай) та про Лесю Українку (М. Горяннич).

літкам доступний, науково підтверджений фактаж поряд із найпоширенішими «загальновідомими» твердженнями щодо героїнь, спонукаючи творити власний наратив і оцінні судження щодо персоналій, засновуючись на фактах та особистих ціннісних орієнтирах.

Натомість перекладні біографічні видання привносять в український дискурс нові сенси й принципово інші стратегії біографічного висловлювання. Зокрема стають популярними біографічні книжки-картинки про відомих жінок. Кожне таке видання — повноцінний арт-об'єкт і водночас початкове біографічне читання, що спонукає до подальшого пошуку інформації про персоналію. Так, видана київським видавництвом «Артбукс» за підтримки Гаазького муніципального музею «Коко та маленька чорна сукня» Аннемарі Ван Герінген (перше видання — 2016 р.; пер. із нідерл. С. Святенка) лише схематично окреслює життя видатної французької модельєрки в кількох реченнях. Натомість експериментальне, вишукано просте, вільне оформлення книжки цілком передає її життєву філософію й тим формує в дітей почуття стилю, смаку, зацікавлює неординарною постаттю. На тих самих засадах домінування естетичного над інформаційним заснована серія книг про видатних жінок «Міранда» київського видавництва «Nebo Booklab Publishing» («Фріда», «Амелія», «Коко», усі — 2017 р.; пер. з ісп. І. Брайко). Адаптовані до дитячого сприйняття, спрощені й присмачені гумором біографії супроводжують вишукані акварельні малюнки, котрі посилюють емоційне «звучання» розповіді й розкривають сутнісні сторони зображуваних персонажів.

Варто зауважити, що з 2014 р. серед перекладних біографічних збірок для дітей в Україні більшість також була гендерно маркованою, як-от одна з перших — книга Кетрін Тімнеш «Дівчата думають про все на світі. Розповіді про винаходи, зроблені жінками» (Харків : Ранок, 2000; пер. Т. Маруніч), що містила поряд із біографічними да-

ними рецепти, креслення й ін., чим і могли скористатися на практиці читачки.

Та найпомітніше зрушення в сучасному дискурсі дитячої жіночої біографіки сталося 2018 р., що за тенденціями прямо перегукується із подібними в жіночій біографіці США для дітей 2015–2017 рр. Зокрема в обох випадках простежується ріст популярності орієнтованих на дітей жіночих біографій, активне звернення до них великих і дрібних видавців, а також стрибкоподібне зростання кількості нових персоналій і значні зміни в проблематиці й способі нарації цих життєписів. Елізабет Берд (Elizabeth Bird) пояснює це багатолітньою відсутністю відповідних вікові дітей оповідей про той значний внесок, який жінки постійно роблять у поступ людства, і низкою суспільно-економічних факторів (переорієнтація навчальних програм на STEM-підхід, утвердження в системі освіти Common Core State Standards, а також збільшення кількості незалежних видавців і компаній, які виникли завдяки сайту Kickstarter)²⁰. В Україні склалася подібна ситуація: починаючи з упровадження нових освітніх програм, заснованих на досвіді західних колег, і завершуючи появою сайтів та інституцій, що дають змогу друкувати видання методом «спільнокошту». Аналогічним є також загальний стан поступу дискурсу жіночої долі у США й Україні. У 2015 р. Timbuktu Labs у межах компанії на Kickstarter представила біографічну мотивуючу збірку «Good Night Stories for Rebel Girls» Elena Favilli та Francesca Cavallo, покликану руйнувати гендерні стереотипи й формувати в юних читачок неклішоване дієве ставлення до життя, що, зрештою, і спровокувало хвилю різноманітних збірників жіночих бі-

²⁰ Bird E. History Has Its Eyes on Her. Biographies of women are a hot trend in children's publishing. *School Library Journal*. 2018. Jan 20. URL: <https://www.slj.com/?detailStory=history-eyes-biographies-women-hot-trend-childrens-publishing>.

ографій (більше трьох десятків книгоназв), орієнтованих на підлітків і юнь ²¹. Те саме відбулося за рік і в Україні, коли вже перекладена більше, ніж 40 мовами світу, книжка Елени Фавілли та Франченки Кавалло «Казки на ніч для дівчат-бунтарок: 100 історій про непересічних жінок» уперше з'явилася на ринку (Київ : Книголав, 2016) у перекладі Т. Савчинської, і так само призвела до появи численних гендерно маркованих перекладних («Я — Надзвичайна» Еллен Бейлі (Київ : Жорж, 2018 ; пер. І. Савюк), «Її історія. 50 жінок та дівчат, які змінили світ» Катерини Галліган (Харків : Ранок, 2019), «Дивовижні жінки. Першопроходиці, які не побоялися вирізнятися з-поміж інших» Сандри Лоренс (Київ : КМ-БУКС, 2019 ; пер. Д. Кушнір) тощо), і, власне, українських біографічних проєктів для дітей і юнацтва. В українському дискурсі найперше йдеться про появу книжок «Сила дівчат: маленькі історії великих вчинків» Марка Лівіна й Катерини Бабкіної (Київ : #Книголав, 2018) та «Це зробила вона» (Київ : Видавництво, 2019). Обидві готувалися одночасно в межах різних культурних проєктів однаковою мірою модерними видавництвами й формально наслідують світовий бестселер Ф. Кавалло. Історії «Сила дівчат...» створені для поширення у прифронтових районах країни й серед переселенців із зони воєнних дій біографічних нарисів про 50 видатних українок, які «йшли за своїм покликанням». Серед героїнь за невеликим винятком є наші сучасниці. Автори наголошують не так на особистому успіхові кожної героїні, і точно — не на вираженості фактору бунтарства й боротьби за своє місце в чоловічому світі в їхніх біографіях (як то було в Е. Фавілли та Ф. Кавалло), а на їхніх великих вчинках, що вплинули на життя багатьох людей. Впадає у вічі присутність дидактична, подібна до байки, форма біографічного нарративу: кожна оповідь починається знеособленим «заспівом» «Одна дівчина...» й завер-

²¹ Ibid.

шується своєрідною «силою»-висновком «щоб бути такою як..., слід...». Натомість збірки «Це зробила вона» та «Це також зробила вона» (Київ, 2019) від початку позиціонувалися саме як важлива віха на шляху подолання гендерних стереотипів в Україні шляхом актуалізації відомостей щодо жінок, які зуміли досягти значного успіху в «чоловічому світі», повірили в себе, свою винятковість і життєву місію. Проте в доборі персоналій у них так само домінують представниці освіти й культури, вибірка має незначну історичну глибину представлення життєписів, за типом нарації тексти різномірні й сповнені традиційного емоційного смакування «драми життя». Присутнє хіба дещо ширше географічне охоплення біографічного масиву й акцентуація авторів на фактичних здобутках жінок (хоча традиційно значна роль відведена родинним колізіям, історії почуттів і визначальній ролі чоловіків у долі героїнь). Серед рис характеру героїнь найчастіше відзначають ті, котрі традиційно приписують «видатним» чоловікам, а не притаманні героїням комунікативні та організаторські здібності, уміння «творити середовище», розважливність і поступовість.

У 2000–2020 рр. відчутно змінилися також основні риси біографічних видань для дітей і юні в межах їхньої жанрово-видової характеристики. Так, довідкові видання²², котрі в перше десятиліття незалежності були здебільшого перекладні й присвячені «піратам», «полководцям світу» тощо, стали відчутно україноцентричними, хоча все ще переважають дитячі енциклопедії, присвячені гетьманам, митцям і літераторам (скажімо, у серії «Велика книжка. Світ навколо нас» видавництва «Crystal Book» для молодших читачів неодноразово перевидавалися «Видатні Українські письменники, поети, драматурги», «Українське козацтво:

²² Більше див.: Марченко Н.П. Біографічна інформація у виданнях для дітей у контексті сучасних завдань біографістики. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2010. Вип. 7. С. 105–144.

для маленьких патріотів», «Гетьмани України: для допитливих дорослих і дітей» Олега Зав'язкіна, для підлітків у серії «Загадки минулого» видавництва «Віват» — «Гетьмани України: історії про славу, мудрість і відвагу» Анни Градової та ін.). Однак навіть у цій традиційній проблематиці формується абсолютно нова етико-естетична традиція подачі матеріалу. Скажімо, енциклопедія «Славетні Гетьмани України» Андрія Клімова (Харків : Vivat, 2017) поряд зі звичними оповідями про долі українських гетьманів як неперервну, захопливу й переможну історію народу-борця, виразними портретами козацьких керманичів, створеними О. Крутиком і вражаючими ілюстраціями С. Якутовича, містить рідкісні європейські мапи XVI–XVIII ст. із приватної колекції, що дають змогу простежити, як змінювалися уявлення європейців про нашу державу впродовж століть. Розповідь у виданні супроводжується своєрідною «лінією часу» — паралельною хронологією подій світової історії, — що також уможливує бачення підлітками подій в Україні невідривно від загальносвітових.

Бажання вписати український контекст як важливий і постійно присутній елемент у загальносвітову парадигму — ще одна з домінант довідкової біографіки для юних останніх десятиліть. Адже надважливо, щоб нові покоління українців почувалися рівноцінною складовою загальнолюдського поступу. Саме цій меті слугує книга Уляни Скицької «#Наші на карті світу: історії про людей, якими захоплюється світ» (Львів : Видавництво Старого Лева, 2019), яка розкриває наявний, але мало означений у публічному просторі потенціал української нації, імена, що стали знаковими й важливими для всього світу, але не знані чи мало відомі в Україні.

Натомість перекладні довідкові видання цього періоду привносять до вітчизняного біографічного дискурсу принципово інше розуміння людської долі. Ці книжки значною мірою покликані дивувати й мотивувати юних читачів, а

старших — примушувати переглянути власні уявлення про життєвий шлях «успішних і визначних». Зокрема іронічна, дотепна «Енциклопедія неуків, бунтівників та інших геніїв» Жана-Бернара Пуї, Сержа Блоха та Анн Бланшар (Львів : Видавництво Старого Лева, 2018 ; пер. з франц. П. Мигалья) присвячена тим, кого в школі вважали невдахами й невігласами, але згодом вони залишили помітний слід в історії, літературі, мистецтві чи науці (Наполеона, Дарвіна, Флобера, Пікассо, Ейнштейна, Едісона, Діснея та ін.). Автори зазирали в їхнє дитинство, сповнене захопливих і кумедних пригод, і розповіли про випадковості й закономірності формування геніїв. Родзинкою «Енциклопедії неуків...» є також кумедні шаржовані малюнки С. Блоха.

На окрему увагу заслуговують книжки-картинки — новий для українського книжкового ринку різновид біографічних видань, що з'явився за часів незалежності й наслідував кращі західноєвропейські зразки — наразі творяться поколінням авторів, які сформувалися за часів перебування, і тому повністю позбавлені більшості вад радянської та просвітницької біографічної книжки для дітей. За своєю природою ці видання є здебільшого art-books, вони мають як пізнавальну, так і мистецьку цінність, що робить їх колекційним об'єктом, який стимулює посилену увагу до себе й поданої інформації також і дорослих. Подібні видання можуть бути побудовані як у межах наративу, так і на дискретній «кліповій» основі, але така модель біографічної реконструкції, що має тільки фактологічну основу інформації (і текстової, і графічної) та мультисценарність авторського концепту, а відтак, — і читацької рецепції, завжди мотивуюча, а не дидактична. Як наслідок — новітні українські біографічні art-books для дітей і юні, не пропонуючи відверто жодного зразка «життєвого сценарію», дають змогу в ході біографічного читання виявити й відкорегувати віджилі чи неконструктивні сценарні установки або ж створити нові. До прикладу, знакову для вітчизняної

біографіки серію абеток-енциклопедій львівського «Видавництва Старого Лева»²³ вирізняє унікальна «родинна» концепція: смислоутворюючий дизайн і наукоємна інформація про постать дібрані таким чином, щоб зацікавити як молодшого школяра, так і дорослого читача. Розташовані в абетковому порядку короткі оповіді розкривають різні сторони буття певної особистості, уникаючи оцінних суджень та емоційно забарвленої лексики. Перед читачем розгортається найперше біографія факту. Водночас життя кожного персонажа постає настільки захопливим і багатобарвним, що не потребує додаткових «ярличків», аби зацікавити й надихнути. Головну роль в осмисленні факту буття відіграє ілюстративний ряд і дизайн книжки (світлини, добір паперу й фарб, шрифти, розташування й забарвлення окремих елементів тощо), створений молодістю, але однією з найбільш знаних у світі серед українських ілюстраторів студією «Аграфка». Завдяки зоровим образам висловлені сенси обростають додатковим смисловим навантаженням, створюючи гармонію живого буття Людини.

Узвичаєність у вітчизняному дитячому читанні книжок-картинок у 2000–2020 рр. відчутно змінила видавничі підходи до формування та дизайну збірок біографічних оповідей для дітей і юнацтва. Як і раніше, вони можуть бути присвячені одній чи кільком постатям і друкуватися в межах серії (що не обов'язково, але найчастіше), проте нині позиціонуються зазвичай як «біографічний проєкт», у межах якого ілюстративний ряд і дизайн слугує здебільшого рекламно-промоційним завданням, а тексти можуть бути найрізноманітніших жанрів і якості. Одним із перших таких видавничих проєктів можна вважати вже згадувану серію «Апріорі — дітям», започатковану, аби знайомити

²³ На сьогодні видані книжки, присвячені Андрею Шептицькому (2015), Івану Франку (2016), Богдану-Ігорю Антоничу (2017), Тарасу Шевченку (2018), Григорію Сковороді (2019).

молодших школярів із біографіями й доступними для їхнього сприйняття творами визначних митців. Нині вона відчутно «розрослася», видання користуються незмінною популярністю в освітян і бібліотекарів, оскільки поряд із лінійним (але доволі вичерпним, із цікавим документальним наповненням) викладом біографії містять якісні фотоматеріали, тексти, реалістичні зображення, котрі зручно використовувати в роботі з дітьми. Персонажі добираються здебільшого ті, що вивчаються в різних курсах шкільної програми. Книжки серії зберігають традиційний панегіричний підхід у біографічному наративі й доборі документального масиву й орієнтовані на «організоване» читання книжки дітям, а не самостійне читання її дитиною.

Найбільш знаним серед власне українських та найпотужнішим гендерно маркованим біографічним виданням такого типу став уже згадуваний проєкт київського «Видавництва» та Національного демократичного інституту «Це зробила вона» та «Це теж зробила вона» (2018), у дизайні, алгоритмі створення й промоції якого широко використані новітні західноєвропейські стратегії. Так, обкладинка книг виконана у формі трафарету з написами «Це зробила вона» та «Дівчата можуть усе», а вихід видання супроводжувався кампанією в соціальних мережах із хештегами #ЦеЗробилаВона та #ДівчатаМожутьУсе (такий мультимедійний характер властивий сучасній дитячій книжці-бестселеру (доповнюються комп'ютерними чи настільними іграми, анімацією чи кінофільмами, телесеріалами тощо)). Оскільки тексти писалися різними авторами (зокрема й чоловіками!), вони дуже різняться за якістю й стилем, а також добором матеріалу для біографічної оповіді. Окрім того, різні автори по-різному бачать можливості дитини-читача, тож зовсім простенькі розповіді сусідять зі складними есеями, придатними хіба для підліткового читання. Так само різним є й наратор кожної історії: оповідь ведеться як у минулому, так і в теперішньому часі, від

третьої чи від першої особи, якою може виступати сама героїня, тварина чи навіть неодухотворений предмет. Таке розмаїття (підтримане і в ілюстраціях, виконаних різними художниками в різних стилях і техніках) почасти дратує, почасти додає драйву в сприйнятті огрому нової інформації. Та головне — ці видання жодним чином не відсилають нас до пострадянського постколоніального травматичного досвіду. Попри всі зауваги, представлений у двох томах проекту калейдоскоп жіночих біографій вражає відвертою яскравістю презентації персоналій (і в буквальному ілюстративно-зоровому вимірі найперше!) і віталістичною домінантою радості перемоги (замість звичного в минулому успіху «долання перешкод») у наративах.

Кращою на сьогодні за якістю текстів і добором персоналій серед біографічних довідкових видань для дітей є збірка «Дивовижні особистості, які змінили ХХ століття: 20 дивовижних дівчат, які змінили ХХ століття. 20 дивовижних хлопців, які змінили ХХ століття» (Київ : ІРІО, 2020), яка містить сорок класичних мотивуючих біографічних оповідок, заснованих на документальній основі й викладених у межах раціонально-прагматичної комунікативної моделі «дорослий / дитина» (подана лише достовірна інформація, корисна для мотивації й саморозвитку дитини; імператив нарації щодо персоналії скерований на діалог і змагальність, а не «сприймання» її величі). Це одне з перших українських біографічних видань для дітей, що достатньо збалансоване за гендерною ознакою (по 20 персоналій кожної статі)²⁴, за сферами діяльності (значна присутність діячів науки, бізнесу, а не лише культури чи політики) й за вододілом «вітчизняний» / «світовий» (українці становлять більше третини всіх персоналій, ще частина є вихідцями з України чи пов'язаними з нею, скажімо, Голда Меїр, Геді Ламарр та ін.).

²⁴ Хоча є «подвійні» позиції, як-от брати О. та Л. Люм'єри, В. та О. Райти.

Важливо: постаті дібрані таким чином, що українські вчені, митці, спортсмени є фактично рівноцінними із зарубіжними, чому й слугує структура наративу, зорганізованого як своєрідна розширена художньо-документальна «біографічна довідка». Це книга полікультурного й поліетнічного дискурсу, в якому українство посідає своє значиме органічне місце. Вона як ніяка інша підтверджує: Україна «молода» вже ввійшла в західноєвропейський гуманістичний контекст і формується в його межах.

Кожний розворот містить біографічну оповідь та ілюстрацію — «портрет» персонажа. Останній слугує єдиній меті — привернути увагу читача, звиклого до «гламурних» зображень своїх кумирів і «ляльковості» екранних образів. М. Мороз створила дуже картинні й позірні, хоча й упізнані (типові риси, предмети-мітки професійної діяльності тощо) зображення «ляльок» відомих діячів: вишукані дитячі обличчя з дорослим виразом «барбі-стандарту» в дорослому одязі (особливо ця ляльковість помітна в зображеннях чоловіків, де на хлоп'ячі обличчя приліплені «іграшкові» вуса). Попри сказане, ілюстрації перетворюють виважену документально-художню біографічну збірку на гламурний art-book, що значно розширює читацьку аудиторію й тим стимулює біографічне читання.

Окремі уваги заслуговують тематичні біографічні збірки, які розкривають дітям долі людей певного фаху й поряд з іншими мають також профорієнтаційну функцію. Серед видань для молодших школярів вирізняється перша за часів Незалежності збірка оповідей про медиків «Вони змінили світ. Лікарі й біологи», упорядкована Е. Заржицькою та К. Шаповаловою (Харків : Юнісофт, 2021). Динамічний дизайн і яскраві контрастні ілюстрації Н. Шерстюк тримають увагу юного читача, а продумана фактологічна оповідь дає змогу дізнатися чимало цікавого як про постать, так і про унікальність її здобутків. На жаль, за винятком І. Павлова, згадувані в книжці персоналії не дотичні до України

(Гіппократ, К. Гален, Е. Дженнер, І. Земмельвейс, Т. Парацельс, О. Флемінг та ін.).

Серед підліткових видань варто відзначити унікальну (першу в історії української книги для дітей!) збірку, присвячену вітчизняній інженерії — «Наші. Інженерна історія України» Олени Шульги (Київ : Моя книжкова полиця, 2021), створену командою проєкту «Інженерний тиждень» за підтримки «Українського культурного фонду». До написання книги долучилися діти й підлітки, котрі досліджували історію свого міста чи села й допомогли знайти інформацію про понад 50 відомих і забутих українських інженерів. Кожна розповідь доповнена завданнями (QR-кодами, які дають можливість зрозуміти, що саме наштовхнуло інженера на винахід, або відтворити його фрагмент). Автори, найперше, наголошують на винаході як квінтесенції буття інженера, стисло, але зрозуміло пояснюють суть, унікальність і вагомість досягнень кожного, а також подають біографічну довідку й цікаві епізоди з життя персоналій. Доповнені значним фактичним матеріалом (згадки в тогочасній пресі, архівні документи тощо), оповіді занурюють читача в конкретну епоху, розкривають буття України як країни підприємців і винахідників, завжди нерозривно пов'язаної з поступом людства. Юнь дізнається про долі своїх непересічних земляків і водночас про те, як багато зі звичного нині світ запозичив саме з українських теренів (електродугове зварювання М. Бенардоса, електричний трамвай Ф. Піроцького, гелікоптер І. Сікорського та ін.), та як і чому окремі винаходи українців були забуті (як ось, відкриття X-випромінювання І. Пулюя, скачковий механізм Й. Тимченка чи перше у світі телевізійне пересилання за допомогою електронних телевізійних пристроїв Б. Грабоського, газова лампа Я. Зена й І. Лукасевича тощо). Родзинкою видання є оригінальні оповіді про менш вагомі, але напрочуд живі історії регіонального рівня (скажімо, цивільний дирижабль Ф. Андерса й радіостанції С. Айзен-

штейна), а також про винаходи, непересічність яких багатьма мало усвідомлювана (як ось, хірургічна маска І. Мікулича-Радецького, чоботи на блискавці В. Аралової чи розбірний рамковий вулик П. Прокоповича).

У жанрово-стильовій площині традиційна науково-художня біографічна проза для дітей і юнацтва в Україні останніх десятиліть також зазнала значних змін і стала відчутно тяжіти до стандартів класичного західноєвропейського non-fiction. До 2014 р. в ній домінували постколоніальний дискурс (традиційний пантеон; наголошення на стражданнях героїв, їхньої ролі як «виразників» цілепокладання й типового життєвого сценарію «народу»; романтизація й міфологізація персонажів тощо) й низка гендерних, ідеологічних і психолого-дидактичних стереотипів. У жанрово-стильовому вимірі, особливо в книжці для молодших школярів, найпоширенішою залишалися літературна казка, повість-казка, пригодницькі оповідання й повість і їхні різновиди. Щоправда, на відміну від попередніх зразків, де міфологізація чи оказковлення було одним із засобів розкриття характеру персонажа, нині елемент вигадки слугує зазвичай лише мистецьким обрамленням фактологічної біографічної оповіді та покликаний зацікавити юного читача й утримати його увагу. Так, чудовим зразком новітньої біографічної повісті-казки є книжка Світлани Тараторіної «Оця Марія звірів малювала» (Київ : Видавництво, 2020) з ілюстраціями Н. Левицької, присвячена дитинству Марії Примаченко. Авторка лінійно й близько до фактичної біографії оповідає про дитинство художниці, водночас оживляючи в уяві дитини-читача фантасмагоричний світ казкових персонажів полотен мисткині. Реалістична, сповнена гумору й драматичних реалій українського села початку минулого століття, оповідь поступово влітає в себе сюжети відомих малюнків М. Примаченко. Поряд із дівчинкою оживають Болотяний звір і всі дивовижні істоти, породжені її уявою. І, як має бути в казці життя, вони

приходять на допомогу, ставлять героїню перед складним вибором, наділяють її незвичайним даром. Створені Н. Левицькою в манері М. Примаченко малюнки доповнюють оповідь, акцентуючи мистецьку складову сенсів характеру й життєвого сценарію персонажа. А коротка біографічна довідка, вміщена наприкінці книги, повністю переводить усе прочитане в актуальну біографічну інформацію. Тут казкові елементи не міфологізують постать мисткині, а лише дають змогу дитині-читачеві усвідомити суть її обдарування, поповнити власний біографічний досвід співпереживанням як типового зовнішнього сценарію її життя, так і унікального внутрішнього розвитку художньо обдарованої особистості.

Так само пригодницька повість Василя Карп'юка «Олекса Довбуш. Таємниця сили» (Брустурів : Дискурсус, 2020), проілюстрована Н. Кудряк у стилі коміксу, який асоціюється з книжками про супергероїв і водночас через зображення пояснює елементи гуцульського життя, й, засновуючись на чималій джерельній базі, попри те легко й модерно творить новий — винятково героїчний, драйвовий — образ «свого» Героя. Ненав'язливо автор подає чимало історичних і біографічних відомостей, деталей побуту тощо, але основний мотив його тексту — формування в читача образу вітчизняного «супермена», власної «легендарної постаті», про яку можна творити модерний міф, як це відбувається з Робіном Гудом чи Александром Македонським.

Цікавими зразками традиційної біографічної прози для підлітків є вище згадувана серія повістей Неллі Топської²⁵.

²⁵ До прикладу: «Музика, що окрилює душу», «Подільський Орфей», «Дівчина-легенда» (2016), «Зачарована квітами», «Батько українського театру» (2017), серія «Золота доба української музики»: «Артемій Ведель», «Максим Березовський», «Сергій Васильківський» (2018), «Музика добра і любові. Кирило Стеценко», «Неперевершена. Соломія Крушельницька», «Славетна. Марія Заньковецька» (2020).

Авторка дотримується традиційних нарративних практик, заснованих на лінійному викладі життєпису й широкому використанні документальних матеріалів, зокрема, світлин, епістолярію, спогадової літератури. Ці документально-художні тексти відрізняються від подібних зразків недалекого минулого насамперед зосередженістю на життєвих практиках і сценаріях персонажа, а також використанням почуттєво-психологічної канви в якості сюжетної основи наративу. Останнє покликане підтримувати сталий інтерес підлітків до читання, що водночас дає змогу й ширше розповісти про оточення, побут, звички й характерні риси героїв. Головним залишається формування в читача цілісного уявлення про непересічний життєвий сценарій успішної людини, стратегію її особистого «творення біографії», усвідомлення ціни й наслідків життєвого вибору. Авторка спонукає підлітків емоційно проживати й критично аналізувати перебіг долі видатних митців, набуваючи тим самим власного досвіду. Скажімо, життєпис Соломії Крушельницької демонструє читачеві життєвий сценарій напрочуд обдарованої, сильної, свідомої себе й відповідальної людини. Короткі пізнавальні екскурси щодо світового визнання співачки, фактологічного наповнення її біографії гармонійно сусідять у книжці з художніми нарративами, котрі оживляють перед читачем ключові моменти долі героїні: життя в батьківській родині, відмова від запланованого весілля, вступ до консерваторії, взаємини з Павликом і Стефаником та ін. Попри завідому гендерну маркованість, оповідь містить чимало суто чоловічих поведінкових моделей, дає уявлення про культурне й побутове життя Галичини наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., театральне щодення України та Західної Європи тощо.

Натомість книжки найпомітніших на сьогодні серед вітчизняних біографічних серій «Видатні особистості. Біографічні нариси для дітей» (вийшли друком 18 книг: про Л. да Вінчі, Б. Гейтса, В. Діснея, С. Джобса, А. Ейн-

штейна, І. Маска, Б. Паскаля, Н. Тесла, Г. Форда, Ч. Чапліна, В. Черчилля, М. Цукерберга, А. Шварценеггера, В. Шекспіра, а також М. Кюрі, М. Тетчер, О. Хепберн, Коко Шанель) і «Видатні українці. Люди, які творили історію» (вийшли друком сім книг про Л. Гузара, Л. Каденюка, В. Лобановського, М. Примаченко, Роксолану, І. Сікорського, Кузьму Скрябіна) київського видавництва ІРІО позначені чіткою орієнтацією на західноєвропейські зразки біографічної прози й відповідні моделі поширення біографічного читання. Кожна книжка містить художні оповіді про дитинство, мрії, життєвий шлях і досягнення окремого персонажа та яскраві сучасні ілюстрації, котрі додають читанню смаку, але не є сенсоутворюючими. Кожна книжка серії відкривається зверненням видавця й директора ІРІО Ольги Іванової до читача-дорослого, яке мотивує його читати дітям і пояснює завдання серії, як вони бачаться її авторам. Видавчиня наголошує, що ці книжки покликані допомогти дітям отримати відповіді на запитання про те, «як працює цей світ» і як у ньому досягти успіху, чому вчитися та який життєвий шлях обрати. Життєпис кожного персонажа представлений низкою коротких оповідань-розділів, розташованих за хронологією подій і супроводжуваних короткими запитаннями до читача, що привертають його увагу до основної фактологічної інформації кожного наративу. Стиль оповіді вирізняється не притаманною раніше українській дитячій книзі раціональністю, відсутністю описовості, домінуванням дієслів та іменників. Це серйозна й відверта розмова, у якій герой не завжди чинить у межах усталених соціальних практик, переживає як радісні, так і гіркі хвилини, переймається питаннями матеріального достатку, самореалізації, налагодженням побуту такою ж мірою, як і «високим», конфліктує та протистоїть, зрештою помирає, залишаючи по собі здобутки й добру пам'ять. Наприкінці кожне видання містить «Важливі дати» життя

персони, переліки її відзнак, словничок, а також бібліо-, відео- й аудіографію.

Важливо, що в цих книжках, на відміну від пострадянського дискурсу, особа НЕ позиціонується винятково виразником типового «канонізованого» життєвого досвіду, соціальної чи іншої групи. Вона є Особистістю з УНІКАЛЬНИМ, неповторним, але мотивуючим життєвим досвідом. Її життєвий сценарій — НЕ зразок, а модель можливої поведінки в межах ситуацій, із якими дитина може зіткнутися в житті. Читач дізнається про таку саму, якою і він є, людину, котра змогла максимально зреалізувати свої можливості й прожила цікаве, насичене й варте поваги життя, а не про «недосяжний ідеал». Його закликають самому стати повноцінною особистістю, а не «рівнятися на зразок».

Напрочуд якісні, модерні за суттю й формою втілення біографічні видання з'явилися також у репертуарі київського видавництва «Портал», яке спеціалізується на науково-популярних книжках для дітей. Якщо «Чотири князівни» Олександри Орлової (Київ : Портал, 2021) із розкішними ілюстраціями А. Сурган занурюють читачів у дитинство доньок Ярослава Мудрого, розкриваючи крізь образи кмітливих київських принцес, які вчаться князівських чеснот, риси й факти далекого часу, то, видана з нагоди 150-річчя від дня народження Лесі Українки для підлітків книжка Наталки Малетич з ілюстраціями М. Фої «Леся. Мандрівний клубочок» (Київ : Портал, 2021) — перше, насправді концептуально нове (і формою, і змістом) видання для дітей про багатозначну й складну ключову постать української культури. Друковану книжку супроводжують детальний бекграунд за QR-кодом та ігрова закладка, що допомагає дорослим глибше зрозуміти контекст і «знайти правильні слова» для обговорення.

Уже сама назва «обнулює» створені за радянських часів усі «різновекторні кліше» про письменницю: вперше Ларисі Косач-Квітці дали те символічне означення, котрим

вона САМА себе іменувала — «boule vagabonde» («мандрівний клубочок»). І в цій повазі до особистості й факту її буття, а не потреб інтерпретації чи ідеологічної доцільності — та велика зміна, що відбулася нарешті в біографістиці для дітей в Україні. У її осерді повсякчас жива людина, а не офіційний портрет.

Книжку слід сприймати в єдності тексту, ілюстрацій і видавничого оформлення, котрі творять єдиний зміст. Авторка оперує лише фактами, не намагаючись емоційно нав'язати своє чи будь-чие ставлення до Лесі Українки. Читач поринає в доказово-документальний наратив, зорганізований за певними тематичними кластерами, що розгортаються в межах хронології життя письменниці. Видання втілює новітню біографічну модель дитячої книги, розрахованої на розвиток критичного мислення в юні, покликане давати їй науково достовірний багатоаспектний фактологічний матеріал щодо особистості, а не «єдиноправильну» взірцеву форму для наслідування. Уперше в дитячому виданні втілено концепт культурологічного багатопарового й полісемантичного метатексту поетеси й зроблено, нарешті, повне переакцентування на інтелектуалізм і розмаїття культурних контекстів.

Цікавим є також досвід творення біографічних видань для дітей про славетних земляків у межах регіональних соціальних проєктів. Так, загальноміська програма «Рік Олександра Поля у Дніпрі» продовжилася виходом у формі аудіокниги історично-психологічної повісті для підлітків Наталії Дев'ятко «Скарби Олександра Поля» (Бібліотека української діаспори. URL: <https://youtu.be/stHoNXnBFaA>) та ілюстрованого історико-біографічного видання для молодших школярів «Я, Олександр Поль», створеного в співавторстві Д. та В. Капрановими, М. Паленко, Е. Слободянюк, Н. Дев'ятко й Д. Каюком (Дніпро, 2020). Важливо, що до створення й промоції видань долучилося чимало медійних персон (розділи книги озвучили

казкар Сашко Лірник, режисер і актор Ахтем Сеїтаблаєв, журналісти провідних телеканалів; ілюстрував один із найвідоміших художників-ілюстраторів М. Паленко), що є однією з ознак модерного творення біографічного інформаційного середовища для читачів-дітей.

Так само модерним, за суттю й моделлю творення став проєкт Ольги Герасимової «Еллісів та еллісівці. Українці в Норвегії». Яскрава динамічна книжка про старшу доньку Ярослава Мудрого Єлизавету (норвезькою — Еллісів) — дружину норвезького короля Гаральда й знакову постать в історії Скандинавії — творилася в межах бакалаврського проєкту студентки Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка у співпраці з Українською школою «Еллісів» в Осло, набула розголосу в соціальних мережах і найближчим часом виходить друком ув одному з провідних видавництв Києва. Видання розкриває сьогоденний погляд юних українців на історичну постать, яка єднає їх крізь час і простір.

Підсумовуючи, маємо визнати, що нині в Україні цілком актуальні висновки Барбери Бадер, зроблені щодо американської біографічної дитячої книжки: «...мультикультуризм, який наголошує на особистих досягненнях, відродження фемінізму та інших ціннісних систем, розростання Інтернету, який персоналізує буття особи, стали факторами, які сприяють популярності біографічних видань. Життя стало персоналізованим і воно потребує так само персоналізованих зразків на будь-який випадок»²⁶. Водночас біографічній книзі для дітей в Україні 2000–2020 рр. притаманна жанрова й формальна різноманітність і тяжіння до щораз більшої візуалізації. Відсутність ієрархії в презентації сенсів тексту на вербальному, графічному

²⁶ Bader B. Persons of Interest: The Untold Rewards of Picture Book Biographies. *The Horn Book Magazine*. 2013. September / October. P. 11–18.

й візуальному рівні засвідчує їхній синтез і нерозривний взаємозв'язок усіх елементів. Як наслідок відбувається дублювання змісту на одному з рівнів його презентації, що породжує інформаційну надлишковість, яка веде до спрощення мовної складової й уніфікації смислів²⁷.

Також встановлено, що переломні для самоідентифікації українського суспільства події 2014 р. сформували потребу в перепрочитанні узвичаєних життєписів вітчизняного пантеону задля збереження їхньої впізнаваності новими поколіннями й створили принципово інший, порівняно з попереднім, вітчизняний біографічний дискурс, змінили форми й способи біографічного письма. Значну роль у цьому процесі відіграло постмодерне мислення, для якого визначальним є імператив реінтерпретації. Переосмислення зазнали як пантеон і особистість персоналій, так і, власне, алгоритм пошуку й представлення біографічного знання. Українська біографіка для дітей розвивається в руслі західноєвропейської традиції, щораз більше віддаляючись від белетризованої дидактичної біографіки радянської доби. Зокрема оновилася проблематика біографічного дискурсу: постколоніальні й гендерні царини, пояснення особи крізь призму розуміння «свій / чужий / інший», інтелектуальна й духовна мотивуюча біографія, постать як симулякр і частина «пантеону» спільноти — ці та багато інших способів відображення людського життя за короткий час стали звичними в Україні. Водночас значно розширився пропонований дітям і юні пантеон достойників: він більше європеїзований (чи навіть космополітичний), яскраво гендерно орієнтований і має на меті не глорифікацію постатей, а мотивуючий контекст їхнього життя й діяльності. Як наслідок — читач має змогу аналізувати й

²⁷ Марченко Н. П. Стратегії біографічного письма та дискурс біографіки для дітей і юнацтва в Україні (2014–2019 рр.). *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2019. Вип. 18. С. 173–195.

нарратив конкретного життя, висловлений автором у тексті, і реальний «життєвий сценарій», відтворений та репрезентований цим нарративом. Отже, біографіка для дітей і юнацтва в Україні перестає бути лише «інформацією» чи «нарративом», а обертається на багаторівневий континуум міжособистісних взаємостосунків, зв'язків між особистістю й соціумом, особистістю та історією як діалогом поколінь і пам'яттю, що призводить до швидкого розширення й зміни персоналій у її межах і дроблення пантеону відповідно до запитів конкретного читача-дитини.

РОЗДІЛ 5

**УКРАЇНСЬКА МУЗИЧНА БІОГРАФІКА
XXI СТОРІЧЧЯ:
КОНСТАНТИ Й ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Піднесення загального інтересу до музично-біографічного знання як до явища духовної культури й об'єкту гуманітарних студій, що відбувається сьогодні в Україні, свідчить про якісно новий етап суспільного осмислення цього феномену в контексті вітчизняної й світової музичної історії. Уперше в українській біографічній літературі однією з центральних позначилася тема музиканта як її дієвого й «реального» персонажа. Закономірно, що саме зараз музична біографіка затвердилася як самостійна дослідницька галузь, у центрі уваги якої знаходиться людина-митець, діяч музичної культури ¹.

Для суспільства в цілому це не лише данина пам'яті й громадянське відлуння на трагічні долі не одного покоління вітчизняних митців минулого, а й акт уваги та шани до сучасного творця, вияв визнання величезної ролі музичного мистецтва у становленні, розвитку, збереженні й збагаченні української національної культури, а водночас і важливим кроком на шляху

¹ Поняття *музична біографіка* й *музична біографістика* введено до наукового обігу на початку XXI ст. в Інституті біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Як галузь наукових досліджень уперше в Україні їх розглянуто в праці Бугаєвої О. «Українська музична біографіка» у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Київська старовина*. Київ, 2010. № 5. С. 117–125; № 6. С. 91–96.

утвердження європейських гуманітарних цінностей української нації.

Інтереси сучасних дослідників все більше зосереджуються на вивченні біографій численної когорти вітчизняних композиторів, диригентів, співаків, педагогів, музикознавців, фольклористів, етнографів. Відбувається відродження біографічного знання про «великих» і «малих», знаних і незнаних музикантів-українців, серед яких чимало загиблих у роки тоталітаризму або розсіяних по всьому світу митців, музичних діячів, педагогів, видавців, імена яких вписані до інших національних культур. Сучасне українське суспільство повертає їхнім іменам заслужену шану.

Зрозуміло, що практичний набуток музичної біографіки як молодій науковій галузі нині випереджає розвиток теоретичних досліджень. Але вони є вкрай необхідними, тому що крізь постановку проблемних питань відбувається корекція засадничих положень, аналіз традиційного й новаторського, усвідомлення того, що є усталеним, типовим — константним, а що (і як) підлягає трансформації. Серед найважливіших викликів, що стоять перед теоретиками музично-біографічного знання, є розуміння його релевантності як: 1) соціокультурного явища, покликаного задовольнити духовні потреби нації в комунікаціях між авторами та їхньою аудиторією; 2) феномену, створеного на світоглядних засадах гуманістичної музично-біографічної думки; 3) наукового витвору, що репродукує себе в найрізноманітніших змістовно-тематичних, жанрово-видових, структурно-технічних, лексико-термінологічних системах і техніках біографічного письма. Проте розкриття цих складних питань не може обійтися без екстраполявань до музично-біографічного здобутку, дослідницького досвіду й оцінки всього комплексу різних фахових джерел попередніх епох, на ґрунті яких подано авторські міркування щодо сучасного етапу розвитку української музичної біографіки.

Біографічне пізнання є одним із найважливіших інструментів формування сучасного погляду на дослідження історії української музичної культури минулого й сьогодення. Його винятково важливе значення для музично-біографічного знання найбільш ємко, на наш погляд, формулює д-р мистецтвознавства В. Бондарчук: «...саме крізь призму біографістики, біографічного методу дослідження сучасна наукова думка вдається до реставрації прихованих раніше і недостатньо вивчених аспектів людини, її адаптації, самоактуалізації, акультурації, послідовного становлення та звершення в складному комунікативному просторі»². Отже, збільшення ваги біографічного в гуманітарному просторі країни логічно вкладається в тенденції розвитку сучасної світової науки, посилення ролі та впливу персоналістських, психологічних, ментальних чинників у науковому пізнанні.

Науковий дискурс сучасних музично-біографічних практик засвідчує їхню принципово іншу якість, визначену відмовою від стереотипів й уніфікації, позбавленням парадності. Їхня цінність полягає в новому (а не оновленому, часто навіть евристичному) змістовному форматі, що найчастіше включає експозицію першоджерел і архівних документів (біографічних, автобіографічних, епістолярію, творчої рукописної спадщини, іконографії тощо з українських і закордонних запасників), що містять явну фахову інтригу і є інноваційними за своєю суттю в багатому розмаїтті тематичних інваріантів і жанрових різновидів. Сучасному поколінню дослідників характерне біографічне мислення, універсалізм якого застосовується на рівні інструменту, методу й форми пізнання людини мистецтва — Музиканта — у мікро- та макрокосмі його творчого, філософського, особистого й повсякденного буття.

² Бондарчук В. О. Творча особистість в координатах культурологічного та мистецтвознавчого дискурсу. *Соціально-гуманітарний вісник*. Харків, 2018. Вип. 18. С. 89–93.

Зростання популярності музичної біографіки, що ми наразі спостерігаємо, є досить промовистою, утім, швидше зовнішньою її ознакою. Найважливішим виявився злам традиційних стереотипів мислення і встановлення нових філософських концептів дослідження біографічної творчості особи — музичного діяча, що збудило народження більш відвертого, довірчого типу взаємодії біографа зі своїм героєм і потребувало виховання особливої культури дослідника, який умів би чути й відчувати, розуміти й «проживати» життя митця, як своє. Відомий український філософ С. Б. Кримський ёмко висловився щодо цього ще на початку ХХІ ст.: «Тим самим затверджується новий стиль та режим пізнавальної діяльності в її полілінійності, поліваріантності, комунікативній артикуляції»³.

Ключі до розв'язання численних питань (у тому числі дисциплінарних, методологічних, жанрових тощо), які постають сьогодні перед дослідниками української музичної біографіки, слід шукати в площині сучасних філософських і культурологічних підходів до вивчення й розуміння творчої особистості, її місця в реалізації «сенсозаважливих цілей» соціуму. Так, слушною є думка д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника стосовно того, що завданням гуманітарних наук нині є не стільки пояснення сутності досліджуваних явищ, а осмислення їх із позицій філософської категорії розуміння⁴. Музична біографіка, орієнтована сьогодні на виклики соціуму й часу, є показовою в цьому плані. Вона демонструє часом нетипові, незвичайні способи й шляхи нетривіального розкриття образу музиканта, застосовуючи для цього вже не ліній-

³ Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ : ПАРА-ПАН, 2003. С. 180.

⁴ Мельник В. П. Цивілізаційні запити і наукова раціональність. *Наука і цінності людського буття* : колективна монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. С. 14–15.

но-описові засоби, а допомагаючи читачеві й слухачеві зрозуміти митця за допомогою таких різноракурсних, багатовимірних форматів.

Сучасна музична біографіка засвідчує безпосередній зв'язок фактів життя й творчості, трактуючи значення музики як визначальної компоненти в семантиці життєпису митця. Для автора біографії музиканта життя й творчість постають рівновеликими й неподільними цінностями як «форма і цінності естетики життя» (М. Бахтін). Сьогоднішній життєпис митця виходить за межі традиційного трактування лексеми цього жанру, котра пропонує різні мобільні форми презентації образу «героя» й індивідуальний авторський підхід до змістовного їх наповнення. До слова, львівська літературознавиця С. П. Маценка, яка вивчає взаємодію музики й біографії на прикладі великих композиторів світу, обстоює позицію того, що «...музика продовжує, з поетологічного погляду, відігравати суттєву роль у текстуалізації життя її творця. Типові для біографії митця “біографічні формули”, повторювані мотиви, пов'язані, наприклад, з геніальністю, віртуозністю, самотністю, екстравагантністю, фіксують певну традицію біографічного письма і водночас інсценують власний шлях. Саме музика визначає подієву схему, закладену в основу життєпису. Вона змінює звичний для біографії лінійний і хронологічно-впорядкований виклад матеріалу, наслідком чого виступають фрагментарність, перервність, реверсивність біографічної оповіді <...>. Біографічна контекстуалізація музики передбачає, що музичні твори здатні відображувати їхнього творця, який залишається центром рецептивного інтересу, натомість музикалізація біографії надає їй музикологічного характеру, демонструючи її спрямованість на витлумачення творчого життя митця»⁵.

⁵ Маценка С. П. Музика як складова біографічного тексту. *Питання літературознавства*. 2014. Вип. 89. С. 32–33.

Сьогоднішній етап стратегії розвитку музичної біографіки складається із множинності тактик, що трапляються в ній зовні емпірично, а насправді історично закономірно, і тому цей процес є цікавим і непередбачуваним. Діапазон досліджуваних персоналій суттєво розширився. Означена свого часу відомим радянським культурологом Ю. Лотманом ⁶ проблема «звичайної» людини як така, що є «темою для романіста [і] майже недоступна для історика-біографа», у наші дні набула принципово іншого звучання; вона ввійшла в гуманітарний простір країни й на практиці знаходить реалізацію в музичній біографіці. ХХІ сторіччя позбавилося необхідності рівняння на еталонно великі імена, заявивши про інтерес до *постаті музиканта (особистості, людини) як такої*, сфокусувало дослідницькі погляди в бік відображення реальних процесів історії музики в абрисі її дійових осіб, а відтак спонукало до комплексного вивчення й виразного представлення життєвих і творчих доль численної когорти персонажів української музичної культури в різних книжкових і електронних довідкових, галузевих, тематичних, краєзнавчих виданнях. Таким чином, в об'єктиві біографа знайшлося місце для: а) різних, у тому числі й незнаних вітчизняних митців, які мешкали в Україні й за кордоном; б) усіх реально представлених музикантів, котрі входили до складу певних організацій, творчих колективів, шкіл тощо, створених у жанрі колективної біографії або колективного «портрету»; в) малознаних і, на перший погляд, випадкових імен, «прописаних» в архівних документах (державних, приватних), що опосередковано висвітлювали факти життєдіяльності різних за рівнем обдарування й професійної освіти вітчизняних музикантів, діяльність яких була помітною й органічною в

⁶ Лотман Ю. Биография — живое лицо. Новый мир, 1985. № 2. URL: <http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/PAPERS/LOTMAN/BIOGRAPHY.HTM>.

музично-культурному просторі країни, регіону, певної місцевості.

Вітчизняній музичній біографіці сьогодні ще відчутно бракує ґрунтовних теоретичних, історіографічних, археографічних, генеалогічних, джерелознавчих праць, проблемних монографій. Однак доробок її є потужним. Упродовж лише останнього десятиріччя він складається з понад п'ятисот праць і джерельних публікацій у книжкових, спеціалізованих наукових і популярних журнальних й електронних виданнях, що стають реальною платформою апробації різних методик і методологій, жанрових моделей, соціально-комунікаційних функцій біографічного письма. Водночас важлива інтеграційна місія у формуванні цілісного уявлення щодо музично-біографічного знання лягає на науково-практичні заходи: галузеві й міжгалузеві читання, семінари й вебінари, відеоконференції, інші публічні проєкти. Такий формат фахового студіювання й обговорення в широкому контенті гуманітарного соціуму є не просто необхідною умовою сучасних наукових комунікацій, вони — генератор нових наукових ідей біографічного знання.

Пріоритет у музично-біографічних студіях сьогодні належить трьом потужним напрямам, пов'язаним із 1) дослідженням і переглядом біографічної історії минулих сторіч, особливу увагу в яких приділено життєдіяльності митців ХХ ст., 2) вивченням біографії музиканта в контексті сучасної доби й 3) етнічними українськими музикантами в іонаціональних культурах, у діаспорі, передусім в Америці, країнах Європи, Австралії. Дослідники повернули й продовжують повертати Україні сотні імен і життєписних артефактів «неформатних» і «загублених» в історії професійних музикантів, музикантів-педагогів, видавців, митців-аматорів, просвітян. І тут доречно позначити досить важливу для гуманітарного знання проблему, що має неабияке значення для музичної біографіки — трактуван-

ня радянського періоду в історії української музики. Зрозуміло, вона вимагає окремої дискусії, оскільки торкається концептуальних змін оцінки діяльності широкого загалу вітчизняних музикантів, які працювали й творили в умовах утисків і цензури з боку тоталітарної радянської системи. Водночас і нині завданням залишається повернення із забуття імен і творчого набутку десятків тисяч музикантів-патріотів, які стали жертвами терору й політичних розправ. Крізь хроніку втрат окремих життів і творчих доль митців простежуються втрати музично-культурної спадщини країни ХХ ст., насамперед у 1920–30-ті рр. Документальна спадщина⁷, епістолярій, спогади, публікації періодики стали для музично-біографічної галузі тими «живими», промовистими історичними джерелами, на ґрунті яких уже почало відбуватися реставрування історії української музичної культури в перебігу подій людського життя, адже, за визначенням Л. А. Дубровіної, «...відтак формуються малодосліджені аспекти соціальної історії України ХХ ст., <...> реконструюється реальна історія гуманітарних наук (передусім історіографія та мистецтвознавство)»⁸. Це визначає оціночну позицію біографіста: на якому хронотопі (соціально-культурному тлі), з яких ідейних позицій і за допомогою якого методичного, методологічного, суб'єктивно-логістичного інструментарію має досліджуватися й презентуватися нащадкам біографія музиканта минулого сторіччя й нашого сучасника.

⁷ Ідеться про документи з архівних фондів не лише державних установ України. В об'єктив дослідження сучасних біографістів все частіше потрапляють різні артефакти (листи, твори, фотозображення, особисті речі), що зберігаються в приватних колекціях, краєзнавчих музеях, сільських меморіальних будинках, закордонних архівах.

⁸ Дубровіна Л. А. Зіставлення втрат культурної спадщини у їхньому людському аспекті : передм. до кн. : Білокінь С. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.)* : Джерелознавче дослідження. Т. 2. Дрогобич : Коло, 2013. 1066 с.

Сьогоднішнє покоління біографістів, сповідуючи філософію пізнавального процесу, в основі якої лежать аксіологічні цінності, утверджує стандарти гуманного й чесного ставлення до минулого, помножені на професійну сміливість, наукову пристрась і нестандартність мислення. Діалектичний конструкт співвідношення дослідника й особи музиканта полягає в тому, що в процесі роботи вони поступово стають єдиним, невідокремлюваним між собою цілим, коли, з одного боку, «доля» досліджуваного суб'єкта знаходиться «в руках» самого дослідника й визначається ступенем його фахової компетентності, з іншого, навпаки відбувається дія «підпорядкування» особи біографіста суб'єкту дослідження. Слід наголосити, що в процесі такого «єднання» біографіста й досліджуваної постаті митця, свідомо чи підсвідомо музика через емоцію завжди підсилює ефект впливу. Психологічний портрет, творчий процес, життєві враження, «підводні рифи», мистецькі історії, вигадки, мрії, бажання — все те, що раніше ретельно приховувалося на догоду знеособлення українського музичного мистецтва, тепер вимагає від дослідника різносторонніх умінь, володіння сучасними методиками музично-біографічного письма. Водночас як сфера гуманітарного знання музична біографіка гідно презентує себе на міждисциплінарному рівні й інтегрує у «свій простір» споріднені науки: мистецтвознавство, культурологію, філософію, педагогіку, психологію, у співпраці з якими відкриваються принципово більш широкі перспективи відтворення музично-біографічної спадщини України в різноманітних, непередбачуваних дотепер змістовних і видових інсталяціях і конфігураціях.

У теперішній час недостатньо просто «написати біографію» будь-якого музиканта, котра могла б задовольнити інтереси різних читацьких аудиторій. Натомість у діалогічному дискурсі дослідник використовує фактично безмежний арсенал тем і засобів, що дозволяють зазир-

нути в подані від першої особи потаємні художньо-творчі світи музикантів, на тлі яких розкривається мистецька біографія. Віднайдений формат діалогу-співбесіди став у наші дні саме таким, що посприяв залученню психологічно-філософських маркерів, аналізу емоційних станів, вражень, захоплень, котрі допомагають торкнутися завіси духовного, внутрішнього людського й творчого Я, не нашкодивши йому. У таких діалогах можна знайти відповіді на безліч питань: від полемічних навколо феномена сучасного мистецтва, стилістики музичної мови або варіацій на тему творчої самоідентифікації до відвертих одкровень, націлених на глибини свідомості й підсвідомості, розкриття поліфонії почуттів і філософських міркувань про людське буття.

Мистецтвознавець Г. Степанченко ділиться враженнями про двотомне видання Анни Луніної «Композитор у дзеркалі сучасності», у якому бесіда використовується як форма пізнання й жанр біографічної оповіді: «...це інтелектуальна галерея індивідуально неповторних мистецьких портретів наших сучасників, із життям, творчими долями і музикою <...> Кожний розділ, що є окремою бесідою з конкретним композитором, автор розпочинає з власної преамбули, яка є ключем до подальшого діалогу. У такий спосіб читач має своєрідну емоційно-інтелектуальну настрійку на включення у вербальний текст діалогу. Крім того, читачу надається можливість самому “вступити” у дискусію, погоджуючись чи навпаки полемізуючи з думками учасників бесід...»⁹.

Оскільки музикант а ргіорі є Творцем звукової гармонії «світу», котрий професійно реалізує себе в системі створеного ним музичного Космосу, сягнути велич його

⁹ Степанченко Г. Композитор у сучасних реаліях. *Music-Review Ukraine*. 09.07.2015. URL: <http://www.m-r.co.ua/mr/mr.nsf/0/A35D51B8ADCD5649C2257E72004A6059?>

творчого *Credo* для будь-якого дослідника не просто. Серйозною підказкою в цій справі стає емоція дослідника / слухача, народжена від спілкування з митцем, його музикою, інтонацією голосу й звукового полотна музичного твору. Говорючи про сенс спілкування мовою музики про «бесіди», доречно навести вислів ще одного мистецтвознавця Л. Олійник з приводу обговорення книги композитора В. Сильвестрова «Дочекатися музики», матеріалом до якої стали його творчі бесіди з композитором С. Пілютиковим: «Жанр книги Валентина Сильвестрова не вкладається в жоден з відомих друкованих форматів про мистецтво. На моє запитання Костянтину Сігову ¹⁰ про те, як би він визначив жанр цієї книги, пан Сігов відповів: “Я сказав би, що це Діалоги Платона, але в нашому часі і просторі про музику та про нову філософію Людини. Думаю, що це нова антропологія, нове розуміння спілкування в музиці й через музику...”» ¹¹. У такому контексті факти життєдіяльності виявляються матеріальною складовою, своєрідним «тілом» біографії музиканта, що допомагають у тому числі вирізняти його від інших історичних персонажів української культури.

Зміна стандартів музично-біографічної сповіді й біографічного письма, що вже відбулась і продовжує свою подальшу модифікацію в публіцистичній і науковій літературі, була б неможливою без уведення до її обігу ді-

¹⁰ Сігов Костянтин Борисович — філософ і громад. діяч, директор Центру Європейських гуманітарних досліджень Нац. університету «Кієво-Могилянська академія»; співзасновник і директор науково-видавничого об'єднання «Дух і Літера», головний редактор часопису «Дух і Літера».

¹¹ Олійник Леся Степанівна — мистецтвознавець, канд. мистецтв-ва, музичний критик, громад. діяч, член музикознавчої секції Нац. спілки композ. України // Національна спілка композиторів України. URL: <https://composersukraine.org/index.php?id=1245>.

алогу (бесіди) як найбільш адекватного для нашого часу жанру й форми біографії та діалогічності як методу. На відміну від біографічного портрета або нарису, традиційних для музичної України радянської доби, ознакою сучасності стає діалог. Протягом останнього десятиріччя вийшло багато дивовижно цікавих праць у жанрі діалогів і бесід про музику, у яких сучасні композитори відкривають завісу особистісного. А там, де цього не відбувається, за них говорить музика їхніх творів¹². Спілкування візаві, характерне для діалогу / бесіди, котре так чи інакше, реально або віртуально, існує між його «учасниками» (біограф-персонаж; персонаж-читач), не тільки надає унікальні можливості інтерв'юєру для рельєфного, від «першої особи», розкриття світоглядного, художньо-мистецького, професійного, людського обдарування митця, а й допомагає читачеві ознайомитися з життям його улюбленого композитора в нетривіальному й доступному для сприйняття літературному жанрі. Дослідник-музикознавець А. Лунина в передмові до книги «Композитор у дзеркалі сучасності» такими словами звертається до читача: «Прочитавши ці бесіди, ви не просто станете свідками презентованого в книзі багатоголосого полілогу, не тільки

¹² Сильвестров В. Дочекатися музики. Лекції-бесіди: за матеріалами зустрічей, організованих Сергієм Пілютиковим. Київ : Дух і Літера, 2011. 376 с., DVD; Зинькевич Е. С. О настоящем, о былом размышляет Евгений Станкович в беседах с Еленой Зинькевич. Нежин : ПП Лисенко М.М., 2012. 312 с.; Лунина А. Композитор — маленькая планета. Київ : Дух і Літера, 2013. 736 с. : іл.; Её же. Композитор в зеркале современности. В 2-х томах. Київ : Дух і Літера. 2015. 504 с. (Т. 1) ; 472 с. (Т. 2); Коломієць А. Пам'ятні записки : Розмови з учителем. Київ : Сталь, 2015. 150 с.; Власов В., Семешко А. Листая памяти страницы: два диалога с юбилейн. послесл. : [к 80-летию укр. композитора В. Власова]. Винница : Нова Книга, 2016. 131 с. : ил., нот. ил., табл., портр.; Композитор Леонід Грабовський: бесіди, статті, матеріали. Харків : АКТА, 2017. 780 с. : іл., нотн. іл.

зануритеся у світ музики, ви самі вплутаєтеся у полеміку, почнете внутрішньо дискутувати з нашими героями, сформуєте власну позицію <...> і станете активними учасниками сучасного музично-культурного процесу, бо саме через діалог, “пряме включення” в нього і формується поняття “сучасної культури”»¹³ (*переклад з російської автора — О.Б.*).

Бібліографія української музичної біографіки

Музично-біографічні дослідження сьогодні умовно можна об'єднати у великі тематичні групи книжкових, журнальних, електронних публікацій і джерел, де їхня ієрархія визначається за принципом популярності серед наукової спільноти, зокрема, це: 1) історичні праці, ґрунтовні монографії й статті, що належать до наукової публіцистики, прямо чи опосередковано пов'язані з біографічним контентом, проблемами дослідження творчої особистості; 2) невідомі сторінки життєдіяльності українських музикантів у документах державних, відомчих, приватних українських і зарубіжних музейних колекцій, бібліотечних зібрань, архівних установ; 3) видання, що представляють митця крізь призму автобіографії, епістолярію, спогадів, усних переказів; 4) праці, присвячені музичній науці й виконавській традиції: школам, кафедрам, мистецьким колективам і громадським організаціям; 5) краєзнавча музична біографіка; 6) коло дитячого читання про вітчизняних і зарубіжних музикантів минулого й сучасності; 7) довідкова література: біографічні словники й довідники окремих персоналій і колективів, нотні каталоги, бібліографічні й біобліографічні покажчики; 8) українська діаспора в іменах славетних і невідомих її представників.

Найпотужніша група біографічних джерел — монографії, підручники з історії української музики, історіографіч-

¹³ Лунина А. Композитор в зеркале современности. Т. 1. С. 11.

ні, археографічні праці, проблемно-тематичні публікації¹⁴, що презентують знання про українських музикантів у різноманітних абрисах національного музично-історичного процесу, відкривають нові сторінки життєдіяльності окремих музикантів-дослідників, представників виконавських, педагогічних спеціальностей чи музичних, громадських установ або організацій, котрі зробили значний внесок у духовну культуру України. Звернемо увагу на те, що представлені тут історично-музикознавчі дослідження ґрунтуються на широкому арсеналі документів архівної спадщини митців із фондів різних державних і приватних установ, котрі наразі є чи не основним джерелом отримання нової інформації, що тривалий час, як це не парадоксально, був

¹⁴ Щепакін В. М. Музична культура Сходу і Півдня України другої половини ХІХ — початку ХХ століть: європейські виміри : монографія / Харків. держ. акад. культури. Харків : ФОП Панов А. М., 2017. 479 с. : іл., нот. іл., портр.; Гусарчук Т. В. Постаць митця у контексті епох : монографія ; вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Муз. Україна, 2019. 768 с. : 32 с. іл.; Пасічник В. Життя і наукова діяльність Володимира Гошовського: історіографічний аспект. *Вісник Львівського університету*. Серія : Мистецтвознавство, 2012. Вип. 11. С. 170–183; Остроухова Н. В. Одесский оперный театр в историческом пространстве и времени : в 3 кн. Одесса : Астропринт, 2013 (Т. 1) ; 2015 (Т. 2) ; 2018 (Т. 3); Хай М. Микола Будник і кобзарство. Львів : Астролябія, 2015. 319 с. : іл., нот. іл., портр., компакт-диск; Плужников В. Н. К. Л. Дорошенко — дирижер, педагог, просветитель : монографія. Харьков : Колегіум, 2016. 337 с. : іл.; Жеплинський Б., Ковальчук Д., Ковальчук М. Ансамблі бандуристів : [дуети, тріо, квартети, ансамблі]. Львів : Галиц. вид. спілка, 2016. 363 с. : іл., портр.; Бондарчук В. О. Творча біографія в координатах сучасної гуманітаристики: історіографія та методи дослідження. *Relevant issues of development and modernization of the modern science: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine* : monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. С. 21–40; Рощенко О. Г. Музикознавче акме Наталії Савицької: на шляху до музикологічної акмеології. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. Вип. 2. С. 328–332.

недоступним для українців в Україні. Саме ці архівні першоджерела допомагають заповнювати біографічні лакуни, перевіряти й виправляти навмисно викривлені факти або ж по цеглинках збирати інформацію й конструювати історію життя вітчизняних музикантів. У запропонованому списку публікацій є дві показові аналітичні праці з питань теорії й методології музично-біографічного знання, що розглядають актуальні аспекти відтворення мистецьких біографій, біографічної типології (О. Рощенко), питання обґрунтування біографічного методу як інструменту дослідження біографії митця в сучасній гуманітаристиці, де «музикологічний вимір» представлено в переломленні різних наук — мистецтвознавства, культурології, філософії, психології, педагогіки (В. Бондарчук). Щодо джерел із наукової публіцистики, то в них авторську увагу сконцентровано на репрезентації творчої особистості у фокусі її мікро- й макроісторії спілкування з навколишнім світом.

До наступної групи належать джерела, що відкривають нові, невідомі сторінки життя й творчості українських музикантів у документах державних, відомчих, приватних українських і зарубіжних музейних колекцій, бібліотечних зібрань, архівних установ ¹⁵. Вони пов'язують нас з імена-

¹⁵ Мартиненко О. Документи і матеріали про діяльність укр. муз. еміграції в Чехословаччині у фондах празьких архівів. *Повернення культурного надбання Україні: проблеми, завдання, перспективи* : мат. муз. спадщини. Київ, 2000. Вип. 13. С. 95–103; Івченко Л. В. Реконструкція нотної колекції графа О. К. Розумовського за каталогами XVIII сторіччя. Київ, 2004. 644 с.; Карась Г. Роль культурних центрів зарубіжжя у збереженні української музичної культури. *Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція в майбутнє*. Львів : Львівська політехніка, 2010. С. 431–435; Шульгіна В. Д., Яковлев О. В. Пам'ятки історії культури і музичного мистецтва України XVIII — першої третини ХХ ст. : монографія. Київ, 2011. 256 с.; Шуміліна О. А. Стильова динаміка української духовної музики XVII — XVIII століть (за матеріалами рукопис-

ми композиторів, учених, педагогів, колекціонерів, які вже прославили українську музику й увійшли до скарбниці пам'яті українського народу, або тих, чиї імена ще чекають на своє висвітлення на сторінках національної історії.

Дослідники музичної біографіки, як ніколи раніше, активно звертаються до фондів вітчизняних і закордонних архівів, бібліотек і музейних установ. Не тільки документи українських музикантів, а й інших представників науки, культури, освіти, громадських діячів, у документах яких опосередковано трапляються невиявлені свідчення, представляють винятковий інтерес для біографа. Завдяки «особистісному» характеру документів, у котрих знайшла фіксацію в часі атрибутика індивідуальних ознак, якостей, поглядів митця, реалізується можливість відтворення найбільш «адекватного», неповторного й виразного «портрета» досліджуваної постаті на тлі перебігу культурно-історичних подій. Можливість «живого» спілкування є чимось на кшталт торкання біографіста до таємного й глибоко внутрішнього — душі «героя», що допомагає сприйняти і прийняти його таким, яким він був. Тож у першу чергу йдеться про безцінний арсенал збережених до наших днів листів, щоденників, сповідей, інших біографічних й автобіографічних записів, рукописних нотаток подій, котрі були реалізовані в житті або ж навпаки — залишилися прохідними, малозначними. Залучення мемуарної літератури, епістолярію, іконографічних матеріалів надає додаткові інформаційні можливості на шляху відновлення й «реставрування» персональної історії української культури.

них колекцій) : монографія. Донецьк, 2012. 299 с.; Бугаєва О. В. Архівна біографіка діячів музичної культури в особових фондах Інституту рукопису НБУВ. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2012. Вип. 9. С. 239–247; Дояр Л. Відроджуємо невідомі імена: М. Корсунський — фундатор української фортепіанної школи (за матеріалами Книжкової палати України). *Вісник Книжкової палати*. 2019. № 9. С. 35–38.

Грунтовні дослідження Л. Івченко «Реконструкція нотної колекції графа О. К. Розумовського за каталогами XVIII сторіччя», В. Шульгіної «Пам'ятки історії культури і музичного мистецтва України XVIII — першої третини XX ст.», О. Шуміліної «Стильова динаміка української духовної музики XVII — XVIII століть...» та ін. фактично мають прив'язку до однієї доби в розвитку музичної культури України. Їхні спільні риси — в реалізованій можливості використання авторами документів архівної спадщини як основи для реставрації знання, зокрема й біографічного. Завдяки цим документальним раритетам вдається означити досліджувану постать не саму по собі, а вписати її в історичний контекст. Наприклад, довести сутність особистості графа О. К. Розумовського, представленого як колекціонера й провідного культурного діяча свого часу, дипломата, знавця й шанувальника високого мистецтва. Важливих біографічних «штрихів» було додано й іншим відомим «персонажам» вітчизняної культури — «східнослов'янському Конфуцію» Феофану Прокоповичу, котрий мав інтерес до церковних співів, творцю «пінія строчного» Федору Тернопільському або ж автору першого музично-теоретичного трактату «Мусикійська граматика» (1675), виданого церковнослов'янською мовою, композитору, автору чотириголосних творів Миколі Дилецькому ¹⁶, — яких вважають засновниками канту. Без архівних розвідок було б неможливо зробити висновок про те, що стараннями анонімних

¹⁶ Десять хорових творів М. Дилецького вперше видано 2018 р. у Варшаві, завдяки старанням музикознавиці І. Герасимової. Оригінали рукописів зберігаються в Російській національній бібліотеці Санкт-Петербурга. До складу видання увійшов ще один Концерт М. Дилецького до свята Трійці «Прииде, людие» (авторство було встановлено професором Київської національної музичної академії ім. П. І. Чайковського Н. О. Герасимовою-Персидською), знайдений в архіві Інституту рукопису НБУВ.

авторів (мандрівних дяків, спудеїв) відбувалось активне розповсюдження жанру канту Україною.

Робота дослідників із документами допомогла означити чимало інформаційних лакун культурно-історичного й біографічного знання. Серед маловивчених на сьогодні тем є, наприклад, просвітницька діяльність мандрівних дяків, перша музична школа в Глухові (1832) та її вихованці, музична освіта в Київській духовній академії — усі вони відкривають завісу розвитку процесів, пов'язаних із рецепцією досягнень української культури в тогочасну російську й ролі в них проповідників, письменників, науковців, композиторів, співаків, які тією чи іншою мірою впливали на затвердження в Росії принципів і підходів культури Нового часу.

Дослідження біографії митця в абрисі автобіографій, епістолярію, спогадів, усних переказів ¹⁷ певною мірою

¹⁷ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2-х т. Т. 1. Київ : Муз. Україна, 2003. 344 с. ; іл.; Маланюк І. Голос серця : Автобіографія співачки. Львів : Collegium musicum, 2001. 306 с.; Українські співаки у спогадах сучасників. Київ ; Львів ; Нью-Йорк : Рада : М. П. Коць, 2003. 779 с.; Голинський М. Спогади. Львів : Априорі, 2006. 616 с. : іл.; Кияновська Л. Листи Василя Барвінського з Праги до родичів у Львові. *Вісник Львівського університету*. Серія : Мистецтвознавство, 2008. Вип. 8. С. 162–224; Копиця М. Д. Епістологія в лабіринтах музичної історії : монографія : до 100-річчя Національної музичної академії України. Київ : Автограф, 2008. 528 с.; Черніков П. І, Чернікова О. П. Співучий син України : кн. спогадів рідних, близьких, друзів, відомих людей в Україні та за її межами про соліста Держ. укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки, великого сина Приудайс. краю, нар. артиста України — В. І. Бойка. Прилуки (Чернігів. обл.). Київ : Прилуц. міська друк., 2015. 102 с. : іл., портр.; Арсеній Котляревський: органіст, музикознавець, педагог : ст., матеріали, спогади. Львів : Растр-7, 2016. 373 с., [18] арк. іл., портр.; Борис Лятошинський — Рейнгольд Гліер. Епістолярна спадщина. Київ : Муз. Україна, 2016. 767 с., [24] арк. іл., нот. іл., портр.; Маслій М. М. Золотий вік української естради (1960–1980-ті роки) : [спогади, інтерв'ю з укр. співаками і композиторами : у

можуть розглядатися з позицій джерел особового походження. На жаль, невелика частина цієї літературної спадщини збереглась до наших днів. Особливих втрат зазнав мистецький епістолярій ХХ ст. Фактично протягом двох минулих сторіч, «...знаходячись під пильним наглядом різних режимів влади, українські музиканти, не маючи можливості вільного спілкування навіть з професійних тем, змушені були свідомо “приховувати” свої думки і особисте життя: будь-які прояви “українського” або “вільнодумства” жорстоко каралися і піддавалися нищівній критиці, митці звинувачувалися в “націоналізмі”, переслідувалися, а їхні твори заборонялися до виконання»¹⁸. Інший метафоричний вислів, що належить автору ґрунтовного дослідження мистецького епістолярію ХХ ст. д-ру мистецтвознавства проф. М. Д. Копиці, точно відображає той період, оголюючи больові точки життя інтелігенції: «...каральні акції калічили вразливі й беззахисні душі митців. Проте, судячи з їхніх творчих результатів, з відображення в епістолярії думок, вони вистояли, витримали цей психологічний на-

3 кн.]. Чернівці : Букрек, 2016. Кн. 1. 2016. 400 с. : іл., портр.; Стефанишин М. С. Про час, про себе і про мистецтво : спогади, ст., метод. розроб., рец., відгуки, думки друзів та ін. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 349 с. : портр.; Рожок В. І. Шлях до визнання : [автобіогр. нарис та ст. про ректора Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського] : до 70-річчя від дня народж. Ніжин (Чернігів. обл.). Київ : Лисенко М. М., 2016. 330 с., [16] арк. іл., портр.; Костенко В. І. Анатолій Пашкевич : [спогади про життя і творчість укр. композитора та хор. диригента]. Київ : Фенікс, 2016. 318 с., [16] с. іл., портр.; Бугаєва О. В. Листи Т. Шевченка до С. Гулака-Артемівського: історія стосунків великих митців. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2014. Вип. 11. С. 37–53; Ї ж. Визначні постаті музичної культури України [автобіографії О. Т. Дзбанівського та Л. Л. Лісовського] / анотац. О. Бугаєва. *Бібліотечний вісник*. 2018. № 6. С. 34–42.

¹⁸ Бугаєва О. В. Музична епістолярна спадщина України як об'єкт наукового дослідження. *Київська старовина*. 2012. № 1. С. 130–145.

тиск і не зламалися, зуміли зберегти душевну рівновагу і не втратили людської гідності»¹⁹.

Митці навчилися листуватися без «зайвих слів» — замість них говорила музика. Кореспонденція багатьох із них вилучалася спецслужбами, проходила обов'язкову цензуру, в окремих випадках адресати були змушені її знищувати заради збереження життя близьких і рідних, колег по цеху. Достатньо лише побіжного ознайомлення з листуванням В. Барвінського з родиною Лисенків чи Б. Лятошинського з Р. Глієром, де такі факти є очевидними.

Джерелознавчі дослідження епістолярію й мемуарів українських музикантів свідчать про те, що майже неушкодженою виявилася спадщина тих митців, хто виїхав з України в першу й другу хвилю еміграції. Їхні спогади й листи переважно видавалися за межами країни. Лише наприкінці ХХ ст. різні особові документи українських музикантів завдяки подвижництву рідних, друзів, колег почали повертатися «додому» в Україну для опублікування тут, на Батьківщині — зазвичай це копії, фотознімки, іноді повністю особисті архіви. Ці матеріали виявилися безцінними для реставрування життєдіяльності українських митців екзилу, як, наприклад, трапилося з архівом «короля тенорів» Мирослава Скала-Старицького. Тепер його листи й недописані «Спогади» в числі інших документів знайшли свій «притулок» (понад 1500 один. зб.) в Музично-меморіальному музеї С. Крушельницької у Львові. Значна частина документів педагогічної, концертної й музично-громадської діяльності до сьогодні зберігається у фондах Української бібліотеки м. Стемфорд (США).

Одним із найбільш популярних у сучасній музичній біографії є напрям, пов'язаний із групою джерел, у котрих у стислій формі фактично репрезентовано історію наукових і науково-педагогічних шкіл України, шкіл музичного вико-

¹⁹ Копиця М. Д. Епістологія в лабіринтах музичної історії... С. 402.

навства, мистецьких колективів, музично-громадських організацій²⁰. Він традиційно представлений приуроченими до важливих подій колективними портретами навчальних закладів, товариств, хореографічних шкіл, написаними в жанрі історично-біографічних нарисів, у яких біографічну частину, як виняток, може бути виділено в окремих розділ. Сенс таких публікацій полягає в максимально точному й повному відтворенні історії певної організації або окремих її підрозділів (кафедр, відділів). За своєю інформативністю вони наближаються до документальних джерел, адже в текстах дотримані всі для цього правила — вивіреність фактів, хронологія подій, імена, посади, форми й напрями діяльності, твори, праці тощо. Такі матеріали, поряд із першоджерелами, мають для біографіста високу змістовну

²⁰ Волинська обласна філармонія : [до 75-річчя утворення закл. / керівники та авт. проекту: С. І. Єфіменко, В. В. Москалюк]. Луцьк : Надстир'я, 2015. 143 с. : іл., портр.; Мелітопольський держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Кафедра теорії і методики музичної освіти та хореографії : бібліографічний покажчик професорсько-викладацького складу [...] (1985–2015 рр.). Мелітополь : ДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 44 с.; Кузикова В. Н. Одесская фортепианная школа : история каф. спец. фортепиано, 1913–2013. Одесса : Астропринт, 2015. 57 с., [8] ил.; Залуцький О. В. Музичні товариства Буковини : довід. Чернівець. обл. від-ня Нац. всеукр. муз. Спільки : (до 25-річчя від дня засн.). Чернівці : Друк Арт, 2016. 303 с. : іл., портр.; Кравець А. А. Українська школа жіночого балетного виконавства другої пол. ХХ століття: творча спадщина Алли Гавриленко. *Актуальні питання культурології*. 2016. Вип. 16. С. 218–222; Ужгородське державне музичне училище імені Д. Є. Задора, 70 років : 1946–2016. Ужгород : Ужгород. міська друк., 2016. 35 с. : іл., нот. іл., портр.; Жеплинський Б., Ковальчук Д., Ковальчук М. Зазнач. твір; Бевз М. В. Етюди оптимізму з Валентином Борисовим : [композитор, засн. харків. композитор. шк.]. Харків : Факт, 2017. 212 с., [6] арк. іл. : портр., нот. іл.; Мельниченко О. В., Горчинська І. В. Зародження та розвиток української балетної музики ХХ ст. в персоналіях. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2018. Вип. 40. С. 346–352.

цінність, і їх можна використовувати як базові в дослідницькій практиці, передусім для написання колективних монографій. Сьогодні майже кожний мистецький колектив або установа заклали традицію видання подібних історично-біографічних нарисів, що є досить символічними для початку нової «ери» на протигагу «знеособлених» доби музичної історії України ХХ ст.

Упродовж останнього десятиріччя значно розширилося коло видань, присвячених школі українського балету, зокрема жіночої хореографії. Після здобуття незалежності тема жіночого балету в українській гуманітаристиці висвітлюється вперше, а загалом про балетне мистецтво вийшло близько двадцяти публікацій. Із числа представлених у посиланнях дві з них презентують різні методичні підходи, характерні для досліджень цього розділу назагал. Так, А. Кравець використовує метод узагальнення: у фокусі образу артистки Алли Гавриленко розкриваються типові риси жіночого балетного виконавства другої половини ХХ ст., і таким чином індивідуальність подається як сукупність множинності, а образ персонажа — як «збірний». Натомість автори іншої наукової розвідки, О. Мельниченко та І. Горчинська, пропонують метод персоніфікації, котрий більш притаманний для жанру «колективної біографії», — тут множинність персоналій не уніфікується, а навпаки визначає сама себе.

Джерела досліджень з музичної біографіки під кутом історичного краєзнавства ²¹ в доробку музично-історичних

²¹ Манютін В. Брати Руснаки: розповідь про видатних укр. співаків з Буковини. Чернівці : Прут, 2005. 180 с.; Душний А., Дякунчак Ю. Невідомий композитор Старосамбірщини: творчий портрет Юліана Пукшина. *Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка*. 2011. Вип. 2. С. 34–37; Печенюк М. А. Музично-творча діяльність мистців Поділля — сучасників Ференца Ліста. *Актуальні питання мистецької педагогіки*. 2011. Вип. 1. С. 51–

праць становлять вагомий відсоток від загального. Розгляд музичної персоналістики, біографіки, біобібліографії як органічної складової музичного краєзнавства має глибинні історичні корені, проте краєзнавчі студії як такі в нашій країні розвивалися вкрай нерівномірно, та й самі дослідники-краєзнавці в минулому мали доволі обмежені цензурою права. Сьогодні музичне краєзнавство позиціонує себе як комплексну систему знань про музичне життя малих міст і населених пунктів, соціокультурних місцевостей (соціолакон) у сукупності всіх форм, тенденцій і способів музичної діяльності, де цінність кожного музиканта, актора, танцюриста розглядається з «близької» дистанції й під кутом її автентичної неповторності.

Дослідження життя й діяльності музикантів краю спонукало передусім місцевих істориків, біографістів,

53; Огренич Н. Г. Твои имена, Одесса... : сб. очерков и интервью. Одесса : Астропринт, 1998 ; Кн. 8. 2014. 121 с. : ил., портр.; Шіт Т. Вікентій Матвійович Рудчик — легендарна постать у контексті розвитку бальної хореографії Галичини. *Вісник Львівського університету*. Серія : Мистецтвознавство. 2014. Вип. 14. С. 57–61; Розсоха Л. Миргородські кобзарі й бандуристи. Миргород : Миргород, 2015. 239 с. : ил., портр.; Ярошенко І. В. Музичне краєзнавство Західної України XIX–XX століть: професійно-хорове мистецтво Буковини : навч. посіб. Київ : Білий Тигр, 2015. 219 с. : портр.; Душний А., Савчин Г. Визначні постаті Дрогобича: штрихи до портрету Віктора Чумака. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 11. С. 62–69; Професійна музична культура Закарпаття: етапи становлення : [спогади, наук. ст., есе / упоряд. Л. М. Мокану]. Ужгород : Карпати, 2005 ; Вип. 3. 2016. 518 с. : ил., нот. ил., портр.; Глухів музичний: земля Березовського і Бортнянського : зб. наук. ст. за мат. Всеукр. наук.-практ. конф., 25–26 лют. 2016 р. Суми ; Глухів : Еллада (Щербина І. В.), 2017. 95 с. : ил., нот. ил., табл., портр.; Галяс А. В. Сегодня и навсегда... : очерки истории Одес. акад. театра музык. комедии им. М. Водяного. Одесса : Бондаренко М. А., 2017. 399 с. : ил., портр.; Антоненко О. М. Музична культура Запорізького краю 30–50-тих рр. XX ст. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2017. Вип. 38. С. 109–117.

бібліотечних і музейних працівників до активізації пошуків і систематики знань у цій сфері. Джерельна база музичного краєзнавства доводить той факт, що сьогодні спеціалісти-«розвідники» користуються унікальною нагодою «першого» опрацювання документів із фондів краєзнавчих музеїв, місцевих будинків-музеїв визначних постатей краю, родинних приватних архівів, бібліотек, усних переказів і спогадів.

Тема музично-біографічних розвідок, вписана в контекст історично-краєзнавчих досліджень, фактично об'єднала всі регіони України в прагненні вивчати й знати історію свого краю, заповнити лакуни пам'яті. Водночас це призвело не лише до подолання характерної в радянську добу фрагментарності у відтворенні історичного процесу розвитку музичного мистецтва, культури й освіти України, а й сприяло визнанню виняткової ролі музиканта, у фокусі життя й діяльності якого саме й відбувається репрезентація та пролонгація мистецьких традицій, творчих комунікацій, естетики норм життя. Спосіб подання біографій митців у кожному випадку регламентується авторською концепцією дослідження, відтак у цій групі джерел зібрано різні за жанрами, видами й формами публікації: від «збірних образів» виконавців, як, наприклад, у книзі В. Манютіна «Брати Руснаки: розповідь про видатних українських співаків з Буковини», публікації А. Душного, Г. Савчин «Визначні постаті Дрогобича: штрихи до портрету Віктора Чумака», до навчальних посібників (Ярошенко І. В. «Музичне краєзнавство Західної України ХІХ–ХХ століть: професійно-хорове мистецтво Буковини»), монографічних праць (Розсоха Л. «Миргородські кобзарі й бандуристи») або популярної літератури для широкого загалу, зокрема такою є підготовлена відомим співаком Миколою Огреничем збірка нарисів та інтерв'ю «Твоє імена, Одесса...».

Окрему сторінку в історії музично-біографічних студій присвячено темі біографій музикантів у колі дитячого читання²². Вона відкриває нові обрії на шляху інституціалізації вітчизняної музичної біографічної книги для дітей і юнацтва, нові можливості у створенні мистецьких образів славетних українських і зарубіжних музикантів минулого й сучасності, цікавих дитячому сприйняттю. І хоча вітчизняний музично-біографічний доробок нараховує поки що кілька десятків публікацій, він промовисто свідчить про настання нової ери в цій сфері життя українського соціуму. Для музиканта-біографа визначальним стає вибір персонажа біографічної сповіді, що спочатку має зацікавити дитину, а надалі стати для неї прикладом власної самооцінки.

²² Денисенко Л. Про Анжеліну Ісадору Дункан, Максима Рильського, Ігора Стравінського, Астрід Ліндгрєн, Джонні Хрістофера Дешпа П. Київ : Грані-Т, 2008. 128 с. : іл.; Хомин І. Про Карла Гаусса, Астрід Ліндгрєн, Нікколо Паганіні, Камілли Клодель, Ван Тога, Соломію Крушельницьку : [для мол. та серед. шк. віку]. Київ : Грані-Т, 2008. 135 с.; Шевченко О., Шевченко Н. Про Омара Хайяма, Грицька Чубая, Фредді Мерк'юрі, Джеймса Пола Маккартні, Стівена Спілберга. Київ : Грані-Т, 2008. 120 с. : іл.; Багряна А. Анна Багряна про Марію Заньковецьку, Олену Телігу, Вангу, Марію Приймаченко, Славу Стецько. Київ : Грані-Т, 2010. 96 с. 6 іл.; Галкіна Л. В. Музичне мистецтво: портрети та біографії композиторів. Київ : Шк. світ, 2015. 198 с. : іл., портр.; Топська Н. Дівчина-легенда : [розповідь про укр. нар. співачку Марусю Чурай : для дітей серед. та ст. шк. віку]. Київ : Кн. база «Альфа», 2016. 47 с. : кольор. іл., портр.; Ї ж. Музика, що окрилює душу : [розповідь про життя і творчість укр. композитора Дмитра Бортнянського : для дітей серед. та ст. шк. віку]. Київ : Кн. база «Альфа», 2016. 47 с. : іл., портр.; Ї ж. Подільський Орфей : [розповідь про життя і творчість укр. композитора Миколи Леонтовича : для дітей серед. та ст. шк. віку]. Київ : Кн. база «Альфа», 2016. 63 с. : іл., портр.; Ї ж. Максим Березовський. Київ : Кн. база «Альфа», 2018. 63 с. : іл.; Ї ж. Артемії Ведель : [для дітей серед. та ст. шк. віку]. Київ : Кн. база «Альфа», 2018. 63 с. : іл.; Ї ж. Неперевершена. Соломія Крушельницька. Київ : Кн. база «Альфа», 2020. 64 с.

На жаль, розгляд проблемних питань музично-біографічної книги для дітей наразі не є предметом системних наукових досліджень. Утім, Україні не бракує завзятих і талановитих дослідників, які присвятили себе цій благородній справі, обговорюючи і популяризуючи цю тему на різних платформах наукових знань і електронних комунікацій. Передусім це Т. Качак, В. Кизилова, Н. Марченко, Л. Овдійчук, В. Чернишенко. Оскільки аналізу сучасних українських музично-біографічних видань (fiction та non-fiction) для дітей і юнацтва присвячено окреме дослідження²³, лише накреслимо ключові моменти цієї теми. Як зазначають його автори, не можна не визнати, що «поширення в нашій країні жанру біографії для дітей (зокрема музичної) стало важливим стратегічним кроком на шляху відпрацювання різних методик дослідження української біографіки як цілісного гуманітарного явища. Проте, не менш суттєвим сьогодні виявляється вирішення тактичних питань, що постають перед авторами біографій та їх дослідниками і лежать у практичній площині. Йдеться про конкретику вироблення різноманітних змістовних, жанрових, тематично-структурних моделей дитячої біографічної книги, котра презентує себе здебільшого як література fiction, авторський підхід у їх застосуванні та варіативність біографічного письма. Чи не найголовнішу роль, залежно від вікової групи, відведено у дитячій книзі слову, мові та ілюстративному матеріалу, дуже міцно змістовно пов'язаних із біографією того чи іншого персонажа. Утім, кожний із перелічених елементів ґрунтується на індивідуальному авторському баченні і потребує особливої уваги у визначенні смислових акцентів тієї чи іншої біографії»²⁴.

²³ Бугаєва О. В., Марченко Н. П. Новітні українські музично-біографічні видання для дітей і юнацтва. *Українська біографістика* = *Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 86–100.

²⁴ Там само. С. 91–92.

Панорама джерел музично-біографічних довідкових видань України ²⁵ відображає динаміку зростання значення цього жанру в ХХІ ст., особливо протягом останнього десятиріччя. Вона складається з біографічних словників, бібліографічних і біобібліографічних покажчиків, нотних каталогів, енциклопедій музикантів (за різними спеціальностями), галузевих енциклопедій, що, крім іншого, містять біографічні статті про окремих музикантів, колективи (з висвітленням персоналій). Затребуваність у такій інформації є дуже високою, адже вона користується попитом не тільки в музичному середовищі, а й у суміжних науках як база, що відображає реальність творчого внеску митця в національну культуру в часопросторі.

Подіями національного масштабу, безсумнівно, можна вважати реалізацію двох унікальних науково-видавничих проєктів. Перший — багатотомна «Українська музична енциклопедія» (гол. редкол. Г. Скрипник; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського — станом на 2020 рік видано 5 томів, готується до друку Т. 6, літери «Р–С»), ідея створення якої належить колишньому директору Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського академіку О. Г. Костюку. Наразі Енциклопедія «...є

²⁵ Муха А. Композитори України та української діаспори : довідник. Київ : Музична Україна, 2004. 352 с.; Бугаєва О. В. Розвиток музично-біографічної довідкової справи в Україні. *Пам'ять століть*. Київ, 2012. Вип. 6. С. 246–257; Дзвінка Р. І., Дзвінка Т. Р. Саксофоністи Рівненщини : енциклопед. довід. Рівне : Овід, 2014. 162 с. : іл., портр.; Молчанова Т. О. Пианисты-аккомпаниаторы, концертмейстеры, артисты камерного и фортепианного ансамбля : энциклопедия. Львів : Сполом, 2015. 635 с. : портр.; Жеплинський Б., Ковальчук Д., Ковальчук М., Дідушко Д. Дударі : [біогр. нариси виконавців]. Львів : Растр-7, 2017. 109 с. : іл., нот. іл., портр.; Березка А. К. Відомі композитори України. Київ : Мунін Г. Б., 2016. 367 с. : іл., портр.; Микола Леонтович — славетний український композитор: біобібліогр. покажч. Вінниця, 2017. 412 с. : фот.

єдиною за всю історію України енциклопедичною працею, де цілісно охоплено український музично-культурний процес у всьому його часовому й просторовому діапазоні відповідно до рівня сучасних гуманітарних знань, вона стоїть в одному ряду з небагатьма іншими європейськими довідково-енциклопедичними виданнями, спеціально присвяченими висвітленню здобутків національних музичних культур [наприклад, «Енциклопедия на българската музикална култура» (София, 1987), «Canadian Composers Biographies» (Monreal, 1964), «Cesko-slovenski hudebni slovník osob a institucí» (Praha, 1963), «Słownik muzyki w polskich» (Kraków, 1962. Т. 1; 1963. Т. 2)]»²⁶.

І другий проєкт — енциклопедія «Національна опера України» в 3-х томах, що підготовлена до 150-річчя Національного академічного театру опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка. Це видання присвячено всім, хто мав відношення до театру від початку заснування до сьогодення. У ньому максимально повно представлено імена диригентів, хормейстерів, балетмейстерів, солістів опери й балету, оркестрантів, хористів, кордебалету, робітників літературної частини й видавничого відділу, різних технічних служб тощо за всю історію театру — понад 4000 статей, присвячених провідним майстрам сцени. До тривалої та копіткої дослідницької роботи в процесі підготовки цього видання долучилися десятки музикознавців, архівних і музейних працівників України і не тільки.

Серйозним внеском у розвиток довідково-біографічної справи є праці львівської музикознавиці, проф. Т. О. Молчанової, авторки першого в Україні навчального посібника «Мистецтво піаніста-концертмейстера» (2001, 2007) та її

²⁶ Немкович О. Академічна «Українська музична енциклопедія» як резонатор провідних тенденцій розвитку і якісних змін в українській музикознавчій науці на межі ХХ–ХХІ століть. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. Вип. 12. Київ, 2012. С. 92.

ж «Малої енциклопедії піаніста-концертмейстера, артиста камерного ансамблю: науковий довідник» (Львів, 2013) і «Пианисты-аккомпаниаторы, концертмейстеры, артисты камерного и фортепианного ансамбля: энциклопедия» (Львів, 2015), що містять багатий біографічний матеріал, пов'язаний з представниками світу вітчизняного камерного виконавства.

Неперевершеними у сфері українського національного мистецтва й історії дослідження кобзарства й бандурного виконавства, зокрема, виявилися дослідження Б. М. Жеплинського²⁷. Він (разом з донькою) став автором першого в Україні дослідження «Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник» (Львів, 2011), у якому презентовано близько 4000 імен і біографічних довідок. Насправді ж картотека автора складається з-понад 6000 творчих біографій визначних кобзарів, лірників, дударів, трембітарів, скрипалів, цимбалістів та ін. професіоналів і народних музък усіх часів. Найбільший 4-ий розділ — біографічний, у ньому висвітлено біографії (за абеткою) 54-х дударів з Верховини. Багато хто з них отримав академічну освіту, грає на багатьох інструментах і володіє виконавською традицією гри на дуді — таких називають мультіінструменталістами. Є в переліку і майстри з виготовлення інструментів (ковалі й токарі по дереву), педагоги-вихователі гри на сопілці, цимбалах, дуді, скрипці, трубі, тромбоні й саксофоні. В енциклопедії усні перекази отримали документальну фіксацію в розділі «Дударі розказують», тому що через автентичність мови відтворили неповторний образ карпатського дударя.

²⁷ Жеплинський Б. М. (1929, Дрогобич — 2020, Львів) — інженер, винахідник, бандурист, дослідник кобзарства, публіцист, громад. діяч; Богдан Жеплинський : біобібліогр. довід. Львів : Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника, 2011. 222 с.

Виняткове значення щодо вшанування пам'яті (до 140-річчя від дня народження) геніального українського композитора світової слави Миколи Леонтовича мав вихід біобібліографічного покажчика «Микола Леонтович — славетний український композитор» (Вінниця, 2017). Це фундаментальне науково-довідкове видання (охоплює 1966 позицій) орієнтоване на широке коло користувачів — від фахівців-професіоналів до любителів музики. Праця демонструє широкоформатне застосування архівних, книжкових, періодичних, електронних джерел і нотних видань, ілюстративних матеріалів (листівок, світлин, скульптурних зображень, живописних, поетичних і літературних творів про митця, пам'ятних знаків, кінопродукції), записів на грамплатівках і CD (період 1903–2017), що подаються відповідно до змісту покажчика за наскрізною нумерацією. У виданні представлено широкий жанровий спектр друкованих та електронних літературних джерел: біографічних (листи, щоденники, згадки сучасників), наукових і науково-довідкових (енциклопедії, словники, довідники, каталоги, покажчики, дисертаційні дослідження, статті, рецензії), нот (збірки й окремі видання обробок народних пісень, оригінальних творів, духовних хорів), періодичних видань (газетні публікації регіональних і центральних видань України, країн Європи й Америки) тощо. Автор-упорядник значно розширив межі сприйняття довідника до науково-літературного витвору, сміливо утверджуючи новий підхід до укладання біобібліографії діячів мистецького профілю, адже під час роботи з ним бібліографічні джерела (які за своїм значенням є первинними) поступово відходять на другий план, а біографія особистості, навпаки, ніби оживає, стає відчутною, народжуючи емоції в перебігу подій, пов'язаних із життям композитора. Художнє сприйняття посилюється завдяки високому вмісту авторського початку в цілісності покажчика, «втручання» суб'єктивних рефлексій у задану композицію — йдеться

про повнотекстові включення у вступному розділі: три блискучі дослідження фахівців, де кожне слово від серця — це «Духовна спадщина» Анатолія Завальнюка, «Примітки для “Щедрика”» Лариси Семенко й «До біографії М. Лентовича» Зіновія Яропуда²⁸.

У ХХІ ст. відбувається кардинальна зміна підходів в усвідомленні української діаспори як такої й розуміння її внеску в національну культуру. Передусім це стосується музичної сфери, представлені в іменах як славетних, так і майже невідомих діячів, переселених у країни Європи, Америки, Австралії. Група джерел з музичної біографіки української діаспори²⁹ сьогодні є топовою не тільки для галузі історичного музикознавства. Свої права на вивчення й презентацію біографій заявляють також представники інших історичних дисциплін, зокрема, зарубіжної україніки, історичного краєзнавства, архівної україніки. Філософія нашого часу дозволила виправити помилки минулого, тож уперше за багато років музично-біографічну проблематику в дослідженнях української діаспори вітчизняними фахівцями представлено в Україні у вигляді ґрунтовних праць, довідкових видань

²⁸ Бугаєва О. В. Новітній підхід до укладання біобібліографії діячів мистецького профілю : [рецензія на біобібліогр. покажч. «Микола Лентович — славетний український композитор»]. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2019. Вип. 17. С. 266–273.

²⁹ Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 1164 с.; Композитори української діаспори : бібліогр. покажч. Івано-Франківськ : Обл. держ. універс. б-ка ім. І. Франка, 2007. 43 с.; Василь Барвінський в контексті європейської музичної культури : статті та матеріали. Тернопіль, 2003. 188 с.; Павлишин С. Перша українська композиторка Стефанія Туркевич-Лісовська-Лукиjanович. Львів : БаК, 2004. 160 с. : фот.; Любка Колесса, українська піаністка : статті та матеріали. Львів : Літпис, 2011. 460 с.; Скрипка Х. Культурно-мистецька діяльність української діаспори Великобританії як системна модель. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 16. С. 153–158.

і проблемних наукових розвідок. А це однозначно підкреслює їхню актуальність і свідчить про визнання в українському соціумі. Протягом ХХ ст. джерельна база з музичної біографіки створювалася переважно поза межами України за рахунок самих же діаспорних авторів, які залишили в спадок нашому поколінню цікаві спогади, листування, змістовні рецензії, хроніки, огляди в періодичних виданнях, окремі портретні замальовки й аналітичні праці³⁰.

Великим досягненням сучасної гуманітаристики стало розуміння виняткової ролі української музики як об'єднувального фактора в житті української громади за кордоном незалежно від віку, професії, соціалізації. Олександр Кошиць³¹, який був одним із найяскравіших представників музичного закордоння, взагалі вважав музичне спілкування чи не найважливішою формою існування для етнічних українців-емігрантів, що дозволяло зберегти їхню ідентичність на чужині. У листі від 16.02.1942 р. до свого колеги й друга Павла Маценка³² він фактично сформулював есте-

³⁰ Цей аспект розглянуто в статті: Бугаєва О. В. Музична біографіка українців діаспори: наукова рефлексія над фондами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2019. Вип. 17. С. 196–225.

³¹ Кошиць Олександр Антонович (12(24).09.1875, с. Ромашки Канівського пов., нині Миронівського р-ну Київської обл. — 21.09.1944, Вінніпег, Манітоба, Канада) — хор. диригент, композитор, етнограф, педагог, музично-громадський діяч. Від 1927 жив і працював у Нью-Йорку. У 1941 переїхав до Канади, де викладав курс хорового диригування і читав лекції з теорії та історії музики при Осередку культури й освіти у Вінніпезі.

³² Маценка Павло Пилипович (24.12.1897, слоб. Кириківка, тепер смт Кирилівка, Великописарівського р-ну Сумської обл. — 08.03.1991, Вінніпег, Канада) — музикознавець, педагог, церковний композитор і хоровий диригент. Доктор муз.-пед. наук (1932), чл.-кор. УВАН у Канаді. Ректор Ін-ту св. Івана в Едмонтоні, проф. музики Колегії св. Володимира у Робліні, Колегії св. Андрія при Манітобськ. ун-ті. Автор понад 30 нарисів про укр. композиторів, сотень публіцистичних та наукових статей.

тичне *credo* української громади на шляху до її національної ідентифікації в іонаціональній культурі: «У нас люди жили примітивним життям, але вони мали пісню, неоцінений мистецький діамант, яка живила їм душу і наповнювала її, а разом і думку людини, найвищими і найшляхетнішими почуваннями, високими ідеалами людськості, найбільш делікатною духовною поживою, будила їх душу і серце, бадьорила і заохочувала до життя ...»³³. В іншому листі від 25.07.1940 р. зазначено: «...тепер, коли ми втратили політично *все* й коли настали часи нищення всього українського, а не будування і розвою, — ми не маємо ніде, крім Америки, записати (на рекорд) українську пісню, а вона є те *єдине актуальне*, що залишилося нам і для національного виховання молодого покоління і для *маніфестації українського національного духу у світі...*»³⁴ (курсив О. Кошиця).

Традиційно найбільш активно тема діаспори досліджується в західних регіонах України — за часів різних окупаційних режимів із цих земель виїжджали з України цілими родинами й мистецькими колективами. Наразі йдеться про дві показові праці: бібліографічний покажчик «Композитори української діаспори», підготовлений і виданий Івано-Франківською обласною універсальною науковою бібліотекою ім. І. Франка (2007), що є чи не першим, опублікованим за доби незалежності, довідником, у якому цілісний творчий доробок українських музикантів діаспори представлено як здобуток української національної музичної культури, і монографію Ганни Карась³⁵ «Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття» (2012) — перше фундаментальне музич-

³³ [Щербаківський В.]. Олександр Антонович Кошиць. Лондон : Українська видавнича спілка. 1955. С. 42.

³⁴ Там само. С. 46.

³⁵ Проф. Г. В. Карась запровадила до наукового обігу поняття «українське музичне діаспорознавство».

но-джерелознавче дослідження української діаспори. Авторська реконструкція 100-річної історії творчої діяльності митців в екзилі охоплює майже 5000 посилок на друковані й рукописні джерела, нотні видання й дискографію з різних документальних фондів України та світу. Ґрунтовне культурологічне дослідження музично-мистецької діяльності українців діаспори виявилось інформативним щодо творчих біографій митців, оскільки, крім нових імен, уведених до наукового обігу, відкриває шляхи до моделювання їхніх життєписів, здійснення ревізії архівних, музейних, бібліотечних фондів з метою реставрації родинних, творчих і культурних зв'язків того чи іншого персонажа.

Водночас маємо прийняти до уваги той факт, що предмет дослідження музичної біографіки української діаспори за своєю специфікою виявляється значно ширшим і не вкладається у формальні межі лише однієї, скажімо, музичної або історичної, галузі знань, оскільки в її фокусі знаходяться різні категорії аудиторії: професійні музиканти (композитори, диригенти, виконавці на різних музичних інструментах, музикологи, педагоги); численний загал митців-аматорів (керівники хорових колективів, оркестрів народних інструментів, музичних гуртків, театральних груп, видавці), а також слухачка аудиторія (не музиканти) як активний і невід'ємний суб'єкт музичного соціуму. Попри те ці музично-біографічні студії потребують комплексного гуманітарного підходу й фахової ерудиції з питань історії, архівної справи, художньої культури, музичного мистецтва, стану духовного розвитку, соціальних аспектів життя української еміграції в арсеналі дослідницької діяльності.

Трансформації жанру біографії митця

Говорячи про розвиток у перших десятиріччях XXI ст. біографії митця як окремого дослідницького жанру, слід відзначити тенденцію його динамічних трансформацій.

Наразі він демонструє невичерпне змістовне розмаїття, що спричинилося до оформлення його нових моделей, різновидів, мікстів, реалізованих у музично-біографічному письмі. «Зоряний час» жанру став можливий завдяки неабиякій комунікативній активності в реалізації фахових інтересів дослідників, споріднених між собою за сферами гуманітарного знання. У «чистому» вигляді біографію митця сьогодні можна зустріти лише в академічних довідкових виданнях — енциклопедіях та біографічних словниках. Як окремий жанр наукової, художньої, дитячої літератури тощо біографія виходить за межі усталеного («парадного») в попередню епоху формату. Автор сам обирає форму й спосіб біографічної оповіді, орієнтуючись на особливості характеру досліджуваної особи — музичного світогляду й уподобань, культурних традицій, фактів життя. Безсумнівно, масштабність задуму тим вища, чим найвагомішим є внесок того чи іншого діяча в національне мистецтво, виконавську традицію, наукову школу. У сучасній музично-біографічній літературі склався умовний розподіл жанру біографії за такими видовими ознаками як творча, контекстуальна, біографічний фрагмент або «штрихи» до біографії, порівняльна, родинна, колективна.

*Творча біографія*³⁶ є найбільш поширеним різновидом біографії у сфері українського музикознавства. І це цілком

³⁶ Зинькевич Е. С. Симфонические гиперболы. О музыке Евгения Станковича. Ужгород : Ліра, 2002. 252 с.; Затварська Р. В. Юрій Новодворський — педагог-піаніст. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2013. 99 с. : іл., портр.; Блашків В., Гушоватий П. Степан Стельмащук — композитор, хоровий диригент, фольклорист, педагог. Дрогобич (Львів. обл.) : Посвіт, 2014. 183 с. : іл., табл., портр.; Павлюк Л. Л. Єлизавета Чавдар. Життя віддане мистецтву : [відгуки, фрагм. рец. та публ., спогади : до 90-річчя від дня народж. оперної співачки]. Київ : Муз. Україна, 2015. 144 с. : іл., портр.; Голембо В. А. Лідія Голембо. Життя віддане музиці. Львів : ЗУКЦ, 2016. 403 с. : іл., портр.; Хай М. Й. Побратими : [про життя і творчість видат. майстрів хору В. В. Васи-

закономірно, адже ніхто ліпше не знеться на фахових тонкощах предмету як професійний музикант. Лише талант, реалізований у творчості, робить одного митця несхожим на іншого. Завдання ж дослідника полягає у виявленні й максимально точному «донесенні» до аудиторії рис характеристичності й неповторності образу, завжди створеного крізь призму суб'єктивного авторського погляду. Тонка грань (що існує лише в теорії) відрізняє «життєву» біографію від творчої, оскільки на практиці (в природі) вони не існують окремо одна від одної, проте в останній переважа-

левича та Є. Д. Вахняка]. Львів : Растр-7, 2016. 355 с. : іл., портр.; Миронюк Т. В. Світло бандури Петра Лахтюка. Київ : Віпол, 2017. 369 с. : іл., портр., компакт-диск.; Тимофеев В. М. Мелодия души : док. очерк к 100-летию со дня рождения [педагога, композитора, обществ. деятеля], Почет. гражданина Мелитополя Г. Ю. Шульгина. Мелитополь : Мелитопол. гор. тип., 2017. 294 с., [8] л. ил., нот. ил.; Бондарчук В. О. Дмитро Гнатюк: оперний співак, музичний режисер, педагог. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2018. 615 с.; Супрун-Яремко Н. Микола Ділецький — творець і теоретик української партесної музики. *Музикознавчі праці*. Рівне, 2010. С. 259–269; Душний А., Дякунчак Ю. Невідомий композитор Старосамбірщини: творчий портрет Юліана Пукшина. *Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2011. Вип. 2. С. 34–37; Супрун-Яремко Н. Творчий портрет гуцульського мультиінструменталіста Василя Івасишина («Темного»). *Вісник Львівського університету*. Серія : Мистецтвознавство. 2011. Вип. 10. С. 173–179; Мартинів Л. Творчий портрет педагога, диригента, декана музично-педагогічного факультету Лева. *Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка*. 2012. Вип. 1. С. 405–411; Ісевич Ю. До питання різножанровості сентенцій творчого портрету Романа Стахніва. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2013. Вип. 5. С. 103–112; Козаренко О. Ярема Якуб'як як приклад когнітивного музикознавця. *Вісник Львівського університету*. Серія : Мистецтвознавство. 2013. Вип. 12. С. 28–32; Гусарчук Т. В. Артемій Ведель. Постаць митця у контексті епох : монографія. Київ : Муз. Україна, 2019. 768 с. ; 32 с. : іл.

ють факти творчої діяльності над життєвими, що можуть не бути вписаними в послідовний хронос часу. Іноді лише за рахунок інтуїції ми спроможні осягнути їхню відмінність.

У галереї творчих біографій наразі представлено практично всі музичні спеціальності незалежно від їхньої «статусності» та внеску в національну культуру країни. Це, зокрема, співачка й педагог Єлизавета Чавдар (Л. Павлюк), педагог-піаніст Юрій Новодворський (Р. Затварська), композитор, хоровий диригент і фольклорист Степан Стельмащук (В. Блашків), педагог, композитор, громадський діяч і почесний громадянин Мелітополя Гаврило Шульгін (В. Тимофєєв), гуцульський мультиінструменталіст Василь Івасишин «Темний» (Н. Супрун-Яремко) та багато ін. Переважну більшість досліджень було здійснено педагогами, які представляють традиції львівської школи музикознавства, (серед них В. Голембо, О. Козаренко, Н. Супрун-Яремко), нинішнього покоління музичного краєзнавства й культурології Івано-Франківщини, (передовсім, це: Р. Затварська, Г. Карась), Дрогобича (В. Блашків, В. Грабовський, А. Душний, Ю. Дякунчак, Ю. Ісевич, Л. Мартинів), Рівненщини (Б. Столярчук, Н. Яремко, В. Ярмола).

*Контекстуальна біографія*³⁷, як правило, розглядається в абрисі певного напрямку діяльності, виконавської тради-

³⁷ Довгало І. Опанас Сластьон в історії фонографування кобзарсько-лірницької традиції. *Вісник Львівського університету*. Серія : Мистецтвознавство. 2011. Вип. 10. С. 3–20; Самотос М. Діяльність концертно-камерної співачки Марії Процев'ят у контексті західноукраїнської культури II пол. XX ст. (до 75-річчя з дня народження). *Там само*. 2012. Вип. 11. С. 102–110; Букало Н., Луканюк Б. Михайло Вербицький як збирач народних пісень. *Там само*. 2012. Вип. 11. С. 184–202; Граб У. Історія однієї публікації Мирослава Антоновича. *Там само*. 2013. Вип. 13. С. 46–56; Царук С. М. Різносторонність артистичних амплуа Олександри Любич-Парахоняк (1892–1977 рр.). *Актуальні питання мистецької педагогіки*. 2014. Вип. 3. С. 133–136; Кравець А. А. Українська школа жіночого балетного виконавства дру-

ції, наукової школи, де обраний персонаж подається в семантиці його внеску щодо досліджуваної галузі мистецької, педагогічної чи громадської діяльності. Відтворення образу музиканта здійснюється (у явній чи завуальованій формі) з урахуванням його зв'язків з фаховим середовищем, що вписує митця в певний контекст життєвих і професійних реалій. В основі контекстуальної біографії завжди лежить «інтрига» — проблема, на розкритті якої сфокусовано зміст дослідження. Для прикладу можна звернутися до будь-якого дослідження розділу, та найбільш показовими видаються дві публікації з доволі незвичайними аспектами біографічного висвітлення. Перша з них — авторки Ірини Довгалюк «Опанас Сластьон в історії фонографування кобзарсько-лірницької традиції». Крізь призму розкриття фонографічного таланту кобзаря, лірника, живописця, скульптора, етнографа й мистецтвознавця автор відкриває завісу невідомої історії звукового документування мелодій народних дум і кобзарських рецитацій в Україні початку ХХ сторіччя на фонографічних валиках.

Друга — «Історія однієї публікації Мирослава Антоновича» Уляни Граб. Вона є оригінальною у розв'язанні наукової проблеми. Розкриття її відбувається паралельно в декількох площинах, сюжетною канвою яких обрано епістолярні документи знаного музикознавця, котрі розкривають зміст появи одного з перших його досліджень в еміграції «Багатоголосся в українських народних піснях». Авторка здійснює не лише часткову реконструкцію творчої біографії М. Антоновича, а й відтворює певні епізоди

гої пол. ХХ століття: творча спадщина Алли Гавриленко. *Актуальні питання культурології*. 2016. Вип. 16. С. 218–222; Бевз М. В. Етюди оптимізму з Валентином Борисовим : [композитор, засн. харків. композитор. шк.]. Харків : Факт, 2017. 212 с., [6] арк. іл. : портр., нот. іл.; Мельниченко О. В., Горчинська І. В. Зародження та розвиток української балетної музики ХХ ст. в персоналіях. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2018. Вип. 40. С. 346–352.

з історії розвитку музикознавчої думки за кордоном. Ще один драматургічний ракурс пов'язано з індивідуалізацією самої постаті Антоновича як виразника тогочасних реалій мистецького життя, його духовної реформації під впливом західної творчої інтелігенції, до якої учений належав сам.

*Біографічний фрагмент або «штрихи» до біографії*³⁸. Цей вид дозволяє розгледіти постать митця ніби під мікроскопом, що робить значущим кожний елемент його біографії. Зазвичай у ньому відбувається акцентуація на якомусь окремому маловивченому епізоді життєдіяльності або ж, навпаки, відомі факти біографії суттєво доповнюються новими документальними свідченнями (що знаходять підтвердження чи заперечуються), отриманими, як правило, із архівних, епістолярних, мемуарних джерел, проте за різних обставин раніше недоступних. Так, наприклад, завдяки сучасному прочитанню епістолярних документів, знаний вітчизняний музикознавець Любов Кияновська у своїй науковій розвідці «Листи Василя Бар-

³⁸ Кияновська Л. Листи Василя Барвінського з Праги до родичів у Львові. *Вісник Львівського університету*. Серія : Мистецтвознавство. 2008. Вип. 8. С. 162–224; Яремко Б. Штрихи до творчого портрета лідера-скрипаля Юрія Книшука («Штудера»). *Там само*. 2011. Вип. 10. С. 165–172; Дубровний Т. Штрихи до портрету Олега Криштальського. *Там само*. 2012. Вип. 11. С. 69–77; Лісецький С. Й. Цей митець вніс свою частку в розбудову української музичної культури (нове про композитора М. Вербицького). *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2013. Вип. 30. С. 268–273; Кушніренко О. Андрій Кушніренко – дослідник музичної спадщини Сидора Воробкевича. *Вісник Львівського університету*. Серія : Мистецтвознавство. 2014. Вип. 14. С. 186–193; Копоть І. Є. Музей Бориса Лятошинського. Музикознавець у провінції: діяльність по закінченні консерваторії. *Аспекти історичного музикознавства*. 2017. Вип. 9. С. 56–67; Кузик В. «Рукописи не горять...» у кн.: Ревуцький Л. *Симфонія № 2. Перша редакція*. Київ : Муз. Україна, 2020. 31 с. URL: http://muzukr.com/uploads/pdf/simfoniya-2_chast_1_1.pdf.

вінського з Праги до родичів у Львові» демонструє новий погляд на «учнівський» період життя В. Барвінського, тим самим концептуально змінюючи філософію розуміння й оцінки постаті цього митця в українському музичному процесі. Наративна історія життя В. Барвінського, створена Л. Кияновською, ґрунтується на таких прийомах організації тексту, що спрямовують його сюжетно-композиційний розвиток на організуючий центр, тобто на образ головного персонажа: крізь зміст листів фокусується увага на періоді навчання майбутнього композитора, починаючи від гімназійного, згодом — десятиліття в Празі, що стали етапними на шляху формування й становлення його творчої індивідуальності, передусім як композитора. Адже саме під час навчання у В. Новака ³⁹ тогочасні модні музичні тенденції та віяння поглиналися через слухове сприйняття юним композитором, входили в його душу й визначили його подальші смаки, музичні уподобання, особистісні орієнтири. У фокусі певної групи документів епістолярної спадщини (а це понад 400 листів композитора до батька й родини з фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника) автором відтворюється окремий фрагмент життя, вплетений у цілісне уявлення про митця, а реставрація образу В. Барвінського як «дитини свого часу» дозволяє означити риси його творчого обдарування в контексті найпопулярніших тенденцій Європи, їхнього яскраво вираженого інтегративного характеру.

Порівняльна біографія ⁴⁰. У ній відбувається зміщення акцентів аналізу із узагальненого на поглиблено індивіду-

³⁹ Новак Вітєзслав (1870–1949) — чеський композитор, педагог.

⁴⁰ Микола Лисенко і Станіслав Людкевич. Львів, 2003. 263 с.; Мисько-Пасічник Р. Василь Барвінський та Станіслав Людкевич: діалоги на мистецьких перехрестях. *Вісник Львівського університету*. Серія: Мистецтвознавство. 2009. Вип. 9. С. 92–100; Ластовецький М. Василь Барвінський та Микола Колесса: перетин творчих особистостей. *Там само*. 2012. Вип. 11. С. 123–127; Синкевич Н. Лев Туркевич і

альний для кожного з персонажів біографічного опису. Як правило, у дослідженні порівнюються (протиставляються) рівнозначні за масштабом обдарування постаті однієї творчої сфери. Спосіб порівняння в біографічному описі завжди має підсилювальний ефект щодо ознак, які визначають індивідуальність митця. Іноді ці ознаки набувають вираженої візуалізації залежно від «яскравості» постаті, про яку конкретно йдеться. Проте, як правило, у таких дослідженнях переслідуються цілі виявлення типових, характерних рис, що пов'язують, а не роз'єднують мистецькі долі, а також ті моменти, що набувають значення оригінальних для кожного, але не мають ознак (стильового, типажного) антагонізму. У форматі порівняння здебільшого розглядаються творчі біографії митців в історично-процесуальному викладі, як, наприклад, у статті Наталі Синкевич «Лев Туркевич і Євген-Орест Садовський: порівняльна характеристика творчих силуетів хорових диригентів». Згадана наукова розвідка побудована на дослідженні діяльності двох талановитих хорових диригентів з Галичини, які закінчили свій життєвий і творчий шлях за океаном, на північно-американських землях. Обидва пройшли період навчання й професійного становлення на рідній землі, «таборовий період» у країнах Західної Європи, успішно концертували та займалися педагогічною діяльністю. Відтак на тлі виявлення типового у творчості створюються «портрети» музикантів-пропагандистів українського мистецтва на чужині, популяризаторів вітчизняної етнічної музики й літургійних хорових творів (адже вони були вихідцями зі священницьких родин) серед молоді українського зарубіжжя, що допомагає рельєфно означити відмінності в їхніх життєвих долях, пов'язаних перш за все з індивідуаль-

Євген-Орест Садовський: порівняльна характеристика творчих силуетів хорових диригентів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 15. С. 137–144.

но-психологічними особливостями характерів і фізичного здоров'я. Імовірно, більш замкнений (інтровертивний) характер Л. Туркевича позначився на його долі як митця й людини (і передчасній смерті), адже пам'ять про нього збереглася в історії значною мірою стараннями друзів і колег, тоді як Є. Садовський увіковічив себе сам в автобіографії й 3-х збірниках власних пісень і аранжувань.

*Родинна біографія*⁴¹ поряд з мемуарами й епістолярієм є однією з найцікавіших і найулюбленіших жанрів літератури, яка є у світі. Вона вміщує ознаки й способи опису інших різновидів біографічного жанру, а за своєю драматургією може навіть нагадувати гостросюжетний пригодницький роман. Як правило, в основі родинної біографії лежить історія життєдіяльності декількох поколінь відомих постатей національної науки, мистецтва, культури. У свою чергу, родинний ракурс дослідження мотивує авторів біографії мистецької родини до залучення максимально широкого спектру рукописних і друкованих (історичних, генеалогічних, мистецтвознавчих, просопографіч-

⁴¹ Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур : колективна монографія / ред.-упоряд. О. І. Полячок. Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2019. 664 с. : іл.; Манютін В. Брати Руснаки: розповідь про видатних укр. співаків з Буковини. Чернівці : Прут, 2005. 180 с.; Родина Колессів — спадкоємність науково-мистецьких традицій : з нагоди 140-річчя від дня народж. акад. Філарета Колесси. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 725 с. [12] арк. іл. : нот. іл., портр.; Мархайчук Н. В., Захарова С. І. Представники родини Горовиців в музичній освіті Харкова (до історії музичної педагогіки в Україні). *Актуальні питання мистецької педагогіки*. 2013. Вип. 2. С. 61–66; Білавич Д. З історії однієї родини (до 125-річчя від Дня народження Тараса Шухевича). *Вісник Львівського університету*. Серія: Мистецтвознавство. 2012. Вип. 11. С. 78–83; Сікорська А. В. Музична діяльність братів Лизогубів в контексті розвитку культури на українських землях Царської Росії першої половини XIX століття. *Актуальні питання мистецької педагогіки*. 2013. Вип. 2. С. 119–123.

них, архівних, мемуарних, епістолярних, бібліографічних) джерел; документів громадської, наукової, творчої діяльності; матеріалів із фондів державних установ і приватних осіб не тільки членів родини, що досліджується, а й осіб, які входили до комунікативного кола родини — друзів, колег, знайомих. З огляду на такий підхід (і не тільки) звертає на себе увагу велика колективна монографічна праця «Шимановські, Блуменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті польської, української й російської культур», що створює оригінальний узагальнений погляд на культурно-мистецький феномен стосунків цих родин, представлений у книзі вченими-гуманітаріями — авторитетними музикознавцями, істориками, археографами з України, Польщі, Америки, Великої Британії, Франції, Ізраїлю. Особливого звучання праці додає певний її ракурс — реставровані маловідомі сторінки генеалогії, життєвого й творчого шляху представників трьох мистецьких родин відтворено у зв'язках з їхньою малою батьківщиною — Київщиною й Херсонщиною.

Отже, у родинній біографії концепція автора / колективу авторів завжди визначається масштабом постаті чи постатей, що належать до тієї чи іншої мистецької родини, котра є цікавою й сама по собі, і своїм оточенням. У разі акцентуації останнього, родинна біографія може розглядатися в ракурсі колективної біографії. Наразі виявляється можливим окреслити в посиланнях основні праці в жанрі родинної біографії, видані в Україні в ХХІ ст., де кожна з них достойна бути першою в ієрархічній сходинці найкращих.

*Колективна біографія*⁴² є відносно новим видом жанру біографічної літератури, що активно розвивається в

⁴² Бугаєва О. В. Музичне товариство імені М. Д. Леонтовича (1921–1931): біографічний словник : наук. довід. Київ : НБУВ, 2015. 344 с.; Волинська обласна філармонія : [до 75-річчя утворення закл. Луцьк : Надстир'я, 2015. 143 с. : іл., портр.; Розсоха Л. Зазнач. твір; Жеплин-

Україні протягом останнього десятиріччя в різних сферах гуманітарного знання. По суті, вона є одним із різновидів історіографії в людському вимірі. Чи то колективна історія (або історія колективу), чи то колективна біографія — у будь-якому випадку вона унормовується правилами просопографічного дослідження, відбір персоналій якого здійснюється за принципом соціально-історичної типології (у нашому випадку — музичної спільноти). Таке дослідження колективу / групи осіб, об'єднаних у межах певної сфери музичної діяльності, не потребує жорстких обмежень щодо жанрово-видових ознак, форми оповіді, його структури, відтак воно має право на існування як у вигляді аналітичного дослідження (історично-просопографічного, генеалогічного, джерелознавчого, археографічного тощо), так і в довідкових виданнях — від енциклопедій і біографічних словників до каталогів нот і збірок архівних документів.

Оскільки колективна біографія містить ознаки семантичного жанру, почасти її вже було представлено у зв'язку з аналізом джерел, присвячених історії виконавських шкіл, кафедр і мистецьких колективів, а також як різновид родинної біографії — усі вони вибудовуються за принципом студіювання окремих соціальних груп або їх представників. З метою конкретизації загальних рис цьо-

ський Б., Ковальчук Д., Ковальчук М. Зазнач. твір; Ужгородське державне музичне училище імені Д. Є. Задора, 70 років : 1946–2016. Ужгород : Ужгород, міська друк., 2016. 35 с. : іл., нот. іл., портр.; Ян І. М. Діяльність всеукраїнського державного квартету імені Ж. Вільома 20-х — початку 30-х років XX століття. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2013. Вип. 30. С. 273–279; Мезіна С. С. Українське «шістдесятництво» у контексті національного відродження XX століття. *Там само*. 2016. Вип. 37. С. 36–46; Скрипка Х. Культурно-мистецька діяльність української діаспори Великобританії як системна модель. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 16. С. 153–158.

го виду біографії вдаємося до конкретних прикладів. Передусім це науковий довідник «Музичне товариство імені М. Д. Леонтовича (1921–1931) : біографічний словник» (О. Бугаєва), що став однією з перших у вітчизняній гуманітаристиці спроб створення колективного «портрета» окремої мистецької організації як цілісного об'єкта біографічного дослідження. Персоналізований формат репрезентації музичної культури України відкрив можливості для поіменного переліку всіх його членів: від знаних і шанованих діячів науки, мистецтва, культури, освіти до невідомих раніше (не тільки музикантів), які входили до цього славетного угруповання. Створення 450 біографічно-бібліографічних записів його діячів (50 з яких репресовано) дозволило відтворити в синкретичній єдності узагальнений образ Товариства Леонтовича як культурно-мистецького й соціального явища епохи.

Дискурс по лабіринтах біографічної свідомості, пошук нового бачення біографічного історіюписання, інших шляхів створення біографічного знання є неминучими для нової стадії розвитку духовної культури української нації. На рубежі ХХ–ХХІ ст. пошуки відповідей на «вічні» запитання в осягненні мистецької особистості потребують нового мислення, застосування інших оціночних орієнтирів і способів вираження. Вони наразі не обходять жодної сфери соціогуманітарних досліджень. Результатом таких новацій стали інтеграційні процеси в галузі історичного музикознавства, що безпосередньо вплинули на формування в музично-біографічній сфері нових наукових напрямів, пов'язаних із персоналізацією музично-історичного розвитку. Наукові надбання вітчизняного музикознавства, сполучені з вивченням та осмисленням творчого доробку композиторів-велетів національної культури, дають підстави виділити їх в «окремій системній зоні», присвяченій кожній знаковій особистості, передусім такі як лисенкознавство, леонтовичезнавство, ревуцькознавство. Осягненню

творчого генія й життєдіяльності справжніх Майстрів української музики, таких як М. Лисенко, М. Леонтович, Л. Ревуцький присвятило себе не одне покоління музикознавців, бібліотечних і музейних працівників, педагогів, культурологів. Наразі можна стверджувати про існування цілої плеяди дослідників — наукової школи з числа професіоналів своєї справи (не лише музикознавців), які самі себе виховували, знаходячись у руслі виробленого ними знання, і започаткували традиції наукових досліджень, продиктованих специфікою індивідуальності досліджуваного композитора.

У цьому процесі вагомого значення набуває не тільки (і не стільки) науковий доробок, а той розголос, що створює широкий інформаційний потік наукового й загальносуспільного інтересу до того чи іншого митця. Сьогодні такі дослідницькі напрями (системні зони) є вкрай актуальними, адже в них відбувається своєрідна консолідація наукового знання й суспільної потреби як єдності необхідного й достатнього. Ніби на потребу дня, історія «надихає» на утворення творчих пар митця–дослідника, не допускаючи випадкових персонажів у цьому процесі (наприклад, М. Лисенко — Р. Скорульська чи Л. Ревуцький — В. Кузик).

Персоналізації дослідницького процесу сприяє, що й зрозуміло, персоналізація напрямів музично-історичного процесу, відтак важливо назвати імена дослідників, які працюють у них. В історичному музикознавстві поняття *лисенокознавство* вперше було запропоновано в 1990-ті у зв'язку з відповідними розвідками Дмитра Ревуцького (рідного брата Левка Ревуцького). Час засвідчив: цей термін прижився. Серед тих, хто прислужився в Україні справі лисенокознавства, стоїть численний загальний учених із різних сфер знання. І було б несправедливо не назвати імена двох діячів-сучасників М. Лисенка, котрі поклали початок біографічним, історіографічним і музикознавчим дослідженням життєдіяльності митця: родича, найближ-

чого друга, відомого театрального діяча Михайла Старицького, який написав і видав у 1903 р. перші спогади про М. Лисенка, а також відомого українського вченого — Дмитра Ревуцького, першого біографа композитора, який був його учнем, запровадив термін *лисєнкiана* й намагався видати повне зібрання творів митця, але не склалося. Плеяду сучасних біографістів-лисєнкознавців представляють сьогодні Р. Скорульська, В. Кузик, С. Лисєцький, Т. Булат, В. Грабовський, С. Білокінь, Я. Горак, М. Степаненко, І. Щєрбань. Утім, право першовідкривача у справі вивчення, поширення й публікації біографічних документів і популяризації його творчої спадщини за часів української незалежності не випадково належить науковому співробітнику й директору Будинку-музею М. Лисєнка, Лауреату премії ім. М. Лисєнка Роксані Скорульській⁴³.

Якщо дотримуватися історичних фактів, то *леонтовичєзнавство* як біографічний напрям студювання життя й творчості славетного українського композитора, наділеного Богом музичного генія, виникло відразу після вбивства митця й після заснування Всеукраїнського комітету по вшануванню пам'яті М. Леонтовича (1 лютого 1921 року). Проте такої назви тоді не було й, зрозуміло, не могло бути за часів радянської доби внаслідок того, що композитор був визнаний радянським режимом як «особливо небезпечний». Значно посилилося вивчення творчої спадщи-

⁴³ Листи / Микола Віталійович Лисєнко. Київ : Муз. Україна, 2004. 680 с. : 24 л. фото.; Микола Лисєнко. Бібліографія : наук.-допом. бібліогр. покажч. Харків : Фоліо, 2009. 223 с.; Скорульська Р., Чуєва М. Микола Лисєнко. Дні і роки. Київ : Муз. Україна, 2015. 744 с.; Скорульська Р. Микола Лисєнко і Микола Садовський. *Наук. вісник Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого*. Київ, 2007. Вип. 1. С. 230–243.

⁴⁴ За висловом М. Лисєнка.

ни «скромного вчителя з Поділля»⁴⁴ вже в незалежній Україні. Знайдено його невідомі твори, включено до виконавських програм сакральні музичні зразки — Літургію й духовні концерти, закладено нові напрями аналітичного осмислення композиторського письма. У навчальні курси історії культури й музики введено знання про діяльність Всеукраїнського музичного товариства ім. М. Леонтовича. Настає час «відродження пам'яті» про митця на сторінках друкованих видань, а разом з тим активізується дослідницька, видавнича, виконавська діяльність щодо М. Леонтовича: здійснюється перше видання духовних творів композитора в Україні (1993), виходить перший компакт-диск духовної хорової музики (2005), а повне зібрання хорів композитора в Україні вперше побачило світ лише 2017 року.

Однією з перших в Україні, хто наважився вголос навести факти вбивства композитора, була музикознавиця Валентина Кузик. Це відбулося на вечорі, присвяченому 75-річчю від народження М. Леонтовича в Українському домі (23 лютого 1996 р.). Від кінця 1990-х численний загін музикознавців, археографів, бібліографів, істориків присвячують себе не лише студіюванню, а й музичному просвітництву, популяризації знання про композитора та його творчість у різних формах: концертного виконання творів, конференцій, презентацій книг, фестивалів хорового співу тощо. Бібліографія праць про постать М. Леонтовича складається наразі з 1966 позицій різних за жанрами й видами друкованих книжкових і періодичних, наукових і популярних, у тому числі на електронних носіях, видань, листівок, скульптурних зображень тощо (за даними біобібліографічного покажчика 2017 р., укладач О. Кізян), переважна більшість яких припадає на добу

⁴⁵ Музичний архів М. Д. Леонтовича : каталог. Київ, 1999. 114 с.; Завальнюк А. Ф. Микола Леонтович. Листи, документи, духовні

незалежної України. Коло дослідників⁴⁵ (як життєдіяльності митця, так і надбання, пов'язаного з його іменем) сьогодні доволі широке, зокрема це музикознавці Л. Пархоменко, В. Кузик, А. Муха, О. Таранченко, В. Кулик, Л. Іванова, композитори й музикознавці М. Степаненко й М. Ржевська, музикознавці й педагоги Л. Корній, З. Яропуд, історик Л. Семенко, музикознавець, історик О. Бугаєва, археограф-документознавець Е. Клименко, бібліограф О. Кізян та інші.

З метою наочної конкретизації шляхів відображення дослідницького процесу в галузі *ревуцькознавства* звернемося в якості прикладу до наукових розвідок Валентини

твори. До 130-ї річниці від дня народження. Вінниця : Нова книга, 2007. 272 с. : ноти, іл.; Іванова Л. О. Музично-педагогічна спадщина Миколи Леонтовича : монографія. Вінниця : Розвиток, 2007. 144 с.; Пархоменко Л. О. Микола Леонтович. Київ : Атлант ЮЕмСі, 2007. 64 с. + 1 диск (CD-ROM); Семенко Л. «Їх поєднала пісня Леонтовича...» : (нариси з історії муз. життя в Україні 1910–1930-х років). Вінниця : Едельвейс і К, 2007. 272 с.; Бугаєва О. В. Архівна спадщина Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича : монографія. Київ, 2011. 388 с. : іл.; Микола Леонтович — славетний український композитор : біобібліогр. покажч. Вінниця, 2017. 412 с.; Леонтович М. Хорові твори / Leontovych M. Choral works. Київ : Муз. Україна, 2019. 446 с.; Яропуд З. До біографії Леонтовича : (спогади Ольги фон Ерн, дочки Володимира Гагенмейстера. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту ім. Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. 14. С. 100–110; Кузик В. Леонтовичезнавство: Новий простір наукового пошуку. *Музика*. 2018. № 1. С. 35–38; Ї ж. Культурний код «Щедрика» / The cultural code of “Schchedryk”. *Музей-квартира М. Д. Леонтовича*. Київ, 2019, С. 9–52; Ї ж. Микола Леонтович. Культурно-мистецькі рефлексії через століття : у кн.: Українська музична культура. Глобалізаційні виклики та національні реалії : колективна монографія. Київ, 2019. С. 8–24.; Ї ж. Музичний геній з Поділля — світові. Концерт-презентація збірки «Микола Леонтович. Хорові твори». *Час і події*. [Нью-Йорк, США]. 2019. № 41 (9–15 жовтня). URL: <https://www.chasipodii.net/article/23586/>.

Кузик ⁴⁶ — відомої в цій царині вітчизняної мистецтвознавщиці, доктора філософії [мистецтво]. До слова, поняття було вперше проголошене 2014 р. музикознавицею І. Шереметою на конференції, присвяченій 125-річчю композитора Л. Ревуцького. Крім інших, «потужним променем» ревуцькознавства стало видання збірника «Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії (Київ, 2015. Вип. 15, упор. В. Кузик; розміщено в Інтернет), присвяченого ювілею митця. У 2015 році до арсеналу її праць із цього напрямку додалася дуже цінна книжка композитора й педагога, проф. Анатолія Коломійця «Пам'ятні записки. Розмови з учителем», виданої стараннями Вс. Коломійця з метою увічнення пам'яті про брата та його вчителя Л. Ревуцького, де в лаконічній формі представлено безліч цінних думок і спостережень Л. Ревуцького-педагога.

⁴⁶ Кузик В.: Лев Миколайович Ревуцький : [монографія]. Вид. 2-ге, перероб., доп. Київ-Ніжин, 2011. 83 с.; Музична україністика: сучасний вимір. До 125-річчя від дня народження Л. М. Ревуцького. Київ, 2014. Вип. 9. 360 с.; Максим Рильський і брати Ревуцькі. *Слов'янський світ*. Київ, 2011. Вип. 9. С. 197–213; Опера «Тарас Бульба»: Микола Лисенко — Левко Ревуцький — Борис Лятошинський . *Українське музикознавство*. 2012. Вип. 11. С. 74–89; Родина Ревуцьких. *Нашому роду нема переводу. Славні династії та родини України*. Київ : Імідж України. 2013. Т. 2. С. 104–109; Лев Ревуцький. Із неопублікованих рукописів [Аналіз Симфонії № 2, чернетка листа до М. Колесси, подання-характеристики Г. Компанійця, М. Гозенпуда]. *Зі спадщини майстрів. Науковий вісник НМАУ*. Київ. 2013. Вип. 101. Кн. 2. С. 178–204; Логіка «мудрої музики» Л. Ревуцького. *Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії*. Київ, 2015. Вип. 15. С. 8–21; Дмитро Ревуцький — фундатор лисенкознавства. *Тези Міжнар. наук. конф. «Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики в національно-культурному самоствердженні України»* (Київ, 25 травня 2017). Київ, 2017. С. 75–76; Левко Ревуцький і Василь Барвінський. Розповідає Валентина Кузик. *Радіо «Ісландія»*. 2021. URL: <https://soundcloud.com/islnradio/levko-revutskiy-vasil-barvnskiy-pro-zhittya-tvorchstorumuzikoznavitsya-valentina-kuzik>

Як розповідає дослідниця, «...мало хто знає, що творчій спадщині Л. Ревуцького випала неймовірна доля, яка не судилася доробку жодного з його попередників ні в Україні, ні із зарубіжжя. Суть у тому, що майже всі твори митця крупної форми — дві симфонії, два концерти для фортепіано з оркестром, струнний квартет, монументального хор “Серце музики” загинули у вогні. Деякі згоріли в буржуйках у холодні зими в окупованому Києві, деякі від попадання авіабомби у вагон, що перевозив бібліотеку Радіокомітету з Уфи до щойно визволеної від ворога столиці України. Втрата партитури Третьої симфонії вже у 1951 донині оповита таємницею... Мало хто з композиторів міг би спокійно витримати такий удар, але Левку Миколайовичу довелося пережити ці втрати та знайти сили й натхнення, щоб найбільш любимі ним твори повернути до життя <...> Композитор тільки 1939 закінчив реставрувати по пам’яті втрачений текст» (із виступу В. Кузик на міжнародній конференції НБУВ, 6–8 жовтня 2020) [усний переказ].

Опрацьовуючи рукописний архів композитора в листопаді 2011 р., В. Кузик віднайшла чернетки запису Струнного квартету з авторською позначкою «Квартет № 1, Прилуки, 1920 р.». (Звернемо увагу на загальновідомий факт про нібито відсутність у композиторському доробку Л. Ревуцького квартетів!). Наразі рукописи цього Квартету, крім інших творів, знаходяться на зберіганні в ІР НБУВ (від 2012 р.). З біографічних нотаток митця також дізнаємося про існування в Прилуках у 1920-ті камерного квартету, що брав участь у концертах Прилуцької філії Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича, очолюваної Л. Ревуцьким. Струнний квартет Л. Ревуцького зазвучав у виконанні струнного ансамблю на чолі з талановитим композитором і віолончелістом Золтаном Алмаші (уже в другій редакції 1927 р.), ставши окрасою репертуару вітчизняної камерної музики. За ініціативи виконавців цього твору

в 2018 р. колектив було перейменовано в «Квартет імені Левка Ревуцького». Що ж, за простим, але метафоричним висловом В. Кузик, стоїть щось більше, ніж «рукописи не горять...». Завдяки музиці Л. Ревуцького, що лунає в концертах, його безцінним рукописам, збереженим до наших днів й евристичним розвідкам невтомної дослідниці після майже столітнього забуття повернулися до нас масштабні твори композитора, де в «єдиному логосі переплелися і національне коріння, і загальносвітове музичне мислення, що дали відчуття тієї неповторної епохи, нині називаної Українським відродженням ХХ століття»⁴⁷.

На початку ХХІ ст. змінюється й зміцнюється сама техніка дослідницького пошуку, питома вага в якій відводиться фаховій інтуїції автора в його бажанні відтворити власний оригінальний погляд на реставрацію життєдіяльності або ж окремого «фрагменту» біографії музичного діяча. Нові вимоги формуються саме навколо питань, пов'язаних з «ілюструванням» життєписів, де візуальний матеріал втрачає ознаку допоміжного, «другорядного» компоненту, дедалі більше завойовуючи паритетні зі словесним текстом позиції. Здебільшого ці питання набувають актуальності для представників просторових і звукових видів мистецтва. Можливості практичного використання іконографічного матеріалу зростають відповідно до росту популярності музично-біографічних видань на електронних носіях, збагачених фотографіями, художніми портретами, меморіальними зображеннями, автографами, печатками, іншими документами.

Дискурс української музичної біографіки, що знаходиться наразі в епіцентрі новітніх тенденцій гуманітарного знання й демонструє широку панораму її можливостей у

⁴⁷ Кузик В. «Рукописи не горять...» (до 130-річчя українського композитора-класика Левка Ревуцького) : вступ. ст. до кн. : «*Левко Ревуцький. Симфонія № 2 : Перша редакція (1927)*» : [партитура]. Київ, 2020. URL: <http://um.etnolog.org.ua/zmist/2019/208.pdf>.

багатстві змістів і тематик, авторських дискурсів і методик аналізу, жанрових транспозицій і форматів, не обмежується друкованими виданнями, а сміливо наближається до семантичних електронних аудіовізуальних і медіапроектів. І тут доречно зупинитися на такому форматі біографічних студій (цікавих як спеціалістам-дослідникам, так і широкому колу читацької аудиторії), що є привабливим з точки зору їхніх технічно-ілюстративних можливостей і впровадження цифрових технологій у біографічне знання. Таким проектам належить майбутнє, вони є перспективними, адже вже сьогодні, хоч у досить «скромному» вигляді, подібні публікації починають з'являтися в електронному просторі. Для демонстрації різних варіантів електронних біографічних проектів вдамося до таких видань, як, наприклад, «Музичний світ Григорія Сковороди» Лесі Олійник, опублікованого в інтернет-журналі «Музика», і «Максим Березовський. 1. Між кастратами і Педрілло» Олександра Рудяченка, опублікованого на Мультимедійній платформі іномовлення України.

До речі, обидві публікації розміщено в тематичній рубриці, що історично склалася й традиційно представлена в українському й російському музикознавстві різних часів у межах тематичної рубрики (з умовною назвою) «Україна–Петербург: митці в музично-культурних перехрестях»⁴⁸.

⁴⁸ Лебединська Т. М. Шевченківський Петербург : кишеньковий північник. Київ : Стило, 2015. 175 с. : іл., портр.; Романенко А. Р. Музичні об'єднання Петербурга у творчому житті В. В. Пухальського (передконсерваторський період). *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2014. Вип. 32. С. 401–407; Романенко А. Р. Концертний простір Петербурга та його вплив на творче самоздійснення В. В. Пухальського (на основі спогадів митця). *Там само*. 2016. Вип. 37. С. 199–209; Олійник Л. Музичний світ Григорія Сковороди. *Музика*. URL: <http://mus.art.co.ua/muzychnyj-svit-hryhoriya-skovorody>; Рудяченко О. Максим Березовський. 1. Між кастратами і Педрілло. *Укрінформ / Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3118869-maksim-berezovskij-1-miz-kastratami-i-pedrillo.html>.

В основі цих публікацій лежить міцний базис репрезентативного іконографічного доробку (рукописні документи, матеріали архівної спадщини, автографи нот, фото й фоно артефактів), котрий має велику цінність щодо поглиблення ефекту візуалізації. Електронний формат публікацій дозволяє автору створювати необмежені за ілюстративним рядом будь-які, зокрема біографічні, аудіо-відео мультимедійні проекти, чого саме потребує звукове музичне мистецтво. Також електронні медіапроекти є актуальним у сучасному світі зростанням популярності комп'ютерних технологій.

Сьогодні ми знаходимося майже за крок від можливості започаткування «багатосерійного» біографічного медіапроекту нового покоління, що відчинить українцям віконце знання й дозволить долучитися до життєвих і творчих реалій наших співвітчизників за кордоном — сучасних українських музикантів. Основи його вже закладено, хоча про їхню якість говорити ще зарано. Медіаплатформа Deutsche Welle, на якій регулярно розміщують репортажі з українськими митцями в режимі онлайн-спілкування з фотоматеріалами й музичними інсталяціями, дозволяє відстежувати динаміку професійного росту наших композиторів, вокалістів, піаністів, скрипалів, виконавців на народних інструментах, рок-виконавців у країнах Європи. Щоправда, ці матеріали створено поки що музичними оглядачами в жанрі журналістських розслідувань на інтернет-сторінках українських і міжнародних інтернет-сайтів ⁴⁹. Українські інтернет-сай-

⁴⁹ Загородня І. Співачку Мар'яну Садовську відзначили німецькою премією. *DW Made for Minds*. URL: <http://surl.li/alcro>; Даниленко Л. Роман Юсіпей: «Баян — інструмент миру, добра і нескінченності». *LB.ua*. URL: https://lb.ua/culture/2018/05/17/397853_roman_yusipey_bayan-instrument.html; Калинець Л. Де б ми не жили, завжди залишаємося українцями : [Розмова з відомим канадійським скрипалем Василем Попадюком]. *varianty.lviv.ua*. URL: <https://varianty.lviv>.

ти Zaxid.Net, wz.lviv.ua (Високий замок), Karabas.live, Radiosvoboda.org, Радіо «Ісландія», Composersukraine та ін. наразі є одними з основних й оперативних джерел інформації, ексклюзивного знання про чи не найкращих вітчизняних представників академічної музики за кордоном, які підкорили найвідоміші сцени світу. Такі публікації для зацікавленого й музично «продвинутого» українського читача / глядача / слухача є видовищними, а будучи на відстані, надають можливість нібито в реальному часопросторі торкатися свого «героя», чути його Музику, зазирати в потаємний світ його життя, починаючи від дрібних деталей одягу й завершуючи особливостями побуту, розваг, манер, оточення. Створення різних біографічних міні / мегапроектів стає доступним завдяки можливостям різновекторної репрезентації біографій із застосуванням нових комплексних підходів транслявання аудіо- та відеоматеріалів у межах авторських гуманітарних проєктів. Сьогодні подібні 3G-формати активно використовуються у виставковій діяльності в експозиціях творів сучасних художників або інших майстрів зображального мистецтва.

Понад 40 сучасних українських композиторів працюють сьогодні в країнах Європи й Америки, а представників виконавської сфери (хорових і оркестрових диригентів

ua/45185-vasyl-popadiuk-de-b-my-ne-zhyly-zavzhdy-zalyshaiemosia-ukraintsiamy; Крижанівська М. У Львові гастролює Оксана Линів, яка стала головним диригентом Опери Граца. *Zaxid.Net*. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_gastrolyuye_oksana_liniv_yaka_stala_golovnim_dirigentom_operi_ratsa_n1417; Філ Пухарев. 10 українських музикантів, які живуть і працюють за кордоном. *Karabas.live*. URL: <https://karabas.live/10-ukrayinskih-muzikantiv-za-kordonom>; Шурина В. Композитори, музиканти виїжджають за кордон, бо не можуть реалізувати себе в Україні... : [інтерв'ю]. *Високий замок*. URL: <https://wz.lviv.ua/interview/213118-zoltan-almashi-kompozytory-muzykanty-vyizhdzhaiut-za-kordon-bo-ne-mozhut-realizuvaty-sebe-v-ukraini>.

тів, оперних співаків, скрипалів, піаністів, майстрів гри на духових інструментах) у кілька разів більше. Проте подібна ситуація виявляється природною, адже сучасний музичний простір не має національних меж і є відкритим для професіоналів високого рівня з будь-якої країни, тож Україна після тривалого перебування за «залізною завісою» в ХХ ст. повертається до цивілізаційного способу професійного музичного співіснування й спілкування у світі. Було б неправильно оминати той факт, що до еміграції (або міграції) українських виконавців і композиторів спонукають, окрім інших, причини внутрішньоукраїнського характеру, пов'язані з відсутністю концертних майданчиків, музичного менеджменту (структури і людей, від кого залежить організація гастрольних подорожей і концертів як в Україні, так і поза її межами), фактичним знищенням нотного видавництва й, зрештою, втратою інтересу до академічної музики. Композитор Євген Станкович так пояснює причини музичної еміграції: «Насправді, на превеликий жаль, це не просто так є, а це єдиний вихід. Тому що гастрольної діяльності в Україні практично нема. Це важка професія, і вона має годувати музиканта. Не можна вночі працювати вантажником, а вдень грати на скрипці. І в багатьох виконавців є можливість поїхати в Англію, Німеччину, там, де вони потрібні, і де музична культура на високому рівні»⁵⁰. А для людини, яка відчуває себе митцем, музика є визначальним фактором у її біографії, що не розпадається на творчу й особисту, а існує в неподільній цілісності.

Наведемо лише деякі імена визнаних на Заході музичних діячів, відомих сьогодні переважно в професійних колах. Між собою вони доволі схожі й, водночас, несхожі за творчими долями, культурним внеском, поколінням,

⁵⁰ Олійник Є. Українські академічні музиканти тікають за кордон. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24886826.html>

до якого належать. Це композитор Леонід Грабовський⁵¹, диригент Роман Кофман⁵², диригент Кирило Карабиць⁵³,

⁵¹ *Грабовський Леонід Олександрович* (*28.01.1935, Київ) — композитор, музикознавець. Закінчив композиторський ф-т Київської консерваторії імені П. І. Чайковського (1959, кл. Б. Лятошинського). Представник «Київського авангарду», учасник акції протесту проти політичних переслідувань композиторів-авангардистів (1970), внаслідок чого був виключений зі СКУ (поновлений 1974). У 1990 виїхав до Нью-Йорка. В еміграції: авторський концерт у Лінкольн-центрі виконавч. мист-в (1992), лекції про нову українську музику в університетах Америки, співпраця з ансамблем сучасної музики «Континуум». Л. Грабовський про себе: *«Мене називають авангардистом, але це не так, я – поміркований модерніст-центрист»*.

⁵² *Кофман Роман Ісакович* (*15.06.1936, Київ) — диригент, скрипаль, композитор, педагог, автор поетичних збірок, прозаїчних і автобіогр. творів. Проф. Нац. муз. акад. України імені П. І. Чайковського (1996). У різні часи диригував Моск. і Ленінгр. філарм. оркестрами, Симфон. оркестром Великого театру, Нац. симф. оркестром України, Мюнхенським філарм. оркестром, Симф. оркестром Фінського радіо, Філарм. оркестром Французького радіо, Нац. симф. оркестром Бельгії, Королівським філарм. оркестром Ліверпуля. Диригував у США, Франції, Англії, Італії, Німеччині, Бельгії, Люксембурзі, Нідерландах, Фінляндії, Австрії, Швейцарії, Іспанії, Португалії, Данії, Польщі, Чеській Республіці, Словаччині, Мексиці, Канаді, Південній Африці, Японії, Тайвані, Південній Кореї, Ізраїлі, ін. країнах. З 2003 по 2008. — генеральний музичний директор Боннської опери. *«Роман Кофман є дійсно одним із найвидатніших у світі диригентів-інтерпретаторів»* («Телеграф»), Велика Британія).

⁵³ *Карабиць Кирило Іванович* (*26.12.1976, Київ) — диригент. Син композитора Івана Карабиця. Закінчив Київську консерваторію імені П. І. Чайковського, стажувався у Відні і Штутгарті (1995). Диригував Будапештським фестивальним оркестром, філармонічним оркестром Французького радіо, Борнмутським симфонічним оркестром, оркестром Великого театру в Москві. Від 2016 — музичний директор і шеф-диригент Німецького національного театру і Державної капели у Ваймарі. Має нагороди і відзнаки Австрійської спілки Альберта Швейцера (Відень), Європейської фундації (Брюссель), Королівського Му-

диригентка Оксана Лунів⁵⁴, співачка Мар'яна Садовська⁵⁵, скрипаль-віртуоз Василь Попадюк⁵⁶, співачка

зичного Товариства (Велика Британія). Королівським філармонічним товариством визнаний найкращим диригентом 2012 року. З міркувань майстра: *«Культурна політика має бути на першому плані. Культура нас робить українцями, не політика...»*.

⁵⁴ *Лунів Оксана Ярославівна* (*06.01.1978, м. Броди, Львів, обл.) — диригентка. «Муза Баварської опери». Перша жінка, яка стала головною диригенткою Опери Граца у Відні. Перша жінка-диригент, яка взяла участь у відкритті 145-го сезону Вагнерівського фестивалю у Байройті і диригувала оркестром Швейцарії на концерті, присвяченому річниці ООН (Victoria Hall, Женева). Її призначено на посаду генеральної художньої керівниці італійського Teatro Comunale Bologna (з січня 2022). Закінчила Львівську держ. муз. академію ім. М. Лисенка (2003), навчалася в аспірантурі Вищої школи музики ім. Карла Марії фон Вебера (2006). У 2007–2009 знаходилася під опікою «Форуму диригентів» асоціації нім. музикантів. Диригувала концертами і операми в Україні, Німеччині, Франції, Румунії, Естонії та Швейцарії. У 2015 Л. визнали найкращим диригентом Баварської державної опери у номінації «Класична музика». Ініціатор заснування і арт-директор Міжнародного фестивалю класичної музики LvivMozArt у Львові (2016). Фестиваль став культурною подією інтернаціонального масштабу в Україні, у 2019 ввійшов до об'єднання європейських оперних фестивалів та організацій, дотичних до історії сім'ї Моцартів «European Mozart Ways». Заснувала Молодіжний симфонічний оркестр України YsOU — перший і єдиний молодіжний оркестр, який об'єднує юних музикантів з усієї України (2016). Головний диригент Опери Граца та філармонійного оркестру Граца (від 2017). Диригентка про українське мистецтво: *«Я дуже тішуся, що раптом українці почали пишатися тим, що Україна проявила себе у високому мистецтві. Мені дуже сильно хочеться, щоб ми повірили в себе, щоб розпростили плечі, скинули з себе ... все, що нам заважає, і наші стереотипи, нашу провінційність, бо ми не є провінційними. Українці ніколи не були другою нацією»*.

⁵⁵ *Лук'янець Вікторія Іванівна* (*20.11.1966, Київ) — оперна співачка. Нар. арт. України (2001). Солістка Віденської опери. Закінчила Київську консерваторію імені П. І. Чайковського (1989). Одна з найтитлованиших укр. оперних співачок у світі. Дебютувала в Італії, Фран-

Вікторія Лук'янець⁵⁷, баяніст Роман Юсипей⁵⁸, а також плеяда молодих рок- і фольк-гітаристів, співаків, компози-

ції, Португалії, Японії та Греції. Солістка престижних світових сцен, зокрема Метрополітен-опера, Ла Скала та Київської опер. Виступала з найвідомішими світовими тенорами — Пласідо Домінго, Хосе Каррерасом, Лучано Паваротті. Лауреат різних міжнародних конкурсів у Токіо, Зальцбурзі, Відні, Афінах. Популяризатор укр. муз. класики у світі та Україні. З виступу відомої співачки: *«Я радію за всіх наших артистів і знаю, що справжньому митцю завжди вистачить місця у світі, завжди! І те, що ми себе показуємо по світах, хіба це погано? Якщо дивитись на це позитивно, то значить ми — найкращі! Значить ми — найголосистіші. І ми показуємо Україну!»*.

⁵⁶ *Попадюк Василь Васильович* (*16.01.1966, Львів) — скрипаль-віртуоз, піаніст. Заслужений артист України (з 2009). Засновник гурту «PapaDuke», з яким їздить світом, граючи музику у стилях world music, latino, гурсу, джаз. Його називають «українським Паганіні». Вміє грати на 15 муз. інструментах, а кожен з музикантів гурту теж грає на кількох музичних інструментах. Часто виступає в Україні. Вчився в Київській консерваторії, закінчив Львівську муз. академію ім. М.Лисенка. Від 1997 живе і працює в Торонто (Канада). Записав 4 компакт-диски. Митець про національну ідентичність: *«... де б ми не жили, все одно залишаємося українцями»*.

⁵⁷ *Садовська Мар'яна Вікторівна* (*23.04.1972, Львів) — співачка, акторка, композиторка, фольклорист, викладачка, художниця. Закінчила Львівське муз. училище ім. С. Людкевича, Львів. театр ім. Л. Курбаса. Дослідниця фольклору в Україні, Ірландії, Єгипті, Кубі та Бразилії; гастролювала в Швеції, Англії, Бельгії, Німеччині, виступала на театральних фестивалях: Сан-Паульський (Бразилія), Того (Японія), Каїрський (Єгипет), Сараєвський (Боснія), Московський (Росія). Запровадила спеціальні майстер-класи (Колядки, Веснянки, Купальські пісні) в США, співпрацювала з Польським радіо (Люблін), з гуртом «Бордерленд», Чеським національним театром. Виступала з концертами і виставами в Чехії, Ізраїлі, Польщі, Греції, США та ін. країнах. Записала 8 компакт-дисків. Співачка про себе: *«...моя місія — співати. І хай люди плачуть, і хай буде гусяча шкірка, нехай будуть хвилини, коли розтоплюється лід, коли піднесення, і ти навіть не знаєш, звідки воно взялося... От така маленька місія — розтоплювати лід!»*.

торів. Про розуміння цінності творчої професії для самого музиканта, особливості й значення біографій великих музикантів у формуванні духовної культури прийдешніх поколінь розповідає Оксана Лунів, яка визнана однією з найкращих сучасних диригентів світу: «Партитура — це манускрипт моїх думок. Тому що насправді музика — це не те, що записано в нотах. Музика — це те, що стоїть поза нотами». І далі «Коли ви зараз слухаєте музику Баха, вона вас емоційно настільки приймає, ви проживаєте такий катарсис, що в цей момент вона буквально фізично, емоційно і духовно діє конкретно зараз на вас. Через певні твори, через звучання, через ті формули насправді ці геніальні люди — не мертві портрети в музеї, а вони присутні дійсно серед нас»⁵⁹.

І насамкінець. Наш час позитивно вплинув на людину як таку, дав поштовх думати по-іншому, розширив обрії наукових інтересів, позначився на можливості оцінювати митця (а значить і себе), його творчу діяльність у коорди-

⁵⁸ Юсупей Роман (*1979, Херсон) — баяніст, музикознавець. Закінчив Київську консерваторію імені П. І. Чайковського (2006, кл. проф. М. Давидова). Проходив стажування у Вищій школі музики і театру Ганновера (2009–2012), у Фолькванг-університеті міста Ессена (2013–2016). Стипендіат громадського фонду Благодійного фонду Ієгуді Менухіна та організації Lions Club International. Учасник ІХ Міжнар. конкурсу Premio di Montese в Італії (1-ша премія) та І Міжнар. конкурсу Golden Accordion в Нью-Йорку (2-га премія). Гастролював у Німеччині, Великобританії, Франції, Нідерландах, Бельгії, Швейцарії, Італії, Польщі, Японії, Казахстані та на Мальті. Автор аудіо-антології «Українська музика XXI століття для баяна» (2015). Про себе: «*Власне українським музикантом я почуваюся лише, коли організовую резонансні проекти української музики. Або коли граю гопакі на вечірках діаспори. Останнє відбувається набагато частіше*» [пер. з рос. О. Бугаєва].

⁵⁹ Дюссельдорф. Жінка-оркест. *Ukrainer*. URL: <https://ukrainer.net/oksana-lyniv/>; Горбик Р. Українські музиканти на Заході. DW Made for Minds. URL: <http://surl.li/alcsc>

натах європейського й світового виміру. Утім, бажання заповнити прогалини в біографіях вітчизняних музикантів, гонитва за новизною й фактологічною інформативністю спричинили появу доби міфотворчості — вигадок і некоректних висловлювань, що іноді трапляються в цій сфері знання. Наразі як читач, так і біографіст-дослідник знаходиться в нескінченному потоці різних літературних (книжкових, періодичних) і медійних джерел, що для необізнаної, нефахової людини є небезпечним. Різними вигадками оповита, наприклад, історія вбивства М. Леонтовича, що більше нагадує легенду, а не справжню подію. Утім, час історії все розсудить і внесе свої корективи.

Спостерігаючи сьогодні, ніби в калейдоскопі, надзвичайне розмаїття змістів, жанрів і ракурсів музично-біографічного наукового знання, розуміємо, що це лише зовнішня його ознака. Насправді, музично-біографічний літературний доробок має свою особливу, притаманну лише йому диференціацію, визначену специфікою музичної галузі, що в кожному випадку окремо трактує її жанрово-видову сутність і ніби підштовхує дослідника до креативного мислення й пошуку неповторної варіативної моделі опису. Схожість і відмінність біографічних праць здебільшого визначається їхньою формою біографописання, коли один і той же зміст викладається різними способами. Проте автор не випадково обирає потрібний йому різновид дослідження — зазвичай біографіст-музикант добре відчуває матеріал, з яким працює. Жанрове визначення музично-біографічного витвору інколи знаходиться десь посередині, на грані між мистецтвом і наукою — це такий своєрідний «біографічний поворот»⁶⁰, що лише умовно потребує фіксації обмежень. Наукова змістовність і краса мистецької

⁶⁰ Термін належить англо-американському вченому Саймону Крічлі. Цитування за кн.: *Крічлі С.* Вступ до континентальної філософії. Київ : Стило, 2008. С. 76.

форми музично-біографічного дослідження настільки тісно між собою пов'язані, що впливають на його цілісність, яка небезпідставно проявляється саме в нюансах і рельєфах біографічного письма.

Основна спільна риса авторських музично-біографічних досліджень полягає в тому, що майже всі вони сповідують ідею відновлення / збереження історичної пам'яті як однієї з панівних філософій нашого часу. У цьому головне досягнення й характеристична ознака української музично-біографічної культури сучасної доби.

РОЗДІЛ 6

**РОМАН-БІОГРАФІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРІ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.
(рецепція образу В. Винниченка
в біографічній прозі Степана Процюка:
нові форми осмислення)**

За останні десятиліття під впливом соціальних трансформацій суспільства біографічна художня література істотно змінилася й нині перебуває на піку популярності. Унаслідок того, що твори біографічного характеру пишуться в різних жанрах і «біографічна модальність суттєво впливає на природу цих жанрів»¹, канонічні форми трансформуються, утворюються їхні численні різновиди й модифікації, і цей процес постійно триває. З'явилися й нові терміни: «біографічна металітература», «метажанр художньої біографії»², «біофікція»³. Біографічний твір насамперед відображає концепцію індивідуальності певного історичного періоду⁴ й підлаштовується під його

¹ Торкут Н. М., Марінеско В. Ю. Біографістика як метажанр: спроба теоретико-літературної ідентифікації феномена. *Держава та регіони*. Серія: Гуманітарні науки. 2014. № 4. С. 5.

² Hutcheon L. *The Politics of Postmodernism*. London and New York : Routledge, 2003. 213 p.

³ Жигун С. Роман Юрія Тиса «На світанку» як біофікція. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2021. Вип. 21. С. 231–241.

⁴ Klein C. Einleitung: Biographik zwischen Theorie und Praxis. Versuch einer Bestandsaufnahme. *Grundlagen der Biographik. Theorie und Praxis des biographischen Schreibens*. Stuttgart Weimar, Verlag : J. B. Metzler, 2002. S. 178.

вимоги. Проблеми відтворення біографії митця в художньому творі нині розглядаються на перетині філософії, історії культури, лінгвістики, психології, літературознавства. Сучасний літературний процес ставить свої вимоги: художній твір біографічного жанру «отримує до себе інтерес, якщо це твір-концепція, твір-провокація»⁵, своєрідний експеримент, спрямований на «критичне ставлення до реалістичної традиції, гру з читачем, колаж, містифікацію, оригінальний синтез фантастичного та біографічного прошарків»⁶. Дослідники звертають увагу насамперед не на документальність тексту, а на стратегію автора, його мету, адже «літературна форма біографічного твору народжується не з дотримання низки правил, не з документалізації життя, а з акту творення композиції й підпорядкування біографа мові як такої, що, зрештою, дає змогу відтворити історію життя»⁷. Тому життєпис митця часто розглядають і як біографію та портрет читача, що відображає культуру й психологію певної доби. Завдяки своїй амбівалентній суті біографія, яка, з одного боку, спирається на відомі, переконливі факти, а з другого — відкрита для їхніх різноманітних тлумачень, вважається одним із найбільш затребуваних жанрів масової літератури.

Біографічний дискурс сучасної української літератури, що все більше інтегрується в загальноєвропейські культур-

⁵ Бондарева О. Нові форми презентації біографій митців як інтелектуальна провокація: проблеми класифікування. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Київ, 2020. № 16. С. 8.

⁶ Ніколова О. Образи українських письменників XIX ст. в художній літературі XXI ст.: новітні форми репрезентації (в контексті традицій bio-fiction). *Національна ідентичність в мові і культурі*. Київ : Талком, 2021. С. 274.

⁷ Nadel I. B. *Biography: Fiction, FactandForm*. New York : St. Martin Press, 1986. P. 151.

ні процеси, повсякчас перебуває в полі зору дослідників. Помітним явищем стали біографічні твори про письменників: Валерії Врублевської «Шарітка з Рунгу» (про Ольгу Кобилянську), Романа Горака «Кров на чорній ріллі» (про Василя Стефаника), «Твого ім'я не вимовлю ніколи» (про Івана Франка), «Кинути каменем» (про Ірину Вільде), Володимира Єшкілева «Усі кути трикутника» (про Григорія Сковороду), Варвари Жукової «Свідок» (про Володимира Свідзінського), Івана Козленка «Танжер» (про Юрія Яновського та Олександра Довженка), Мирослава Лаюка «Залізна вода» (про Лесю Українку), Барбари Редінг (Ольги Пуніної) «Безумці» (про Михайла Коцюбинського), Романа Піхманця «У своїм царстві» (про В. Стефаника), Михайла Слабошпицького «Що записано в книгу життя» (про М. Коцюбинського), Наталки Сняданко «Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма» (про Василя Вишиваного), Ольги Саліпи «Оля» (про Ольгу Кобилянську), Тетяни Сидоренко «Ігри з Іваном» (про Івана Величковського), Петра Кралюка «Діоптра» (про Мелетія Смотрицького), Петра Яценка «Нечуй. Немов. Небач» (про І. Нечуя-Левицького) та ін. Отже, біографічні тексти позначені широким діапазоном прийомів творення, а письменницька біографія набуває поширення в новітній українській літературі, стає сферою експериментування та щораз більшого інтересу читача, який «стає все вибагливішим до біографічних контекстів та форм їхньої презентації»⁸.

У жанрі біографічної прози працює й Степан Процюк (1963 р. н.) — представник екзистенційно-психоаналітичного напрямку в сучасній українській літературі, якого називають майстром психологічної прози, «знавцем людських

⁸ Буряк Л. І. Українська біографіка «плинних часів». *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 36.

душ». Його твори вже вивчають у школах й університетах, на них звертають пильну увагу критики й літературознавці. Письменник намагається популяризувати власну творчість, часто дає інтерв'ю, зустрічається з читачами. Він є автором ютуб-каналу про письменників і письменництво, де можна послухати історії про різні долі, особистості й проблеми української літератури.

Літературна біографія Степана Процюка розпочалася ще 1991 року (угруповання поетів «Нова дегенерація»); нині він є автором понад 30 різножанрових книжок (романів, повістей, збірок есеїстики, творів для дітей). Кандидат філологічних наук, тривалий час викладав у Прикарпатському державному педагогічному університеті. Широко відомими стали романи «Інфекція», «Жертвопринесення», «Тотем», «Руйнування ляльки», збірки есеїв «Аналіз крові», «Тіні з'являються на світанку», «Канатохідці», «Відкинуті і воскреслі (есе про письменників і суспільство)» та ін., у яких автор демонструє свій белетристичний і науковий таланти. С. Процюк зізнається: його завжди цікавили лише екзистенційна література та екзистенційне мистецтво, і завжди були байдужі як карнавальні-постмодерні, так і постнародницькі відгалуження в рідному письменстві.

Критики помітили, що С. Процюк «...не описує світ. Він його лікує»⁹, не боячись зазирати в темні закутки підсвідомого. Утім, письменник не приховує схильності до «лікарського» бачення світу — в інтерв'ю він, зокрема, розповідає, що цікавиться психоаналізом, читає книжки із психоаналітики (праці психоаналітика Ролло Мея «Любов і воля», Карен Хорні «Невроз і особистісний ріст» і «Самоналіз», роман психоаналітика й письменника Ірвіна Яло-

⁹ Грицуняк А., Лемеша Г. Операційний стіл для душі. *Коробчук П. і К°. Авалон та інші території*. Луцьк : Твердина, 2008. С. 46.

ма «Коли Ніцше плавав»¹⁰. Письменник часто наголошує, що йому дуже подобається вивчати психоаналіз, особливо цікавлять різні відхилення в людській психіці. «Якби я народився в інший час, то став би лікарем»¹¹, «якби не був філологом, був би психоаналітиком»¹², — зізнається він, адже «лікуючи душі інших, ми лікуємо себе»¹³. І хоч С. Процюк скромно ставиться до своїх здобутків у речіщі психоаналізу, відчувається, що він «прочитав чимало фахової літератури, оволодів понятійним апаратом цієї дисципліни й досить успішно застосовує психоаналітичні прийоми на практиці»¹⁴. В одному з інтерв'ю він висловився: «Так, моя проза — це аутопсихотерапія»¹⁵.

Психоаналіз, за С. Процюком, це «душезнавство». Тому особливістю його прози називають спроби «розчинити літературу в різних жанрах клінічної психології»¹⁶, вва-

¹⁰ Процюк С. Читайте все, що хочете читати після перших десяти сторінок. *Буквоїд*. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/that%20to%20read/2009/07/23/074457.html>.

¹¹ Процюк С. Немає такого, про що я не міг би написати : [розмовляла Л. Шутяк]. *ВКурсі.ком*. URL: <http://l-shutiak.vkursi.com/2261.html>.

¹² Процюк С. Якби не був філологом, був би психоаналітиком : [розмова з письм. / записав А. Волик]. *Івано-Франківський оглядач*. 2010. 20 трав. № 18. С. 13.

¹³ Процюк С. У кожного свій колір справжності : [розпитував Б. Пастух]. *ЛітАкцент*. URL: <http://litakcent.com/2009/06/01/stepan-procjuk-u-kozhnoho-svij-kolir-spravzhnosti/>

¹⁴ Дубинянська Я. Процюк і порожнеча. *Там само*. URL: <http://litakcent.com/2010/02/04/procjuk-i-porozhnecha/>.

¹⁵ Степан Процюк про неврози і золотий перетин життя. *Українська літературна газета (далі – УЛГ)*. URL: <https://litgazeta.com.ua/interviews/stepan-protsyuk-pro-nevrozy-i-zolotyj-peretyn-zhyttya/>.

¹⁶ Родик К. Інфікований кітчем. *ZN, UA*. URL: https://zn.ua/ukr/ART/infikovaniy_kitchem.html.

жають психоаналіз «стрижневою темою авторового життя»¹⁷, зазначають, що письменник «не гребує порпатися у біологічних та спадкових, хворобливих і клінічних виявах людського, занадто людського»¹⁸, пишуть про дещо гіпертрофований психоаналіз у творчій методи митця¹⁹: він додавав до своїх творів навіть авторські жанрові визначення на кшталт «фрейдистська повість» (ідеться про повість «Червона троянда, чорна троянда»).

Недаремно чотири резонансні свого часу романи С. Процюка — «Інфекція», «Жертвопринесення», «Тотем», «Руйнування ляльки» (три з них вийшли під однією обкладинкою²⁰) критики назвали «психіатричною тетралогією», а письменника — «літературним психоаналітиком», «українським Фрейдом» (із ним митця порівнюють навіть за певною зовнішньою схожістю, але основне — через психоаналіз його романів, майже завжди — болісний, нерідко — шокуючий²¹), іноді іронічно писали про його прозу: «Фрейд би плакав», «Фрейд подався б у двірники» (І. Андрусяк); О. Соловей називає цього автора затягим прихильником психоаналітичних практик. «Як не дивно, після короткої моди на Фрейда в 90-х роках, на сьогодні

¹⁷ Дубинянська Я. Процюк і порожнеча...

¹⁸ Соловей О. Ранок наступного дня / Соловей О. *Орґазм і відчай: Випадок Степана Процюка (Пролегомени до вивчення творчості)*. Вінниця : Простір Літератури, 2017. С. 130.

¹⁹ Соловей О. Штука, яка вбиває (Степан Процюк. Троянда ритуального болю : Роман про Василя Стефаника. Київ : Академія, 2010). *ЛітАкцент*. URL: <http://litakcent.com/2010/06/09/dvi-knyhy-pro-vasylja-stefanyka/>.

²⁰ Процюк С. *Інфекція ; Жертвопринесення ; Тотем*. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 562 с.

²¹ Процюк С. «Справжня політика – таке ж мистецтво, як писати романи» : [розмовляла Л. Пустельник]. *Буквоїд. Інтерв'ю з письменником*. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest//2019/07/10/175237.htm>.

його прихильників годі шукати в актуальному українському просторі чи, поготів, пошукавши, знайти. Натомість, Степан Процюк демонструє на диво активне зацікавлення психоаналізом (не конче, звісно, Фройдом, а радше його невдячними учнями та послідовниками (від Карен Горні, мабуть, починаючи)»²². Окрім того, письменника називають «українським Моруа»; стверджують, що він порушує ті самі питання, що в російській літературі Достоевський, а в італійській Моравія.

Водночас письменник пам'ятає біблійне «Не сотвори собі кумира» і не хоче, щоб психоаналіз став його особистою релігією: «...багато років тривав мій роман із психоаналізом. Психоаналіз присутньо вплинув на мене. З іншого боку, я занадто романтичний, щоб розчинитися у ньому. Зрештою, я не робив для себе іконостасу з жодного вчення»²³.

Згодом до психологізму художнього мислення С. Процюка додалися зацікавлення біографіями творчих особистостей. Початком письменникового зацікавлення жанром біографії стала книжка «Степан Процюк про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну» (Київ : Грані-Т, 2008. 96 с. Серія «Життя видатних дітей»). Це, на перший погляд, абсолютно різні постаті, але список цих авторів свідчив про письменникові уподобання. Невипадково троє з цієї дитячої книжки — Стефанік, Винниченко, Тесленко — згодом перейшли в «дорослі» біографії. Зображення дитинства

²² Соловей О. Ранок наступного дня... С. 99.

²³ Процюк С. Мені завжди важив перегляд закостенілого канону : [розмовляв О. Баган]. *ЛітАкцент*. URL: <http://litakcent.com/2012/05/14/stepan-procjuk-meni-zavzhdy-vazhyv-perehljad-zakosteniloho-kanonu/>.

кожного письменника С. Процюк подає під кутом зору психології творчості, у художній формі показує відомі сторінки біографії, які демонструють «особливість» юної особистості, що змалечку усвідомлює своє літературне покликання.

У 2010–2011 роках С. Процюк видав три романи — «Троянда ритуального болю» (про Василя Стефаника), «Маски опадають повільно» (про Володимира Винниченка), «Чорне яблуко» (про Архипа Тесленка), які стали резонансними для літературної біографіки. Літературні критики вже називають Степана Процюка біографістом, визнають його першість в осмисленні життєписів українських письменників у психоаналітичному ключі. Автор так пояснює своє новаторство: «Моє філологічне “я” навпаки підсилюється письменницьким, і я можу бачити у житті письменників те, що не добачають чи на що мало звертають увагу літературознавці»²⁴.

Біографічний роман — рідкість в українській прозі, переконаний письменник. На його думку, це явище є унікальним феноменом сучасного літературного процесу. Причиною цього він вважає насамперед вимогливість цього жанру, який передбачає «синтез історизму та творчого інсайту»²⁵.

Взятися до художнього осмислення цих постатей його змусило гостре відчуття потреби реабілітувати забутих і перепрочитати канонізованих, подивитися на одних і других під іншим кутом зору, олюднити класиків, показати живих людей з їхніми сумнівами та муками. Про причини звернення до біографій цих письменників, про усвідомлення внутрішньої духовної спорідненості з ними С. Про-

²⁴ Процюк С. У кожного свій колір справжності...

²⁵ Процюк С. Власний досвід неврозу : [розпитував Б. Пастух]. *Буквоїд. Літературний дайджест*. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2010/01/26/200709.html>.

цюк говорить у численних інтерв'ю ²⁶. В українських біографічних романах про письменників С. Процюк помічає багато «нафталіну», що тягнеться ще з радянських часів і соцреалістичного лакування дійсності, інерції, невігластва й звичайної інструментальної брехні. А для нього завжди був важливий перегляд для нього ж завжди важливим був перегляд закостенілості канону — етичного й естетичного. «Коли ми не шануємо своїх класиків, в наших душах виникають пустоти. А зв'язок із предками, кров предків дають нації нову енергію» ²⁷, — наголошує письменник. Тому фірмовий рецепт «біографічного роману від Степана Процюка» — «відійти від “голого” фактографічного реалізму» ²⁸, позбавити класиків нежиттєвого іконостаса. «Зі шкільних років, з радянського часу тягнулося нецікаве викладання, що це роботи, автомати, а не люди. <...> Їх сприймали, їх не сприймали, говорили хороше і погане про їхні книжки, коли ці письменники були живими. Я, звичайно, писав про факти їхніх біографій, але і про їхню душу, їхній внутрішній світ, який я черпав з їхніх листів, щоденників, спогадів сучасників» ²⁹, — зазначає автор трилогії. «Мені було дуже важливо спробувати передати суперечності внутрішнього

²⁶ Александрова Г. А. Автор і герой біографічного роману: аспекти комунікації (на матеріалі роману Степана Процюка «Маски опадають повільно»). *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2021. Вип. 22.

²⁷ Процюк С. Я б не написав 30 книжок, якби не самообмеження [розмовляла А. Пушкарчук]. *Інтерв'ю з України*. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2021/03/24/stepan-protsiuk/>

²⁸ Степан Процюк про неврози і золотий перетин життя...

²⁹ Мончук О. Гра в психобіографію, або Три письменники Степана Процюка : [презентація кн. авт. про В. Стефаника, В. Винниченка, А. Тесленка у ПНУ ім. В. Стефаника]. *Галичина*. 2013. № 23–24. С. 14.

світу цих видатних письменників — без пафосу, дидактики, із сумнівами, пам'ятаючи, що будь-який канон творять живі люди»³⁰.

Як пише С. Процюк, ще на початку викладання в університеті в нього виробилося інше ставлення до української літератури, ніж це було поширено, попри всю повагу до традиції та класиків: «Говорити їм (студентам — Г. А.) на лекціях про письменників те, що насправді думаю я, а не автори вузівських підручників з історії української літератури. Не підлаковувати цієї літератури. Говорити про письменницькі біографії реальними фактами, а не патосними декламаціями, мовляв, змалечку він чи вона найбільше любили народ і кетяги калини за вікном»³¹. Він прагне в художній формі зрозуміти «суб'єктивні версії історій розвитку душі цих видатних письменників»³², тому ретельно готується до написання біографічних романів, перечитує їхні твори. Окрім того, ним керував і суто читачський інтерес, і відсутність цікавих сучасних життєписів цих митців: «Я писав про цих письменників тому, що дуже хотілося прочитати роман про Стефаніка чи Винниченка, але ніхто не поспішав їх писати»³³, — признався

³⁰ Процюк С. Вірю в людський розум і людську душу : [розм. з письм. Вишневецький В.]. *Літературна Україна (далі – ЛУ)*. 2012. № 28. С. 15.

³¹ Червінська І. Чи дозволено геніям помилятися? / Степан Процюк. Канатохідці. Брустурів : Дискурсус, 2015. *Буквоїд. Рецензії*. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2016/05/11/072542.html>.

³² Процюк С. Мені не треба ставати «українським Фрейдом», бо я український Процюк : [розмовляв Р. Лябига]. *Академія*. URL: <https://academia-pc.com.ua/podiyi/stepan-procyuk-meni-ne-treba-stavati-ukrayinskim-frejdnom>.

³³ Процюк С. Ніщо не має відволікати людину від її призначення, як би не було важко : [інтерв'ю]. *Галичина. Культура*. URL: <https://galychna.if.ua/analytic/stepan-protsyuk-nishho-ne-maye-vidvolikati-lyudinu-vid-yiyi-priznachennya-yak-bi-ne-bulo-vazhko/>.

автор. На сьогодні ж, за твердженнями критиків, біографічна «трилогія» С. Процюка є найкращим літературним матеріалом, який нині можна прочитати про цих трьох класиків української літератури ³⁴.

Спробу написати такі біографії дехто з критиків уважає дуже сміливою, адже в житті кожного з цих письменників були такі епізоди, які краще не торкати, — «дуже небезпечні, такі, які не є світлим боком місяця, і чіпати їх треба дуже обережно, тому що читач не жив в ту епоху, не перебував у тих умовах, не мав такого таланту, такої відповідальності» (Ольга Слоньовська) ³⁵. «Найголовніше значення цих книжок у тому, що коли кожне покоління викидає своїх класиків на смітник, то з'являється така людина, яка витягує їх з нього та показує їхнє велике значення, оцей ланцюжок, який йде від минулого до майбутнього. Степан Процюк виконав свою місію, він витягнув із певного забуття тих людей і зробив їх живими та цікавими для нас» (Уляна Глібчук) ³⁶. Із цим не можна повністю погодитися, оскільки ці письменники були й залишаються класиками в літературі — «на смітник» їх викидають хіба що в шкільній програмі (твори канонізованого більшовиками «революціонера-демократа» Архипа Тесленка вилучили ще 30 років тому, бо він був «співцем» тяжкого безпросвітнього життя сільської бідноти; Василя Стефаника вивчають, але із програми ЗНО в 2016–2019 роках пробували зняти), Володимир Винниченко — у шкільній програмі є, а в програмі ЗНО

³⁴ Баран Є. Стефаник, Винниченко, Тесленко, Процюк etc. *БукVOID. Авторська колонка*. URL: <http://bukvoid.com.ua/column/2013/03/22/143631.html>.

³⁵ Мончук О. Гра в психобіографію, або Три письменники Степана Процюка... С. 14.

³⁶ Там само.

з 2016 року — немає). Степан Процюк прагнув подолати урізання класиків до формату шкільної хрестоматії, зведення їх до одного «програмного» твору — це в психології називається технологією знецінення; він показує їхню актуальність у нинішній час крізь призму їхніх біографій.

Зрозуміти культурні коди романів С. Процюка може лише ерудований реципієнт; це має бути «взірцевий читач» (У. Еко), «аристократичний читач» (Р. Барт), «архічитач» (М. Ріффатер), «уявний читач» (Е. Вулф), який має знання про попередні тексти. О. Соловей іронізує: «...аби розуміти таких письменників, як Степан Процюк, треба радше бути поетом або клієнтом психлікарні»³⁷.

І хоча письменник зазначає: «...мої романи і для вишуканого читача, і для широкого: і літературний гурман, і учень ПТУ зможуть у них знайти для себе сенс»³⁸, вважаємо, що це насамперед елітарна проза, а «відвідувачам закладів швидкого харчування така література аж ніяк не смакуватиме»³⁹, оскільки в ній забагато літературоцентричності, саморефлексивності, інтертекстуальності, що спонукає читача до активної розумової діяльності у виявленні всіх можливих смислів у тексті.

Це так звана «філологічна проза»⁴⁰, але відвертість, із якою автор зазирає в глибини людського ества, здатна шокувати читачів, які «звикли до гламурних автообразів письменників чи їхніх ретельно підглянцованих портре-

³⁷ Соловей О. Ранок наступного дня...

³⁸ Процюк С. Я хотів написати такі біографії, в яких наші класики б ожили...

³⁹ Карп'юк В. Стриптиз Володимира Винниченка. *Академія*. URL: <https://academia-pc.com.ua/podiyi/84>

⁴⁰ Боронь О. «Філологічна» проза С. Процюка. *Слово і час*. 2002. № 5. С. 59–61.

тів»⁴¹. Тому реципієнт його прози має бути підготовленим: ґрунтовно знати життя й творчість митця, історичну добу, у якій він жив, літературне й культурне життя тих часів, хоча б елементарно знати теорію психоаналізу. Читач, який не має такого інтелектуального розвитку й літературного досвіду, не буде спроможним осягнути закодовані у творі сенси. За точним спостереженням Є. Барана, всі герої та персонажі письменника — це «десятки облич Процюкового ego і alter-ego, всі вони дивляться на світ і сприймають його очима свого творця»⁴². Його головний герой однаковий у всіх його творах і є прямим двійником автора⁴³ — вважає К. Родик; «романи-біографії С. Процюка гублять персону, про яку написано, як гублять й автора, вони наче розчиняються один в одному»⁴⁴, — переконаний Б. Пастух. Однак закиди на кшталт того, що в книжках «мало Стефаніка, Винниченка, Тесленка, а багато Процюка», це лише емоційні зауваги, оскільки «будь-який твір є автопортретом (метафізичним, метафоричним, ірреальним, образним)»⁴⁵. Кожен із героїв С. Процюка є різним: трагік Стефанік, анахорет Тесленко, софіст і артист Винниченко. Водночас об'єднувальним чинником для всіх трьох є «жага пошуків Любові, якої вони не знаходять. Або яку знаходять відходячи назавжди...»⁴⁶.

⁴¹ Мельник Ю. Світлотіні Степана Процюка: у пошуках виходу з лабіринту. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. Вип. 11–12. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2012. С. 268.

⁴² Баран Є. Читацький денник-2005. Тернопіль : Сорока, 2006. 102 с.

⁴³ Родик К. Інфікований кітчем...

⁴⁴ Пастух Б. Психографія в шатах слова. *Слово і Час*. 2012. № 4. С. 110–114.

⁴⁵ Баран Є. Стефанік, Винниченко, Тесленко, Процюк etc...

⁴⁶ Там само.

Критики по-різному визначають різновиди цих творів. Васирина Куюмурджи традиційно називає їх романізованими біографіями⁴⁷. Є. Баран пропонує визначення «психоделічний роман»⁴⁸ (психоделія (від грец. ψυχή — душа, δήλος — ясний) — фантасмагорія наркотичного трансу, викликаного прийомом психоделіків, стан зміненої свідомості, нестійкий стан психіки), К. Байдалова — психоаналітичний⁴⁹. Ірина Славінська зазначає, що С. Процюк започаткував такий жанр, як міфобіографія⁵⁰. Це — текст-біографія, у якому домінує образ, а не точне відображення історичних і культурних реалій, а художня біографія підноситься до рівня міфу. Трилогію про письменників називають психофізичною⁵¹, психоаналітичною студією⁵².

Більшість авторів рецензій визнають, що психобіографічні романи — «черговий експеримент в сучасній українській літературі. Смілива спроба психоаналітич-

⁴⁷ Куюмурджи В. *Місія українського месії*. УЛГ. 2012. № 6. С. 5.

⁴⁸ Баран Є. *Волостелин мужичого царства...* (Роман Піхманець. У своїм царстві... Снятин : ПрутПринт, 2010). *ЛітАкцент*. Дві рецензії на романи про Василя Стефаника... URL: <http://litakcent.com/2010/06/09/dvi-knyhy-pro-vasylja-stefanyka/>.

⁴⁹ Байдалова Е. В. *Травелог как элемент украинской биографической прозы: на пути к В. Винниченко. Вектор non-fiction в современных литературах Центральной и Юго-Восточной Европы*. Сер. «Современные литературы стран Центральной и Юго-Восточной Европы». М., 2018. С. 125.

⁵⁰ Славінська І. 33 герої укрліт. Харків : Фоліо, 2011. 412 с.

⁵¹ Процюк С. Не хотів би ставати українським Моруа : [розмовляла М. Микицей]. *ZBRUC*. URL: <https://zbruc.eu/node/6301>.

⁵² Міненко Р. Біографічний роман як психоаналітична студія (на прикладі роману Степана Процюка «Маски опадають повільно»). *Студентська наукова творчість*. 2013. Вип. 7. С. 9–14.

ної інтерпретації життя Володимира Винниченка»⁵³, «новий і досі не вживаний в історії української літератури термін на позначення жанру — психобіографія»⁵⁴. Адже Степан Процюк вийшов за межі жанрів нарису, есе-біографії, що є основою художньої біографістики, і подав власне, екзистенційно-трагічне прочитання біографій письменників.

Про новаторство С. Процюка в жанрі психобіографії йдеться в статтях Іван Андрусяка, Лариси Горболіс, Василя Карп'юка, Василини Куюмурджи, Богдана Пастуха, Людмили Скорини, Ірини Славінської, Олега Солов'я, Роксани Харчук, Анни Черниш, Володимира Шелухіна та ін. Сам письменник зазначає: психобіографія — це психічна історія душі, психічна біографія особистості, і для її написання треба мати певні знання з психоаналізу⁵⁵. С. Процюк переконаний, що в українській літературі майже немає традиції такого жанру, який є на Заході. «У радянські часи писали просто — де народився, як мама співала народні пісні, говорила про калину, тато пив, а він став поетом»⁵⁶.

Письменник звернувся до жанру психобіографії, оскільки, на його думку, література може впливати лише на людей чутливих, тонкого душевного складу. Він запевняє: до психоаналізу вдався легко і не роздумуючи. Під час роботи над книжками відчував певні метафізичні явища. Про цих

⁵³ Процюк С. Коли закінчував роман про Винниченка, він мені приснився...

⁵⁴ Букатчук Х. Національно-імперські тоги Степана Процюка. *Поетичні майстерні. Вірші, проза, аналітика, огляди*. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=115662>.

⁵⁵ Процюк С. Вірю в людський розум і людську душу...

⁵⁶ Балакир А. Через новий роман Степан Процюк має депресію...

митців писати мусив, бо пережив схожі творчі і людські страждання на собі⁵⁷.

Але насправді жанр психографії (на нашу думку, коректніше говорити про психобіографію, хоча обидва терміни вживаються паралельно) має глибокі корені й аж ніяк не є винаходом сучасності. Дослідники давно порушують проблему поляризації біографії залежно від того, як її автор розподіляє увагу між героєм та його внутрішнім світом і оточенням, соціальним середовищем, і розмежовують їх на прикладі «психографії» в дусі Г. Бредфорда і «Life and Times» на кшталт «Джорджа Вашингтона» Д. Фрімена⁵⁸. Пауль Кендал ще в середині минулого століття серед різновидів біографічної літератури виокремлював масивні біографії: багатотомні життєписи з багатьма посиланнями, художні біографії (у яких наратор має белетристичну свободу щодо фактів), романи-як-біографії (описують життєпис вигаданих персонажів) та інтерпретативні біографії, які часто залучають психоаналіз⁵⁹. Як зазначав Ю. Лотман, «особистість людини є складною психологічною та інтелектуальною структурою, що виникає на перетині епохальних, класових, групових та індивідуально-унікальних моделей свідомості і поведінки, і будь-які історичні і соціальні процеси реалізують себе через цей механізм, а не поза ним (через думки і поведінку людини)»⁶⁰. Зокрема, у вітчиз-

⁵⁷ Біографічна трилогія від Степана Процюка. *Новини. ТРК «З студія»*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XHnQIVuCIOs>.

⁵⁸ Garraty J. A. *The Nature of Biography*. New York : Alfred A. Knopf, Inc., 1957. P. 4.

⁵⁹ Kendall P. *The Art of Biography*. New York, 1965. Pp. 121–128.

⁶⁰ Лотман Ю. М. *Биография — живое лицо*. *Новый мир*. 1985. № 2. С. 230–231.

няному літературознавстві активно циркулюють терміни «психопортрет» і «психобіографія»⁶¹, що свідчить про важливу роль психології для написання біографії.

Психобіографія — психологічне дослідження життєвого шляху історичного діяча — це синтезоване жанрове утворення, яке постало на перетині психології і біографії. Дехто ототожнює психобіографію з психоісторією (К. Єгорова), дехто вважає її найбільш поширеним розділом у психоісторії (О. Боброва). Психобіографія нині — це «вивчення історично значущих і неординарних особистостей»⁶², мета її — розкрити й психологічно реконструювати їхнє життя. Психобіографія історично виросла з психоаналізу й генетично з ним пов'язана, а він так само започаткований працями З. Фрейда, який є автором першої психобіографії, присвяченої Леонардо да Вінчі (1894). Відомими авторами-психобіографами є Ерік Еріксон, Джеймс Вільям Андерсон, Генрі Мюррей, Джордж Етвуд, Вільям Руньян та ін. Із 1990-х років дослідники помічають «ренесанс психобіографії»⁶³. Побачив світ навіть довідник із психобіографії⁶⁴, що демонструє застосування психологічної теорії до відомих осіб. У таких творах спостерігається тенденція до зменшення сюжетного плану, більша увага приділяється

⁶¹ Михида С. П. Психологія творчості: пошук нової методології. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. № 15. С. 104–108.

⁶² Fouché J. P., Niekerk van R. Academic Psychobiography in South Africa: Past, Present and Future. *South African Journal of Psychology*. 2010. №40. P. 2. doi.org/10.1177/008124631004000410.

⁶³ Kőváry Z. Psychobiography as a method. The revival of studying lives: New perspectives in personality and creativity research. *Europe's Journal of Psychology*. 2011. № 7, P. 739–777. doi.org/10.5964/ejop.v7i4.162.

⁶⁴ Handbook of Psychobiography ; ed. by Schultz W. T. New York, NY, USA : Oxford University Press, 2005.

ся не подіям, а психології персонажа, внутрішній стороні його життя. Завдання психобіографії — здійснити психологічний опис життєвого шляху, пояснити причини дій історичної особистості, виразити таємниці підсвідомості, показати лабіринти людської душі.

В. Андреев вважає, що вже твір В. Петрова «Романи Куліша», — це інтимна психобіографія⁶⁵. Письменник використовував біографічні дані про П. Куліша «як певний матеріал для будівництва, охудожнював, естетизував документальні відомості»⁶⁶. С. Процюк, як і В. Петров — не лише письменник, а й учений, і у своїх творах він теж поєднує художні пошуки з науковими, творить текст на основі історичних джерел, перетворює біографічний матеріал на художній.

С. Процюк попереджував, що число три тяжіє над ним, і він більше не буде повертатися до жанру психобіографії, адже не хоче ставати українським Андре Моруа й перетворювати своє писання на ремісничий потік⁶⁷. Але нещодавно письменник повідомив, що написав і четвертий роман — про Григора Тютюнника, який близький йому своєю вразливістю. «Григір Тютюнник був дуже тонким, надзвичайно вразливим і устократ талановитішим за письменників-приспосованців, на яких сипалися радянські привілеї. Його самогубство, страшний фінал

⁶⁵ Андреев В. Психобіографія в українській історичній науці 1920-х рр.: В. Петров та його студії про П. Куліша. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2013. № 7. С. 193. URL: http://resource.history.org.ua/publ/eidos_2013_7_185

⁶⁶ Наумова О. О. Ігровий чинник романістики В. Петрова-Домонтовича : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2013. С. 13.

⁶⁷ Мончук О. Гра в психобіографію, або Три письменники Степана Процюка... С. 14.

його життя є підтвердженням цього»⁶⁸. Наступний біографічний роман, над яким працює С. Процюк — про Івана Франка.

Отже, специфічна концепція біографії письменника — психографія — є логічним продовженням філософії творчості С. Процюка та яскраво представляє можливості сучасного стану жанру біографії, його трансформації в національному біографічному просторі. Реалізуючи жанр життєпису, письменник вносить кардинальні корективи в типологію біографічного письма, модернізує біографічний дискурс. Тексти С. Процюка про Василя Стефаника, Володимира Винниченка й Архипа Тесленка можна вважати частинами єдиного філософсько-біографічного «проєкту», який є результатом рефлексії письменника над можливостями психографічного життєпису.

Письменник обмежив ділянку своєї роботи, вказуючи, що писав про Винниченка-письменника і Винниченка-людину, а не політика. Той, зокрема, писав у щоденнику за два місяці до еміграції: «...я їду за кордон, обтрушую з себе всякий порох політики, обгороджуюсь книжками й поринаю в своє справжнє, єдине діло — літературу... Тут у соціалістичній советській Росії я ховаю свою 18-літню соціалістичну політичну діяльність. Я їду, як письменник, а як політик я всією душею хочу померти»⁶⁹. (хоча від політичної діяльності він не відходив ніколи). С. Процюк пояснює небажання докладно писати про суперечливі політичні погляди Володимира Винниченка тим, що його мало цікавить ця сфера через відсутність у ній щирості помислів і діянь її представників, підміну понять і маніпулювання

⁶⁸ Процюк С. Я б не написав 30 книжок, якби не самообмеження...

⁶⁹ Винниченко В. Щоденник. Т. 1 : 1911–1920 рр. Едмонтон ; Нью-Йорк : КІУС ; УВАН, 1980. С. 446.

або ж повне ігнорування думкою та інтересами народу ⁷⁰. Але хоча С. Процюк зауважував, що його цікавить Винниченко насамперед як письменник, а не як політик, ця лінія теж окреслена в романі (арешти, тюрми, діяльність в УНР, еміграція). Зрозуміти значення цієї особистості, запропонувати суб'єктивну версію його внутрішнього світу — таке завдання поставив перед собою автор, за словами якого, В. Винниченко — «це харизматичний Майстер» ⁷¹.

Цей діяч — одна з найтрагічніших постатей ХХ століття: він був людиною європейського типу, що зазвичай не притаманно для українського менталітету, вражав своєю потужною внутрішньою силою, реалізованою в художній творчості та громадсько-політичній роботі. Але в його політичній кар'єрі були вагомі прорахунки, складні повороти, після яких він назавжди покинув батьківщину. Поступово через політичне минуле наклалося табу й на літературну творчість: із 1933 до 1987 року в Україні про нього уникали будь-яких згадок. Його художня спадщина повернулася в літературу й посіла належне в ній місце, ставши об'єктом численних наукових досліджень, а в історії його складна й суперечлива натура переважно асоціюється з політиком-невдахою. Біографія письменника, художника, філософа й політика Володимира Винниченка навіть після публікації листів і щоденника обросла таємницями, чутками. На жаль, нереалізованим залишився творчий задум В. Винниченка — написати «Роман мого життя», власне, автобіографію, яка могла б стати захопливим життєписом,

⁷⁰ Михаць І. Розгадати незбагненну душу генія. Інтелектуальне новаторство Степана Процюка URL: https://hal-zoria.io.ua/s206074/rozgadati_nezbagnennu_dushu_geniya._intelektualne_novatorstvo_stepana_procyuka.

⁷¹ Процюк С. Коли закінчував роман про Винниченка, він мені приснився...

адже доля цієї особистості була щедра на різні сюжети — любовні, психологічні, політичні.

Повернення в Україну Винниченка відбулося завдяки світлій пам'яті Володимирові Панченку, який ретельно опрацював архівні матеріали, мемуари, публіцистику, розвіяв багато міфів про нього й заклав у середині 90-х років ХХ століття основу для наукового вивчення його особистості й творчості, писав про парадоксальну, складну, багатогранну долю й характер Винниченка ⁷³.

За останні десятиріччя видано щоденник, політичну біографію «одного із засновників УНР, видатного українського революціонера та великого письменника» ⁷³. Надія Миронець на основі епістолярію письменника, архівних документів підготувала видання його листування ⁷⁴. За словами М. Слабошпицького, «це дуже вдячна лектура для психоаналітиків, психологів творчості, які знайдуть відлуння епістолярії у творах Винниченка; це також важ-

⁷² Панченко В. Будинок з химерами: Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті. Кіровоград, 1998. 271 с.; Дзеркало: Драматична поема Лесі Українки «Орґія» і роман Володимира Винниченка «Хочу!». Київ : Факт, 2002. 317 с.; Панченко В. В. Винниченко : Парадокси долі і творчості : Книга розвідок та мандрівок. Київ : Твім інтер, 2004. 287 с.; Панченко В. Є. «Бо я — українець»: Літ. портрет Володимира Винниченка. Київ : Веселка, 2003. 36 с.; Капрійські сюжети: «Італійська» проза Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка. Київ : Факт, 2003. 491 с.

⁷³ Кульчицький С. В., Солдатенко В. Ф. Володимир Винниченко. Київ : Альтернативи, 2005. 376 с.

⁷⁴ Євген Чикаленко, Володимир Винниченко. Листування. 1902–1929 роки. Київ : Темпора, 2010. 448 с.; Володимир Винниченко — Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог (1911–1918 роки). Дрогобич : Коло, 2012. 288 с.; Миронець Н. Володимир Винниченко: таємниці кохання. Хронологія інтимів: документальна розповідь. Київ : Ярославів Вал, 2013. 256 с.

ливий матеріал і для істориків літератури та літературознавців»⁷⁵.

Але художня винниченкіана кількісно зовсім невелика; цікава й багатосюжетна біографія цього діяча стала матеріалом порівняно для невеликої кількості митців⁷⁶: 2011 року вийшов документальний фільм «Винниченко без бромю»⁷⁷. Письменник також показаний у художньому фільмі «Таємний щоденник Симона Петлюри» (2018) (роль Володимира Винниченка зіграв Євген Нищук).

Винниченкові присвячена низка тревелогів, авторами яких є, зокрема: О. Балабко, Ю. Колісник, Г. Костюк, Д. Лиховій, В. Панченко, Н. Сорока, Л. Шовкун. Вони з'явилися після «паломницьких» поїздок на могилу письменника (він похований у Франції на міському кладовищі Мужена).

Відсутність наукової літературознавчої біографії письменника є причиною обережності, із якою описується його життєвий шлях: автори «унікають “гострих кутів” і “незручних” тем, які є в біографії такої суперечливої, темпераментної, пасіонарної людини, яким був Винниченко⁷⁸. У більшості праць акцентується не на особистості В. Винниченка, а на літературних чи політичних аспектах його світорозуміння й творчості. Зацікавлення психоаналітич-

⁷⁵ Слабошпицький М. Володимир Винниченко: за завісою інтимного. *Проект «На скрижалях»*. URL: http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/08/blog-post_25.html.

⁷⁶ Балабко О. В. З Ніци до Мужена. Від Башкирцевої до Винниченка: есеї, п'єса. Київ : Факт, 2006. 192 с.

⁷⁷ Винниченко без бромю. Частина серіалу «Українська мрія» : виробництво ТО документальних фільмів та програм Першого Національного. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=a8OkIvAkMRI>.

⁷⁸ Байдалова Е. В. Современный взгляд на личность и творчество В. К. Винниченко в украинском литературоведении. *Славянский альманах*. 2018. Вып. 1–2. С. 327–337.

ною теорією у творчості В. Винниченка демонструють праці О. Брайка, Н. Зборовської, С. Михиди, А. Печарського, Г. Сиваченко, В. Хархун та ін.

Нині з'являються інші міфи: Винниченко постає як морально зрусифікований український белетрист, що під впливом дуалізму перетворюється то «на безсердечного Дон Жуана, то на соціалістично здурманеного Дон Кіхота»⁷⁹, характеризується як «нудист, вегетаріанець і прихильник вільного сексу»⁸⁰, «один із найрозбещеніших літераторів в історії української літератури»⁸¹, акцентується його «невситима й жорстока допитливість експериментатора на жінках, коли він устигає спостерігати і за собою, і за фігурантками всіх “багатокутників”, мовби нагромаджуючи фактографію, з якої виростатимуть сюжети <...> його творів»⁸². Усі ці висновки зроблені на основі багатьох документів особистого характеру, які залишив цей письменник, прописавши в щоденникових записах і художніх творах свою внутрішню біографію.

На думку Р. Барта, текст постає «новою тканиною, зітканою зі старих цитат»⁸³, тому варто визнати: С. Процюк

⁷⁹ Рудяченко О. Володимир Винниченко. 2. Українсько-куртуаазний Дон Кіхот. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2742421-volodimir-vinnicenko-2-ukrainskokurtuaznij-don-kihott.html>

⁸⁰ Агеева В. Володимир Винниченко: нудист, вегетаріанець і прихильник вільного сексу. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-53497661>

⁸¹ Левчук Я. Про одного з найрозбещеніших українських літераторів. *Друг читача*. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochyaty/34203/

⁸² Слабошпицький М. Володимир Винниченко: за завісою інтимного...

⁸³ Барт Р. От произведения к тексту. Избр. работы. Семиотика, поэтика. М. : Прогресс, 1989. С. 417.

«зіткав» біографію В. Винниченка з матеріалів, зафіксованих у різних джерелах: спогадах, щоденниках, листах, що розкривали певні сюжети його життя й творчості; його роман «зібраний» із окремих біографічних деталей, які, на думку автора, найбільш вдало розкривають концепцію його твору. Роль щоденника неоціненна, переконаний автор роману-психографії: якби Винниченко його не вів, не було б і роману «Маски опадають повільно»⁸⁴, адже саме в ньому структуровано спостереження, у яких видно еволюцію людини, що постійно зазнавала перемог і втрат.

Роман С. Процюка інтертекстуальний, він перебуває в багатовимірних зв'язках із історико-літературним середовищем доби Винниченка, є полем, у якому перетинаються різноманітні культурні коди, перебуває в діалозі з іншими текстами. Автор використовує фрагменти з листів В. Винниченка, Є. Чикаленка, Л. Гольдмерштейн, Р. Ліфшиць, цитати зі щоденників В. Винниченка, народних пісень, втворює з них сюжетні елементи. Деякі розділи побудовані в епістолярній формі, по-суті це стилізація «під листування» Винниченка із вищеназваними адресатами. Сповіді «з перших вуст» дають ключ не лише до пізнання перипетій цих особистостей — у листах найбільш адекватно й досить рельєфно відобразилися риси психологічних портретів учасників епістолярного діалогу.

Центральними в романі є ті епізоди, які становлять реальну біографію письменника. С. Процюк відтворює факти, які змінюють перебіг життя В. Винниченка, започатковують його новий етап. Це насамперед складні психологічні періоди. Письменник концентрується не на подіях із життя героя, а на відображенні стану його душі в той чи той життєвий період. Йому було важливо наго-

⁸⁴ Процюк С. Я б не написав 30 книжок, якби не самообмеження...

лосити, як «ця незвична людина поволі, п'ядь за п'яддю, змінює себе, ведучи безкомпромісну боротьбу із власними лінощами, деструктивними рисами характеру і фатумом долі»⁸⁵, показати еволюцію — від невротика до видатного мислителя і місіонера, що будував себе з методичним, навіть маніакальним педантизмом. С. Процюк звертає увагу насамперед на внутрішні зміни, які відбувалися в герої; простежує, як трансформується його характер; прагне з'ясувати, як зміни в психіці впливали на його спосіб життя, поведінку, вчинки, ставлення до себе й оточення і відобразилися в його творчості. Саме психічний стан і переживання героя, на думку автора, мали вирішальне значення в його біографії.

Б. Пастух акцентує: «Підготовленому читачеві, що знає особливості життя Винниченка, ця книжка навряд чи відкриє щось нове, проте читач без філологічної платформи мав би отримати певну сюжетність, історико-літературні реалії, яких тут майже немає, натомість автор одразу вводить у важкий світ підсвідомого, складні вузли комплексів, провини, фізіологічного світу, містики — усім цим аж надто перевантажено роман»⁸⁶.

Композиція твору — це 100 частин без назви, у кожній з яких означені ключові теми й проблеми певного періоду життя головного героя, а його біографія перемежовується з критичними роздумами автора⁸⁷. Оповідь динамічна, зосе-

⁸⁵ Ліщинська К. Процюк у своєму романі назвав Винниченка невротиком і Дон Жуаном...

⁸⁶ Пастух Б. Психографія в шатах слова...

⁸⁷ Александрова Г. А. Рецепція біографії Володимира Винниченка в романі Степана Процюка «Маски опадають повільно». *Сонячні кларнети: танець, музика, театр у літературних проєкціях* : матеріали Міжнар. наук. конф. (23–24.09.2021 р). Бердянськ : БДПУ, 2021. С. 12–14.

реджена на одному персонажі, текст фрагментується, життя сприймається як калейдоскопічні зміни. Центром цих мікросюжетів стають не тільки факти особистого життя й творчої діяльності, а й сприйняті автором і критично переосмислені філософські та естетичні концепції, які сповідував В. Винниченко. У романі є не просто «біографічний колорит»⁸⁸ (Є. Баран); автор іде за логікою природи людського існування — народження, життя, смерть, наголошує події, що стали вирішальними для формування його особистості.

За традицією, опис життя героя біографічного твору починається з розповіді про його предків. Імпульсом до реконструкції письменникової генеалогії став відомий факт, наведений Г. Костюком: «Кирило Винниченко (батько письменника) в дитинстві був чабаном, парубком їздив до Криму по сіль, зупиняючись в Єлисаветграді, а на заїжджому дворі познайомився з вдовою з трьома дітьми Явдохю Павленко, яка була старшою на п'ять років. Згодом вони побралися, а Володимир був їхньою єдиною спільною дитиною»⁸⁹. Ці факти С. Процюк охудожнює, подає як спогад батька: «Цікаво, що він думає, коли мовчить? Про те, як колись чумакував? Як одного разу, повертаючись із Криму, у єлисаветградському заїжджому дворі зустрів вдову Явдоху з трьома дрібними дітьми?»⁹⁰ (с. 9). В експозиції роману зображений момент пологів Євдокії Павленко. За версією С. Процюка, життям В. Винниченка керувала вища сутність, доля його була запрограмова-

⁸⁸ Баран Є. Стефаник, Винниченко, Тесленко, Процюк etc...

⁸⁹ Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба: Дослідження, критика, полеміка. Нью-Йорк, 1980. С. 25.

⁹⁰ Процюк С. В. Маски опадають повільно: роман про Володимира Винниченка. Київ : Академія, 2011. 301 с. (цитуючи цей текст, у круглих дужках зазначаємо сторінку).

наперед: «Можливо, ще при його народженні творець вказав перстом: “Ти“ — не питаючи згоди і не радячись» (с. 7). Уже поява у світ Володимира було знаковою подією, що засвідчувала прихід нового месії: це і «утробний, архетипний крик» (с. 6) новонародженого, що налякав навіть повітуху, яка помітила незвичайність дитини й передбачила її велике майбутнє («зробить шото таке, що про нього знатимуть всюди» (с. 6)). Були й знаки-провісники (комета, що зависла над Єлисаветградом). Пізніше, передаючи рецепцію Іваном Франком ранньої творчості Винниченка, С. Процюк наголошує, що Перший Майстер (під таким іменем він фігурує у творі — Г. А.) розумів, що в день народження «того, хто стане на небезпечні сходинки після його відходу» (с. 59) має з'явитися якийсь знак — «поява якогось світила або Матері, сенс якої можуть збагнути лише втаємничені...» (с. 59). Також Перший Майстер знав, що треба «синхронної праці найменше семи поколінь за батьківською і материнською лініями, щоб підготувати прихід великого письменника» (с. 59).

Винниченкову матір С. Процюк характеризує як діяльну жінку із сильною вольовою вдачею, що мала якусь «твердість, навіть закам'янілість» (с. 7). Від матері Володимирові передалася експансивна натура. Батько був як степ — неквапливий; поступливий як віск, схожий на іграшку «івана-ставана». Риси, успадковані від спокійного, навіть безвольного батька й надміру енергійної, часом деспотичної матері, яка була строгою до сина, дорікала батькові за те, що той жалів Володю й не вдавався до фізичних покарань, дали незвичайне поєднання: «тягар малосумісної спадковості» (с. 8): «...батькова медитативна мудрість переливається у Володине буйство, успадковане від матері» (с. 9). Симбіоз абсолютно протилежних генів батька й матері, внутрішньої слабкості й сили, став почат-

ком формування дуалістичної вдачі, а з нею — неврозу, який автор метафорично втілив у образі Карлика. Письменник шукає джерела Винниченкових комплексів, кілька разів повторюючи: мати недолюбила сина (до речі, і про себе С. Процюк розповідає: «Мені в дитинстві було, напевне, недодано любові»⁹¹; «Можливо, саме з дитинства походить мій стійкий інтерес до ущербності та неврозів людини»⁹² — отже, автор справді розуміє свого героя), і вважає надмірне женолюбство спробою наздогнати любов матері. Згодом мати отримала від сина таке саме ставлення до себе (залишилися листи Євдокії Винниченко, які містять материнські образи й нарікання — їх цитує С. Процюк). К. Юнг шукав причину інфантильних неврозів насамперед у матері. Домінування Архетипу Матері у творчої особистості не є патологією, оскільки творча людина значною мірою вкорінена в «матріархальній стадії душі»⁹³. Це й показує С. Процюк у характері Винниченка: «Був діяльним, як мати, — але іноді дорослим відчував напади дивного паралічу волі, за яким стояла лагідна безвольна тінь його батька. Був терплячим, як батько, — проте деколи з його ества виривалися на волю ланцюговими псами спалахи нетерплячості й агресії. І десь там, далеко-далеко, цим спалахам підбадьорливо помахувала рукою віддалена материнська фігура, оповита роками і туманами...» (с. 8). Долаючи страхи й комплекси, Винниченко перебував у по-

⁹¹ Процюк С. Наодинці з порожнечою. *Буквоїд. Електронна бібліотека. Проза*. URL: http://bukvoid.com.ua/library/stepan_protsyuk/naodintsi_z_porozhnecheyu/

⁹² Процюк С. Мої герої є значно більшими невротиками, ніж автор...

⁹³ Нойманн Э. Леонардо да Винчи и архетип матери / Юнг К.-Г., Нойманн Э. *Психоанализ и искусство*. М. : REFL-book ; Київ : Ваклер, 1996. С. 106.

шуках Вічної Жінки: Жінки-Матері, Дружини, Держави, Літератури.

Деякі абзаци роману — охудоження наукової праці В. Панченка «Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості», який будував розповідь на основі стислих спогадів Р. Винниченко⁹⁴. Порівняймо: у В. Панченка: «Перепливаючи якомсь із дорослими широкий ставок, Володимир мало не втопився. <...> Іншого разу мчав верхи на коні попереду табуна — кінь злякався чогось. Скинув малого вершника. Пощастило: коні, пролітаючи степом, не зачепили хлопчика копитами. Ще якомсь була подорож на ковзанах по замерзлій річці аж до Новомиргорода — це кілометрів сорок. Не менше»⁹⁵. У романі С. Процюка: «...то він перепливе із дорослими широкий став і ледь не втопиться; то поїде верхи на коні, а його наздожене табун, і лише інтуїція коня врятує його від обезумілого степового табуна, що міг би затоптати копитами і не озирнутися; то із сусідськими хлопчаками проїде на саморобних ковзанах аж до Новомиргорода кілька десятків кілометрів (лід міг у будь-який момент тріснути і розколотися)» (с. 7).

Ще в ранньому дитинстві Володя помітив несправедливість життя; це часто сприяє розвиткові у звичайній людині внутрішнього зору письменника. У щоденнику за 23 травня 1919 р. Винниченко згадував, як поміщик «бив мого батька у себе в економії, як обдурич його, як визискував, як вигнав у землянку в полі, де я пас череду»⁹⁶. Цього конкретного епізоду в романі С. Процюка немає, але є гіркі роздуми майбутнього письменника: «Мученицька

⁹⁴ Винниченко Р. Як писав свої твори Володимир Винниченко. *Україна*. 1990. № 11. С. 15.

⁹⁵ Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості... С. 12.

⁹⁶ Винниченко В. Щоденник. 1911–1920. Т. 1. С. 68.

поденщина батька і брата, важкі заробітки матері. Чому це так? У душу вповзало переконання у несправедливості життя» (с. 8).

Навчаючись у Єлисаветградській гімназії, Володимир отримав новий травматичний досвід: приниження за мужиче походження, за українську мову. С. Процюк пише про це на основі спогадів Розалії Винниченко: «В гімназії вперше виявилось для дитини те, що вона є “хохля“, “мужиченя“, що вона належить до нижчої категорії людей»⁹⁷. Автор роману акцентує на рисах, які будуть визначальними для майбутнього письменника: «У новоспеченому гімназистові генетично був закладений дух протиріччя. Йому було би нестерпно сліпо коритися канонам. Бо канони — для людей, а не люди для них» (с. 13).

Уже в гімназії Володимир формується як особистість зі своїм неповторним внутрішнім світом. Був схожий на новосковородинця — «у звичайнісінькій селянській одежі, із палицею і торбиною» (с. 18). У ньому ще важко було розгледіти щось особливе. Але він уже знав, що буде письменником і «хоче написати щось зовсім інше» (с. 19), що відрізнялось би від відомих йому творів рідної літератури.

Володимир розумів: йому потрібно «не розшаркування і лизоблюдство перед “вищими“, не презирство і зневага до «нижчих». Фактично жоден із учителів нічим не запам'ятався, нічим не запалив романтичного підлітка із надірваним серцем...» (с. 14); серед них були «диваки і кар'єристи, блазні і страхопуди, чиновники й артисти, але не було жодного харизматика» (с. 18). С. Процюк дещо пом'якшує характеристики, які давала Володимировим учителям Р. Винниченко, що згадувала: «Вчительський

⁹⁷ Винниченко Р. Як писав свої твори Володимир Винниченко... С. 15.

персонал складався з монстрів: п'яниці, садисти, абсолютні неуки, навіть у своїй галузі, ледарі, страшні реакціонери»⁹⁸. У гімназії проявилися риси Винниченка-політика й лідера: він створює гурток однодумців для боротьби ізгнобленням. Однолітки визнають його першість; його енергія, психічна сила, ораторський талант — усе це впливає на них. Із гімназією довелось розпрощатися. До батьків повертатися Винниченкові не хотілося, їхній світ уже видавався задупшливим і чужим.

Далі юнак Винниченко відбував свої «університети»: «Був вантажником і поденником, муляром і молотарем зерна» (с. 19). Там, за версією С. Процюка, зустрів свою першу жінку — одружену Марію, що була старша від нього, «може, на сім, а може, й на десять літ» (с. 18). Його «селянська Єва» (с. 20) виконала своє призначення: «збудила до життя юного творця жіночого міфу» (с. 22). Герой проходить ініціаційне коло від хлопчика до чоловіка. Це була несвідома туга за материнською ласкою: Винниченко, хоча й мав, за висловом Є. Чикаленка, «натуру, як у тура», постійно потребував сильного опікунсько-материнського типу жінки. Марія не раз снитиметься йому — востаннє за кілька місяців до смерті. Вона сміятиметься й кликатиме до материнського саду.

Повернувшись додому, Винниченко стає активним читачем — саме тоді почалося його духовне зростання і внаслідок цього — пробудження письменницького таланту. Він входить у наступне життєве коло — творчої реалізації, що пов'язане з його здатністю до переживання повноти буття, із усвідомленням власної літературоцентричної свідомості: «Нічне зоряне небо цілком несподівано уявилося у вигляді могильної плити й щось пробудило у ньому: «Раптом

⁹⁸ Там само.

прийшли перші рядки. Звідки? Хто йому надиктував їх? <...> Надламаний і водночас окрилений, Володя побіг до хати. Швидко записував те, що прийшло до голови. Під холодним елісаветградським небом і холодними степовими зорями тієї ночі народився письменник» (с. 26–27) і знову з'явилася комета химерної форми й химерних відтінків. За кілька ночей був написаний перший твір — поема «Софія». Але Володимир не став поетом. Під назвою «Повія» ця поема буде надрукована лише 1929-го року, і С. Процюк про цей епізод у біографії Винниченка оповідає з гіркотою: «Її оприлюднення було потрібне 20-річному, а не 49-річному Винниченкові. Але на те не було ради» (с. 29).

Із 11-го розділу розповідь ведеться від другої особи. Це інтимізує, ліризує виклад. Автор підсумовує етап життя свого героя, що був пов'язаний «із провінційною наївністю, першими любовними романами і надривною душевною чистотою» (с. 30) і запитує: «Що буде далі, Володю? Чи зможеш ти оновлюватися хоча би раз на сім років? Як буде переносити твоя душа незримі ритуали ініціацій?» (с. 31). Саме під час ініціацій у героя відбувається осягнення смислу й суті буття. Але Винниченко не ділив життєві часові відрізки на етапи: «Ти не думав, чи це перші підсумки першого етапу, чи другі підсумки першого періоду. Не для письменника калічна кривизна класифікацій, убогість визначень і маразматика оцінного гербарію» (с. 119).

12-й розділ — це діалог автора й героя, через який читач дізнається біографічні подробиці ніби з перших вуст. Такі «нарративні коливання»⁹⁹ долають відчуження між автором і матеріалом. Повноцінним героєм твору, поряд із В. Винниченком, є триєдиний автор-розповідач-психоаналітик,

⁹⁹ Соловей О. Який-небудь інший сад і його неможливість...

який «на професійному рівні оперує поняттями загальної теорії неврозів, адекватно застосованої <...> до яскраво виражених інтровертних психотипів»¹⁰⁰. Трансформована також оповідна модель: «Наратор у романі С. Процюка поєднує функції вдумливого психолога, історика, аналітика (а інколи навіть судді чи адвоката), дослідника творчості письменника, власне оповідача і реципієнта. Він разом із В. Винниченком співвідтворює його життя і психосвіт: поєднує минуле, тобто споглядає митця з осердя тогочасної доби, і теперішнє — із позицій сьогодення оцінює життєдіяльність В. Винниченка як наш сучасник, характеризує події душі письменника, а також констатує, аналізує, апелюючи до відомих фактів із життя митця і країни»¹⁰¹. Помітна його іноді надмірна присутність і діалогічна активність. С. Процюк часто послуговується риторичними запитаннями, використовує численні окличні конструкції, таким чином розставляючи акценти в психобіографічному портреті Винниченка, і звертається до читача як до співавтора, залучаючи його до творення образу письменника.

Іноді розповідь стає занадто узагальненою як для художнього твору, їй не вистачає живої конкретики: «Бувало по-всякому. Все сплелось у такий вузол, що навіть мені його не розплутать... Була енергія юності — хотілося щось робить, бо як же було жити інакше? Сигаретний дим, коханки, пропаганда, віра і розчарування, важкі сумніви і демонстрація твердості переконань тоді, коли був найменше переконаний... знову дим і горілка...» (с. 32).

Своєю ексцентричністю молоденький чорновусий хлопець Винниченко для С. Процюка схожий на відомих істо-

¹⁰⁰ Куюмурджи В. Місія українського месії... С. 5.

¹⁰¹ Горболіс Л. З Україною... без маски... (за романом С. Процюка «Маски опадають повільно»). *Слово і час*. 2012. № 8. С. 109.

ричних персонажів: Нерона, який палив Рим, щоб краще писалися вірші, Гітлера, що хотів стати архітектором, Сталіна, що прагнув бути поетом. Хоча митець у Винниченкові переміг ексцентрика, але автор ставить йому «мефістофільвське питаннячко» (с. 34): яким би він став, якщо б отримав абсолютну владу? Письменник припускає різні варіанти поведінки свого персонажа, але зрештою переконується: «людині можна наростити роги або крила зовні, але неможливо змінити без болю, потрясінь і смертей її сутність» (с. 35).

На мінному полі літератури, куди ступив дебютант — письменник Винниченко, спотворені закони співжиття, там «бродять гіпертрофовані Пристарасті, десь майне фігура застиглого Жалю чи відблиск пекельного полум'я» (с. 38). Герой розуміє, що існує «“великий гермафродит ВінніВона”, що все вислухає, зрозуміє і оцінить тебе» (с. 41). Але життя стає неконтрольованим: «Ти наче вступив із своїм життям у жорстокий поєдинок, де удари силпуться лише на тебе. Щось розладналося» (с. 77); «Ти якийсь не такий, яким повинен бути... Тобі так потрібно тепла і любові, але сам чомусь нікому не можеш дати цього тепла» (с. 77). До людей герой відчуває роздратування, нехтї до спілкування, розчарування й зверхність. Час від часу з'являються стани безнадії, спустошення, навіть напади агресивного психоневрозу. Вони — «як бездушні ерінїї, від яких нема рятунку» (с. 78).

А. Печарський стверджує, що світ, який вибудовував В. Винниченко, — це нарцисистичне віддзеркалення первородного гріха, тобто письменник несвідомо ототожнював себе з Богом¹⁰². С. Процюк зображає це так: «Пильно

¹⁰² Печарський А. Нарцисизм і трансформація особистості в житті і творчості В. Винниченка. *Слово і Час*. 2010. № 7. С. 7.

дивляється в дзеркало. “Він Наркіс чи ні?”» (с. 109). За К. Юнгом, цей психологічний процес можна сформулювати як відкидання архетипної сили Самості, яка може дати індивідові усвідомлення особистісної ідентичності й відчуття любові. Неспроможність людини прийняти цей божественний дар (у психоаналітичній термінології — істинний патерн) унаслідок свого ірраціонального почуття величч, провини й страху призводить до патологічного феномену, який прийнято називати нарцисистичним порушенням особистості. Винниченко прагнув поклоніння жінок, що додавало сили й живило «нарцисистичного Карлика всередині. Карлик був потворним і примхливим. Він хотів абсолютної відданості і покори» (с. 115). Відомий психоаналітик О. Кернберг помітив особливість людей із таким діагнозом: «Відносно стійка соціальна адаптація, імпульсивний контроль і так званий “псевдосублімаційний” потенціал, а саме здатність до активної, плідної роботи в тих галузях, де вони якоюсь мірою можуть задовольняти свої амбіційні фантазії, викликаючи захоплення оточення»¹⁰³. Стати іншими такі люди не можуть. Оскільки оточення не може відчути хистку й трагічну повноту їхнього ества, то маска Нарциса рятуює від нестерпного болю.

Чи не найбільшим джерелом неврозів В. Винниченка стане роман із Люсею Гольдмерштейн 1908–1909 рр, матері його єдиного, померлого немовлятам, сина. У листах до письменника адресатка помічала незвичні риси його особистості: «У тебе є якась нелюдська псіхічеська сила», «якась магія, що струменить від тебе», «якийсь містицизм» (с. 95); «...у тобі... є якась старательно захована патологія, якась внутрення розвратність, яку ти прикрашаєш своїми

¹⁰³ Kernberg O. Borderline Conditions and Pathological Narcissism. New York : Jason Aronson, 1975. P. 229.

теоріями» (с. 96). Сам В. Винниченко в листах до Люсі описував свої хворобливі стани: «у мене бувають нервові напади безсилля, <...> дратує <...> будь-який шум» (с. 100), є «страх темряви» (с. 101). Бувають випадки, коли не має сил писати: «Тоді я нецікавий навіть собі самому... Тоді я байдужий до всього і всіх — і нічого не можу з цим поробить. Тоді мене краще не чіпати. Краще ні з ким не бачиться. Буває, що я лежу колодою на дивані цілими днями... Навіть не їм цілими днями» (с. 101).

Автор зображає фізичні муки героя: безсоння, приступи несамовитої люті, яку можна було зменшити тільки болем, тому рвав на собі сорочку, кусав свої руки. Ця тенденція проявлялася ще в дитинстві, але тоді цього ніхто не помітив: «...Давно, коли мама наказала батькові, щоб побив його за непослух, Володя покусав свої руки» (с. 107). Приходить розуміння того, що в дитинство повернутися неможливо, жодна жінка не замінить йому матері, тому треба знайти таку, яка не вимагатиме зречення від власної сутності. Герой приймає тверде рішення: «або помре, або вилікується» (с. 108). Він усе мусить зробити сам, а щоб творчо самореалізуватися на батьківщині, де за ним не стоїть потужна культурна традиція, «треба самому стати каноном» (с. 109). Крім таланту, для цього потрібне залізне здоров'я, міцні нерви. Тому Володимир голодує й веде майже аскетичний спосіб життя, робить гімнастичні вправи, дотримуючись рекомендацій популярного датського спортсмена Мюллера.

У стосунках із жінками Винниченко, як показує С. Прощок, намагався бути чесним із собою і з ними: «Він хотів добра і щастя кожній з тих, що любили його» (с. 111). Через некоханих жінок — Люсю, Катерину, Соню, Ольгу, Марусю, Наталю, для яких був втіленням великого міфу «про найважливішого Чоловіка у їхньому житті» (с. 114) — до

головного, істинного кохання, що втілювалося в образі Розалії-Кохи-Діти-Дьони-Муни-Нуни, одруження з якою 8 березня 1911 р. стало подією, яка радикально змінила його життя. Ця жінка розділила з Винниченком всю подальшу непросту долю: якби не Розалія, він би ніколи не зміг «перетворитись із жвавого белетриста, потім письменника-психолога на мислителя і творця власної моделі співжиття» (с. 130); її роль гіперболізується: «З нею ти — і письменник, і жива людина, без неї — всередині тебе гаснуть якісь химерні підсвічники, залишаючи твань і невиразність» (с. 156).

Із лютого 1911 р. письменник вів щоденник, який став для нього заміною близького друга, виконував психоаналітичні функції. Сам Винниченко писав: «Щоденник — це дзеркало, перед яким автори крутяться і стають у пози. Або краще, це автофільми, що готуються для публіки. Чи можуть бути щирі люди, які знають, що на них дивляться? Вони можуть бути тільки більш або менш вдалими акторами та й годі. І як добрий актор ніколи не вийде на сцену без гриму, так ніколи автор щоденника не сфотографує себе в своїх записках у негарному вигляді»¹⁰⁴. С. Процюк підхоплює ці Винниченкові слова: «Бо де, як не там, — розмірковує автор роману-психографії, — колись ти будеш писати про химерики своєї підсвідомості, рефлексувати навколо послаблення потенції, злословити, вивільняючи затруєння крові, над своїми знайомими або приятелями... Він виконує роль мудреця, якому можна поскаржитися» (с. 129).

У 36 розділі письменник конденсує все життя героя, зокрема, стосунки із Люсею і Розалією, натякає на його

¹⁰⁴ Винниченко В. Щоденник. Т. 4 : 1929–1934. Київ : Смолоскип. 2012. С. 81.

готовність до фатальної розв'язки. Постає картина потойбічного життя, «де вже не буде ні творчості, ні політичних переслідувань, ні честі, ні безчестя» (с. 103). Там відбувається абсолютне примирення з Люсею: «вони холодні і навдивовижу спокійні, все осмислять і по-справжньому пробачать одне одному» (с. 104). Покійники знімають маски: «безшкірі і беззлюбні, вони упізнають там одне одного серед мільйонів таких же безшкірих і беззлюбних покійників» (с. 104). Об'єднується їхня сім'я, яка не відбулася за життя: вони зустрінуть померлого тримісячного сина Володичку, прийде і друга дитина — безстатева й ненароджена (про те, що сталося з Люсею, у романі лише окреслено як «знову вагітність» (с. 103)), вони чекатимуть на бездітну Коху, «і тоді уже буде поставлено справжню крапку» (с. 104).

Не раз В. Винниченко зазнавав закидів на свою адресу щодо імморалізму та індивідуалізму. С. Процюк показує несприйняття творчості письменника «старих» українофілів (І. Нечуй-Левицький), російських соціал-демократів (М. Горький), звинувачення «вождя світового пролетаріату» Леніна («архискверное подражание архискверному Достоевскому»), українських демократів різних політичних спрямувань (С. Єфремов, С. Петлюра та ін.). Справжнім другом, учителем і меценатом письменника у творі постає Євген Чикаленко. Підтвердженням цього є щоденникові записи й листи В. Винниченка і його адресатів: думки, висловлені в них, упізнаються в словесних партіях героїв роману.

Народження Української Держави Винниченко сприйняв як надзвичайну подію, «але далі творча сила світу чомусь відвернула свій лик від України» (с. 202). Автор докладно зупиняється на періоді еміграції Винниченка, показуючи трагедію самотнього митця, якого забували й

забороняли в Україні, і ніхто не розумів на чужині. У Чехії 1924 року він пише роман «Сонячна машина»: «Ти поставив перед собою титанічне завдання — своїм романом *возвеличити українську людину* (курсив автора — Г. А.). Ти мав право на пафос. З пафосу ніколи не кепкуватиме той, хто сам має задатки душевного розмаху і внутрішньої величі» (с. 208). Цей роман мав найбільшу славу, про нього міг би знати світ, якби Ромен Роллан написав передмову до «Сонячної машини» — твір йому сподобався. Але цього не відбулося; Європа суттєво змінилася. Винниченко це добре розуміє, мешкаючи в Парижі: «Ти бачиш, що Європі не треба мислителів, досить одного талановитого блазня (йдеться про Чарлі Чапліна. — Г. А.), щоб відволікав увагу людей від важливих проблем. Між тобою і блазнем Європа вибирає блазня» (с. 234). Інші ключові дійові особи європейської політики теж не радували Винниченка, тому він переконував себе: «треба стати близьким до природи, легким у тілі і легким думками. Ти відчуваєш, як кожна клітинка починає оживати, — і це теж рятує від безнадії, що насувається на Європу через двох нереалізованих митців — художника і поета, джугашвілі і шикльгрубера» (с. 239). Але митець попри все продовжував напружено працювати, створюючи свою універсальну теорію — конкордизм.

Поруч завжди була Коха-Діта-Дьона-Муна-Нуна — Розалія, найвірніший товариш і дружина. Винниченкові навіть страшно уявити, що б сталося, якби він розлучився із нею. Адже ситуація у Франції була безнадійна: «Не було грошей. Не було дітей. Була чужина і його Коха» (с. 255). Іноді йому здавалося, що й дружина його не розуміє, що вони «лише приречені удвох пливати в одному човні на побачення до Харона-перевізника. Ні дітей, ні спокою, ні віри...» (с. 297). С. Процок переконаний: якщо молодого Винниченка ще можна назвати невротиком, а його жит-

тя було суцільним експериментом над собою, то загалом йдеться про величезну еволюцію до видатного мислителя й місіонера, який створив власну концепцію щастя — конкордизм. Зрештою, письменник формулює один із найвагоміших висновків життя Винниченка: «Ти не зламався. Не зрадив. Не відрікся. Ти йшов і падав. Піднімався і йшов далі» (с. 268).

Іноді автор вдається до умовного способу, моделюючи долю свого героя зовсім інакшою за певних умов, за яких можна було б змінити події в його житті. Тому біографічний час головного героя твору не цілісний, адже в нього повсякчас втручається автор. Тобто, у романі «відбувається процес виходу за межі власне біографічного часу, з його модусами минулого, теперішнього та майбутнього, та апеляція до умовно-уявної, альтернативної ситуації»¹⁰⁵.

Наприкінці твору з'являються мотиви замкненого часу й «вічного повернення» (за Ф. Ніцше): «Твої сім десятків, сім довгих кроків шляху знову... поволі... так елегійно і лагідно... поверталися до першопочатку» (с. 286). Фрагментом, сповненим глибоким сакральним сенсом у метафізичній моделі біографії митця, є картина сну в материнському саду, у якому є багато стежинок — лабіринтів життя героя, де відбувається повернення до себе, де чути одночасно сміх і плач, співає хор хлопчиків у довгих білих сорочках; вони «беруть тебе на свої білі міцні крила» (с. 295). Сон органічно переходить у смерть: «Так помирають праведники, що спокутували свої гріхи, добровільні і недобровільні, ще під час земного життя» (с. 300).

¹⁰⁵ Лавринович Л. Біографічний час митця в сучасній художній прозі («Маски опадають повільно» С. Процюка, «Бути Босхом» А. Корольова). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки* : Філологічні науки. Літературознавство. Луцьк, 2014. № 19. С. 78.

В останньому, 100-му розділі підсумована вся доля героя, на сцену роману виходять майже всі персонажі, які так чи так виконували ролі в сценарії Винниченкового життя. Автор використовує прийоми кіно, багатоголосся імен (з'являються син Володичка, мати Євдокія, батько, Люся, Катерина, інші жінки, Тищенко, Петлюра, Шаповал, Чикаленко, генерал Новицький, Постишев, Сталін, Глуценко, Зеров, Хвильовий, Скрипник, Косинка, Коха, невідомі читачі); точно й лаконічно, одним реченням передано, як сприйняв кожен із них, живих і мертвих, звістку про перехід Володимира в інший світ. Для світу смерть Винниченка не стала подією: «Радянська Україна виконувала план чергової п'ятирічки» (с. 300); «Франція не перервала свого чуттєвого бенкету» (с. 300). І лише омріяна письменником «незрима Україна одягла траурні стрічки» (с. 300). Асоціації з булгаковським романом викликають фрази: «Недонищені українські книги Майстра витирали з палітурок кров» (с. 301), «Якщо Майстер не заслужив світла, то принаймні заслужив спокій» (с. 301).

Іноді С. Процюк обмежується натяком на деякі факти біографії Винниченка, які, здавалося б, дають матеріал для розгорнутої розповіді. Вказівки на певні життєві події письменника, які автор лише пунктирно окреслює (зокрема, друга вагітність Люсі, операція з пересадження сім'яників), можуть бути розцінені як запрошення до самостійного вивчення творчості Винниченка. У біографії героя є дискусійні моменти, і С. Процюк трактує їх по-своєму. На противагу літературознавцям, які переконані, що сюжет Винниченкових творів, де батько причетний до смерті небажаної дитини (драма «Memento» (1908), роман «По-свій» (1913)), суто автобіографічний ¹⁰⁶, С. Процюк не вважає

¹⁰⁶ Миронець Н. Володимир Винниченко: таємниці кохання...

свого героя дітовбивцею: наскрізний мотив його роману — діалог Винниченка із небажаною, згодом померлою дитиною — сином Володічкою (винуватцями смерті немовляти автор роману вважає, за листом Л. Гольдмерштейн, «Соно і Єлену») (с. 94). Можна не сприймати й те, як непривабливо автор роману описує Єлисаветградську гімназію: «Обмежені гімназійні вчителі, дрібні провінційні люди» (с. 14), «це тиха гавань, сонна відрижка, мляве мавпування російської науки» (с. 17). Але ж наприкінці XIX ст. це був один із найважливіших культурно-освітніх центрів міста, тут навчалися український композитор Юлій Мейтус, творець гвардійських мінометів «Катюша» Георгій Лангемак, лауреат Нобелівської премії фізик Ігор Тамм, радянський фізик, філософ та історик Борис Гессен, польський письменник Ярослав Івашкевич, російський актор, співак Володимир Канделакі й інші, що демонструвало загалом високий рівень освіти в гімназіях Російської імперії¹⁰⁷. Немає в романі нічого й про те, що з 1930-х рр., коли стала зрозумілою вся безперспективність повернення в Україну, письменник цілковито перейшов на французьку тематику (за винятком роману «Слово за тобою, Сталіне»). Не йдеться у творі й про навчання В. Винниченка живопису в художній майстерні «Еколь де Парі» й інші події. Але основне для С. Процюка як митця — вихопити окремі найістотніші факти життєпису письменника, ті, що найбільше вплинули на нього як знавця біографії Винниченка, які можна розкрити кризь призму внутрішнього життя героя.

Важливу роль у розумінні задуму С. Процюка відіграє назва книжки. Метафоричний заголовок актуалізує один

¹⁰⁷ Школа геніїв у Єлисаветграді: Історія «Дому офіцерів». *DOZOR. Історія*. URL: <https://dozor.kr.ua/post/shkola-geniiv-u-elisavetgradi-istoriya-domu-ofitseriv-foto-4037.html>.

із визначальних концептів роману — маску. Це не лише центральне поняття роману, а й символ, що позначає світобачення героя, його філософію і якнайкраще акцентує основну ідею твору.

Поняття «маски» у сфері літературно художньої творчості (і в царині її вивчення) існує на тлі загальнокультурних уявлень, пов'язаних із реалізацією однієї з універсальних людських властивостей — здатності до навмисної зміни і зовнішнього вигляду, і поведінки. У найбільш загальному вигляді функція маски сформульована так: «Маска дає змогу створити в ритуалі, театрі чи незвичайних формах поведінки <...> образ іншої людини»¹⁰⁸.

Слово «маска» було дуже модним у часи, коли починав творити В. Винниченко. Відомою стала праця Р. Гурмона «Книга масок» (1898) — збірка літературних портретів письменників-символістів, який у передмові до неї декларував: «Мистецтво завершує те, що тільки означено життям»¹⁰⁹. Використання маски дає змогу застосувати до життя закони мистецтва, вибудувати його за цими законами.

Маска потребує розшифрування, розпізнавання, виявлення прихованого й правильного трактування закритого нею. «Маска не повинна приховувати порожнечу. Такий заголовок попереджає: автор ховається за однією або кількома масками, а критик тільки пропонує свою версію маски письменника»¹¹⁰.

¹⁰⁸ Иванов Вяч. Вс. Избранные труды по семиотике и истории культуры. Т. 4 : Семиотика культуры, искусства и науки. М. : Языки славянских культур, 2007. С. 334.

¹⁰⁹ Гурмон Р. Книга масок. М. : Водолей, 2013. С. 4.

¹¹⁰ Boyer A. Remy de Gourmont: L'écriture et ses masques. Paris : Honoré Champion éditeur, 2002. P. 43.

Л. Софронова так окреслює функцію маски: «Прихова-ти обличчя і, отже, людську сутність... Маска знаменувала вихід людини на сцену, подолання межі між життям і мистецтвом»¹¹¹. Концепт маски заснований на непізнаваності сутності людини, він трактується як опозиція істинного й помилкового, подвійності. Однак у XX столітті ставлення до його ролі змінюється: усвідомлюється багатовимірність людини, маска перестає уособлювати лише помилкове, обман. Кожна окрема маска сприймається тільки як одна з безлічі проявів особистості. Та ж сама людина наділяється безліччю ідентифікацій, здатних змінювати й доповнювати одна одну. Як стверджують психоаналітики, людська сутність формується із двох складників: це несвідома частина психіки, що має в собі примітивні потяги — спадщину від далекого минулого, і свідомі її частина, «персона» (К. Юнг). У цьому сенсі остання стає зовнішньою маскою суб'єкта, якою він послуговується, щоб пристосуватися до соціуму.

С. Процюк згадує, що спершу хотів назвати роман «Догмат віри», потім — «Місіонер»; подав до видавництва рукопис із назвою «Сім кроків місії»¹¹². «Перша і друга назва таки вказує на притаманні Винниченку місіонерські риси. Бо хто, як не стоїк-місіонер, зміг би витримати те, що він?»¹¹³. На думку письменника, варто бути обережним із словом «місія» та його інтерпретаціями. «Зрештою, я чимало написав про письменницький месіанізм і світську

¹¹¹ Софронова Л. А. Маска как прием затрудненной идентификации. *Культура сквозь призму идентичности*. М. : Индрик, 2006. С. 343–344.

¹¹² Процюк С. «Тих, хто не має власного стилю, письменниками не вважаю»: [розмову вів В. Шелухін]. *Буквоїд. Літературний дайджест*. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2011/07/27/144104.html>.

¹¹³ Процюк С. Коли закінчував роман про Винниченка, він мені приснився...

схиму в романі про Винниченка»¹¹⁴, — зазначає він. Тому у творі ключовими є «семантичні поля, що пов'язані з лексемами місія (покликання), місіонерство (навернення до свого вчення), месія (спаситель)»¹¹⁵. Уже в розповіді про з'яву комети під час народження Винниченка С. Процюк використовує біблійний сюжет про появу Христа; у його творі Винниченко беззастережно вірить у власну місію, виконує своє покликання — бути спасителем. Такі оповіді про чудеса, пророцтво незвичайної долі є обов'язковими складниками агіографічного твору. Автор психографії називає причини, унаслідок яких людина обирає шлях місіонера: «...недовірливі часто заміщують підірвану з дитинства віру утвореними пізніше надіями. Іншою причиною місіонерської візії є неподолані дитячі відчуття сорому і ганьби від принижень і образ, що йшли з дорослого світу» (с. 200). Тільки внутрішня місіонерська віра утримувала героя роману від розпачу, застерігала від повторення суїцидних спроб, хоча стаючи письменником, людина ще не усвідомлює «всього трагізму своєї пастки і приреченості» (с. 202).

У романі С. Процюка наголошується постійна еволюція В. Винниченка, його хист адаптуватися до різних умов, психологічно тонке вміння розрізняти характер людей. Зі жвавого белетриста, потім письменника-психолога він зростає до мислителя й творця власної моделі людського існування. Романтик і мрійник, ексцентрик і експериментатор, Дон Жуан і Дон Кіхот, «партач життя» й можлива кандидатура на Нобеля, ліберал і націоналіст, сподвижник і місіонер¹¹⁶ — такими характеристиками наділяли Винни-

¹¹⁴ Процюк С. Вірю в людський розум і людську душу...

¹¹⁵ Куюмурджи В. Місія українського месії... С. 5.

¹¹⁶ Процюк С. Коли закінчував роман про Винниченка, він мені приснився...

ченка його сучасники. У романі додається ще кілька взаємопротилежних характеристик письменника: «Його називали генієм і Мефісто, гнилим лібералом і фанатичним солдатом Дон Жуана, запроданцем і Мойсеєм» (с. 297). Часто Винниченко жив «під наносними шлаками і штучними нервовими масками, що поприростали і повкорінювалися в його серці» (с. 78). Свої твори він підписував чужими чи вигаданими прізвищами: В. Деде, Володимир Старосольський; називав себе Генріхом Долинським, Зіновієм Дедевичем, Федором Федоровичем; мав прізвисько «Скорий». Підлаштовувався під французьких видавців, «перевдягшись у французьке ім'я» (с. 254). Розалія-Діта називала його Ді — це був його «двійник, всі порухи якого ти так докладно описуєш у щоденнику» (с. 224). С. Процюк прагнув показати, яким був справжній Винниченко, у чому він убачав сенс свого життя, за якою з його масок можна побачити душу людини, стомлену від великої кількості ролей у сценарії власного життя. Тільки в «Щоденнику» він, особливо в останні два десятки літ, перетворювався «на людину без жодних масок — тонкошкіру і раниму» (с. 129).

Автор ставить Володимирові Винниченку багато запитань і пропонує багато варіантів відповідей:

«Хто ти?

Розчахнутий на кілька частин невротик?

Проникливий письменник, який побував у забороненій кімнаті?

Донжуан, який, задовольняючи тіло, вбиває душу?

Перестарілий хлопчик, який не зазнав повноти материнської любові? <...>

Ти вислизаєш від визначень...

Ти оточився кількома камінними догматами, мовби крейдяним колом.

Вони захищають тебе. Вони ж і руйнують тебе <...>

Ти можеш бути тільки собою, разом зі своїми каліцтвами, у супрязі зі своїми чеснотами» (с. 116–117).

Життя — це постійна зміна ролей у вирі його подій, наголошує С. Процюк, і гра з масками вдавалася Винниченкові не завжди, оскільки його доля була суцільним горінням. «І поволі мрійник зрощувався з мислителем, письменник з художником, політик з романтиком, а донжуан з взірцевим сім'янином» (с. 160). Попри це, в романі Винниченко постає як запальна, конфліктна, вередлива, безпеляційна, егоїстична особа, а тому його стосунки навіть із тими людьми, які прихильно ставляться до нього, ускладнюються. Його благодійник Є. Чикаленко писав йому: «Ви такий різний!» (с. 168); «У вас багато облич, Володю, ви вислизаєте з характеристик» (с. 184).

Однак це було життя подвижника й місіонера, що інформував світ про українство, достойно ніс свій «місійний хрест» (с. 130), пройшовши шлях, на який здатні лише вибрані: «Винниченко був місіонером. Він творив українську людину, звільнену від сентиментальної яловості і комплексів. Він був національним будівничим. Цій меті було підпорядковано все» (с. 283). С. Процюк показує, як кожен митець мусить «приміряти різноманітні маски в пошуках себе самого та буттєвих істин»¹¹⁷. У Винниченка масок було багато: «Маски невротика і Мефісто, політичного лідера і успішного письменника, художника і публіциста, женозвабника і експериментатора над душами то оживали, то пригасали» (с. 283). За ними було важко, майже неможливо впізнати справжнє обличчя: «Але надчутливий

¹¹⁷ Александрова Г. А. Особливості творення сучасного художнього біографічного тексту (на прикладі роману С. Процюка «Маски опадають повільно»). *Бібліотека. Наука. Комунікація: Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 6-8 жовтня 2020 р.). Київ, 2020. С. 435.

погляд і надвразливе серце могли помітити, як іноді, у благовісну хвилину, осипається тирса різних масок, захистів, талантів і способів. І з-за них прозирає спокійне, навіть стоїчне обличчя місіонера» (с. 283). Його лики довго не затримувалися — іноді поверталися старі, зношені обличчя, зливаючись із новими, вони утворювали «хімерні сполуки» (с. 298). Зрештою, його маски, що «служили захистом замолоду, були звичкою у зрілі роки, але стали зайвими в пору падолисту життя, опадали повільно» (с. 298).

Зображаючи історичну постать, переносючи на неї власний досвід і досвід читача, автор-біограф майже не показує соціально-історичне тло. Хоча, як доводить В. Чернецька на підставі аналізу Винниченкового «Щоденника», особисте спілкування митця було досить широким: політики, чиновники, службовці, адвокати, бізнесмени, підприємці, письменники, видавці, художники, музиканти — для кожного з них у Винниченка знаходився час і увага, згадується «безмір сучасників»¹¹⁸. Але через те, що акцент переноситься суто на внутрішній світ головного героя, інші образи (відомих історичних діячів — письменників, політиків) ледь окреслені, вони слугують для біографа лише засобом творення й об'єктивізації образу центрального персонажа. Другорядних персонажів С. Процюк часто зображає символічно, за допомогою домінантних узагальнених характеристик, цитуючи їхні вислови про Винниченка чи згадуючи їхні твори, які читач-інтелектуал упізнає без імені автора — такий прийом теж можна трактувати як використання маски: («Худенька жінка з аристократичним лицем звинувачувала у переході на російську мову, тобто у зраді:

¹¹⁸ Чернецька В. М. «Щоденник» Володимира Винниченка: літературознавчий та психоавтобіографічний дискурс : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Кіровоград, 2011. С. 13.

«Я візьму вас за прототип пристосуванця своєї п'єси “Орґія”!» (с. 80); «Голомозий чоловік з мініатюрною борідкою, пощипуючи квітку у петлиці піджака... скрушно докинув: Кого у нас читають? Винниченка» (с. 81); («Сухенький аскетичний дідок показував позовну заяву і вигукував: “Моя баба Палажка більш моральна, ніж ви, гідкий еротомане!”» (с. 81); «Веснянкуватий літературний гуру спершу підбадьорював, мовляв, звідкіля ти такий узявся, а потім забув» (с. 81); «Статський радник із Полтави... намагався нікого не осуджувати, навіть свою повію» (с. 81); «Старий і хворий корифей української драми згадав, як його рідний брат бідкався, що з такими п'єсами неможливо працювати» (с. 81); «Витончена буковинська пані також воліла промовчати» (с. 81); «Бородатий професор зауважив, що ЛНВ нікому не може виплачувати подвійні гонорари» (с. 81); «Критик із запорізькими вусами допіру сів писати чергову статтю про його прозу» (с. 81); «Медіум із нетлінними мощами вночі встав із могили, з-за Дніпра і села луна гаєм гула, треті півні співали» (курсив авторки — Г. А.) (с. 82). Демонструючи реакцію класиків на з'яву оповідань Винниченка, автор акцентує переважно на їхній зовнішності, іноді згадує посади та твори. Такі багатошарові алюзії руйнують стереотипи й відіграють чільну роль у створенні іронічного наративу щодо українського літературного канону. Гротескно-карикатурно, у карнавальній атмосфері представлені образи й ситуації на Капрі (Горький, Ленін, Богданов, Луначарський, Шаляпін, Єсенін — «каста славетних, пантеон безсмертних», «звездная» публіка) (с. 87). Так само злісно і в'їдливо Винниченко характеризує політичних діячів: «Грушевський — старий інтриган, Петлюра — гімназійний вчитель з нахилом до театральності. Шаповал — хоч і приятель, але добре видно його тоталітарну природу і поповзи до вихвалянь і самозвеличення» (с. 199).

Характерні риси роману — численні метафізичні сцени, що формують філософську площину твору. Тяжіння до недоступних досвідіві принципів простежується й у творчому кредо Процюка: «Життя і доля кожного письменницького таланту — це вчинок на межі з метафізикою»¹¹⁹. Метафізичне в художньому тексті варто розглядати як спосіб з'ясування світоглядних питань, філософську категорію, що відображає надчуттєві принципи буття, адже кожний митець своєю творчістю намагається долучитися до вічного. Саме тому, за словами С. Процюка, «талановитий письменник — завжди метафізик, хоче він того чи ні»¹²⁰.

У романі «Маски опадають повільно» автор акцентує на тому, що в житті є надчуттєві принципи, таємничі й незрозумілі, недоступні досвідіві. «Деякі метафізики стверджують, — нагадує він, — що появі великого митця чи мислителя передує певний талант його матері» (с. 6). Від катастрофічних подій Винниченка повсякчас оберігала вища сила («...хтось охороняв непосидючого норовливого Володю від біди» (с. 7), «...тебе захищали руки Великої Матері, котра вже упізнала в тобі одного з улюбленців» (с. 35), хоча водночас «...хтось мстивий і сірий записав хлопчика до реєстру особистих ворогів» (с. 11). Добротворцем, «знаряддям провидіння» (с. 50) в його долі був генерал Новицький, «ангелом-охоронцем і духовним батьком» (с. 60) — Пан (Євген Чикаленко).

Метафізичне в романі представлено в епізодах, де Винниченко розмовляє зі степом; снами; у яких фігурує його перша жінка Марія; де йдеться про ініціації його душі; у мареннях напередодні написання першого твору; у розмо-

¹¹⁹ Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника. Київ : Академія, 2010. С. 76.

¹²⁰ Процюк С. Людям не треба правди чи брехні — людям треба щастя...

ві з ельфами, які благають не любити Люсю; у наскрізному мотиві діалогу із небажаною, згодом померлою, дитиною — сином Володичкою. У своєму алегоричному тексті С. Процюк часто вдається до оніричної форми, завдяки якій герой спілкується з потойбіччям. Згідно з теорією психоаналізу, збудником і джерелом творчої енергії є комплекси, що формуються внаслідок психічних травм і осідають у темній сфері душі. Вони становлять зміст індивідуального неусвідомленого й персоніфіковано виявляються в снах або ж «можуть стати головними героями авторського твору, коли психіка автора розколюється ними, а вони матеріалізуються в персонажах»¹²¹. Сон у романі С. Процюка дає змогу відчувати глибинні пласти підсвідомості героя і здебільшого показує нереалізоване бажання або означає поворотний момент у житті, втручання долі чи вищої сили (образи Іванища, Імператора, Карлика, Блазня, Диявола, Затятого Клубка й ін.). Сновидіння часто є вузлами сюжету й впливають на хід подій. Метафізичні смисли втілюються в образах-символах Степу, Великої Матері, Саду, Богині, Білої Пані (цей образ «перекочував» із попереднього роману-психографії С. Процюка «Троянда ритуального болю» (про Василя Стефаніка)), в оніричному дискурсі розгортається міфологічна парадигма: Зевс, Діоніс, Аріадна, Орфей, Сцилла й Харибда, Сізіф, Титани, Геракл, Гулівер. Б. Стрільчик характеризує алегоричний оніризм романів С. Процюка як одну з диференційних ознак індивідуально-авторського стилю письменника¹²². У художній концепції психологічного роману С. Процюка

¹²¹ Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство : посібник. Київ : Академвидав, 2003. С. 170.

¹²² Стрільчик Б. Функціонування оніричних елементів у «Психобіографічній трилогії» Степана Процюка. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. Івано-Франківськ. 2015. № 2. С. 536–542.

сни є «продовженням Винниченкового себе-розуміння без маски»¹²³.

Характерна особливість Процюка-психобіографіста — вагомий есеїстичний елемент: він міркує про значення літератури, про культуру України, про долю й роль письменника, історичні аналогії, насичує твір «позачасовими» й «позапросторовими» філософськими відступами, які цілком доречні й у іншому творі, а до цього прив'язані досить умовно. Авторські міркування на абстрактні теми часто домінують над роздумами, що стосуються біографії персонажа, а іноді майже витісняють їх.

Важливою сторінкою біографії В. Винниченка було захоплення ідеями Фрейда та Юнга, філософією Ніцше, популярних у Європі на початку ХХ ст. Осмислення біографії В. Винниченка потребує знання цих теорій, і тому твір С. Процюка насичений елементами фрейдівської теорії класичного психоаналізу та юнгівської аналітичної психології, ніцшеанськими поглядами, які певною мірою служить науковою підвалиною й цього роману, і прозової творчості письменника загалом. Позиція Процюка-біографіста суголосна з думкою про те, що «біографічна реконструкція є початкова мета психоаналітичного процесу, і психоаналіз як генетична психологія є по суті наука біографії»¹²⁴.

З. Фрейд запропонував термін «Едіпів комплекс» — поєднання любові й ворожості, які відчуває дитина до своїх батьків. Нагадаємо: австрійський психолог мав твердого й владного батька, до якого почував любов упереміш із

¹²³ Горболіс Л. З Україною... без маски... С. 109.

¹²⁴ Логинова Н. А. Некоторые итоги развития биографического метода психологии в XX веке. *Методология и история психологии*. М., 2006. Т. 1. Вып. 2. С. 26.

острахом, і м'яку й турботливу матір Амалію, до якої прихилився більше. А в українського письменника було, як показують учені, усе навпаки: мати й батько Володимира ніби помінялися ролями у ставленні до дитини; він ідентифікував себе з батьком ¹²⁵. Про теоретичне підґрунтя свого твору, про асиміляцію фрейдівських і юнгіанських ідей у В. Винниченка С. Процюк пише у формі роздумів свого героя: «...Юнг дивувався, чому Фрейд, тоді ще його старший приятель, а якоюсь мірою навіть учитель, сам впадає у нервові стани. Юнг підозрював у Фрейда приховане батькоборство. А то й несвідоме бажання батьковбивства» (с. 80).

Знання В. Винниченка з психоаналізу поєднуються з його прагненням служити національній справі: «Удвох з Кохою читаєте психологічну літературу, цікавитеся психоаналізом. Ти дізнаєшся про себе чимало нового. Ці додаткові знання про власну тінь необхідні тобі. Возвеличити українську людину може лише той, хто сам пізнав безодні розпачу, особистого і національного, але зумів дорости до свого істинного “я”. А це вдається одинакам» (с. 209).

Міркуючи про «суїцидні піруети» (с. 78) як спроби «деструктивної акторської гри» (с. 45), що завжди є «лакмусовим папірцем авто ненависті, наростання розчарування і розпачу» (с. 76), до яких не раз вдався Винниченко: «...кілька разів пробував плюнути Життю в лице і піти» (с. 74), С. Процюк насамперед апелює до Ф. Ніцше, не називаючи його прізвища (читач має здогадатися, про кого йде мова за згадкою про національність, портрет і рік смерті): «Вусатий німецький філософ, що домучився до

¹²⁵ Михида С. Характер Володимира Винниченка: формування і художня трансформація. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. Вип. 164. Кропивницький : Код, 2018. С. 147–156.

початку нового віку, якось зауважив, що всі великі мислителі всерйоз замислювалися над проблемою самогубства, бо це опора, що допомагала їм пережити ніч» (с. 78). На щастя, інстинкт смерті В. Винниченко подолав у процесі творчості, бо вона — «унікальний психологічний феномен самопізнання та пізнання світу, що дуже часто виникає в супроводі загальнолюдського страху смерті і як бажання подолати смерть»¹²⁶. Попри те, що еміграція знищувала творчу силу, письменник продовжував напружено працювати, не допускаючи до власної душі відчай і спустошення, пам'ятаючи про страшний досвід молодості зі спробами суїциду.

Образ Володимира Винниченка в романі наближається до образу Діоніса, який уособлює все земне: це бог виноробства, веселощів, натхнення, радості, насолоди: «Послідовників великого Діоніса серед чоловіків не так і багато. Тим паче Володимир не був чистим діонісійцем-звабником. Він шукав ту, яка могла б усе поєднати. Адже навіть Діоніс добре знав, що одна кохана жінка вміщує у собі всіх інших, а всі інші ніколи не зможуть замінити одну, кохану» (с. 111). Герой роману С. Процюка для повноти щастя шукає свою Аріадну, ім'я якої по-грецьки означає «свята», «чиста». Цій античній героїні належить істотна роль у філософії Ф. Ніцше. Вона — жінка або втілення Душі. У вірші Ніцше «Скарга Аріадни» біль і муки через втрату Тесея доводять її до готовності відкритися чуттєвому кохання — тоді з'являється Діоніс і бере її за дружину. Аріадною, душею, що переплелася з його власною, стала для Винниченка Розалія Ліфшиць, що фігурує в романі як Вічна Жінка, матріархальна жриця, Всесвіт жіночий, Єва й навіть Велика Матір.

¹²⁶ Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство... С. 278.

С. Процюк цитує німецького філософа тоді, коли пише про неприємні сторінки в біографії свого героя (розгульне життя, алкоголь) і подолання згубних звичок: він «...перепробував майже все, що на той час було доступним джерелом свободи чи її ілюзією. Як казав Ніцше, неможливо стати мудрішим, не дослухаючись до гавкоту собак усередині. Винниченкові собаки були не лагіднішими, а ще безжаліснішими від собак його ровесників. Йому майже вдалося приборкати той гавкіт, хоч на це пішли десятиліття» (с. 193). Ця квазіцитата з праці філософа «Так казав Заратустра»: «Твої дикі собаки хочуть на волю; коли твій дух жадає відчинити усі темниці, собаки на radoщах гавкають у своїм підземеллі»¹²⁷ — означає насамперед зрозуміти себе й свої потреби, бути чесним перед самим собою. Принцип «чесності з собою», який постав як переосмислений варіант ідей Ф. Ніцше, був основним складником Винниченкової моралі.

Найбільше захоплення «ніцшеанськими соціалістами» (с. 119), як показує С. Процюк, демонструє Винниченків роман «Чесність із собою», де акцентується, що людина не може бути ідеальною: вона — лише комплекс інстинктів, біологічної недосконалості й кінцевої приреченості. Винниченкові твори рясніють образами, у яких важко розмежувати соціалістичні й ніцшеанські мотиви. Так само амбівалентною була й поведінка його героїв: «Твої соціалісти однією рукою писали скрижалі нової етики, а іншою — обнімали повій і вливали в рота спиртне. Твої ніцшеанські херувимчики часто перетворювалися на банальних егоцентриків» (с. 119), нарцисів, що були гібридами «соціалістичного ніцшеанця і прихованого невротика» (с. 123); «...твої Мирон і Тарас, як два антиподи, насправді були розщепленими твоїми “я”, були

¹²⁷ Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. Київ : Основи ; Дніпро, 1993. С. 43.

тобою» (с. 123). Усі інші герої твору були також уламками авторського багаторівневого монументального «я»: «Ти сперечався з собою, заперечував себе, одна рука не відала, що чинила інша» (с. 123); «Таки його герої сильніші від того, хто їх витворив, усі ці прокурені ясноокі блондини з ніцшеанськими очима, такі безжалісні до безплідних рефлексій» (с. 146). С. Процюк підкреслює: більшість Винниченкових героїв були символами його психічних станів і неусвідомлених комплексів і рухалися в житті, як у лабіринті. Свідомо чи несвідомо він ідентифікував себе зі своїми героями, що засвідчують текстуальні сліди рецепції Ф. Ніцше¹²⁸.

С. Процюкові вдалося показати, що ідеї німецького мислителя — свідомо й підсвідомо — вплинули на становлення літературно-естетичних поглядів В. Винниченка; його художні пошуки генетично споріднені з філософськими постулатами Ф. Ніцше: концепцією надлюдини, апологією індивідуалізму, поглядами на творчість і мистецтво. Винниченків принцип «чесності з собою», який має на меті знищення слабких, перегукується із позицією, яка була проголошена у творі «Так казав Заратустра», де йшлося про необхідність смерті слабких і невдах задля народження сильних людей. Як відомо, цей роман-трактат В. Винниченко переклав, перебуваючи в Лук'янівській в'язниці. Образи з цього твору Ф. Ніцше, зокрема, звернення до метафори канатохідця, належать і до філософських пріоритетів С. Процюка й органічно вписуються в його художній дискурс¹²⁹.

¹²⁸ Александрова Г. А. Ніцшеанські мотиви в романі-психобіографії С. Процюка «Маски опадають повільно». *Тези VI Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених. Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи (7–8 квітня 2021 року)*. Київ, 2021. С. 13–16.

¹²⁹ Процюк С. Канатохідці. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2007. 302 с.; Процюк С. Канатохідці. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Брустурів : Дискурс, 2015. 227 с.

Отже, С. Процюк у романі-психографії «Маски опадають повільно» демонструє особливий тип біографічного роману про митця, мета якого — відобразити психодуховний світ персонажа у філософсько-екзистенційному аспекті. Це своєрідна опозиція фактографізму, вихід за межі традицій радянської біографістики, що передбачала прославлення й увічнення письменника. С. Процюк порушує проблему долі митця в умовах бездержавної нації, адже значення автора вимірюється масштабом країни, у якій він творить. Роман є спробою вийти за вузькі межі розуміння письменницької біографії як ідеального шляху по «висхідній»: автор послідовно доводить, що життя митця супроводжують не лише творчі зростання, життєві досягнення, визнання критики й любов читачів, слава, заможність. Степан Процюк переважно розповідає про особливості психіки, психотравми, комплекси і неврози, внутрішні конфлікти, про стан вибору, безвиході, кризи, дисгармонії, про несправедливість, нерозуміння, про духовні пошуки героя, усвідомлюючи свою схожість із ним. Письменник пропонує власну версію психобіографії Винниченка, до зовнішньої канви життя додаючи «внутрішню біографію» митця, яка домінує у творі.

Навколо постаті В. Винниченка за останні десятиліття витворився потужний літературознавчий дискурс, відомий авторові роману «Маски опадають повільно». С. Процюк використовує свої знання й з інших наук — історії, політології, філософії, мистецтвознавства, психології, психіатрії тощо; цим його твір акцентує на міждисциплінарному статусі біографістики. Простір життєвих подій у біографії Винниченка автор наповнив історичними джерелами (мемуарними, епістолярними, щоденниковими), від яких він відштовхується, подаючи власні версії певних психовідчуттів, невротичних станів письменника, реконструю-

ючи деякі мотивації вчинків. Він відтворює насамперед ті факти з біографії Винниченка, які змінюють перебіг його життя, започатковують його новий етап. Події з життя Винниченка переплетені з історичними аналогіями й алюзіями. Сюжет роману фрагментарний, окрім головного героя, інші персонажі окреслені схематично, конспективно.

Продовжуючи традиції західноєвропейського й вітчизняного жанру психобіографії, С. Процюк значно реформує його: синтезуючи біографічні й психологічні матеріали, він редукує біографічний і розширює есеїстичний елемент, подає аналітично-підсумкові філософські сентенції, посилює суб'єктивне начало, метафоричну й метафізичну лінію. Значна частина ситуацій і подій зображена за допомогою діалогів — автор говорить зі своїм персонажем і передає читачеві його судження, думки, світоглядну позицію.

Письменник акцентує переважно на літературній праці свого персонажа, політичну лінію роблячи другорядною, уважаючи її пасткою, у яку потрапив В. Винниченко, і доводить: біографію людини, що виявила себе в різних видах діяльності, можна представляти по сегментах, адже все неможливо охопити в одному творі. Водночас у цьому проступає авторське бачення світу літератури як універсуму, який є джерелом ціннісних еталонів і пов'язаний із базовими початками буття. Тому роман розрахований на читацьку аудиторію, що знає творчість й основні віхи життєпису Винниченка (насамперед філологів — студентів, викладачів, літературознавців) і ознайомлена з теорією психоаналізу. Мета письменника-біографа — показати читачеві внутрішній світ Винниченка, через нього осягти «магію творчості», переосмислити біографію й художній доробок крізь призму психоаналізу. У романі Винниченко постає як людина, генетично запрограмована на винятковість, зі складним внутрішнім світом, нестійкою психікою,

уразлива, із власними морально-етичними принципами й чітким поглядом на світ, який сформувався в процесі трагічних зламів, боротьби із самим собою. Звісно, таку інтерпретацію багатозначної постаті В. Винниченка можна вважати однобічною чи не сприймати її, що й помітно у відгуках критики.

Увага до біографії Володимира Винниченка в романі сконцентрована на трьох змістових домінантах. Вихідним пунктом психічної драми героя є деміургійна воля й генетична закладеність від народження певних рис — схрещення несумісних характерів батьків, до яких додалася недоотримана в дитинстві любов матері. Друга — стосунки із жінками й пошуки Вічної жінки. Третя — протистояння героя і середовища (літературного й політичного), його трагічна самотність і смерть далеко від батьківщини. Ці змістові домінанти — своєрідні біографічні шаблони, які С. Процюк творчо інтерпретує, накладаючи їх на постать Винниченка. Душевне життя біографічного героя, його почуття й переживання подаються у зв'язку з творчою й політичною діяльністю, інтимними й родинними стосунками. Щоб збагнути дії і вчинки В. Винниченка, С. Процюк послуговується концептом маски; це дає йому можливість осягнути складну і багатогранну постать протагоніста через призму психоаналізу. Автор роману теж має багато масок, постаючи то оповідачем-деміургом, то літературознавцем, то психологом, намагаючись увійти у внутрішній світ відомого письменника й політика завдяки зовнішньому й внутрішньому мовленню центрального героя, діалогам із ним та іншими персонажами, важливими в житті Володимира Винниченка.

Поліфонічний роман-психографія «Маски опадають повільно» Степана Процюка — письменника, який поєднує в собі якості біографа, літературознавця й психолога —

це суто авторський варіант відтворення життєвої історії В. Винниченка, оригінальний із художнього погляду, що відновлює у вітчизняному письменстві традиції, започатковані В. Петровим. Біографічний матеріал отримує жанрову форму психографії, що постала не тільки на основі знань, отриманих із документальних джерел, — вона досягається за допомогою майстерності автора, що співвідносить себе зі своїм героєм, проектує його особистість на власне авторське «я», демонструє образно-метафоричне й психологічне розуміння духовної лінії долі В. Винниченка й власне розуміння мистецтва. При цьому життєпис митця ускладнюється потребою поєднувати не лише дві традиційні лінії подієвості — творчих досягнень і життєвих ситуацій — автор реконструює психіку персонажа, показує комплекси, неврози, зображує непрості стосунки між героєм і жінками, із якими його звела доля. Відповідно до цієї стратегії, одні факти з життя письменника в романі виходять на передній план, а інші втрачаються чи не помічаються. Акцент у творі перенесено з життєвої біографії на внутрішню, психологічну. Біографічний матеріал підпорядковується творчому задуму автора, що повсякчас втручається в художню тканину розповіді, його поглядам і оцінкам, і тому роман не цілком відповідає традиції зображення письменника-класика в українській культурі, а є своєрідним експериментаторським твором. Таким чином, С. Процюк робить спробу наблизити до читача постать В. Винниченка, розвіяти міфи й стереотипи про нього, подолати табу навколо певних тем у його долі, водночас нагадуючи: останнє слово в життєписі історичного діяча ніколи не може бути сказане, оскільки кожна нова доба готова до його переосмислення. Його твір є важливим явищем у літературній біографіці, накреслює нові можливості жанрової парадигми роману-біографії, сприяє оновленню й розвитку такого її різновиду як психографія.

РОЗДІЛ 7

НОВІТНЯ ПОЛІТИЧНА БІОГРАФІКА У СВІТІ І В УКРАЇНІ

Життєписи державних і політичних діячів належать до давніх жанрів біографіки. Вони є одними із найбільш захопливих для читачів і становлять значний інтерес для усвідомлення суспільних процесів минулого й сучасності, адже принципові позиції, досвід, дії та рішення провідних політичних і державних діячів суттєво впливали й впливають на розвиток подій як у світі, так і в окремих регіонах і країнах.

У наші дні політична біографія суттєво змінюється, а коло її персонажів помітно розширюється за рахунок персоналій «другого» й «третього» рядів. Вона стає важливим маркером відкритості демократичного суспільства, обов'язковим атрибутом його функціонування. Сучасне суспільство вимагає, щоб від його імені виступали й приймали відповідальні рішення неодмінно «люди з біографіями», життєвий шлях, сходинки політичної кар'єри, ідеї, принципові позиції яких є відомими й зрозумілими широкому загалові.

Підходи до жанру політичної біографіки, стан її розвитку, характерні особливості нині у світі відчутно різні. Головні причини цього, — з одного боку, досить різні умови суспільного розвитку окремих країн і держав, розгортання процесів їхнього політичного життя, а з іншого — особливості суспільної комунікації, інтелектуальної культури, розвитку науки, політичної публіцистики й книговидавничої справи.

В Україні сучасна культура досліджень і суспільної комунікації у сфері політичної біографіки знаходиться на етапі становлення, що й створює відчутні проблеми на шляху демократичних перетворень. Цілком очевидно, що наявність політико-біографічних напрацювань, спрямованих на аналіз ідей, поглядів, вчинків політичного діяча, його позицій щодо актуальних для суспільства й держави проблем, ґрунтовних висновків щодо внеску в суспільну справу сприяють піднесенню політичної культури широкого громадського загалу, і, відповідно, слабкість такого жанру призводить до протилежних наслідків. Отже, закономірно постають питання, варте ґрунтовного наукового вирішення: у якій системі координат перебуває нині українська політична біографія? Наскільки теоретично і практично освоєно й реалізовано знання та досвід політиків минулого, особливою мірою доби незалежності України, тридцятиріччя якої відзначалося в 2021 році, і яка вивела на арену суспільного життя вже не одне покоління політичних діячів?

З метою кращого розуміння шляхів і напрямків, типології, видового й жанрового розмаїття сучасної української політичної біографіки, а також проблем її розвитку, варто звернутися до світового досвіду. Насамперед на увагу заслуговують новітні підходи до поняття «політична біографія», для розуміння якого важливим є аналіз теоретичних напрацювань світових біографічних шкіл.

Наразі їх невелика кількість, як, скажімо, публікацій із біографіки діячів літератури й мистецтва, але в цій сфері нині працює низка потужних дослідницьких колективів. Найбільш цікавими в цьому плані є теоретичні роботи вчених країн англомовного світу, що мають усталені демократичні традиції. Значний інтерес становить, зокрема, виданий у Великій Британії «Роутледжський міжнародний посібник з наративу та

життєпису»¹, у якому вирішено низку проблем національних і міжнародних наративів і містяться практичні поради до написання політичних життєписів. Розвідки Т. Арклай, В. Барассі, Т. Карвера, Т. Качераускаса, Г. Рендерса, Б. Пімлота, П. О'Браєна та інших присвячено окремим теоретичним і практичним питанням жанру. Вагомим є також дослідження з теорії політичної біографії «Австралійські політичні життєписи: хроніки політичних кар'єр і адміністративні історії»². Доробок авторів цих праць уже раніше був об'єктом наших досліджень³, тому лише тезово подаємо основні положення їхніх робіт, що чітко виокремлюють політичний наратив у дослідженні життєписів. Цей аспект розрізняється й співвідноситься з іншими, ширшими за жанровим наповненням напрямками, такими як релігійна, гендерна, колоніальна або ж сімейна (просопографічна) біографіка⁴.

Теоретичні питання, які порушуються в дослідженнях зарубіжних учених, за тематикою можна розділити на сім умовних груп: визначення поняття «політична біографія», історичні аспекти розвитку цього напрямку досліджень і його характеристика, методологія написання політичної біографії, її взаємозв'язок з іншими дисциплінами, практичне значення й інновації.

Визначення поняття «політична біографія» «взяв на себе» один із найвідоміших сучасних теоретиків біографі-

¹ The Routledge International Handbook on Narrative and Life History. London : Routledge, 2017. 666 p. doi.org/10.4324/9781315768199.

² Australian Political Lives: chronicling political careers and administrative histories. Canberra : ANU E Press, 2006. 144 p. doi.org/10.22459/APL.10.2006.

³ Стамбол І. І. Політична біографія: сучасний вимір. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 20. С. 211–227. doi.org/10.15407/ub.20.211

⁴ The Routledge International Handbook on Narrative and Life History. P. 4-10.

ки Ганс Рендерс: термінологічна концепція «літературна біографія» — не більше ніж життєва історія з літературними якостями письменника, тому, за подібним принципом, «політична біографія» — це біографії політиків. Водночас як літературна біографія жодним чином не обходиться без належної уваги до творів автора, що досліджується, так і політична біографія без докладного розгляду політичних ідей постаті є абсолютним абсурдом⁵. Проте є, на думку Г. Рендерса, і різниця: письменник — це зірка, яку люблять і якою захоплюються, а «політик — у кращому випадку, хороший, надійний службовець. Більшість із приватного життя політика є суттєвим і має політичні наслідки, тоді як життя письменника лише відповідне до творів, які він написав. Образ політика — це відбиток його ідей» (тут і далі по тексту переклад автора — *I. С.*)⁶.

Австралієць Джофрі Болтон також наводить визначення: «політична біографія — це вікно до попереднього світу політичної практики. Через це вікно ми бачимо політику очима й досвідами індивідуальних суб'єктів. Ми стежимо за їхніми діями та бездіяльністю, спостерегаємо їхню поведінку, досвід їхнього світу на віддалі. Часто ми долучаємо інсайдерські сторони — їхні спостереження, роздуми, розуміння й мотивацію. Ми читаємо події з точки зору їхньої вигоди або інтерпретацій»⁷.

Д. Болтон трохи змінює акцент, увівши провокативне й, вочевидь, популярне твердження: «справжні інтелектуали не пишуть політичних біографій», адже біографія як жанр

⁵ Renders H. The Personal in the Political Biography. *Theoretical Discussions of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. Netherlands : Brill, 2014. P. 216-221. doi.org/10.1163/9789004274709_018.

⁶ Ibid.

⁷ Australian Political Lives: chronicling political careers and administrative histories... P. 11.

є підозрілою через типову хронологічність викладу, а політична біографія — удвічі підозріліша через єресь «великої людини в історії». Так, можна погодитись, що вказане зовсім «не модное» для сучасних, більш вужчих досліджень, але це не зовсім справедливо, адже, за словами Д. Болтона, «якби прем'єром Британії в 1940 році став не Черчіль, а Ал Гор переміг на виборах у 2000-му році — світ був би, беззаперечно, інакшим»⁸. Окрім того, політична біографія через значну кількісну перевагу чоловіків у політиці є точно «гендерно упередженою», і це теж, як і постійне моралізаторство, не служить їй на користь в очах «сучасних інтелектуалів». Тому Д. Болтон зауважував: «...практикуючих тих, хто практикує політичну біографію можна порівняти зі старомодним майстром в альпійському селі, що наполегливо вирізає годинники із зозулею за перевіреними часом методами, тоді як у великому місті в долині нижче фабрика «Swatch» щодобово випускає нові яскраві вироби, що рясніють всіма свіжими інноваціями з лабораторій культурологічних досліджень і постмодернізму. Та все ж цікаво, що політична біографія виживає»⁹.

Про історію й традицію становлення напряду свідчать видання багатотомного «Словника політичних біографій», що виходить у Великій Британії силами кембриджського видавництва, де зібрані основні постаті партійної й урядової сфери. За тією ж традицією видавалися подібні словники політиків Мексики й Індонезії¹⁰. Окремо варто

⁸ Ibid. P. 11.

⁹ Ibid. P. 1.

¹⁰ Liu H. Indonesia — Indonesian Political Biography: In Search of Cross-Cultural Understanding / ed. by A. McIntyre. Clayton, Victoria : Centre of Southeast Asian Studies, Monach University, 1993. xi, 327 p. : Ill. *Journal of Southeast Asian Studies*. 1995. Vol. 26, Is. 2. P. 445-447. doi. org/10.1017/S002246340000727X.

відзначити й досвід створення політичної біографії південноафриканських діячів¹¹.

Ставлячи питання щодо етичності викриття приватного в житті політика, Бен Пімлот стверджує, що «політичний портрет» завжди є «букетом, де суспільні та приватні риси переплітаються»¹². Британський і австралійський дослідник Род Роудс визначив такі різновиди вітчизняної політичної біографії (political life history): «надгробна» біографія (апологетика «великих і добрих»), розділення громадського й приватного життя, життєписи без теорії (біографії політиків часто пишуться політологами, які не звертають уваги на теоретичні напрацювання), об'єктивні свідчення й факти (нові свідчення для історичного знання), характери (аналіз особистості, зокрема, психоаналіз) і розповіді (storytelling; поєднання фактів із мистецько-літературною складовою)¹³.

Новою необхідною тенденцією, яку вбачає Род Роудс, є «поворот до інтерпретацій», що має відбуватися не шляхом появи нових традицій чи напрямів, а нового й ширшого інтерпретування вже усталених: «надмогильна» має трансформуватися до трактування ілюзій (бо власна вирішальна роль — лише ілюзія, тому варто дивитися на досягнення певної постаті з позицій детермінізму), життя треба пов'язати з теоріями (варто дивитися на постать та її дії в контексті світоглядних течій і культурного коду, які притаманні оточенню й періоду), від фактів — до мереж ін-

¹¹ Goolam V. Chota Motala. The Making of a South African Political Biography. *Politikon*. 2019. Vol. 46, Is. 2. P. 175-191. doi.org/10.1080/02589346.2019.1611219.

¹² Pimlott B. The Future of Political Biography. *Political Quarterly*. 1990. Vol. 61, Is. 2. P. 222.

¹³ Rhodes R. A. W. Theory, Method and British Political Life History. *Political Studies Review*. 2012. Vol. 10, Is. 2. P. 162-166. doi.org/10.1111/j.1478-9302.2011.00236.x.

терпретацій (Род Роудс пропонує перевіряти гіпотези під різним кутом зору), від характерів — до життєвих міфів і ситуативних пунктів (варто розглядати постать крізь мережу міфів і вірувань, яких вона набула в соціумі, і розуміти її інтерпретації певних ситуацій саме крізь такі «стереотипи»), розповіді мають набувати варіативності (тобто біограф має шукати кращий писемний жанр, у якому постать буде зображено найліпше)¹⁴.

Австралійське видання з теорії місцевої біографіки, ставлячи запитання «що таке хороша політична біографія?», стверджує, що воно зводиться авторами до теми публікації й продажу, адже немає сенсу писати біографії, які ніхто не буде купувати і не прочитає¹⁵. Видавці невеликих демократичних країн, зауважують дослідники, не здатні покривати витрати на біографічну продукцію, пов'язану з політиками, бо попит не надто великий, на відміну від ринків США й Британії. Інша справа — книга про відомого спортсмена чи актора. Окрім того, існує проблема з мемуарною літературою: часто найбільш високі посадовці не мають часу на ведення щоденників, а представники окремих політичних напрямків не можуть вчасно писати мемуари, оскільки йдуть працювати в приватні компанії, як це трапилося з лібералами в Австралії¹⁶.

Однією з найпомітніших робіт із методології написання політичної біографії є стаття Террелла Карвела, у якій він визначив декілька пунктів (наративів), щодо підбору яких біографіст має бути дуже сумлінним: біографічний наратив (тобто методологія); межі наративу (хронологічний, проблемний, ціннісний підходи тощо); час наративу

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Australian Political Lives: chronicling political careers and administrative histories... P. 103.

¹⁶ Ibid. P. 105.

(біограф пише в межах власної культурно-ціннісної парадигми); образи й драматургія; мета наративу (демонстрація ідей, оточення, трагічності, повчання тощо); наратив і досвід (автор має усвідомлювати досвід, який буде нести читачу написана ним біографія); традиція наративу (відповідно до шкіл, часу й політичних уподобань) ¹⁷.

Патрік О'Браєн, як і Бен Пілмот, апелює до різниці між науковим підходом до політичної біографії й «газетною», журналістською. Остання покликана зробити галас, сенсацію, вона не має довготривалого ефекту, а наукова біографія, за словами дослідника, дає вагоміші аргументи й не викриває певні, незручні факти лише заради сенсацій. Семюель Джонсон (класик британської біографіки) виробив у цьому контексті навіть певне правило для біографістів: «обходь дрібниці, але шукай важливості дрібниць» ¹⁸.

Практичне значення політичної біографії викликає значно більше зацікавлення в західній біографіці. Причину цього розкриває, зокрема, й твердження канадця Філіпа Маршанда, який вважає, що політична біографія, незважаючи на конкуренцію тематики в політичних науках (економічні, соціальні аспекти тощо), має великі перспективи, адже чи не найліпше сприяє конструюванню минулого завдяки якісним біографіям політиків ¹⁹.

Американець Бартоломео Сперроу ставить питання щодо потреби політологів у написанні біографії діячів недавнього минулого. Відповідь знаходимо в його ж статті: це дає можливість досягнути багато практичних аспектів

¹⁷ Carver T. Methodological Issues in Writing a Political Biography. *Journal of Political Science*. 1992. Vol. 20, No. 1. P. 3-13.

¹⁸ O'Brien P. K. Political Biography: A Polemical Review of the Genre. *Biography*. 1998. Vol. 21, No. 1. P. 52. doi.org/10.1353/bio.2010.0058.

¹⁹ Marchand Ph. Lost Art of Political Biography : [SA2 Edition]. *Toronto Star*. 1993, No. 13. P. J1.

політики на прикладі однієї особи, вказати на причинно-наслідкові зв'язки, побудувати гіпотези подій, у яких залучені документи, не відкриті наразі для доступу ²⁰.

Питання ролі автобіографічних матеріалів політиків у сучасному виборчому процесі США порушив Сідон Сміт ²¹. Так, за його спостереженнями, президентські вибори 2008 року перетворилися на боротьбу (політичних) автобіографій. Гілларі Клінтон у своїх мемуарах «Living history» («Жива історія») крізь власний досвід дружини, матері, борчині за права жінок тощо демонструвала майбутню жінку-президента США: «інноватор, якого дочекалося суспільство» ²². Барак Обама до виборів мав у своєму доробку два автобіографічні нариси «Dreams from My Father» («Мрії мого батька») й «The Audacity of Hope» («Сміливість надії»), у яких зобразив себе збірним образом «мрій» Америки, надій та ідей її населення. Джон МакКейн мав цілу серію з п'яти книг, з яких найбільш знаковими Сідон Сміт виокремлює «Faith of My Fathers» («Віра моїх батьків») і «Worth the Fighting For» («Вартє, аби за це боротися»). У цих книгах політик демонстрував як на власному досвіді, так і на прикладі своїх предків бездоганну ідентичність служителя народові ²³. Тож, на думку Сідона Сміта, політики швидко вивчили, наскільки важливою є хороша автобіографічна історія. Проте визначити, який саме наратив буде переможним для виборів, досить складно.

²⁰ Sparrow B. Why Would a Political Scientist Write a Biography? *Perspectives on Politics*. 2016. Vol. 14, Is. 4. P. 1101-1111. doi.org/10.1017/S1537592716003078.

²¹ Smith S. Autobiographical Discourse in the Theaters of Politics. *Biography*. 2010. Vol. 33, No. 1. P. v-xxvi. doi.org/10.1353/bio.0.0149.

²² Ibid. P. v-xxvi.

²³ Ibid. P. v-vii.

Ще одне американське дослідження актуалізує значення персонального підходу у вивченні політики шляхом постановки питання: «чи була б політика США саме такою, якби на виборах було обрано іншого кандидата?». У цьому контексті було виокремлено три основні напрями-аргументи, до яких апелюють біографи, що займаються політиками: 1) біографічні (особистісні) чинники можуть впливати на основні переконання й цінності політичних лідерів, вони є основою світогляду й визначають пріоритети в політичних процесах; 2) біографічні фактори можуть впливати на компетенцію й навички політика, тобто визначають його «якість» як лідера, ці навички й досвід можуть допомогти досягнути результатів у особистих цілях (наприклад, переобрання) або сприяти поліпшенню життя суспільств (наприклад, економічне зростання); 3) біографічні чинники можуть формувати стимули лідерів дотримуватися конкретних програм і обіцянок, наприклад, політик, який має зв'язки у фінансовій сфері, не захоче розчарувати своїх партнерів у відповідній галузі тощо; 4) біографічні фактори впливають на сприйняття політика іншими, зокрема на розуміння його вмінь, статусу й суспільно-політичної орієнтації. Такі оцінні сприйняття, у свою чергу, можуть опосередковано формувати поведінку самого політика ²⁴.

Звісно ж, біографіка не може бути обмежена лише книжковою формою, тим більше такий її популярний напрям як політичні життєписи. Серед досліджених на Заході інноваційних форм проблематиці політичної біографії в літературі й кіно, а також її впливу на соціум у період виборів присвячено кілька розвідок. Зокрема стверджується, що «біопіка» — біографічний жанр кінематографа — має біль-

²⁴ Kremaric D., Nelson St. C., Roberts A. Studying Leaders and Elites: The Personal Biography Approach. *Annual Review of Political Science*. 2020. Vol. 23. P. 133-151. doi.org/10.1146/annurev-polisci-050718-032801.

ший вплив на суспільство через легкість сприйняття, але вона часто виходить за межі документальності ²⁵. Однією з найновітніших тем для політичної біографіки є соціальні мережі, які виступають як джерелом біографіки, так і впливовим інструментом на політичній арені. Так, їхню роль у виборах президента Австрії у 2016 році продемонстрували Карін Лібхарт і Петра Бернхарт, опрацювавши 504 пости в мережі «Інстаграм» ²⁶. «Політичний сторітелінг» (таким є авторське визначення контенту сторінки), який посприяв перемозі Александра Ван дер Белена, авторки поділила на кілька типів, виходячи із завдань, які було покладено на візуальний ряд: (1) висвітлення біографії кандидата (біографічна стратегія), (2) представлення його передвиборчої команди (командна стратегія) та (3) презентація кандидата в якості відповідної посадової особи (дієва стратегія) ²⁷. Фактично на сьогодні немає сумнівів, що «цифровий сторітелінг» — це значна складова політичної біографії, яку проєктує сам політик, тобто, це явище майже тотожне із політичними автобіографіями.

Доволі відмінною є ситуація з політичною біографікою в найближчих сусідніх слов'янських народів: чехів, словаків, поляків і росіян. Визначення «політична біографія» є досить численним серед назв бібліографічних видань. Однак це поняття можна лише зрідка зустріти в теоретичних працях. У переважній більшості випадків

²⁵ Letort, D.; Moulin, J. Introduction to Political Biography in Literature and Cinema. *Biography: An Quarterly*. 2018. Vol. 41, No. 3. P. 607-612. DOI 10.1353/bio.2018.0061.

²⁶ Liebhart K., Bernhardt P. Political Storytelling on Instagram: Key Aspects of Alexander Van der Bellen's Successful 2016 Presidential Election Campaign. *Media and Communication*. 2017. Vol. 5, No. 4. P. 15-25. doi.org/10.17645/mac.v5i4.1062.

²⁷ Ibid.

йдеться про діяльність у політиці як складову біографії, написаної в історичному ключі. Російська біографістика, для прикладу, майже не торкається теоретичних аспектів жанру, активно користуючись перекладами іноземних напрацювань²⁸. Трапляються лише поодинокі судження, вміщені в передмовах до політичних життєписів, наприклад, у біографії Йосипа Сталіна автором відзначено, що «політична біографія передбачає вивчення взаємовпливу лідера та системи, держави та суспільства, яке уособлюють з лідером»²⁹.

Більшість українських напрацювань з теорії біографістики не концентрують увагу на понятті «політична біографія». До політиків минулого здебільшого застосовується історико-біографічний метод, а в контексті аналізу урядових чи партійних справ йдеться переважно про «громадсько-політичну діяльність», яка часто поєднує в українських наукових реаліях інтелектуальну біографію, історію ідей, історію повсякдення й участь у громадських рухах³⁰. Відповідно, для одноосібних і колективних біографій поширеним поняттям є «політичні діячі».

При найбільш загальному огляді українських біографічних видань (зокрема за матеріалами бази даних, утвореної «довгими списками» Всеукраїнського «Біографічного рей-

²⁸ Историческая биография: современные подходы и методы исследования : сб. обзоров и реф. / РАН, ИНИОН, Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. истории, Центр гуманитар. науч.-информ. исслед. Отд. Языкознания. М., 2011. 172 с.

²⁹ Хлевнюк О. Жизнь как краткий курс. Источники к биографии Сталина. *Soviet History Discussion Papers*. 2013. № 1. С. 1–9. URL: https://perspectivia.net/receive/ploneimport_mods_00011425

³⁰ Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 272 с.

тингу»³¹) помітно, що українські автори зовсім не вживають словосполучення «політична біографія». Вочевидь це можна пояснити бажанням біографів не обмежуватися лише політикою й презентувати всю багатогранність постаті, незважаючи на те, що «вінцем» діяльності більшості осіб «першого ешелону» була саме політична діяльність. Імовірно також, що дуже скомпрометоване за останні десятиліття серед української громадськості поняття «політика» часто сприймається як синонім корупції й злочинної бездіяльності, і саме тому оминається в назвах. Але періодично можна зустріти означення «політичний портрет» як синонім до «політичної біографії».

З метою з'ясування характеру української політичної біографії зупинимося на найбільш репрезентативному, на нашу думку, її виді — книжкових виданнях. Сучасний український книжковий репертуар містить сотні досліджень, присвячених діячам минулих епох. Значною перевагою за кількісними показниками³² користуються гетьмани часів Війська Запорозького й Гетьманщини, яким присвячені як монографії, так і колективні й довідкові праці. Друге місце посідають біографії діячів Української революції 1917–1921 рр. і визвольного руху 1930–1950-х рр. Третьою популярною категорією є князі доби Київської Русі. Незважаючи на те, що більшість подібних робіт містить також аналіз історико-політичних обставин доби, їх складно долучати до суто політичних біографій через низку причин. Зокрема, архаїчність постатей часів Київської Русі й Гетьманщини і їхня приналежність до абсолютно інших державних утворень

³¹ Всеукраїнський бібліотечний «Біографічний рейтинг». URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/rating/>

³² Книжкова палата України : вебсайт. URL: <http://www.ukrbook.net>.

досить ускладнюють проблему ідентифікації історичних досліджень як творів української політичної біографіки. До цього поняття ліпше пасують праці, що стосуються діячів першої половини ХХ століття, але короткотерміновість існування суверенної української державності й специфіка колоніального статусу України в наступні десятиліття теж часто обумовлює доцільність їхнього розгляду переважно в дискурсі революційної, військової, підпільної та еміграційної діяльності. Тому найбільш відповідними критеріям політичної біографії доцільно вважати біографії українських діячів сучасного періоду від відновлення незалежності.

Упродовж останнього тридцятиріччя з'явилося досить багато книжкових видань, пов'язаних із сучасними політиками. Хоча вони й мають доволі різні формати, але за сукупністю ознак можуть бути розподілені на три основні групи: життєписи, джерела й довідкову літературу. Перша група найбільш масивна й різноманітна. До неї належать монографії, серійні й популярні видання, а також відверто глорифікаційні матеріали.

Серед ґрунтовних наукових монографічних праць найбільше книг присвячено президентам Л. Кучмі³³ та В. Ющенку³⁴. Причому, якщо шлях і особистість першого охарактеризовано відомим автором-економістом побіжно, переважно в контексті реформ, а власне біографічна частина, написана вченим-істориком, стосується часу після президентства, то в книзі про лідера «Помаранчевої рево-

³³ Гальчинський А. С. Кучма-Президент. Десять років системних перетворень. Київ : Либідь, 2018. 415; Головка В. «Владу створюють...». Політична біографія Леоніда Кучми / НАН України, Інститут історії України. Київ, 2018. 242 с.

³⁴ Жулинський М., Сліпушко О. Віктор Ющенко: Випробування владою. Харків : Фоліо, 2005. 415 с.

люції» йдеться переважно про його особисті якості, і була вона опублікована в період виборчих змагань.

Кілька змістовних видань присвячено лідеру «Народного руху України» В. Чорноволу³⁵. Вони стосуються не лише політичних сторінок життя діяча, а й творчих, що є доречним, адже праці дозволяють значно чіткіше усвідомити погляди й позиції політика.

Окремо варто відзначити книгу, присвячену «феномену» колишнього прем'єр-міністра П. Лазаренка, що є колективним журналістським розслідуванням і яка досить плюралістично розглядає діяльність політика, виправдовуючи його вчинки «віанням часу»³⁶. І помітно контраверсійною є назва книги, що стосується діяча радянської доби В. Щербицького, якого представлено як діяча, що «присвятив життя Україні»³⁷. Зрозуміло, він належав до попередньої епохи, проте така «відбілювальна» політична біографія функціонера тоталітарного режиму є досить рідкісним явищем в епоху декомунізації.

Показовий, хоч і дуже поодинокий приклад в українській політичній біографіці — «Нарцис» — видання, присвячене негативному герою сучасної політики В. Медведчуку³⁸. Невелика за обсягом книга по пунктах викривала

³⁵ Деревінський В. Ф. В'ячеслав Чорновіл : [журналіст, лідер партії Нар. Рух України]. Харків : Клуб сімейн. дозвілля, 2017. 256, [2] с.; Побережець Г. С., Шкварець В. П. Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис-хроніка діяльності та творчості : монографія : Миколаїв : Ліон, 2012. 146 с.

³⁶ Феномен Лазаренко: злодей или гений?.. : коллективное журналистское расследование. Дніпропетровськ : Пороги, 2008. 223 с.

³⁷ Щербицький Володимир Васильович, 1918–1990. Життя, присвячене Україні. Київ : АДЕФ-Україна, 2018. 915 с.

³⁸ Чобіт Д. Нарцис або Штрихи до політичного портрету Віктора Медведчука. 4-е вид. Київ ; Броди : Просвіта, 2001. 89 с. URL: <http://exlibris.org.ua/medv/index.html>.

недоброочесність політика та його тактику. Автор не обмежився лише кулуарними темами, а й відзначив поведінку проросійського діяча в інших сферах, зокрема, в науці³⁹. Варто відзначити, що подібні за характером політичні біографії є звичним явищем для країн із розвиненими демократіями, і їхня майже цілковита відсутність в Україні опосередковано свідчить про рівень утвердження демократичних засад у нашому суспільстві.

Біографічні серії випускають чимало сучасних видавництв, але найбільше до саме політичної біографіки долучилося харківське видавництво «Фоліо». Два перевидання здобув товстий том авторства Андрія Кокотюхи, присвячений тодішній прем'єрці Ю. Тимошенко⁴⁰. Дослідниця А. Зелінська відзначає, що в контексті журналістики такі праці «одночасно можна віднести до соціально-політичної та мотиваційної біографічної книги»⁴¹. Своєрідною особливістю цих книг, як і більшості, що стосуються діячки в «постпомаранчевий» період, є відзначення її особистості як «феномену». Імовірно, це пов'язано зі стереотипним бажанням авторів і суспільства знайти чергового «месію». Водночас на цей «феномен» накладено ідеал жінки-політика, що впродовж десятиліть тримає Ю. Тимошенко на вершині політичної сфери. Тому про її «святість» і «демонічність» випущено в Україні близько тридцяти книг. І це — рекорд для сучасної української політичної біографії.

Той же Андрій Кокотюха поповнив, уже меншу за форматом, серію «Знамениті українці» видавництва «Фоліо»

³⁹ Там само.

⁴⁰ Юля: [Спроба розгадати «феномен Ю. Тимошенко»]. Харків : Фоліо, 2006. 477 с.; Юля. Второе дыхание : [история успеха Ю. Тимошенко]. Харьков : Фоліо, 2008. 443 с.

⁴¹ Зелінська А. Типологічна класифікація біографічних видань. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 1. С. 28.

виданнями, присвяченими Л. Кравчуку⁴² й Л. Черновецькому⁴³. І хоча невеличкий формат книжок не дозволяє цілком охарактеризувати постать, проте їхні автори за сукупністю відомих біографічних даних і публічних виступів осіб розставляють певні акценти, що повинні свідчити про унікальність дій або позицій того чи іншого політика. У тій же серії вийшли книги про президента Л. Кучму й топ-політиків першого десятиліття ХХІ ст. С. Тігіпка, Д. Табачника й інших.

Глорифікаційні біографії, крім кількох праць, присвячених Ю. Тимошенко (зокрема з промовистою назвою «Жінка із зовнішністю моделі і розумом Соломона»⁴⁴), стосуються переважно регіональних політиків Донеччини⁴⁵, Криму⁴⁶, Черкащини⁴⁷, Білої Церкви⁴⁸, Хмельницького⁴⁹, Харкова⁵⁰, Запоріжжя та окремих міні-

⁴² Кокотюха А. А. Леонід Кравчук. Харків : Фоліо, 2009. 118 с.

⁴³ Кокотюха А. А. Леонид Черновецкий. Харьков : Фолио, 2009. 122 с.

⁴⁴ Качмарик В. Юлія Тимошенко. Жінка із зовнішністю моделі і розумом Соломона. Тернопіль : Підруч. і посіб., 2007. 335 с.

⁴⁵ Спажук В. И. Дончанка путеводной красоты : [о нар. депутате Украины, д-ре мед. наук Т. Д. Бахтеевой]. Донецк : Промінь, 2008. 229 с.

⁴⁶ Ганкевич В. Ю. Ісмаїл Гаспринський — міський голова Бахчисараю. Сімферополь : Доля, 2011. 300 с.

⁴⁷ Корнійчук О. Сергій Одарич: Досягти мети! : [Про канд. на посаду черкас. міськ. голови]. Черкаси, 2006. 28 с.

⁴⁸ Шулипа Л. В. Жизнь, отданная городу : памяти Геннадия Шулипы (мэра г. Белая Церковь в 1988–2006 гг.). Белая Церковь : О. Пшонківський, 2012. 269 с.

⁴⁹ Поспішай робити добрі справи : (Василь Шуляк — керівник, господар і політик) / Хмельницький : Цюпак А. А., 2012. 131 с.

⁵⁰ «Господар — його звали у народі...» : до 70-річчя О. С. Масельського [керівника Харк. обл. з 1983 по 1996 рр.]. Харків : Фоліо ; Тов Промейкер, 2006. 255 с.

стрів ⁵¹ і військових ⁵². Подібні праці, що в позитивному ключі висвітлюють життя й діяльність малопомітних із загальнонаціонального погляду постатей, є намаганням включити їх до когорти важливих діячів. Проте дуже часто їхня «важливість» перебільшена і з часом зовсім втрачає сенс. Показова в цьому плані ціла серія дрібноформатних видань Віталія Спажука ⁵³, присвячених В. Януковичу та його найближчому оточенню. З позиції сьогодення ці матеріали мають вигляд уже зовсім подібних до агітаційно-пропагандистських публікацій, що випускаються на окупованих Росією територіях.

Документальні видання переважно у форматі інтерв'ю (або похідними від нього) стосуються насамперед перших осіб політики незалежної України. Перші два президенти, окрім знакових «Маємо те, що маємо» та «Україна — не Росія» періодично друкують досить великі наклади. Л. Кравчук став автором інтерв'ю в записі С. Кочигіна ще в 1994 р. під назвою «Останні дні імперії... Перші роки надії» й до цього часу видав ще декілька спогадів. Президент Л. Кучма видав «Роздуми про економічні реформи» ⁵⁴ й ще десяток книг мемуарного й економічного характеру.

⁵¹ Гриценко Н. С. Живи добром : док. повесть [о Ю. Г. Бочкареве — министре енергетики Украины]. Запорожье : Дикое Поле, 2009. 197 с.; Копоть І. Є. Трубач Григорій Белінський та його виконавська школа. Житомир : ДАУ, 2005. 121 с.,

⁵² Гузенко А. С. Вилен Мартиросян — народный генерал. Донецк : Світ книги, 2013. 385, [2] с.; Бузько Ю. И., Крук Ю. Ю. Адмирал. Херсон—Одесса—Киев транзит : [док. роман о депутате Верхов. Рады Украины шести созывов Ю. Б. Круке]. Одесса : Южноукр. ин-т биографии, 2016. 399 с.

⁵³ «Без Януковича жизнь была бы невыносимой», — автор книги о Президенте. *LB.ua* : *Культура*. URL: https://lb.ua/culture/2011/10/20/120353_bez_yanukovicha_zhizn_bila_nevino.html.

⁵⁴ Кучма Л. Д. Своім шляхом : роздуми про економічні реформи в Україні. Київ : Ін Юре, 2004. 384 с.

В. Ющенко опублікував декілька книг як у період виборів і за час свого президентства ⁵⁵, так і в період загострення конфлікту з Російською Федерацією ⁵⁶. Це упорядковані тексти, які здебільшого передають пряму мову діяча. Кількісні показники книг, де зазначено автором В. Януковича, не менші, але до мемуарів відноситься лише «І можна здійснити мрію...» ⁵⁷ (обсягом 16 сторінок) й англomовна «Opportunity Ukraine», за яку політика звинувачували в плагиаті ⁵⁸. П'ятий президент досі не видав мемуарів (але має економічну монографію), як і, з очевидних причин, його наступник. Імовірно, це не тенденція, а лише наслідки досить запеклої політичної боротьби, яка продовжується, і незацікавленість обох президентів у висвітленні власного досвіду в книжковому форматі.

Значно цікавішими для суспільства й дослідників є джерельні видання, пов'язані з постатями, яких важко звинуватити в політичних інтригах чи лицемірстві. Це політики — колишні дисиденти. Насамперед варто згадати десяти томник праць В. Чорновола ⁵⁹, де зібрано публіцистику, есеї, виступи й інтерв'ю провідника Народного Руху. Йому ж присвячено збірник спогадів соратників, які впорядку-

⁵⁵ Ющенко В. Вірю! Знаємо! Можемо! Київ : Ін Юре, 2004. 450 с.; Ющенко В. 100 днів президентства: пряма мова. Харків : Фоліо, 2005. 221 с., [2] с.; Ющенко В. А. До нації : вибрані промови. Київ : НІСД, 2010. 464 с.

⁵⁶ Ющенко В. А. Недержавні таємниці : нотатки на берегах пам'яті. Харків : Фоліо, 2014. 511 с.

⁵⁷ Янукович В. Ф. «І можна здійснити мрію...». [Б. м.: б. в., 2008?]. 16 с.

⁵⁸ Лещенко С., Каплюк К. Книга Януковича — плагиат президентського масштабу. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/2/6553198/>

⁵⁹ Чорновіл В. М. Твори : у 10 т. Київ : Смолоскип, 2003.

вав Д. Понамарчук⁶⁰. Подібна праця важлива не лише в контексті нових фактів про самого діяча, а й інформацією про авторів, які формували оточення демократичного лідера. У контексті політичної біографії варто згадати й матеріали, присвячені В. Стусу: резонансне видання «Справа Василя Стуса»⁶¹, укладене В. Кіпіані, спогади Василя Овсієнка⁶² й «Листи до сина»⁶³. Незважаючи на те, що В. Стус не дожив до здобуття Україною незалежності, його біографія й трагічна смерть є знаковим явищем для сучасного суспільства. Водночас видано спогади, що стосуються діячів меншого масштабу, зокрема, особисті спогади (упорядковані місцевою журналісткою) франківського кандидата в народні депутати М. Шкрібляка, якого було вбито за день до виборів⁶⁴.

Нечисленною, вочевидь зважаючи на розвиток інформаційних інтернет-ресурсів, є довідкова політична біографія. Хоча на зорі української незалежності відбувся сплеск видань типу «хто є хто», що стосувалися політиків⁶⁵, для прикладу можна навести книгу «Обличчя “помаран-

⁶⁰ Великі дерева в тіні не ростуть : спогади і роздуми про В'ячеслава Чорновола : [до 80-річчя В. Чорновола]. Кам'янське : Андрій, 2018. 191 с.

⁶¹ Справа Василя Стуса : зб. документів з архіву колишнього КДБ УРСР. Харків : Віват, 2019. 688 с.

⁶² Василь Стус у відзеркаленнях : спогади Василя Овсієнка про Василя Стуса. Полтава : РІК, 2007. 191 с.

⁶³ Стус. В. Листи до сина. Харків : Ранок, 2019. 280 с.

⁶⁴ Микола Шкрібляк: Мої земляки вартують достойного життя у самостійній Україні : спогади і роздуми. Косів : Писаний Камінь, 2003. 230 с.

⁶⁵ Попик В. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія. Київ, 2013. С. 91–92.

чевої” революції»⁶⁶. Проте наразі переважно онлайн-енциклопедії виконують довідкову функцію, що навіть значно успішніше, адже політична діяльність в Україні часто може кардинально змінювати ореол діяча від «рятівника» до «зрадника», а онлайн-формат значно легше демонструє такі зміни.

Підсумовуючи, варто відзначити, що жанр політичної біографії у світі є сформованим і виступає органічною частиною політичної культури розвинутого демократичного суспільства. В Україні процес його становлення тільки починає розгортатися. При цьому простір політичної біографії в Україні все ще залишається фрагментарним. Традиція репрезентації себе, власних політичних позицій та ідей перед широким загалом читачів в Україні ще не склалася. Цьому заважають і не подолані ще до кінця традиції й стереотипи тоталітарного мислення, що й у роки незалежності тривалий час знаходили підтримку в міфах і симулякрах, навіяних суспільній свідомості олігархічним політикумом.

Саме завдяки цьому вітчизняна книжкова продукція, яка є основою політико-біографічного наративу, великою мірою залишається ще глорифікаційною й некритичною, чим кидає тінь на і без того не надто розвинений жанр. Найбільше документалістики випущено під авторством президентів, але й ці книги, на відміну від мемуарів перших осіб розвинених демократій, не стають бестселерами. Значною повагою серед суспільства користуються видання про дисидентів, зокрема про В. Чорновола та його власні, засвідчуючи істину, що «чистий політик» у дійсності значно менш цікавий суспільству й дослідникам, аніж гро-

⁶⁶ Яневський Д. Б. Обличчя «помаранчевої» революції. Харків : Фолю, 2005. 317 с.

мадський активіст чи мислитель, вінцем діяльності якого стала політична діяльність.

Найбільш плідним вітчизняним автором у сфері політичної біографії є Андрій Кокотюха, а найбільше книг присвячено Ю. Тимошенко. Перспективою для жанру може стати актуалізація іншого спектру досвіду політиків, які сьогодні не видаються захопливими. Маємо підстави сподіватися, що розвиткові політичної біографіки в наступні роки буде сприяти насамперед вимога громадянського суспільства, яка зростає, до відкритості політикуму, активізації діалогу влади з народом. Це передбачає вихід на авансцену нової генерації «людей з біографіями», які формуються як політики вже в умовах демократичних перетворень останнього десятиліття, життєвий шлях і розвиток політичної кар'єри яких має ставати більш прозорим і зрозумілим широкому громадянському загалові, який чекає нині від політиків принципово більшої відкритості й відповідності їхнього життя та дій тим ідеям, які вони декларують.

РОЗДІЛ 8

ПОШУКИ «РОДИННОГО КОРИННЯ» ЯК ФЕНОМЕН ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

Роди й родини утворюють первісну основу будь-якого суспільства. Недаремно вони посідають чільне місце в міфологічних переказах багатьох народів і численних біблійних сюжетах. З диференціацією людського суспільства родинне споріднення й походження набуло поліфункціонального призначення від підтвердження прав власності до встановлення соціального наступництва різних верств, прошарків і станів населення. Відтак дослідження родинної історії відіграло важливу роль ще на зорі доакадемічної історіографії, оскільки дозволяло відтворити генетичний зв'язок і спадкоємність поколінь. Згодом розмаїття практично-утилітарних запитів (права спадкоємності, соціальний статус, станова належність) до родинної історії спричинилося до формування на межі пізнього середньовіччя й ранньомодерних часів історичної генеалогії в Європі. Утім, тереном для генеалогічних студій стала не тільки сфера власне родинної історії, а й людина в широкому соціо- та етнокультурному контексті, у просторі минулого й сучасного. Зазначена метаморфоза дисциплінарного статусу генеалогії відбулася в академічну добу європейської історіографії. Вона віддзеркалює сутнісні риси наукового процесу XIX–XX ст., які визначалися кардинальним поворотом від сцієнтистської спрямованості до антропологічної орієнтації історичних досліджень.

Сьогодні генеалогія (*γενεαλογία* (з давньогрецької), від *γένεα* — рід, народження й *λόγος* — слово, наука) дослід-

никами всього світу розуміється як спеціальна історична дисципліна, що вивчає походження родів й окремих осіб, родинні зв'язки, історію сімей різного соціального стану ¹.

В українській історіографії вживається також інший термін — родознавство, який є фактично перекладом зазначеного вище українською мовою. Цей термін спочатку було введено до обігу в працях діаспорних істориків першої половини ХХ ст., і лише в останні роки він потрапив до понятійного апарату сучасних українських дослідників і використовується переважно в значенні історичної дисципліни.

Генеалогія — одна з найбільш давніх за часом побутування історична дисципліна. Перші генеалогічні відомості містилися в етногенетичних переказах, міфах, легендах, епосах, які фіксують системи споріднення, що виникли в період первісного суспільства. Формування станового суспільства сприяло розвитку практичної (утилітарної) генеалогії, покликаної обґрунтувати права окремих прошарків суспільства на владу й привілеї. Біблійні легенди, давньогрецькі й римські міфи, індійські веди, вавилонські й асирійські перекази наповнені генеалогічними відомостями. Багаті на генеалогічні матеріали праці античних істориків: Геродота, Плутарха, Тацита й ін. Але справжнього розквіту генеалогія набула в середні віки, де суспільні й політичні стосунки були тісно пов'язані з походженням, спадковими правами й знатністю роду. У ті часи розробляються форми фіксації генеалогічного матеріалу, складаються родовідні книги, виникають державні інститути,

¹ Генеалогія. *Спеціальные исторические дисциплины* : уч. пос. Київ : НМК ВО, 1992. С. 79; Томазов В. Генеалогія історична. *Спеціальні історичні дисципліни* : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2008. С. 123; Войтович Л., Целуйко О. Генеалогія [Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 2]. Львів : Синчук В.В., 2008. С. 5 та ін.

що юридично затверджують родоводи шляхетних верств суспільства. Одночасно виникали державні інститути, що збирали, вивчали, упорядковували, перевіряли родоводи панівної верстви суспільства, підтримуючи тим самим ієрархічну структуру, оберігаючи її від проникнення чужих елементів, контролюючи розподіл державних і придворних посад, маєтностей і привілеїв. У більшості країн Європи процес державного нагляду за складанням родоводів припадає на XVI ст.²

З кінця XVII ст. в Західній Європі генеалогія формується як наукова дисципліна, що пояснюється соціально-економічними змінами в суспільстві: занепадом феодалних і зародженням капіталістичних відносин, розвитком науки, культури, освіти³. Таким чином, з кінця XVIII ст. в розвитку генеалогії як наукової історичної дисципліни чітко простежуються два основних напрямки. Перший — довідковий, допоміжний — коли результат праці дослідників лише обслуговував потреби істориків у спеціальних даних. Другий, що тільки почав формуватися, — самостійний — покликаний утвердити генеалогію як наукову дисципліну, що в змозі самостійно, притаманними їй методами, вирішувати певні проблеми історії. Але становлення генеалогії як наукової дисципліни в жодному разі не позбавляє родознавство практичного значення. Практична генеалогія продовжувала своє існування в усі часи, але цілі її відрізняються від наукової дисципліни: якщо для практичного генеалога складання родоводу є кінцевою метою, то для науковця — це тільки початок дослідження. Практична генеалогія покликана юридично

² Томазов В. Генеалогія історична... С. 123–124.

³ Див.: Його ж. Родовід. Як знайти своє коріння. Київ : Мистецтво, 2020. С. 45.

оформлювати ступені споріднення визначеного кола осіб, висвітлювати положення того чи іншого роду в суспільстві, а наукова генеалогія вирішує ті чи інші проблеми суто наукового значення ⁴.

Багато століть генеалогія сприймалася як дисципліна, що обслуговує інтереси виключно аристократичних родів, але вже в середині ХІХ ст. почали з'являтися праці, присвячені й іншим соціальним прошаркам суспільства. Ця тенденція у світовій генеалогії почала набирати сили й у першій половині ХХ ст. призвела до повної демократизації генеалогії. З кінця 50-х рр. ХХ ст. історики відзначають початок перелому в суспільній свідомості на користь гуманізації, історизму, що позначилось і на поживленні генеалогічних студій. Інтерес до ролі особистості в історії, культурне, духовне й національне відродження, переосмислення минулого — усе це сприяло відродженню генеалогії ⁵. Нова генеалогічна хвиля стимулювала процес подальшого зближення генеалогії та історії. У результаті цілі генеалогії переосмислювались у зв'язку з її здатністю робити самостійний внесок до вирішення загальних проблем історії суспільства в найрізноманітніших її аспектах (економічному, політичному, соціальному тощо) ⁶. З огляду на це «генеалогія виступає в ролі спеціальної історичної дисципліни, у якій знаходить вияв не тільки просте встановлення фактів споріднення,

⁴ Бычкова М.Е. Некоторые задачи генеалогического исследования. *Вспомогательные исторические дисциплины*. Л. : Наука, 1983. Вып. XIV. С. 5; Аксенов А.А. Генеалогия. *Вопросы истории*. 1972. № 10. С. 211.

⁵ Там же. С. 129–130.

⁶ Дорошенко В. Вспомогательные исторические дисциплины на новом этапе. *Археографический ежегодник за 1969 г.* М. : Наука, 1971. С. 205.

⁷ Аксенов А. Генеалогия... С. 211.

але й їхнє історичне усвідомлення» (тут і далі переклад автора — *В.Т.*)⁷. Таким чином, генеалогія вступає в нову фазу свого наукового розвитку — у фазу функціонування як спеціальної історичної дисципліни.

Незважаючи на своєрідність розвитку України, що обумовило специфіку у формуванні привілейованих верств, вітчизняна генеалогія пройшла подібний до інших країн шлях у своєму становленні від суто практичної до спеціальної історичної дисципліни. На початку ХХ ст. українська генеалогія досягла свого найвищого рівня розвитку. Постає необхідність створення генеалогічного товариства, яке стало б організаційним центром сприяння подальшому науковому прогресу. Однак цьому не судилося здійснитися: Перша світова війна, а потім і соціальні потрясіння не послужили на користь поступу українського родознавства⁸.

Зміна соціально-політичного устрою на території колишньої Російської імперії трагічно позначилася на розвитку генеалогії: дисципліна, що скомпрометувала себе вивченням родоводів аристократичних родів, не мала право на існування. Відтоді, з 20-х рр. ХХ ст., почався її занепад. Учені, які розуміли значення генеалогії для подальшого поступового розвитку суспільних і природничих наук, намагалися продовжувати дослідження, ідучи на компроміси із владою. Так, протягом десятка років — до 1930 р. — досить активно велися розробки в галузі евгеніки, що відокремилася в самостійну наукову дисципліну, використовувалися генеалогічні методи в дослідженнях, але в 30-і рр. й ці розвідки було припинено, сама евгеніка затаврована як буржуазна наука, товариства й часописи розгромлені. Таким чином, на довгі

⁸ Томазов В. Генеалогія історична... С. 123.

роки були припинені дослідження, присвячені процесу накопичення генетичних здібностей і їхнього спадкового наслідування⁹.

До спроб розглянути генеалогію в новому ідеологічному контексті вдавалися й деякі представники історичної науки. У 1924 р. А. Большаков у своїй праці «Вспомогательные исторические дисциплины» розглядав генеалогію як складову частину історичної науки¹⁰. Її завдання він убачав у встановленні походження індивідів, їхньому об'єднанні в одну родину, генерацію й рід, а також у висвітленні впливу цього роду на історичні процеси й окремі події історії. На думку вченого, генеалогія як практична дисципліна, що покликана для безпосереднього складання родоводів, у соціалістичній науці не має перспектив розвитку, водночас вона необхідна для обслуговування історії, літературознавства тощо.

Дещо по-іншому завдання генеалогії бачив А. Введенський. Заперечивши значення практичного родознавства «експлуататорського класу» й поставивши під сумнів взагалі розвиток генеалогії як допоміжної історичної дисципліни, він уважав за потрібне складати родоводи видатних діячів соціалістичної епохи¹¹.

⁹ Більш детально про стан російської генеалогії за радянських часів можна подивитися: Бычкова М.Е. Генеалогия в советской исторической литературе. *Вспомогательные исторические дисциплины*. Л. : Наука, 1976. Вып. VII. С. 43–56; Красюков Р. Обзор русской советской литературы по генеалогии за 70 лет (1917–1987). *История и генеалогия*. 1994. № 4. С. 98–109.

¹⁰ Большаков А. *Вспомогательные исторические дисциплины*. Л. : Из-во П.П. Сойкина, 1924. 4-е изд. С. 173–189.

¹¹ Введенский А. *Лекции по документальному источниковедению истории СССР: Дипломатика*. Уч. пособ. для студентов ист. факультетов УССР. Киев : Киевский университет, 1963. С. 202.

О. Гуковський, розглядаючи місце генеалогії в комплексі допоміжних історичних дисциплін, більш обережно висловлюється про її перспективи. Підкреслюючи становий характер родознавства в минулому, науковець не заперечує її значення для історичних досліджень. Однак найбільш перспективний напрямок розвитку радянської генеалогії вчений бачить у зверненні до «масових явищ у житті будівників комунізму» й забезпеченні «ще одного джерела для глибоких соціальних узагальнень»¹².

Незважаючи на дуже хитке становище генеалогії серед наукових дисциплін радянської історичної науки, генеалогічні дослідження все ж здійснювалися в Московському історико-архівному інституті, який на багато років став флагманом у розвитку спеціальних історичних дисциплін не тільки в Москві, не тільки в Росії, але й у всьому Радянському Союзі¹³.

¹² Гуковский А.И. Научная разработка истории советского общества и вспомогательные исторические дисциплины. *Вопросы истории*. 1964. № 2. С. 57–58.

¹³ Бычкова М.Е. Состав класса феодалов России в XVI в.: Историко-генеалогическое исследование. М. : Наука, 1986. 226 с.; Ее же. Родословные книги XVI–XVII вв. как исторический источник. М. : Наука, 1975. 216 с.; Соболева Н. А. Некоторые аспекты методики генеалогических исследований в современной французской литературе. *История и генеалогия: С. Б. Веселовский и проблемы историко-генеалогических исследований*. М. : Наука, 1977. С. 274–286; Медушевская О.М. Генеалогические исследования польских историков. *Там же*. С. 266–273; Ее же. Историческая наука и генеалогия. *Вопросы истории*. 1970. № 2. С. 187–188; Ее же. О проблемах генеалогии. *Советские архивы*. 1989. № 6. С. 25–34; Аксенов А.И. Генеалогия московского купечества XVIII в. Из истории формирования русской буржуазии. М. : Наука, 1988. 189 с.; Его же. Очерки истории генеалогии в России. *История и генеалогия: С. Б. Веселовский и проблемы историко-генеалогических исследований*. М. : Наука, 1977. С. 57–79 та ін.

За радянських часів розвідки з української генеалогії практично припинилися. Поодинокі праці можна поділити на дві групи: 1) студії (їх здійснювали переважно літературознавці, мистецтвознавці, історики науки), присвячені родоводам виключно видатних діячів науки й культури, які походили зі старовинної української еліти; 2) дослідження, що висвітлювали наукову спадщину деяких істориків, котрі торкалися проблем козацько-старшинської генеалогії.

Однак українська генеалогія продовжувала розвиватися за межами радянської України. Організацією, що зробила значний внесок в українську науку, була «Українська родовідна установа» (УРУ), яка постала в 1920-х р. Одним із перших центрів діяльності УРУ став Львів, а потім і Київ. У 1937 р. було складено й затверджено статут організації. Опинившись у 1940-х рр. в еміграції, представники УРУ обрали своїм осередком Франкфурт-на-Майні й активно продовжували свою діяльність. Друкованим органом УРУ став часопис «Рід та знамено», що видавався в кількості 100 примірників на друкарській машинці й уже давно став бібліографічною рідкістю. Розповсюджувався часопис тільки серед членів організації. Дослідникам відомо лише чотири зшитки, які з'явилися протягом 1947 р. У часописі публікувалися розвідки відомих українських істориків-емігрантів: М. Міллера, М. Битинського, Б. Крупницького, О. Оглоблина, В. Сеньотовича-Бережного й ін.¹⁴. З «Українською родовідною установою» й часописом був щільно пов'язаний «Инсти-

¹⁴ Положення про «Українську родовідну установу», «Українську родовідну книгу» та Статут «Української родовідної установи» надруковані: Рід та знамено. 1947. Зшиток 1. С. 3–6, додаток; Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок ХХІ ст.). Київ : Стилос, 2006. С. 84–85.

тут родознавства і знаменознавства», створений Є. Архипенком¹⁵.

Ще однією організацією, яка відіграла значну роль у розвитку генеалогії, стало «Українське генеалогічне і геральдичне товариство» (УГГТ), засноване 1963 р. в Маямі (США) видатним українським істориком О. Оглоблиним. І хоча УГГТ значно сприяло поживавленню генеалогічних студій у діаспорі, теоретичні дослідження, що ставили б за мету розвиток методологічних підвалин української генеалогії, були поодинокими.

Глибокі соціальні й політичні зміни, що відбулися в українському суспільстві в II пол. 80-х років XX ст., а особливо з проголошенням незалежності України, позначилися на українській історичній науці в цілому й на вітчизняній генеалогії зокрема. У 1992 р. колективом українських істориків на чолі з відомими фахівцями в галузі спеціальних історичних дисциплін В. Замлинським і М. Дмитрієнко було підготовлено посібник для студентів історичних факультетів «Специальные исторические дисциплины», де вміщено також статтю про генеалогію. Треба відзначити, що цей посібник був чи не першим на пострадянському просторі, який уже своєю назвою затверджував новий статус допоміжних історичних дисциплін¹⁶.

Тоді ж було визначено подальші шляхи розвитку вітчизняного родознавства. Так, на Четвертій геральдичній конференції у Львові, яка відбулась у 1994 р., було виголошено доповідь В. Томазовим, у якій автор звернув увагу на деякі здобутки вітчизняного родознавства періоду неза-

¹⁵ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика / Оглоблин О. *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали*. Нью-Йорк ; Київ ; Торонто : Українське Історичне Товариство, Українська Вільна Академія Наук у США, 1995. С. 7.

¹⁶ Генеалогія... С. 79–87.

лежності, стисло висвітлив стан української генеалогії за часів радянської влади, в українських еміграційних наукових центрах¹⁷. Також під час доповіді було наголошено, що сучасна генеалогія вже змінила свій дисциплінарний статус і є спеціальною історичною дисципліною, яка здатна робити самостійний внесок у вирішення нагальних питань історії суспільства¹⁸.

Характер статті, що підсумовувала, узагальнювала й порушувала завдання, які стоять на шляху відродження української генеалогії, мала розвідка відомого українського історика Я. Дашкевича¹⁹. Автор визначає деякі успіхи тогочасної української генеалогії, а саме: наукові дослідження, науково-популярні статті, генеалогічні конференції²⁰. Історик зробив також акцент на міждисциплінарному статусі генеалогії, на її здатності робити значний внесок у розв'язання певних проблем біографістики, демографії й медицини²¹.

Складніша ситуація наразі щодо теоретичних праць із генеалогії, а саме з методики досліджень і складання родоводів, завдань родознавства та його дисциплінарного статусу, класифікації джерел.

Бурхливий розвиток української генеалогії висунув на порядок денний проблему узагальнення світового досвіду, пропаганди найновіших досягнень генеалогічної теорії й практики, розробки науково-методичних рекомендацій для

¹⁷ Томазов В. Про перспективи розвитку історичної генеалогії. *Четверта наукова геральдична конференція (Львів, 10–12 листопада 1994 р.)*. Львів, 1994. С. 75–77.

¹⁸ Там само. С. 76.

¹⁹ Дашкевич Я. Дослідницькі проблеми української генеалогії. *Знак*. 1995. № 9. С. 6–7.

²⁰ Там само. С. 6.

²¹ Там само. С. 7.

дослідників. І тут одними із перших стали напрацювання З. Служинської та М. Шапека, В. Томазова, О. Дольницького, В. Войтовича та О. Целуйка, у яких автори пропонують використовувати визнану в усьому світі методику поетапного складання родоводу: перший — складання родовідного досьє, другий — формування генеалогічних карток, і останній — побудова генеалогічної таблиці чи укладання родовідного розпису ²².

Сьогодні вітчизняне родознавство переживає бурхливий розвиток: відбуваються конференції, публікуються довідники й монографії, захищаються дисертації, виникають генеалогічні товариства. Курс генеалогії викладається у вищих навчальних закладах, створюються науково-дослідні центри. Генеалогія різних гілок Рюриковичів і Гедиміновичів, магнатських, шляхетських і козацько-старшинських родів висвітлюється в працях Л. Войтовича, Н. Яковенко, І. Тесленко, О. Целуйка, В. Собчука, Є. Чернецького, І. Кривошеї, В. Кривошеї, В. Томазова, О. Алфьорова й ін. Наразі варто підкреслити, що предметна царина родовідних студій обіймає не тільки аристократичні (елітні) соціальні верстви й прошарки, а й неаристократичні (непривілейовані) спільноти. На значно інший рівень вийшли в останні роки дослідження з генеалогії селянства. По-перше, зростає їхня кількість, по-друге, розширюється джерельна база досліджень, шліфується методика. Українська селян-

²² Служинська З., Шапеко М. Генеалогія. Львів, 2000. Частина 1: Побудова, аналіз та застосування родоводів. С. 64–87; Томазов В. Родовід. Науково-методичний посібник. Київ : [б. в.], 2001. С. 15–20; Дольницький О. Літопис роду Дольницьких: Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження. Львів : Вид. Укр. католицького університету, 2004. С. 13–32; Войтович Л., Целуйко О. Генеалогія... С. 49–67; Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів... С. 29–31, 171–211, 252–264.

ська генеалогія гідно репрезентована працями Ю. Легуна, В. Коротенка й ін.

Нині спостерігаємо значну зацікавленість з боку представників багатьох соціогуманітарних дисциплін як до теоретичних і методологічних засад, так і до практичних методик і процедур історичної генеалогії. Сучасний стан історичної генеалогії як спеціальної історичної дисципліни істотно розширює спектр її застосування. По-перше, вона здатна самостійно вирішувати важливі й актуальні проблеми сучасної історичної науки, зокрема, суттєво збагачує методологічний інструментарій і концептуальні підходи багатьох соціогуманітарних дисциплін. По-друге, ця дисципліна має неабияке значення у своєму традиційному, допоміжному сенсі передусім для встановлення ступеня вірогідності й опрацювання фактографічного матеріалу з обсягу численних політичних, соціально-економічних і демографічних проблем історії. По-третє, генеалогія й до сьогодні не втратила первісних (утилітарно-прагматичних) функцій, у тому числі для реконструкції родинних зв'язків і сімейної історії взагалі.

Пожвавлення генеалогічних досліджень на початку 1990-х рр. поставило на порядок денний і заснування генеалогічного об'єднання в Україні. Характерною особливістю відродження вітчизняної генеалогії є тісний зв'язок, що існує між академічною наукою й аматорським рухом. Саме професійні історики на першому етапі виступили ініціаторами створення громадських об'єднань генеалогів, засновниками конференцій і часописів.

У 1994 р., під час проведення Четвертої геральдичної конференції у Львові, було засновано секцію генеалогії при «Українському геральдичному товаристві»²³, зусил-

²³ Див.: Четверта наукова геральдична конференція. *Знак*. 1995. № 9. С. 1.

лями якої з 2000 р. видаються «Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства».

У вересні того ж року, за ініціативи Львівської «Просвіти», організовано генеалогічну конференцію, результатом якої стало заснування при «Просвіті» постійнодіючої генеалогічної секції на чолі з А. Огорчак. Секція здійснює величезну просвітницьку, організаційну, наукову роботу: проводить науково-практичні, дитячі та юнацькі конференції, семінари й вечори, розробляє методичні посібники, надає консультації тощо ²⁴. Це значно сприяє росту популярності генеалогії серед населення. Сьогодні генеалогічна секція Львівської «Просвіти» активно співпрацює з генеалогічною секцією «Українського геральдичного товариства».

У серпні 1995 р. в Києві відбулися «Перші генеалогічні читання пам'яті Вадима Модзалевського», на яких було виголошено 35 доповідей і повідомлень науковцями з багатьох міст України, Росії та США. Матеріали конференції було видано окремою збіркою ²⁵. Ця конференція була наймасштабнішим заходом на теренах пострадянського простору й викликала значний резонанс як у вітчизняних ЗМІ, так і закордонних ²⁶. Під час проведення конференції було вирішено створити «Українське

²⁴ Огорчак А. Конференція «Український родовід» Львівської «Просвіти». *Український родовід. Матеріали генеалогічної конференції (2–4 грудня 1995 р.)*. Львів : Українські технології, 2001. С. 106–108.

²⁵ Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. Київ : [б. в.], 1996. 165 с.

²⁶ Краско А.В. Первые генеалогические чтения памяти Вадима Львовича Модзалевского. *Известия Русского генеалогического общества*. 1995. Вып. 4. С. 110–113; Шумков А.А. Генеалогические чтения в Киеве. *Дворянский вестник*. 1995. № 7/8. С. 9 та ін.

генеалогічне товариство»²⁷. Наступні читання відбулись у 1996 р. й 1997 р.

У певний час існували регіональні генеалогічні товариства: «Центр генеалогічних досліджень» (Київ), «Українсько-польське генеалогічне бюро» (Бердичів), «Центр генеалогії і біографіки» (Вінниця), «Київське родовідне товариство», «Запорізьке генеалогічне товариство», більшість з яких на сьогодні вже припинило своє існування.

2009 р. в Інституті історії України НАН України, зважаючи на всезростаюче значення генеалогії й геральдики, було створено спеціалізований структурний підрозділ — сектор генеалогічних і геральдичних досліджень, який став флагманом розвитку цих дисциплін не тільки в Україні, а й у світі. Зусиллями співробітників сектору разом з Музеєм Шереметьєвих проводяться міжнародні конференції (Українські генеалогічні читання (2011, 2013, 2016)) і видаються альманахи «Генеалогія» та збірник наукових праць «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Генеалогія та геральдика»²⁸.

Успішний розвиток генеалогії неможливий без усебічного й детального дослідження основних джерел для реконструкції родоводів. Тривалий час метричні книги — найцінніше джерело для генеалогічних пошуків — залишалися поза увагою науковців. Лише сьогодні розпочинається їхнє ретельне дослідження — висвітлення історії виникнення, ведення й зберігання. Ціла низка наукових

²⁷ Більш детально див.: Томазов В. Украинское генеалогическое общество. *Генеалогический вестник*. 2001. № 1. С. 77–78.

²⁸ Див.: Сектор генеалогічних та геральдичних досліджень. URL: <https://www.facebook.com/SectorSid/> та http://history.org.ua/uk/structure/v_it_gen.

праць присвячена огляду колекцій метричних книг, що зберігаються в різних архівних сховищах²⁹. Такі розвідки сприяють уведенню до наукового обігу одного з найінформативніших джерел для реконструкції родоводів. Унікальним проектом стало видання іменного покажчика метричних книг Одеської Грецької Свято-Троїцької церкви, який здійснено співробітниками Державного архіву Одеської області³⁰. Державним комітетом архівів України (нині – Державна архівна служба України) спільно з архівами України з 2000-х років розпочато й реалізовано проєкт із підготовки восьмитомного «Зведеного каталогу метричних книг»³¹. Опубліковано реєстри метричних

²⁹ Зворський С. Метричні книги: історія їх ведення на теренах України та зберігання в державних архівах. *Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України*. Київ : [б.в.], 2009. Т. 1. С. 7–19; Легун Ю. Генеалогія селян Подільської губернії : джерела. Вінниця : О. Власюк, 2005. С. 84–116; Лобко Н. З історії запровадження метричних книг на українських землях. *Сумський історико-архівний журнал*. 2010. VIII–IX. С. 159–164; Скочилас І. Запровадження метричних книг у Київській православній метрополії у другій половині XVIII ст. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства*. Біла Церква : [б. в.], 2001. Вип. 2. С. 77–87; Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів... С. 176–182 та ін.

³⁰ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Одесса : Друк, 2000. Часть I: 1800–1831 гг. 364 с.; Одесса : Друк, 2002. Часть II: 1834–1852 гг. 372 с.; Одесса : Фотосинтетика, 2004. Часть III: 1853–1874 гг. 237 с.; Одесса: Фотосинтетика, 2005. Часть IV: 1875–1891 гг. 332 с.; Одесса : Чорномор'я, 2005. Часть V: 1802, 1892–1906 гг. 320 с.; Одесса : Чорномор'я, 2009. Часть VI: 1907–1920 гг. 344 с.; Одесса : Удача, 2014. Часть I: 1799–1831, 1836. Изд. 2-е, доп. 552 с.

³¹ Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України. Київ : [б. в.], 2009. Т. 1. 810 с.; 2012. Т. 2. 876 с.; 2010. Т. 3. 720 с. та ін.

книг з державних архівів різних областей (Волинської, Житомирської, Одеської й інших) ³².

Вивчаються й сповідальні відомості (розписи) ³³, які також є безцінним джерелом для генеалогічних, просопографічних і демографічних досліджень.

Низку досліджень присвячено й ревізьким казкам (ревізії, ревізькі сказки) — актам обліку податного населення Російської імперії ³⁴. Проект з оприлюднення матеріалів ревізії 1795 р. в Брацлавській губернії розпочали вінницькі дослідники Ю. Легун і О. Петренко ³⁵. Низка ревізій м. Харкова та Харківщини видана під редакцією історика А. Парамонова ³⁶.

³² Державний архів Житомирської області. Каталог метричних книг : у 2-х т. Житомир : Волинь, 2010. Т. 1. 172 с.; Т. 2. 636 с.; Каталог метричних книг Державного архіву Волинської області. Луцьк : Надстир'я, 2009. 588 с.; Державний архів Одеської області. Зведений каталог метричних книг. Одеса : Прес-кур'єр, 2011. Вип. I. 424 с.; Одеса : Бондаренко М.О., 2015, вип. II. 240 с. та ін.

³³ Легун Ю. Генеалогія селян Подільської губернії... С. 122–127; Лобко Н. Сповідні відомості церков: інформаційний потенціал та особливості використання при реконструкції родоводів. *Сумський історико-архівний журнал*. 2010. XXIII. С. 5–10; Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів...С. 182–183.

³⁴ Легун Ю. Генеалогія селян Подільської губернії. С. 159–180; Легун Ю., Петренко О. Матеріали ревізького перепису населення 1795–1796 рр. у фондах Державного архіву Вінницької області : навч. посіб. Вінниця : О. Власюк, 2005. 72 с.; Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів...С. 184–188.

³⁵ Легун Ю., Петренко О. Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія. Вінниця, 2003. Ч. 1. Т. 1. 284 с.

³⁶ Ревизская сказка войсковых обывателей города Харькова. 1782. Харьков, 2007. 200 с.; Ревизская сказка войсковых обывателей слободы Белка Ахтырского уезда. 1835. Харьков, 2010. 126 с. та ін.

Багато для розвитку генеалогії сприяли й архіви України. Їхні фонди відкриті не тільки для генеалогів-науковців, а й для аматорів. Сьогодні на сайтах архівних установ можна знайти покажчики метричних книг різних конфесій, сповідальних розписів, єпархіальних відомостей³⁷.

На сайтах деяких архівів можна знайти й безпосередньо документи — відскановані й викладені — у вільному доступі. Так, наприклад, на сайті Державного архіву Київської області (<https://opisi.dako.gov.ua/site/cfk>) можна користуватися ревізькими казками населення Київської губернії й записами РАЦСів Київської області за 1919–1933 рр. На сайті Державного архіву Миколаївської області знаходимо метричні книги (<http://mk.archives.gov.ua/tsifrovyi-arhiv-metrychni-knygy>), що зберігаються в його сховищах. На сайті Державного архіву Одеської області (https://archive.odessa.gov.ua/el_arh/) містяться скани метричних книжок різних конфесій, відомості Всеросійського перепису населення 1897 р. по м. Одеса, абеткова картотека християн, народжених в Одесі в 1890–1905 рр. й алфавітні книги Одеського равинату. Аналогічні матеріали можна знайти й на сайтах інших вітчизняних архівів.

Відкритість українських архівів сприяла успішній діяльності Генеалогічного товариства штату Юта, яке підтримується Церквою Ісуса Христа Святих останніх днів, більш відомою як Мармонська церква. Ще з 1930-х років розпочався грандіозний проєкт зазначеної організації з мікрофільмування метричних документів у різних архівосховищах США й інших країн світу. У 1992–1995 рр. цей процес відбувався і в архівах України, зокрема Центральних дер-

³⁷ Див. сайт Центрального державного історичного архіву України в Києві. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/daparar.php>; сайт Центрального державного історичного архіву України у Львові. URL: <https://tsdial.archives.gov.ua/index5.html>

жавних історичних архівах у Києві та Львові, Державних архівах Автономної Республіки Крим, Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської, Запорізької, Миколаївської, Одеської, Сумської, Тернопільської, Черкаської, Чернівецької й Чернігівської областей. Звичайно, що мікрофільмовано було не всі наявні метричні документи, але значна їх частина, а також велика кількість сповідальних відомостей. Раніше з цими матеріалами можна було ознайомитися в читальному залі бібліотеки представництва Мармонської церкви в Україні, проте зараз доступ до них можна безкоштовно отримати на сайті Генеалогічного товариства FamilySearch (<https://www.familysearch.org>), попередньо зареєструвавшись. Для послуг користувачів є каталог мікрофільмів і мікрофішей, які можна шукати за географічною назвою.

Корисною для дослідників родоводів може бути «База жителів України 1650–1920 рр. народження» (<https://www.pra.in.ua>). Цей приватний двомовний (українська й англійська) проєкт було засновано 2017 р. й на сьогодні в базі даних нараховується 3 851 172 особи й оприлюднено 398 563 родовідних дерев. Доступ є вільним за умови реєстрації користувача. Сайт існує на волонтерських засадах, тому його наповнення відбувається хаотично. Основними джерелами інформації є архівні й опубліковані джерела, а саме: метричні книги й сповідальні відомості всіх конфесій, адресні й пам'ятні губернські та міські книги, списки репресованих і загиблих у різних війнах, списки виборців. У планах творців сайту — внесення інформації з переписних листів 1897 р. по Київській губернії, а також Рум'янцевського опису 1765 р. Дослідники можуть здійснювати пошук відомостей у базі за прізвищем, певним часовим проміжком, окремим регіоном чи конкретним населеним пунктом. Користувач також може додавати в базу даних

відомості про себе й своїх родичів, а також будувати генеалогічне дерево. Недоліком є те, що отримана за запитом на сайті інформація не має посилання на першоджерело, що може не бути важливим для аматора, але є значною проблемою для генеалога-професіонала.

Важлива інформація розміщується в межах інтернет-проекту «Электронная книга памяти Украины 1941–1945» (<https://memory-book.ua/people/search>), метою якого є репрезентація матеріалів друкованих томів «Книга памяти Украины» й інших аналогічних джерел. Тут можна почерпнути відомості про загиблих на фронтах Другої світової війни українців, а також полеглих під час Радянсько-фінської війни 1939–1940 рр. Безцінними є матеріали про понад 60 тисяч військовополонених, які було передано німецькими громадськими об'єднаннями українській стороні. База загиблих постійно поповнюється іменами осіб, рештки яких було виявлено та ідентифіковано під час пошукових експедицій.

Одним із потужних інформаційних ресурсів генеалогічного спрямування є «Родовід» (<https://www.rodovid.org>) — безкоштовний вікіпроект, заснований 2005 р. в Києві генеалогами-ентузіастами. Сьогодні це багатомовний сайт, який доступний 22 мовами (окрім української, подається англійською, німецькою, російською, іспанською, арабською, а також литовською, білоруською, узбецькою, грузинською тощо — з використанням однієї бази даних) Метою «Родоводу» є створення платформи для генеалогічної спільноти, у рамках якої можна було б вільно обмінюватися даними. Користувачі можуть автоматично створювати генеалогічні таблиці на підставі занесених відомостей, будувати для кожного індивіда повне родовідне дерево чи поколінний розпис. У каталозі прізвищ можна ознайомитися зі списком родів, які вже потрапили до бази

даних ресурсу, а на генеалогічному порталі — з різною довідковою інформацією.

Необхідно також відзначити «Міжнародний генеалогічний форум GENEО — ГЕНЕО» (<http://forum.genoua.name>), який обслуговується трьома мовами — українською, російською та англійською. Ресурс заснований українськими генеалогами, але використовується широким колом користувачів зі всього світу. Самі засновники так визначили характер і місце свого творіння: «ГЕНЕО — міжнародний генеалогічний форум з необмеженою кількістю учасників». Він покликаний допомогти у вивченні й установленні родовідних зв'язків, історії роду, походження окремих осіб, укладанні поколінних розписів і генеалогічних дерев. Тут можна отримати допомогу й консультації щодо шляхів вирішення певних генеалогічних проблем, кола необхідних для успішного дослідження джерел, опрацювання й упорядкування зібраної генеалогічної інформації, практичні поради щодо роботи в певних архівах, відомості про нову генеалогічну й історичну літературу. Значна увага приділяється й суміжним з генеалогією дисциплінам, таким як ономастика, геральдика, сфрагістика, фалеристика тощо. Форум також має акаунти в популярних соціальних мережах, що робить його ще популярнішим і доступнішим.

Певний інтерес можуть становити інтернет-проекти, засновані генеалогічними фірмами й окремими приватними дослідниками, що спрямовані перш за все на популяризацію їхніх послуг. Ці ресурси різні за наповненням та інформативністю.

Так, заснований у 2011 р. інтернет-сайт «Историко-генеалогическая база данных Украины “Бекет”»³⁸ (<http://>

³⁸ Бекет — козацький спостережний пункт, за допомогою якого контролювалася прилегла територія.

beket.com.ua), містить генеалогічну, загальноісторичну, краєзнавчу, картографічну, географічну інформацію, яка згрупована за принципом сучасного українського адміністративно-територіального поділу: область — район — населений пункт. Мова сайту російська. Матеріали, розміщені на ресурсі, датуються періодом з XVI до XXI ст. Одним з основних напрямів сайту є створення бази прізвищ з урахуванням їхньої прив'язки до певних населених пунктів. Засновники цього проєкту запрошують до співпраці всіх охочих: професійних дослідників, генеалогів-аматорів, краєзнавців — і надають можливості для розміщення їхніх напрацювань у вільному доступі. У рубриці «Генеалогія и история» наведено відомості про українську шляхту й дворянство різного етнічного походження, значення прізвищ та імен, види різних документів генеалогічного й біографічного характеру тощо.

Цікавим може бути й чотиримовний (українська, російська, англійська, польська) сайт (<https://prashhur.com>) генеалогічної фірми «Пращур. Центр вивчення генеалогії», заснованої архівістом і родознавцем В. Долецьким у 2011 р. Тут, окрім реклами своїх послуг, розміщено останні новини у світі генеалогії, виставлено цікаві наукові розвідки, надаються фахові поради щодо процесу відтворення родоводу.

Безперечно, корисним є двомовний (українська, російська) інтернет-проєкт вінницького генеалога С. Фазульянова «Архівна спадщина України» (<http://www.arhives.in.ua/uk/>), у якому викладено інформацію про державні (центральні та обласні) й галузеві архіви, а в рубриці «Статті» подаються матеріали щодо останніх подій у галузі архівної справи та генеалогії.

Менш інформативними є ресурси інших приватних фірм, з яких варто відзначити кілька.

Так, відомий запорізький генеалог А. Новіков у 2002 р. заснував російськомовний сайт «Genealogy in Ukraine. Путешествие во времени и пространстве, или Большая украинская семья» (<http://www.genealogy.zp.ua>). Тут можна знайти перелік прізвищ, генеалогію яких досліджував засновник ресурсу, адреси українських архівів, невеличкий список вітчизняних приватних дослідників-практиків.

У 2011 р. І. Маркусом було засновано приватну фірму «Українське бюро генеалогічних досліджень», яка має свій сайт (<https://ua.ukrgenealogy.com>), де рекламується діяльність бізнес-проєкту. Мови ресурсу — українська, російська, англійська.

У 2017 р. в Києві було створено приватну фірму «Центр вивчення сімейної історії “Метрика”», яка рекламує свої послуги на власному україномовному сайті (<https://genealogist-10.business.site/?m=true>) й у соціальних мережах.

Таким чином, глибинні соціальні, політичні й культурні трансформації, що відбулися в Україні з часу отримання нею незалежності в 1991 р., призвели до значних змін у світогляді населення, викликали жвавий інтерес до власного родового коріння, сприяли процесу визначення національної самоідентифікації, що й спричинилося до бурхливого розвитку вітчизняної генеалогії, яка спирається на демократизацію архівної галузі й величезний прогрес у соціогуманітарних науках.

РОЗДІЛ 9

НОВІТНІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ТА ВИКОРИСТАННІ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕСУРСІВ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Діджиталізація національних біографічних словників як один із найпоширеніших сучасних способів збереження історико-культурної спадщини спільноти, етносу, народу у вигляді акумульованої біографічної інформації стає основною передумовою проведення історичних й аналітичних досліджень у сфері Digital Humanities (DH). Поєднання методики і практики гуманітарних, соціальних й обчислювальних наук з метою вивчення можливостей застосування та інтерпретацій нових цифрових, інформаційно-комунікаційних технологій у гуманітарних науках стає ключовою ознакою розвитку DH.

Новітні технології в діджитальному середовищі використовуються не тільки для збереження культурної спадщини, а й для аналізу баз даних, виявлення раніше не відомих причинно-наслідкових зв'язків між різними факторами чи явищами, що в свою чергу є важливим чинником прояву нових відкриттів у гуманітарних науках. «Humanities computing», орієнтовані спочатку на розробку цифрових інструментів і створення архівів і баз даних для текстів, творів мистецтва, інших матеріалів, з розвитком технологій дедалі більше оперують найновішими способами пошуку, обробки даних, інтерпретації здобутих знань.

Інтеграція інформації, даних, концепцій, методів, інструментів двох або більше суміжних дисциплін сприятиме більш ґрунтовному розумінню тематичних питань, оптимізації пошукових процесів, локалізації й вирішенню теоретичних і практичних завдань.

Поширення цифрових технологій призводить до виникнення нових інформаційних потоків і джерел інформації, які стають об'єктами ДН. Дослідження їх супроводжується не тільки збільшенням «оцифрованих» джерел, а й появою матеріалів «цифрового походження», тобто розвиток технологій сприяє виникненню нових об'єктів гуманітарного вивчення (текстів, аудіо, відео, зображень), що потребує комп'ютерної обробки даних та інформаційного підходу до аналізу джерел.

Новітні методи дозволяють створювати за допомогою інформаційно-комунікативних технологій амбітні міждисциплінарні проекти за участю значної кількості різнопрофільних фахівців. Науково-дослідницькі колективи, які займаються дослідженнями в гуманітарній сфері із застосуванням комп'ютерних методів, розробляють діджитальні системи в літературознавстві, лінгвістиці, культурології, історії, освіті тощо. Методи й засоби ДН упроваджуються в цифрове мистецтво, архітектуру, музику, театр, у розвиток цифрових архівів і бібліотек, для збереження культурної спадщини, музейних колекцій. Цифрова візуалізація просторово-часових даних дозволяє моделювати найрізноманітніші культурні об'єкти, серед яких створення інтерактивної карти історичних місць, реконструкція історичних інтер'єрів тощо.

Застосування в гуманітарній сфері методів обробки біографічної інформації суттєво змінюється завдяки відкритості світової наукової спільноти, доступності оцифрованих матеріалів, що сприяє, зокрема, оптимізації пошукових запитів, роботі з «великими даними» («Big Data»),

побудові й візуалізації «історичних соціальних мереж», реконструюванню життя видатних і пересічних осіб. Ґрунтовне вивчення найважливіших досягнень останнього часу в розвиткові світової й національної біографіки, зокрема в плані застосування новітніх технологій розбудови електронних біографічних ресурсів — словників і архівів, виявлення перспективних напрямів і провідних тенденцій розвитку інформаційних біографічних систем є актуальним завданням сьогодення.

У цьому напрямку важливим і цінним для сучасного дослідника є вивчення можливостей інформаційних технологій і пов'язаних з ними типів джерел у світовому досвіді представлення, формування й використання електронних ресурсів біографічної інформації: друкованих і оцифрованих матеріалів; теоретичних, методичних і практичних напрацювань зарубіжних і вітчизняних учених з питань розбудови біографічних словників; інших видів довідкових біографічних видань, створених у різні часи в абсолютно різних культурних середовищах; сучасних цифрових ресурсів біографічної інформації, тобто цікавими є форми і методи збирання й опрацювання масивів біографічної інформації, принципи їх систематизації й аналізу, пошуки ефективних шляхів інтеграції різнорідних баз даних.

Інформаційні технології завжди були важливою складовою фіксації біографічних знань, організації їхнього збереження й обробки. Процеси інтеграції та систематизації даних, що домінували за різних часів, більшістю визначали способи формування й використання ресурсів біографічних знань і донесення їх до користувачів. Підходи до періодизації, становлення й розвитку біографічних словників, які ми аналізували, безпосередньо залежать від технологічних змін у методах і засобах розбудови ресурсів біографічної інформації. Відповідно до етапів, що історич-

но склалися, і розвитку технічних засобів виокремимо особливості процесу збору й фіксації біографічної інформації.

Період до середини XIX ст. характеризується спонтанністю в організації збору даних; незручністю засобів збереження біографічної інформації, а це, насамперед, запис на паперовому носії (чи їхньому аналогові) від руки; відсутністю об'єктивного критерію упорядкування набутих знань. До найбільш відомих біографічно-словникових здобутків першого етапу можна віднести літературні твори історичного й життєписного характеру давньогрецьких і римських авторів I ст. до н.е. — IV ст. н. е.: Корнелія Непота, Плутарха Тацита, Светонія, Діогена Лаертського, Секста Аврелія Віктора. Значний джерельний інтерес становлять давні та середньовічні літописи й історичні хроніки народів Сходу, зокрема Сима Цяня (II–I ст. до н.е.) у Китаї, «Аннали Японії» (VIII ст.), японський довідково-біографічний звід XI–XII ст. «О:Кагамі». Окреме місце в історії формування систематизованих ресурсів біографічної інформації належить арабським середньовічним біографічним словникам IX–XIV ст. Добу європейського Відродження репрезентують «Життєписи найславетніших живописців, скульпторів та архітекторів» італійця Джорджо Вазарі (1550) та «Книга живописців» нідерландця Карела ван Мандера (1604), а також видана впродовж 1545–1555 рр. «Універсальна бібліотека» швейцарця Конрада Геснера. Поява багатотомних абеткових універсальних біографічних і біобібліографічних словників на початку XVIII ст. якісно трансформувала справу збирання, систематизації, укладання й використання ресурсів біографічної інформації. Найбільш відомими серед них є «Загальний лексикон вчених» К. Г. Йохера (1750–1767); 6-томний біографічний збірник «Biographia Britannica» (1747–1766); французька 85-томна «Універсальна біографія» братів Мішо (1811–1865);

«Словарь достопамятных людей русской земли» (перше видання — 1836 р.), підготовлений українцем Д. М. Бантишем-Каменським у 5 книгах, 8 частинах; 25-томна «Бібліотека американської біографії» (1834–1848) та ін.

Період з кінця ХІХ ст. до середини ХХ ст. (так званий «механіко-електронний») найчастіше проявляється усвідомленістю й цілеспрямованістю в організації збору даних; значно більшою зручністю в їхньому збереженні, що пов'язано із суттєвою автоматизацією як виробництва носіїв, так і запису на них; структуризацією й упорядкуванням інформації (зазвичай за абеткою). З'являється переважна більшість «класичних» біографічних словників: «Біографічний словник Нідерландів» (1852–1878 рр.), «Загальна німецька біографія» (1875), «Словник національної біографії» за редакцією Леслі Стівена та Сіднея Лі (1885–1900 рр.), «Російський біографічний словник» (1896–1918 рр.) за редакцією О. О. Половцова, «Словник американської біографії» (1928–1937 рр.) й інші фундаментальні зарубіжні та вітчизняні видання початку ХХ ст. За технологіями другого етапу гуртком учених під керівництвом В. Антоновича у 80–90-х рр. ХІХ ст. напрацьовувалися й матеріали до першого українського біографічного словника, ними ж користувалася у 20–30-х рр. ХХ ст. Біографічна комісія УАН–ВУАН.

Перехідними до наступного «електронного» етапу визначають 40–70-ті роки ХХ ст., коли з одного боку відточуються й покращуються у використанні технології довідково-видавничої справи попередніх часів, а з іншого — закладається матеріально-технічна й соціально-психологічна база для переходу до нового етапу розвитку інформаційних технологій. У цей же час друкуються / передруковуються, доповнюються біографічні словники міжнародного, національного, регіонального рівня, універсального / галузевого характеру.

Основним інструментарієм обробки й збереження інформації середини 80-х рр. XX ст. і дотепер стають комп'ютери з широким спектром програмних продуктів із вбудованими елементами аналізу й інтелектуальної обробки, що й дозволяє поєднувати силу людського мислення та потужність електронних технологій. Цей етап характеризується лавиноподібним збільшенням обсягів даних із потребою фіксації; докорінною, причому вже неодноразовою, зміною носіїв інформації і, відповідно, засобів роботи з нею; оптимізацією організації даних для здійснення їх швидкого пошуку й відбору. Поряд із локальними базами виникає маса онлайн-ресурсів довідкового характеру (тематичні, фактографічні, адресні, біографічні тощо), серед яких виокремлюється особлива група потенційних джерел довідкової інформації, що створюються організаціями, для яких інформаційна діяльність (тобто формування електронних ресурсів) є другою за значенням до їхньої основної діяльності: сайти наукових центрів, закладів освіти, музеїв, книжкових видавництв, засобів масової інформації тощо. Накопичуються великі за обсягом масиви даних, у тому числі біографічні, опрацювання яких стає додатковим джерелом формування й оновлення фактичного особистого матеріалу для збагачення національних біографічних словників.

Початок XXI ст. охарактеризувався майже одночасним випуском традиційних друкованих видань (у вигляді послідовних хронологічних томів чи повних серій) і онлайн-видань — ця важлива подія розширила межі доступності й можливості використання національних біографій. За структурою сайти словників, виставлених в інтернеті в 1999–2006 рр., містили просту пошукову систему (за абеткою) й оригінали статей, завантажених із паперових видань. Серед найбільш поширених назовемо всесвітньо відомий англійський «Національний біографічний словник», 1895–

1900 рр. і 1912–1996 рр., оцифровану копію якого можна побачити на декількох відкритих ресурсах, у тому числі й на сайті Цифрових бібліотек Університету Пенсильванії (<https://archive.org/details/nationalcyclopaee00newu>), і який став основою для ODNB (Oxford Dictionary of National Biography, <https://www.oxforddnb.com>). Також розміщені на сайті «Інтернет Архіву» «Національна циклопедія американської біографії» 1891–1910 рр. і «Словник американської біографії» 1928–1936рр. та 1944–1995 рр.¹ для ANB (American National Biography Online); «Словник австралійської біографії» (1949) — ADB (Australian Dictionary of Biography); «Словник ірландської біографії» (1978) — DIB (Dictionary of Irish Biography); «Енциклопедія біографії Нової Зеландії» (1966) — DNZB (Dictionary of New Zealand Biography); «Біографічний словник Нідерландів» (1780–1830; 1880–2000) — Biografisch Portaal van Nederland; «Універсальної німецької біографії» (1975–1912) і «Новітньої німецької біографії» (1953–2023) — NDB-online (Neue Deutsche Biographie-online) тощо.

Систематизовані збірники національної біографії, що представлені в мережі, наслідують традиції друкованих аналогів при відборі, включенні, формуванні своїх баз видатних діячів. Зокрема Оксфордський словник національної біографії (ODNB) ідентифікує себе як «національний літопис чоловіків і жінок, які формували історію й культуру Великобританії в усьому світі, починаючи від римлян і закінчуючи 21 століттям»² (тут і далі по тексту переклад авторки — *Ю. В.*); сторінки Американського словника (ANB)

¹ Dictionary of American biography. URL :<https://archive.org/details/dictionaryameri02drakgoog>.

² Oxford Dictionary of National Biography (Oxford DNB). URL: <https://www.oxforddnb.com/page/about>.

«відображають різноманітність американського життя від доколоніальних часів до наших днів»³; у статтях Нідерландського (BPN) можна знайти «обґрунтовану інформацію про видатні особистості голландської історії від найдавнішого періоду до сучасності»⁴ тощо. Австралійський словник національної біографії (ADB) пропонує «інформативні й захопливі описи життів більше 13 000 значущих і видатних особистостей в історії Австралії, що представляють усі верстви суспільства — від прем'єр-міністрів, генерал-губернаторів, єпископів, художників, акторів, авторів, інженерів і шкільних вчителів до повій, злодіїв, убивць — і є зрізом австралійського суспільств»⁵. Ірландський DIB «розповідає історію острова через біографії видатних чоловіків та жінок, народжених в Ірландії, на півночі та півдні, а також про визначну ірландську кар'єру тих, хто народився за межами Ірландії»⁶. До речі, в останньому словнику можна побачити й «міфічних персонажів, таких як трагічна Дейдре “скорбота” (Deirdre an Bhryin), легендарний воїн Фіон Мак Кумхейлл (Fionn mac Cumhail) і образна дублінська вулична торговка Моллі Мелоун (Molly Malone), усі, ймовірно, евгемеризовані»⁷.

³ American National Biography Online (the ANB). URL: <https://www.anb.org/page/about>.

⁴ Biography Portal of the Netherlands. URL: <http://www.biografischportaal.nl/en/about>.

⁵ Australian Dictionary of Biography. URL: <https://adb.anu.edu.au/about-us/>.

⁶ Dictionary of Irish Biography (DIB). URL: <https://www.dib.ie/index.php/about>.

⁷ Riordan T. The Irish World: how to Revise a Long-Standing Dictionary Project. *True Biographies of Nations? : The Cultural Journeys of Dictionaries of National Biography*. Canberra : ANU Press, The Australian National University, 2019. P. 37–55. doi.org/10.22459/TBN.2019.03.

Першими онлайн-словниками, представленими в мережі на початку століття, стали ANB, DCB, ODNB й DNZB, до них приєднався в 2006 р. австралійський ADB. Пізніше були виставлені цифрові версії словників шведської, німецької, валійської, ірландської біографій і низка інших. Поширення онлайн-публікацій висвітило з одного боку тісний зв'язок із наслідуванням друкованих традицій формування словників, а з іншого — адаптування до умов сучасного інтернет-середовища, що стало цінним і корисним для редакторів словників, дослідників біографій і зацікавлених читачів. Водночас, якщо у 2004–2006 рр. домінувала за кількістю статей думка про рівноправність і взаємодоповнюваність друкованої й онлайн-версій, то вже на початку третього десятиліття XXI ст. стає очевидним, що недавнє минуле, сучасне й, безумовно, майбутнє національних біографій належить мережі. Водночас виникають нові питання: яким чином інтернет-середовище може вплинути на роботу редакторів як зберігачів своєї національної історії або якою мірою дослідники готові розглядати онлайн-словники не як «швидко й доступно для друку», а як нові ресурси, у яких здатність виявляти зв'язки між людьми змінює погляди від біографії до історії (від відокремленої біографії до системи внутрішньо пов'язаних між собою біографій; від дискретних біографій фундаторів нації до історії нації, що трактується через життя її людей).

Важливими стають і питання актуалізації даних, більшість яких на початку XXI ст. вже вимагали перегляду, уточнення чи доопрацювання з урахуванням сучасних соціальних і культурних особливостей. Так, Словник канадської біографії DBC, який був створений за заповітом Джеймса Ніколсона (Торонто) після його смерті в 1952 р., є цінним джерелом канадської історії, що має національне значення для багатьох поколінь. Біографії, опубліковані

протягом п'яти десятиліть, відображають історіографічні припущення та рівні знань і відомостей, що існували на момент написання. Водночас «...мова, яка раніше вважалася прийнятною, сьогодні ображає багатьох людей. У деяких біографіях, написаних в 1960-х і 1970-х роках, використовувалися такі слова, як “дикуни”, “скво”, “ескімоси” й “негри” для опису корінних народів, корінних жінок, інуїтів і чорношкірих канадців. Конфлікти між європейцями й тубільцями іноді виражалися в термінах сміливих християнських місіонерів проти проявів забобонності й жорстокості язичницьких індіанців. Було вирішено замінити нинішні образливі слова нейтральною лексикою»⁸.

До масивів оцифрованої інформації з офіційних першоджерел поступово долучаються матеріали сімейних істориків, родинні архіви, світлини й записи сучасників, які знали / контактували / мали уявлення про життя і творчість нещодавно померлих. Оцінка такої інформації вимагає делікатності. Включення осіб на підставі нових джерел зазвичай потребує ретельної перевірки, виправлення помилок та упушень. Більше того, не існує очевидних критеріїв, що визначають долучення нової інформації, джерел або результатів досліджень. Записи відбираються відповідно до професійних протоколів експертами в предметній галузі й редагуються з урахуванням фактичної точності з тим, щоби надати дослідникам і пересічним читачам коротку й інформативну інтерпретацію життя особи. Такий ретельний підхід із дотриманням високих стандартів надає словникам надійності й достовірності, вони активно виокремлюються в епоху, коли в цифровому світі дедалі більше домінує поверхнева інформація та фейкові новини.

⁸ Wilson D. The Dictionary of Canadian Biography and the Irish Diaspora. *Ibid.* P. 209–224. doi.org/10.22459/TBN.2019.12.

Варто зазначити вагомий факт: за відсутності можливостей постійного оновлювання й розширення масштабів охоплення будь-який біографічний довідник поступово втрачає свою корисність. Питання підтримки в актуальному стані словників залежить від багатьох чинників. На перше місце зазвичай ставляться фінансово-економічні, що визначають спонсорську або інституційну базу з гарантією довгострокової життєдіяльності проекту. Однак на прикладі декількох словників проаналізуємо не менш важливі чинники, такі як організаційно-управлінські, технічні, технологічні тощо. Так, ODNB пропонує актуальні біографії, які написані тільки професійними авторами і знаходяться під контролем академічних редакторів Оксфордського університету Великобританії. Словник містить дані понад 60 000 осіб, період охоплення — до 2016 р. Оновлення відбуваються тричі на рік (січень, травень, вересень). Постійне прагнення досліджувати більш ранні «транснаціональні життя» британців, які завдяки ІТ-революції можна реконструювати й зібрати воедино, — один із тривалих дослідницьких проєктів розширення ODNB. Сучасні оксфордські редактори визначають свою національну біографію як запис історично «примітних життів», що представляли інтерес для суспільства, і, як очікується, будуть і надалі мати значення для наступних поколінь. Водночас вони активно працюють над відновленням біографій забутих людей, чії життєві історії «витягнуті» з рукописів, зібрані з посилань у мемуарах чи листуваннях. Британська національна онлайн-біографія постійно розширює свій формат, не в останню чергу завдяки соціальним мережам (зокрема Twitter), що також використовуються редакторами ODNB в якості каналів не тільки для просування контенту, а й для спостереження за реакціями користувачів відносно проєкту, його сильних і слабких сторін. Коментарі з мереж,

у яких згадуються історичні особистості, що не ввійшли в словник, мотивували замовлення на роботу з новими біографіями.

Особливістю Канадського DCB / DBC, прикладом якого був ODNB, в організаційно-управлінському плані є взаємодія двох видань англійською й французькою мовами: Dictionary of Canadian biography (University of Toronto Press) і Dictionnaire biographique du Canada (Les Presses de l'Université Laval), що паралельно функціонували з 1959 р. Тільки в 2001 р. університети підписали юридичну угоду про офіційну співпрацю. Завдяки тому, що близько 5 000 наукових співробітників пишуть двома мовами, словник надає безліч точок зору, які об'єднує бажання зрозуміти, а не вихвалити минуле Канади. Проект, створений з урахуванням національних ідей, відразу ж набув характеристики міжнародної бази, що й зрозуміло з огляду на велику кількість людей, які емігрували в Канаду в різні історичні періоди, і на кількість корінних канадців, що залишили країну з різних мотивів. У редакційній політиці словники дотримуються виконання декількох критеріїв: біографії засновані на першоджерелах і підлягають ретельній перевірці й стилістичній редакції; охоплюють весь соціальний спектр; розміщують біографії в хронологічному порядку за датою смерті, починаючи від 1 000 по 1 700 рік, і поступово рухаючись донині; підтримують двомовний проект уповні ідентичною інформацією; головний редактор у Торонто працює нарівні з генеральним директором Університету Лаваль у Квебеку; справедливо представляють усі регіони країни в біографіях. До речі, на відміну від ODNB, словник знаходиться у вільному доступі. Водночас у DBC/DCB постали внутрішні проблеми, наприклад, унормування наголосу на першоджерелі або потреба включення людей усіх верств суспільства — відомий факт про існування значно

більшої кількості матеріалів про життя політиків, юристів, бізнесменів, ніж про фермерів, робітників, шахтарів. Оновлення в базі відбувається щотижня. Через ретельну перевірку фактів, стилістичне коригування й процедури перекладу в офісах Торонто й Квебека може виникнути затримка між відправкою оригіналу біографії та її появою в інтернеті. Наразі редакціями опрацьовується XXII том, у який увійшли біографії тих, хто помер або чия остання відома діяльність припадала на період 1991–2000 рр.

На завершення огляду специфіки організаційно-управлінської діяльності наведемо ще один приклад — розбудова Австралійського ADB, проєкт якого був розпочатий у кінці 1950-х рр. під егідою Австралійського національного університету. Після реструктуризації у 2008 р. ADB був включений до Національного центру біографії АНУ, функції якого полягали в координації діяльності біографів АНУ; вивченні й написанні біографій; проведенні лекцій, семінарів та інших форм академічного й наукового обміну; навчанні нового покоління біографів в аспірантурі й літніх школах; випуску нових видань ADB до 20-го тому; продовженні розвитку словника в мережі й проведенні спільних досліджень із національними культурними закладами. Очільник проєкту — головний редактор і редакційна колегія. Автономні робочі групи в штатах і на прилеглих до Австралії територіях складають списки осіб, відібраних для включення в ADB, і надають рекомендації щодо авторів. Подальша процедура проходить таким чином: головний редактор замовляє записи, а редактори секцій кожної робочої групи та члени редакційного комітету (як правило, видатні академічні історики) читають і рецензують статті. На сьогодні більше ніж 4 500 авторів — дописувачі 13 500 статей для біографічного словника. З 2006 р. паралельно з піднесенням онлайн-цифрового дослідниць-

кого ресурсу розвиваються, зокрема, й супутні біографічні веб-сайти: *Obituaries Australia*, де відтворюються опубліковані некрологи, та *People Australia*, що представляють інші біографічні матеріали й збірники біографій, незахищені авторським правом. Такі вебсайти дають технічну можливість реєструвати всіх померлих австралійців.

Проведення біографічних досліджень сприяє постійному оновленню бази ADB. Створюючи нові статті, автори строго дотримуються визначених обсягів у поданні даних — найвидатніші особи в історії Австралії отримують довжину записів від 2 000 до 6 000 символів, менш значущі — від 500 до 2 000. Практика відображення різноманітності австралійського життя охоплює не тільки осіб, що є представниками політики, бізнесу, релігії, мистецтва, а й виразників усіх соціальних груп і сфер діяльності, статті для яких зазвичай налічують від 500 до 750 слів. Зазначимо, що словник пишається таким поєднанням «елітарності та егалітаризму».

Із накопиченням біографічної інформації й знахідками нових джерел практика перегляду «кого включати» одночасно порушує й питання «діяльності тих, кого треба переглядати». Дослідник Ірландського біографічного словника Турлоу О'Ріодрдан описує судовий процес (1997–2012 рр.) на підставі показань Дж. Гогарті (1917–2005)⁹, інженера й керівника будівельної компанії, стосовно корупції керівної ланки держави під час прийняття рішень про зміни в зонуванні земель. Відкриття фактів призвело до коригування записів у DIB стосовно ділових і політичних осіб, причетних до розслідування в січні 2015 р. Також відомо про ще один судовий розгляд, що завершився

⁹ Gogarty, James Martin. *Dictionary of Irish Biography*. URL: <https://www.dib.ie/biography/gogarty-james-martin-a9446>.

в 2003 р., і публічне викриття в 2015 р. справи двох лікарів Маргарет Данлеві (1909–2002)¹⁰ і Патрика Міна (1917–2008)¹¹. Факти випробовування вакцини, що проводилися в ірландських дитячих будинках у 1960-х і 1970-х роках, стали предметом численних дискусій щодо відсутності згоди (не передбаченої тогочасним законом) на проведення подібних дій та клопотаності з приводу безпеки і її впливу. Розслідування жорсткого поводження з дітьми (грудень 2003 р.), законність чи правомірність таких дослідів знайшли своє відображення на сторінках словника.

У майбутньому нові юридичні або, що більш імовірно, історичні зміни потребуватимуть перегляду відповідних записів. Ключовим залишається питання щодо розумної оцінки відомих фактів на той момент часу.

Проекти з оцифрування біографічних словників відкривають нові можливості використання словника та його бази даних, а також «переплетіння» окремих біографій для формування цілісної історії самої нації. Те, що раніше було довідковою працею для використання тільки істориками з метою перевірки біографічних деталей, нині перетворюється на потужний інструмент у пошуку відповідей на нові питання в розумінні національної історії. Біографічний словник може стати біографією нації, що збагачує національну історію, сприяє її розумінню й виходить за рамки інтересів індивідуального життя.

Технологічні зміни в процесах обробки інформації, що розпочалися на початку другого десятиліття XXI ст., дали поштовх для формування онлайн-словників у двох важли-

¹⁰ Dunlevy, Margaret ('Pearl'). *Ibid.* URL: <https://www.dib.ie/biography/dunlevy-margaret-pearl-a9760>.

¹¹ Meenan, Patrick Nahor. *Ibid.* URL: <https://www.dib.ie/biography/meenan-patrick-nahor-a9739>.

вих напрямках: біографічні портали про видатних діячів як *довідники інформації* та в якості *дослідницького інструменту*, які не протиставляються, а, навпаки, — взаємопідсилюють один одного.

Складовими компонентами першого є: збір матеріалів із біографічних словників, онлайн-колекцій, баз даних; оцифрування друкованих видань; пов'язування записів із різних джерел щодо однієї й тієї ж особи для включення до словника; видобування біографічного матеріалу й структурування даних. Якість даних має велике значення для довідкової роботи. Шляхи поліпшення її досягаються за рахунок ретельної перевірки зібраних даних, об'єднання біографій під одним доступом (ідентифікація) й узгодження суперечливих даних із різних джерел. Написання нових записів займає більше часу (й дорожче фінансово), ніж збір і поповнення наявних колекцій. Таким чином, це окремий напрямок, для якого розробляються власні критерії й вимоги, що не є предметом цієї розвідки.

Біографічні портали в якості *дослідницького інструменту* — це новий напрямок розвитку, становлення й використання онлайн-словників, який в інших галузях наукового знання визначається як «віртуальна лабораторія». Створення доступного, зручного, зрозумілого інтерфейсу прикладного програмування (API) дозволяє користувачам проводити систематичні дослідження, оперувати великими масивами біографічних даних, візуалізувати їх. Біографії використовуються для створення «граф знань», які поєднують різні джерела інформації за допомогою «мовних» технологій, інтелектуального аналізу даних і штучного інтелекту, а їхні дані збагачуються за рахунок колекцій музеїв історії, культури, бібліотек, архівів, медіаінформації. Тобто тексти основних біографій оформлюються в пов'язані дані, а їхні матеріали приєднуються за допомогою

джерел історико-культурної спадщини. Створений інструментарій надає можливість проведення просопографічних досліджень на підставі емпіричних даних для групи людей, відібраних за різними параметрами (хронологічні періоди; місця народження / навчання / активна діяльність / смерть / поховання).

Такі можливості, як вивчення, виставлення / розміщення, пов'язування, відображення історичних осіб чи груп людей в онлайн-форматі, перетворили традиційну «національну біографію» в цифрову «національну колекцію», що легко адаптується й розширюється не в останню чергу за рахунок зовнішніх і внутрішніх посилань. Викладений у мережу на початку XXI ст., Оксфордський DNB вміщував тисячі посилань на ресурси, що пов'язували біографії зі словника із зображеннями особи в Національній портретній галереї Великобританії або з документами Національного архіву. За десять років були додані посилання на оцифровані приходські реєстри (дати, місця народження / хрещення / шлюбу / смерті / поховання); зображення й адреси будинків проживання осіб; телефонні довідники; списки виборців; судові журнали; торговельні довідники; файли військової служби; заповіти; похоронні пам'ятники Вестмінського абатства; рукописи письменників, що зберігаються в Британській бібліотеці; історичні голосові записи з архівів Британської телерадіомовної корпорації (BBC). Проекти, подібні до ODNB, пропонують цікаві альтернативні погляди на життя людини у формуванні її цілісного образу. Перехід від традиційного біографічного тексту до прикладів рукописних матеріалів, що розкривають «руку» автора й методи його роботи, наочний вигляд вулиці, будинку проживання особи, долучення відеозапису звучання голосу — темпу й манери мовлення, «...як ніщо інше, нагадує нам, що далекий історичний персонаж

є живою людиною так само, як і елементом біографічного тексту»¹². Така можливість бачити людину або чути, тобто своєрідне «оживлення», стає новим етапом у дослідженні життя особи завдяки сучасним технологічним розробкам.

Цифрові біографічні ресурси (або як їх називали в перше десятиріччя ХХІ ст. — «електронні», «комп'ютеризовані») поєднують у собі не тільки класичні перехресні посилання між розрізненими базами даних, але й дозволяють виявляти потенційні зв'язки й точки перетину між окремими біографіями, які раніше неможливо було відстежити. Онлайн-довідники стають у свою чергу «воротами» до транснаціональної інтеграції, що викликана неминучим технологічним переходом. Найбільшою цифровою колекцією біографічних джерел, що містить 8,4 млн. оригінальних статей, вважається «Всесвітня біографічна інформаційна система» (World Biographical Information System Online, WBIS). Унікальність бази визначається розвинутими пошуковими можливостями одночасно в 29 архівах (Американський, Канадський, Британський, Німецький, Чеський, Грецький, Китайський, Японський тощо). Система заснована на оцифрованих мікрофішах із архівів видавництва KG Saur і містить інформацію, починаючи з 4 тис. до н.е. й до наших днів. До кінця 2021 р. планується додати 250 тис. біографій із 300 нових джерел. WBIS являє собою інструментальну базу для проведення міждисциплінарних досліджень в історичному контексті. Запропоновані варіанти пошуку (базовий, біографічний і бібліографічний)

¹² Cannadine D. British National Biography And Global British Lives: From The DNB To The ODNB — And Beyond? *True Biographies of Nations? : The Cultural Journeys of Dictionaries of National Biography*. Canberra : ANU Press, The Australian National University, 2019. doi.org/10.22459/TBN.2019.11.

відбирають статті за визначеними критеріями: імені особи, статі, років народження / смерті / діяльності, роду занять, місцями проживання й зайнятості. Доступ до тисячі імен і статей через центральну базу скорочує шлях пошуку біографічної інформації про конкретну персону та є цінним ресурсом для дослідників, спеціалістів з генеалогії.

Подібний принцип побудови системи з різною джерельною базою спостерігається на «Біографічному порталі» (Biographical Portal), спільному проєкті Баварської державної бібліотеки, Історичного комітету Баварської академії наук і гуманітарних наук, Австрійської академії наук і Фонду історичного словника Швейцарії. Представлені біографії відкриті для загального користування, вміщують посилання до ресурсів біографічної інформації: Універсальної німецької біографії (Allgemeine Deutsche Biographie, ADB), Новітньої німецької біографії (Neue Deutsche Biographie, NDB), Австрійського біографічного словника (Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950, ЦБЛ), Історичної енциклопедії Швейцарії (Historisches Lexikon der Schweiz, HLS), Біографічного лексикону з історії Південно-Східної Європи (Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas), Австрійського музичного лексикону (Oesterreichisches Musiklexikon OeML), Саксонської біографії (Sächsische Biografie, SäBi) та Словенської біографії (Slovenska biografija, SBI).

Проіндексовані словники, що наразі є основою «Біографічного порталу», пройшли свій шлях формування. Не занурюючись глибоко в історичний досвід кожної із зазначених країн, простежимо процес технологічно-інструментального становлення онлайн-словників на прикладі двох баз ADB й NDB. Первісною відправною точкою став корпус повнотекстових оцифрованих біографічних статей (1999 р.), які разом з покажчиком імен осіб і сімей, згаданих у словни-

ках, були виставлені як веб-додаток у 2001 р. Складений показник містив імена, роки народження / смерті, ієрархію професій і посилання на сторінки в друкованих томах. Наступні п'ять років характеризувалися переструктуруванням у стандартизовані ієрархічні структури формату XML. Поліпшення метаданих має вирішальне значення для додаткових параметрів пошуку, тому основний підхід полягав у виявленні сутностей і визначенні лінгвістичного класу, до якого вони належать; ідентифікації за даною базою і, нарешті, у встановленні відносин щодо них. Структура матеріалу, перетвореного з PDF до XML, охоплювала основну частину статей з біографічного словника, а саме: заголовок, генеалогію, стислий виклад життя, а також додаткову частину, куди внесені нагороди, праці, джерела, іконографічний матеріал про особу. У 2010 р. повнотекстова версія ADB і NDB була виставлена в структурованому XML-форматі. Розпочатий у 2012 р., проєкт зі створення «Історичної та біографічної інформаційної системи» (2012–2016) сприяв значному поширенню бази даних за рахунок включення партнерів по культурній спадщині (Deutsches Literaturarchiv Marbach, Bundesarchiv Koblenz / Berlin, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Foto Marburg, Deutsches Rundfunkarchiv Frankfurt / Main та Deutsches Museum, München). Станом на кінець 2016 р. словник німецької біографії пропонував понад 730 000 записів про осіб із додатковою біографічною інформацією й індивідуальними посиланнями на більше ніж 230 веб-ресурсів¹³.

Перехресні посилання на статті в «Біографічному порталі» шляхом розпізнавання й ідентифікації осіб, згаданих в індексних файлах, були першим підходом до більш загального витягнення інформації. Після цього розпочалася

¹³ Deutsche Biographie. URL: <https://www.deutsche-biographie.de>.

робота з виокремлення даних про міжособистісні стосунки, які містилися в статтях NDB. Було вибудовано 103 тис. стосунків, виявлених у 21 330 біографіях (NDB), з яких 6 200 — взаємини вчитель / учень, 1 500 — дружні стосунки, 1 000 — попередники / наступники, а також ще 3 000 — колегіальні стосунки й близько 3 100 — субординаційні взаємини відповідно до установ та організацій. Маючи загальний набір елементів або модулів (наприклад, імена, дати, місяця народження / смерті, сімейний стан, походження, біографічні описи й посилання на місце роботи, архівні ресурси, літературу, портрети), німецькі дослідники розпочали візуалізацію даних: від статичних генеалогічних дерев до динамічно вибудованих мережевих відносин між людьми, з додатковими пошуковими можливостями пошуку установ і місць діяльності особи. Дослідження спільнот, утворених за допомогою різних стосунків («був чоловіком», «був пов'язаний з», «був батьком», «був учнем», «був співробітником») через загальні місця проживання, навчання чи роботи людей у просторово-часовому періоді — новий етап розвитку й використання словників ADB й NDB.

Особливості діджиталізації ресурсів біографічної інформації, специфіка використання засобів розробки прикладного програмного інтерфейсу в цифрових гуманітарних науках, візуалізація, реконструювання історичних соціальних мереж кардинально видозмінили характер роботи з великими обсягами даних, які стали невід'ємною складовою технологічного сплеску ХХІ ст. Водночас величезна маса довідкових видань, що побачили світ упродовж двох з половиною століть, яскраво відображають нагромадження досвіду дослідницької й видавничої роботи, формування національних, а згодом і світових традицій, форм і методів інформаційно-біографічної справи, розвиток основних видів видань, удосконалення методичних засад відбору імен,

структурування й упорядкування інформації. Процеси збирання, відбору, опрацювання біографічних матеріалів мають свої специфічні риси, притаманні різним системам культур, і залежать від інструментальної складової в певний історичний період. Джерела біографічної інформації давнього й середньовічного періоду не призначалися для широкого вжитку, їхні видання були обмежені незручністю засобів фіксації даних на паперових носіях чи рукописних аналогах. Механізація й автоматизація процесів змінила освітню, наукову, культурну, соціально-політичну сфери суспільства. Формувалися й удосконалювалися окремі види довідкових біографічних видань: систематизовані збірники з окремих галузей (літератури, науки, мистецтва), універсальні й спеціалізовані біографічні словники, більшість яких були призначені для використання читачами в публічних книгозбірнях, державних установах, навчальних закладах. Змінилася тематична спрямованість, обсяги, принципи відбору імен, характер викладу матеріалу, систематизації, композиційної побудови «статей-персоналій» у словниках. Поява цифрових носіїв інформації, поширення діджиталізаційних процесів у гуманітарній сфері початку XXI ст. додали до традиційних якостей словників як довідників інформації нові можливості для вивчення й реконструювання життя будь-якої персони через пов'язані онлайн-ресурси, використання «великих даних» у часовому просторі, формування «біографічних конструкторських блоків» побудови групових портретів і візуалізації даних. Цифрові національні біографії в якості «відправної точки» для біографічних розвідок, мережевого аналізу, простеження змін у динамічних колективних групах різних хронологічних періодів, на відміну від «простих» сховищ фіксації наявних, надають майже безмежні можливості для проведення історичних досліджень і здобуття нових знань.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Здійснений у колективній монографії огляд сучасного стану вітчизняної біографіки, низки нових цікавих тенденцій, процесів і явищ у її розвиткові засвідчує відчутне якісне зростання, розширення проблемно-тематичного діапазону досліджень та публікацій, збагачення творчого арсеналу біографістів — науковців, літераторів, журналістів, фахівців інформаційної галузі, упровадження не знаних раніше у вітчизняній практиці форм і методів побудови біографічних наративів, представлення біографічних матеріалів читачам / користувачам електронних інформаційних мереж, комунікації їх авторів і упорядників з різними аудиторіями.

На розвиткові біографіки відчутно позначилися суспільно-політичні та соціокультурні зрушення і трансформації, що відбулися в суспільстві упродовж тридцяти років незалежності України й докорінно змінили його духовну атмосферу. Вони посилили інтерес наших співвітчизників до власної історії та культури, знакових імен Батьківщини, спадщини її відомих діячів і людських доль, традицій та ідеалів величезної кількості активних учасників і свідків буремних подій минулого, сформували зацікавленість до здобутків і досвіду знаних сучасників. Усе це докорінно змінило місце, значення та роль біографіки в житті українців не лише на суспільному, але й на приватному рівні. Вона дедалі більше стає об'єктом не тільки професійних досліджень, але й глибоких особистісних зацікавлень великої кількості наших співвітчизників, їх аматорських розвідок, пошуків власного «коріння». Значною мірою завдяки поширенню біографічної інформації в інтернет-мережі, можливості швидкого й зручного оперування нею всіма, а не лише професійними дослідниками, постало знаменне для суспільства явище своєрідного «віртуального» духовного діалогу поколінь. Українці дедалі більше звертаються

до постатей минулого, їхнього досвіду, переконань, непростих шляхів громадянського та професійного становлення, боротьби з жорсткими, часом непереборними обставинами з метою пошуку прикладів для себе, особистісного зростання, успішної соціалізації, визначення й реалізації власних життєвих планів. Біографіка допомагає нашим співвітчизникам зрозуміти і знайти себе у складному, динамічно змінюваному часопросторі рідної землі, усвідомити власне життя в нерозривній низці поколінь.

Авторам розділів колективної монографії вдалося, сфокусувавши увагу на найбільш важливих характерних явищах, з розмаїтої мозаїки контекстів і форм вітчизняної біографіки окреслити визначальні особливості сучасного етапу її поступу, пов'язані із завершенням нині пострадянського, постколоніального етапу розвитку і виходом України на шляхи демократичного піднесення, реалізації свідомого європейського цивілізаційного вибору, глибоким засвоєнням світоглядних, гуманістичних, демократичних цінностей, вільним творчим освоєнням досягнень європейської і світової гуманітарної науки та культури. У праці знайшли обґрунтування форми і методи імплементації й адаптації на вітчизняному ґрунті цілої низки творчих новацій, напрацьованих і впроваджених упродовж останніх десятиліть у практику дослідницької та інформаційної роботи зарубіжною біографікою. До їх числа належать насамперед здобутки у сфері гендерних біографічних досліджень, (авто)біографічної творчості, зокрема жіночої автобіографії, поширеного нині у світі спрямування елітарної та масової біографічної творчості — *life writing* — «писання» або «записування життя», нові тенденції в розвитку біографічної літератури та інформації для дітей та юнацтва, досвід зарубіжної політичної біографіки як важливого її спрямування, притаманного відкритим, демократичним суспільствам. Новацією в дослідженнях Інституту біографічних досліджень стало звернення до проблематики розвитку сучасної української біографічної прози, по-

значеної в наш час упровадженням сміливих авторських літературних прийомів.

Значний інтерес становлять спостереження та пропозиції щодо впорядкування величезних масивів вітчизняного мемуарію, упровадження нових форм і методів збирання спогадів українців, зокрема, за допомогою використання інструментарію усної історії — спогадів-інтерв'ю. Новим для теоретичних досліджень у галузі вітчизняної біографіки є звернення до проблем використання та поширення біографічних знань методами візуалізації.

Аналіз напрацювань української біографіки засвідчує водночас повноту розкриття її давніх гуманістичних, народознавчих традицій, глибину відображення нею долі цілих поколінь відомих діячів національного руху, науки, освіти, культури і мистецтва та їх численних соратників, однодумців. Значний інтерес становить теоретичне осмислення шляхів висвітлення культурно-мистецької спадщини України крізь призму творчості та людських доль її творців.

Розділи колективної монографії містять постановку цілої низки нових для вітчизняної гуманітаристики, сфери біографічних наукових досліджень, літературної творчості, видавничої та інформаційної справи теоретико-методологічних, методичних та організаційно-практичних проблем, які впродовж останнього часу тільки починають окреслюватися у своїх обрисах перед творчим співтовариством, науковими установами, усіма причетними до справи інтеграції, систематизації історико-біографічної інформації та поширенні біографічних знань. Їх актуалізація викликана як суттєвими змінами місця, ролі, значення біографіки в інтелектуальному й духовному житті суспільства, гуманітарній культурі, піднесенням інтересу до неї з боку широкого читацького загалу, так і швидким зростанням можливостей, що їх надає дослідникам і читачам, упорядникам і користувачам електронних ресурсів розвиток новітніх інформаційних технологій. Поєднання цих чинників створює ситуацію, коли очевидним стає певне відста-

вання теоретичних і методичних напрацювань від запитів дослідницької та інформаційної практики, яка прогресує, що спонукає до зосередження зусиль фахівців на пошукові нових шляхів і проривних рішень.

На думку вчених Інституту біографічних досліджень, нині конче необхідно сфокусуватися на глибокому переосмисленні проблем біографіки не лише з позицій внутрішніх закономірностей розвитку науки, культури, інформаційної діяльності, технологій, але й, — чи не в першу чергу, — крізь призму сприйняття біографічної літератури та інформації суспільством, з позицій читацького загалу, якому адресована наукова й літературна продукція. Важливим є вивчення функціонування біографіки в соціумі в умовах сучасних глобалізаційних викликів, соціокультурних трансформацій та стрімкого розширення простору Digital Humanities (DH). Дослідники-біографісти, видавці біографічної літератури, фахівці інформаційної, зокрема, бібліотечної справи, як і всі, хто працює у сфері гуманітарної науки, освіти й культури, повинні більшою мірою враховувати у своїй роботі швидкі значущі зміни в духовній атмосфері українського суспільства.

Формування в Україні нового типу особистості з розвинутими інтелектуальними та культурними запитами, самостійної, активної, відповідальної за своє життя людини, спроможної до самоствердження і «внутрішніх інновацій» у складних умовах кризового розвитку вимагає значного підвищення якості біографічної продукції, досягнення її відповідності високим і різноманітним запитам різних читацьких / користувачьких аудиторій. Зазначене зумовлює необхідність суттєвого вдосконалення творчого арсеналу вітчизняної біографіки, освоєння нею величезного досвіду європейської та світової науки й культури, який значною мірою лише зараз почав відкриватися перед українськими біографістами у всій своїй повноті й багатоманітності.

Тож важливим завданням перспективних теоретичних досліджень є вивчення нових спрямувань і тенденцій у роз-

виткові як наукової, літературної, так і медійної біографіки, видавничо-інформаційної справи та комунікацій на рівні дослідників — видавництва — інформаційних центрів — бібліотек — читачів у розрізі поширення біографічних знань; новітнього світового та вітчизняного досвіду функціонування біографічної інформації в суспільстві; її впливу на формування сучасної (авто)біографічної культури, колективної пам'яті та поколіннєвих пріоритетів, «аксіологічного канону», національної, релігійної, гендерної, професійної самоідентичності; студіювання розмаїття наративних та візуальних форм біографічних реконструкцій у сучасному соціокультурному просторі; дослідження особливостей, невирішених проблем та перспективних завдань розвитку наукової та видавничо-інформаційної роботи, творення українського простору біографіки; пошук найбільш ефективних шляхів інтеграції й поширення біографічних знань у національному інформаційному просторі.

На спеціальну розробку заслуговують, зокрема, такі проблеми:

— новітній світовий та вітчизняний досвід дослідницької роботи, еволюції її світоглядної, ідейної, проблемно-тематичної, жанрової спрямованості, форм і методів інтеграції та поширення біографічних знань у суспільстві, їх вплив на формування національної та індивідуальної ідентичності;

— біографіка як знаннєвий та комунікативний ресурс розвитку науки, освіти, громадянського суспільства; її роль і можливості у справі підтримки інтеграції України в європейський і світовий науково- та культурно-інформаційний простір;

— розвиток інформаційного забезпечення науки, освіти, інституцій громадянського суспільства, широкого загалу співвітчизників біографічною та біобібліографічною інформацією, що за змістом і формою відповідає запитам сучасного соціуму, удосконалення роботи в цій сфері бібліотек усіх рівнів та інформаційних центрів;

— освоєння новітнього дослідницького інструментарію, форм і методів біографічного письма, алгоритмів «конструювання біографії»; розвиток тематичного, жанрового розмаїття видавничо-інформаційної роботи, застосування ефективних засобів інформаційних комунікацій для творчого діалогу з дослідницьким та читацьким середовищем, що є найбільш потужним засобом інтеграції біографічних знань у національний культурний простір.

Використання методичних та практичних рекомендацій, напрацьованих авторами колективної монографії, становить інтерес для подальшого розвитку дослідницької та публікаційної діяльності науковців, літераторів, журналістів, роботи видавництва, засобів масової інформації, медіапроектів, інформаційних центрів, а також установ і закладів, які безпосередньо працюють у галузі поширення історико-біографічної та культурологічної інформації, пропаганди біографічних знань — бібліотек, музеїв, громадських осередків. Найбільш значущими, на нашу думку, є такі:

- Важливим завданням науковців, літераторів, публіцистів є творче «перепрочитання» з позицій сучасного досвіду особистостей минулого, відхід від тих трафаретних підходів до їх розкриття, що усталилися в біографіці минулих десятиліть, осмислення всієї багатогранності образів співвітчизників у їх невинному розвитку, у творчих шуканнях, складності й драматизмі їхнього життєвого шляху. Завданням особливого значення в цьому плані постає «відкриття заново» й повернення до національного надбання імен багатьох діячів минулого, особливо ХХ ст., створення правдивих образів тих, хто відкрито або приховано конфліктував із панівним режимом, і тих, хто вимушено стояв на позиціях конформізму, зосередившись на плідній професійній діяльності. Нині склалася ситуація, коли невинправдане замовчування всього позитивного й корисного, зробленого представниками попередніх поколінь для розбудови економічного й науково-технічного потен-

ціалу України, збагачення інтелектуального й морального капіталу українського суспільства, збіднює уявлення про минуле. Слід ураховувати, що замовчування багатьох імен, подій і явищ «відкидає» їх у сферу радянської, а власне — російської історії, науки та культури і використовується ворожою пропагандою для формування психологічного синдрому «другорядності» всього українського.

- Необхідно продовжувати дослідницьку та видавничо-інформаційну роботу з повернення до українського культурно-інформаційного простору імен етнічних українців і вихідців з України, яким належить помітний внесок у розвиток інших держав, народів та культур. Зазначені зусилля мають бути спрямовані проти фальсифікацій, перекручування фактів з їхнього життя й діяльності, замовчування та прямих заперечень фактів збереження ними тісних зв'язків з Україною, участі багатьох із них в українських громадських, політичних, наукових та культурних ініціативах, оскільки це суттєво збіднює уявлення про долі й спадщину наших співвітчизників по всьому світові.

- Науковим установам і вченим, які здійснюють дослідження в галузі біографіки, важливо досягти більш гнучкого поєднання підготовки фундаментальних праць, присвячених персоналіям діячів минулого, з випуском, зокрема на базі недержавних видавництв інтелектуальної біографічної літератури *non fiction*, орієнтованої на більш широкий, ніж коло дослідників-професіоналів, читацький загал. При цьому особливо слід ураховувати, що в наш час громадськість дедалі більш негативно ставиться до замкненості результатів гуманітарних досліджень у вузькому фаховому середовищі.

- В умовах швидкого розвитку цифрової гуманітаристики (Digital Humanities — DH) систематичних зусиль вимагає справа розширення джерельної бази біографічних досліджень шляхом збирання, оцифрування, систематизації, формування баз та відкритих архівів мемуарів, спогадів-інтерв'ю, епістолярію, інших документів як відомих

діячів, так і широкого загалу учасників та свідків подій минулого й сучасності.

- Науковим установам, навчальним закладам, інформаційним центрам, громадським осередкам, усьому професійному співтовариству дослідників-біографістів, видавцям, замовникам біографічної продукції, грантодавцям, а також органам державної влади та місцевого самоврядування слід звернути увагу на суттєве розширення проблемно-тематичного діапазону біографіки й значне урізноманітнення форм і методів представлення результатів її напрацювань. Зокрема, значних перспектив розвитку набуває в сучасних умовах реалізація суспільно значимих, пов'язаних із відомими діячами як загальнонаціонального, так і регіонального або місцевого значення, ювілеями та пам'ятними датами, комплексних меморіальних біографічних проєктів громадського та культурно-просвітницького спрямування, що органічно поєднують видавничу діяльність, публічні громадські, наукові й мистецькі заходи (конференції, виставки, дискусії та обговорення, лекції і виступи дослідників), різноманітні арт- та медіакомпоненти, матеріали яких повинні фіксуватися для майбутнього поширення в мережевому просторі.

- На серйозну увагу заслуговують можливості використання в поширенні історико-біографічних знань практик «публічної історії» — випуску добротної, опрацьованої на високому методичному рівні й адресно зорієнтованої науково-популярної продукції: друкованих книжкових та періодичних видань, електронних і медіаресурсів освітнього характеру, підготовлених спеціалістами високої кваліфікації, які б майстерно доводили результати ґрунтовних досліджень науковців до широкого загалу, уникаючи їх спрощення, притаманного, на жаль, багатьом сучасним ЗМІ «ремісничого» рівня.

- Усебічної підтримки з боку органів влади та місцевого самоврядування, наукових установ, музеїв, бібліотек, архівів, закладів освіти, громадських організацій та осередків

потребує реалізація аматорських пошукових проєктів у галузі біографічних досліджень, біографічного краєзнавства, локальної історії та мікроісторії, родовідних розшуків. Важливим напрямом цієї роботи має стати систематичний збір і впорядкування так званих «народних» архівів спогадів, щоденників та епістолярію широкого загалу співвітчизників, що є важливим свідченням минулого.

- Уваги та дієвого заохочення і науково-методичного забезпечення вимагають становлення й розвиток в Україні поширеної нині в усьому світі традиції і практики life writing — «писання» або «записування життя» звичайними громадянами, що сприяє піднесенню їхньої інтелектуальної та духовної культури, гуманізації суспільної атмосфери, досягненню оптимальної психологічної та соціальної адаптації людей різних вікових категорій до умов суспільства, яке швидко змінюється;

- Загальноосвітній школі та вищим навчальним закладам необхідно виховувати в школярів і студентів високу культуру сприйняття історико-біографічної інформації, що полягає у вдумливому освоєнні ними життєвого досвіду людей попередніх поколінь, розуміння їхніх ідеалів, моральних принципів і традицій, співвіднесення минулого із сучасністю, з проблемами власної соціалізації, побудови та реалізації життєвих планів. Заслуговує на розвиток практика реалізації в навчальних закладах та поза ними дослідницьких проєктів із записування в представників старших поколінь біографічних інтерв'ю — розповідей-спогадів про пам'ятні їм події, а також організація конкурсів зі збирання учнями та студентами історико-біографічної інформації в розрізі регіональної, місцевої, локальної історії, краєзнавства, вивчення власних родоводів.

- Бібліотекам як провідним центрам соціальних комунікацій необхідно вдосконалювати форми і методи пропагування історико-біографічної літератури, зокрема, на своїх вебсайтах систематизувати й поширювати нагромаджений у цій справі оригінальний досвід, насамперед у

плані розвитку творчих зв'язків з авторами та видавцями, організації інформаційних заходів, презентацій і творчих зустрічей читачів з дослідниками-біографістами, проведення конкурсів біографічних видань, місячників або декад біографічної літератури, заходів, присвячених Дню біографів, який відзначається у світі 16 травня.

• Установам науки й культури, закладам освіти важливо розширювати представлення у своїх виданнях, на виставках та в електронних ресурсах матеріалів, присвячених як знаним, так і менш відомим діячам не лише загальноукраїнського масштабу, але й окремих регіонів, міст, населених пунктів, організацій; як приурочених до ювілейних та пам'ятних дат, так і сформованих на постійній основі. Віртуальні експозиції музеїв, зокрема, меморіальні, необхідно перетворювати на важливі точки доступу до знань про діячів минулого, відгомін їхньої творчості та діяльності в сучасному житті.

* * *

Пропонуючи на розгляд наукового співтовариства, літераторів, працівників ЗМІ, упорядників ресурсів біографічної інформації, видавців, журналістів, бібліотекарів та всіх причетних до поширення в суспільстві біографічних знань, автори колективної монографії — вчені Інституту біографічних досліджень НБУВ висловлюють сподівання, що вона послужить вирішенню актуальних питань, які постають у наукових пошуках та практичній інформаційно-видавничій роботі.

Водночас маємо надію, що порушені в монографії теоретико-методологічні та практичні проблеми стануть основою для подальшого розвитку наукової думки, плідних колективних обговорень і творчих дискусій з питань завдань та перспектив розвитку в Україні біографіки як важливого спрямування вітчизняної гуманітарної науки та культури і як інформаційного ресурсу суспільства, що слугує його поступі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеева В. Візерунок на камені. Микола Бажан: життєпис (не)радянського поета. Львів : Вид-во Старого Лева, 2018. 495 с.
2. Александрова Г. А. Рецепція біографії Володимира Винниченка в романі Степана Процюка «Маски опадають повільно». *Сонячні кларнети: танець, музика, театр у літературних проєкціях* : матеріали Міжнар. наук. конф. (23–24.09.2021 р) / [ред. кол. О. П. Новик, О. Д. Харлан]. Бердянськ : БДПУ, 2021. С. 12–14.
3. Александрова Г.А. Ніцшеанські мотиви в романі-психобіографії С. Процюка «Маски опадають повільно». *Тези VI Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених. Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи, 7–8 квітня 2021 року*. Київ, 2021. С. 13–16.
4. Андреев В. Психобіографія в українській історичній науці 1920-х рр.: В. Петров та його студії про П. Куліша. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2013. № 7. С. 185–194.
5. Андрусяк Є. Спогади / передм. Л. Сеніка. Львів, 2001. 91 с. (Серія «Мемуари і документи» ; Випуск 1).
6. Андрухович Ю. Радіо Ніч. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2020. 456 с.
7. Байдалова Е. В. Современный взгляд на личность и творчество В. К. Винниченко в украинском литературоведении. *Славянский альманах*. 2018. Вып. 1–2. С. 327–337.
8. Байдалова Е. В. Травелог как элемент украинской биографической прозы: на пути к В. Винниченко. *Вектор non-fiction в современных литературах Центральной и Юго-Восточной Европы*. М., 2018. С. 122–136. (Серія «Современные литературы стран Центральной и Юго-Восточной Европы»).

9. Баран Є. Читацький щоденник – 2005. Тернопіль : Сорока, 2006. 102 с.
10. Баран Є. М. Навздогін дев'яностим: проза бібліофіла. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2006. 192 с. (Серія «Інша критика»).
11. Барт Р. Избранные работы : Семиотика : Поэтика : пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. М. : Прогресс, 1989. 616 с.
12. Бахтин М. М. Автор и герой. К философским основам гуманитарных наук. СПб. : Азбука, 2000. 336 с.
13. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров. [2-е изд.]. М. : Искусство, 1986. 445 с.
14. Бондарева О. Нові форми презентації біографій митців як інтелектуальна провокація: проблеми класифікування. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції* : зб. наук. пр. / Київ. ун-т імені Б. Грінченка. Київ, 2020. № 16. С. 6–11.
15. Бондарчук В. О. Творча біографія в координатах сучасної гуманітаристики: історіографія та методи дослідження. *Relevant issues of development and modernization of the modern science: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine* : monograph / edited by authors. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. С. 21–40.
16. Борис Лятошинський — Рейнгольд Глієр. Епістолярна спадщина / упоряд. М. Копиця ; [ред. О. Голинська]. Київ : Муз. Україна, 2016. 767, [49] с. : фот.
17. Боронь О. «Філологічна» проза С. Процюка. *Слово і час*. 2002. № 5. С. 59–61.
18. Бугаєва О. В. Українська музична біографістика як об'єкт історичної науки. *Пам'ять століть*. 2010. № 6. С. 109–131.
19. Бугаєва О. В. Розвиток музично-біографічної довідкової справи в Україні. *Пам'ять століть*. 2012. № 6. С. 246–257.
20. Бугаєва О. В. Музичне товариство імені М. Д. Леонтовича (1921–1931): біографічний словник : наук. довід. / [наук. ред. В. І. Попик] ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2015. 344 с. (З історії музичної спадщини України).

21. Бугаєва О. В., Марченко Н. П. Новітні українські музично-біографічні видання для дітей і юнацтва. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2020. Вип. 19. С. 86–100.
22. Буряк Л. І. Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. досліджень. Київ, 2017. Вип. 15. С. 13–42. doi.org/10.15407/ub.15.013.
23. Буряк Л. І. Українська біографіка «плинних часів»: пропозиція осмислення. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2020. Вип. 19. С. 33–52. doi.org/10.15407/ub.19.033.
24. Бушанський В. Нігілізм і цінності. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. Київ, 2010. Вип. 5 (49). С. 41–51.
25. Валевский А. Л. Основания биографии. Киев : Наук. думка, 1993. 111 с.
26. Валевский А. Л. Биография как дисциплина гуманитарного цикла. *Лица: Биогр. альманах*. М. ; СПб. : Феникс ; Atheneum, 1995. № 6. С. 32–68.
27. Василевська Т. Е. Публічні інтелектуали: в пошуках призначення. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. Київ, 2018. Вип. 1 (93). С. 281–292.
28. Верменич Я. Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації / наук. ред. В. А. Смолій ; НАН України, Інститут історії України. Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. Київ, 2012. 284 с.
29. Вернік Ю. Біографічні словники у світлі розвитку інформаційних технологій. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2010. Вип. 28. С. 520–528.
30. Вернік Ю. В. Світовий досвід представлення інформаційних біографічних систем у глобальній мережі. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації* : матеріали Міжнар. наук. конф. (6–8 жовт. 2020 р.). Київ, 2020. С. 454–457.

31. Винниченко В. Щоденник = Diary : [у 4 т.] / Канад. ін-т укр. студій, Коміс. УВАН у США для вивч. і публ. спадщини В. Винниченка. Едмонтон ; Нью-Йорк : [КІУС, УВАН], 1980. Т. 1 : 1911–1920 рр. 450 с.
32. Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) та ін. Київ, 2016. 272 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002121>.
33. Войтович Л.В., Целуйко О. П. Генеалогія [Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 2] : навч. посіб. Львів : СПД Синчук В. В., 2008. 118 с.
34. Володимир Винниченко — Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог (1911–1918 роки) / упоряд., вст., комент. та прим. Н. Миронець. Дрогобич : Коло, 2012. 288 с.
35. Володимир Винниченко: таємниці кохання. Хронологія інтимів: документальна розповідь. Київ : Ярославів Вал, 2013. 256 с.
36. Воскобойнікова-Гузєва О. Цифрова гуманітаристика в системі вищої освіти Канади. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 2. С. 58–62. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2019.2.5862>
37. Гальчинський А. С. Кучма-Президент. Десять років системних перетворень. Київ : Либідь, 2018. 416 с.
38. Ганкевич В. Ю. Ісмаїл Гаспринський — міський голова Бахчисараю. Сімферополь : Доля, 2011. 301 с.
39. Генеалогія. *Специальные исторические дисциплины* : уч. пос. / В. Замлинский, М. Дмитриенко, Т. Балабушевич и др. Київ : НМК ВО, 1992. С. 79–87.
40. Голинський М. Спогади / упоряд. Г. Тихобаєва [та ін.]. Львів : Апріорі, 2006. 616 с. : іл.
41. Головка В. «Владу створюють...». Політична біографія Леоніда Кучми / відп. ред. В. Смолій ; НАН України, Інститут історії України. Київ, 2018. 242 с.
42. Голубович І. В., Крижановська Т. О. Ірина Яківна Матковська: начерки до портрету в манері сфумато. *Україн-*

- ська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. досліджень. Київ, 2020. Вип. 20. С. 55–67. doi.org/10.15407/ub.20.055.
43. Горак Р. Кинути каменем: есеї про Ірину Вільде. Львів : Апріорі, 2016. 540 с.
 44. Господи, Ти відкриєш уста мої... Йосиф Зісельс у розмовах з Ізою Хруслінською. Київ : Дух і Літера, 2017. 392 с.
 45. Грицак Я. Звідки нам брати сили. *Що дасть нам силу? Есеї українських інтелектуалів на фокус-тему українського ПЕН 2019/2020* / упоряд. Т. Терен. Київ : Дух і Літера, 2020. С. 139–144.
 46. Грінченко Г. Г., Реброва І. В., Романова І. М. Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусії, Росії та України). *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 172–187.
 47. Гусарчук Т. В. Артемій Ведель. Постаць митця у контексті епох : [монографія]. Київ : Муз. Україна, 2019. 2-ге вид., випр. і допов. 766, [33] с. : кольор. іл., фот., муз. тв.
 48. Гедройць Є. Автобіографія у чотири руки / упоряд. та післям. К. Пом'ян ; пер. з польс. Л. Лисенко. Київ : Дух і Літера, 2015. 400 с. (Серія «Бібліотека спротиву. Бібліотека надії»).
 49. Дашкевич Я. Дослідницькі проблеми української генеалогії. *Знак*. 1995. № 9. С. 6–7.
 50. Деревінський В. Ф. В'ячеслав Чорновіл. Харків : Клуб сімейн. дозвілля, 2017. 256 с. (Історія нескорених).
 51. Джадт Т. Інтелектуали і демократія. *Критика*. 2012. Число 9–10 (179–180). С. 35.
 52. Джадт Т., Снайдер Т. Роздуми про двадцяте століття / пер. з англ. П. Грицака. Львів : Човен, 2019. 384 с.
 53. Дзеркало : Драматична поема Лесі Українки «Оргія» і роман Володимира Винниченка «Хочу!» / упоряд. В. Панченко. Київ : Факт, 2002. 317 с. : портр. (Літературний проект «Текст + контекст»).
 54. Євген Чикаленко, Володимир Винниченко. Листування. 1902–1929 роки / упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. Київ : Темпора, 2010. 448 с.

55. Жигун С. В. Роман Юрія Тиса «На світанку» як біофікція. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2021. Вип. 21. С. 231–242.
56. Жолдак Б. Під зіркою Лукаша. Київ : Дух і Літера, 2018. 318, [1] с. : іл. (Постаті культури).
57. Жулинський М. Г., Сліпушко О. М. Віктор Ющенко: Випробування владою. Харків : Фоліо, 2005. 415 с. (Серія «Історичне досьє»).
58. Загоруйко Н. А. «Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською»: модифікація жанру інтерв'ю. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 262–268. doi.org/10.1016/j.phpro.2014.08.170.
59. Зборовська Н. В. Так казав Заратустра : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с. (Серія «Альма-матер»).
60. Зелінська А. Типологічна класифікація біографічних видань. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 1. С. 25–29.
61. Зинькевич Е. С. Симфонические гиперболы. О музыке Евгения Станковича : [монографія]. Ужгород : Ліра, 2002. 208, [8] с. : фот.
62. Івченко Л. В. Реконструкція нотної колекції графа О. К. Розумовського за каталогами XVIII сторіччя / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2004. 644 с. (З історії музичної спадщини України).
63. Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) та ін. Київ, 2019. 364 с.
64. Калакура Я. С. Національна пам'ять: історіографічний контекст. *Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять* : зб. наук. пр. Вип. 4. Київ : Пріоритети, 2012. С. 30–41.
65. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття : [монографія]. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 1164 с.

66. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 317 с.
67. Кизилова В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття : монографія. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2013. 399 с.
68. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*. Київ–Львів : Критика, 2007. Ч. 11. С. 7–24.
69. Композитор Леонід Грабовський: бесіди, статті, матеріали / ідея, уклад., передм., заг. ред., ком. О. Щетинського. Харків : АКТА, 2017. 780 с. : іл., нотн. іл.
70. Копанєва В. Становлення цифрової гуманітаристики. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 6. С. 42–45.
71. Копиця М. Д. Епістологія в лабіринтах музичної історії : монографія : [до 100-річчя Національної музичної академії імені П. І. Чайковського]. Київ : Автограф, 2008. 528 с.
72. Костенко Л., Симоненко Т., Жабін О. Цифрова гуманітаристика в бібліотеці: від е-каталогу до наукометрії. *Бібліотечний вісник*. 2018. № 4. С. 3–9.
73. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба : дослідження, критика, полеміка. Нью-Йорк, 1980. 285 с.
74. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ : ПАРАПАН, 2003. 240 с.
75. Кузик В. Леонтовичезнавство. Новий простір наукового пошуку. *Музика*. 2018. № 1. С. 35–38.
76. Кульчицький С. В., Солдатенко В. Ф. Володимир Винниченко. Київ : Альтернативи, 2005. 376 с.
77. Лавринович Л. Біографічний час митця в сучасній художній прозі («Маски опадають повільно» С. Процюка, «Бути Босхом» А. Корольова). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2014. № 19. С. 75–80.
78. Логинова Н. А. Некоторые итоги развития биографического метода психологии в ХХ веке. *Методология и история психологии*. 2006. Т. 1, Вып. 2. С. 67–81.

79. Локальна історія : Мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України. URL: <http://localhistory.org.ua/pro-proekt/>.
80. Лотман Ю. М. Биография — живое лицо. *Новый мир*. 1985. № 2. С. 230–231.
81. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры / Ю. М. Лотман. Избранные статьи : в 3 т. Том I : Статьи по семиотике и топологии культуры. Таллинн : Александр, 1992. С. 76–89.
82. Лунина А. Композитор — маленькая планета. Київ : Дух і Літера, 2013. 736 с. ; іл.
83. Лунина А. Композитор в зеркале современности : в 2 т. Київ : Дух і Літера, 2015. 504 с. (Т. 1) ; 472 с. (Т. 2).
84. Любовець Н. Українські мемуари в сучасному інформаційному просторі. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 37. С. 602–615.
85. Любовець Н. І. Сучасні трансформації мемуарного простору: загальний і локальний вимір. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2020. Вип. 20. С. 174–191. doi.org/10.15407/ub.20.172.
86. Любовець Н. І. Мемуари як складова електронних ресурсів бібліотек: світовий досвід та перспективи створення вітчизняного електронного ресурсу «Українська мемуаристика». *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2013. Вип. 10. С. 417–43.
87. Любовець Н. І. Мемуарний потенціал ресурсів бібліотечного краєзнавства. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2015. Вип. 12. С. 359–376. doi.org/10.15407/ub.12.359.
88. Любовець Н. І. Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2016. Вип. 13. С. 28–50. doi.org/10.15407/ub.13.028.
89. Любовець Н. І. Видавничі серії українських мемуарів у контексті соціальних комунікацій. *Українська біографістика =*

- Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2020. Вип. 19. С. 101–120. doi.org/10.15407/ub.19.101.
90. Любовець Н. І. Сучасні трансформації мемуарного простору: загальний та локальний виміри. *Українська біографістика* = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2020. Вип. 20. С. 174–191. <https://doi.org/10.15407/ub.20.172>
91. Ляшко С. М. Автобіографічні джерела Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933) Всеукраїнської академії наук : До 100-річчя Національної академії наук України. Київ : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2018. 532 с.
92. Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності / упоряд.: Т. Ковтунович, Т. Привалко ; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : К.І.С., 2015. 320 с.
93. Майдан від першої особи. Регіональний вимір / Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : К.І.С., 2017. Вип. 3 : [у 2 ч.], ч. 1 : Автономна Республіка Крим — Луганська область / [уклад.: О. Білобровець та ін. ; відп. ред. Т. Привалко]. 2017. 415 с. : іл. (Майдан: усна історія : проєкт).
94. Майдан від першої особи. Регіональний вимір / Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : К.І.С., 2017. Вип. 3 : [у 2 ч.], ч. 2 : Львівська — Чернігівська області / [уклад.: Г. Боднар та ін. ; відп. ред. Т. Привалко]. 2018. 431 с. : іл. (Майдан: усна історія : проєкт).
95. Макарова М. В. Типи міжпоколінної комунікації як механізму соціокультурної спадкоємності. *Питання культурології*. 2019. Вип. 36. С. 205–212. doi.org/10.31866/2410-1311.35.2019.188810
96. Маринович М. Розмова друзів та однодумців / Господи, Ти відкриєш уста мої... Йосиф Зісельс у розмовах з Ізою Хруслінською. Київ : Дух і Літера, 2017. С. 9–14.
97. Марченко Н. П. Соціокультурні стереотипи в новітній українській біографіці для дітей. *Українська біографістика* = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2011. Вип. 8. С. 149–174.

98. Марченко Н. П. Біографічна інформація у виданнях для дітей у контексті сучасних завдань біографістики. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2010. Вип. 7. С. 105–144.
99. Марченко Н. П., Патик В. В. «Українська біографістика = Biographistica Ukrainica»: фіксація та трансформація біографічного дискурсу в Україні. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2019. Вип. 17. С. 165–195.
100. Марченко Н. П. Стратегії біографічного письма та дискурс біографіки для дітей і юнацтва в Україні (2014–2019 рр.). *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2019. Вип. 18. С. 173–195. doi.org/10.15407/ub.18.173.
101. Марченко Н. П. Презентація біографічного знання в сучасних українських біографічних виданнях для дітей і підлітків. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. досліджень. Київ, 2020. Вип. 19. С. 53–69. doi.org/10.15407/ub.19.053.
102. Марченко Н.П. Володимир Рутківський: тексти долі : біогр. нарис / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Тернопіль : Навч. книга–Богдан, 2014. 414 с.
103. Матвієнко О., Цивін М. Цифрова гуманітаристика як методологічна основа розвитку ІТ-освіти у вищих навчальних закладах культури. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2018. Вип. 2. С. 26–36. doi.org/10.31866/2617-796x.2.2018.155658.
104. Матійчук О. Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер / ілюстр.: О. Старанчук, О. Грищенко. Чернівці : Видавництво 21, 2019. 56 с.
105. Маценка С. П. Музика як складова біографічного тексту. *Питання літературознавства* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 89. С. 32–33. doi.org/10.31861/pytlit2014.89.029.
106. Мельник В. П. Цивілізаційні запити і наукова раціональність : в кн. : *Наука і цінності людського буття* / [Альчук М.П., Бойченко М.І., Вишинський С.Д. та ін.] ; за заг.

- ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 10–23.
107. Мельник Ю. Світлотіні Степана Процюка: у пошуках виходу з лабіринту. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. 2012. Вип. 11–12. С. 268–272.
108. Менжулін В. І. Історико-філософська біографістика: провідні тенденції та віхи становлення. *Наукові записки НАУКМА*. Т. 115 : Філософія та релігієзнавство. Київ, 2011. С. 18–25.
109. Микола Леонтович — славетний український композитор : біобібліогр. покажч. / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. обл. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад. О. І. Кіз'ян ; ред. С. В. Лавренюк. Вінниця, 2017. 411, [12] с. : фот. (Наші видатні земляки).
110. Михида С. Характер Володимира Винниченка: формування і художня трансформація. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. Вип. 164. Кропивницький : КОД, 2018. С. 147–156.
111. Михида С. П. Психологія творчості: пошук нової методології. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. № 15. С. 104–108.
112. Можаяева Г.В. Digital Humanities: Цифровой поворот в гуманитарных науках. *Гуманитарная информатика* : сб. ст. / под ред. Г. В. Можаяевой. 2015. Вып. 9. С. 8–23. doi.org/10.17223/23046082/9/1
113. Молчанова Т. О. Пианисты-аккомпаниаторы, концертмейстеры, артисты камерного и фортепианного ансамбля : энцикл. Львів : Сполом, 2015. 635 с.
114. Музична україністика: сучасний вимір. До 125-річчя від дня народження Л. М. Ревуцького / ред.-упоряд., авт. передм. та 1-ї статті В. Кузик, відп. секр. А. Кравченко ; НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. Київ, 2014. Вип. 9. 360 с.
115. Муха А. Композитори України та української діаспори. Довідник. Київ : Муз. Україна, 2004. 352 с.

116. Овдійчук Л. Сучасна проза для дітей: жанрово-стильові особливості : зб. ст. Beau Bassin : LAP Lambert acad. publ., 2018. 182 с.
117. Огар Е. Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби) : монографія. Львів : Світ, 2012. 319 с.
118. Олійник Л. Музичний світ Григорія Сковороди. *Музика* : укр. інтерн.-журн. 25 січня 2018. URL: <http://mus.art.co.ua/muzychnyj-svit-hryhoriya-skovorody/>.
119. Панченко В. Будинок з химерами: Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті. Кіровоград, 1998. 271 с.
120. Панченко В. В. Винниченко : Парадокси долі і творчості : Книга розвідок та мандрівок. Київ : Твім інтер, 2004. 287 с.
121. Панченко В. Повість про Миколу Зерова. Київ : Дух і Літера, 2018. 624 с.
122. Папуша О. Дитина — Світ — Література : Формат дослідження. *Сучасні літературознавчі студії*. Вип. 2. Дитина і світ: проблема культурного діалогу : зб. наук. пр. Київ : КНЛУ, 2005. С. 106–111.
123. Пастух Б. Психографія в шатах слова. *Слово і Час*. 2012. № 4. С. 110–114.
124. Печарський А. Нарцисизм і трансформація особистості в житті і творчості В. Винниченка. *Слово і Час*. 2010. № 7. С. 3–14.
125. Поморський Я. Велика зміна: історія перед викликами... Послання ХХ загального з'їзду істориків до істориків Центрально-Східної Європи. *Український історичний журнал*. 2020. № 1. С. 19–30. doi.org/10.33099/2707-1383-2018-30-4-19-31.
126. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / [відп. ред. Л. А. Дубровіна] ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ : [б.в.], 2013. 522 с.
127. Попик В. І. Знакові постаті української історії та культури. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб.

- наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2016. Вип. 14. С. 8–28. doi.org/10.15407/ub.14.008.
128. Попик В. І. Biography — Біографіка — Біографістика — Біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 124–138.
129. Попик В. І. Біографіка української академічної науки у новітніх дослідженнях і публікаціях Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. досліджень. Київ, 2019. Вип. 17. С. 132–150. doi.org/10.15407/ub.17.132.
130. Попик В. І. Біографіка як феномен науки і культури. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. досліджень. Київ, 2020. Вип. 19. С. 15–32. doi.org/10.15407/ub.19.015
131. Попик В. І. Вітчизняна біографіка в умовах трансформацій інтелектуального і духовного життя суспільства. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. досліджень. Київ, 2020. Вип. 20. С. 149–171. doi.org/10.15407/ub.20.149.
132. Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. Одесса : Бондаренко М. А., 2017. 456 с.
133. Почепцов Г. Займімося нарешті майбутнім. *Дзеркало тижня*. 2019. № 27 (13–19 липня). URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/zaumimosya-nareshhti-maybutnim-317245_.html.
134. Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології. *Комунікація*. 2010. № 1. С. 19–26.
135. Прохасько Т. Встань і йди. *Що дасть нам силу? Есеї українських інтелектуалів на фокус-тему українського ПЕН 2019/2020* / упоряд. Т. Терен. Київ : Дух і Літера, 2020. С. 201–207.
136. Процюк С. Інфекція : Жертвопринесення : Тотем. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 562 с.

137. Процюк С. Троянда ритуального болю : роман про Василя Стефаника. Київ : Академія, 2010. 184 с. (Серія «Автографи часу»).
138. Процюк С. В. Маски опадають повільно : роман про Володимира Винниченка. Київ : Академія, 2011. 304 с.
139. Різун В. В. До питання про соціально-комунікаційні наукові проблеми і про наукові проблеми взагалі. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Т. 52. С. 10–17.
140. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 305–314.
141. Розмови про Україну : Ярослав Грицак — Іза Хруслінська / пер. з польс. Б. Матіяш. Київ : Дух і Літера, 2018. 360 с.
142. Середа В., Малес Л. Усна історія як метод і методологія: деякі проблеми створення та інтерпретації усноісторичних джерел. *Україна модерна*. 2007. № 11. С. 159–165.
143. Славінська І. 33 герої укрліт. Харків : Фоліо, 2011. 412 с.
144. Служинська З., Шамеко М. Генеалогія. Львів, 2000. Частина 1 : Побудова, аналіз та застосування родоводів. 202 с.
145. Снайдер Т. Наша недуга. Уроки свободи з лікарняного щоденника / пер. з англ. П. Грицак. Львів : Човен, 2020. 192 с.
146. Снайдер Т. Предмет мого дослідження був абсолютно непрактичний, але цікавий. Я тоді не думав про власну кар'єру / розмовляв О. Гринчук. *Україна Модерна*. 14.11.2017. URL: <https://uamoderna.com/jittepis-istory/snyder>.
147. Стамбол І. І. Політична біографія: сучасний вимір. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2020. Вип. 20. С. 211–227. doi.org/10.15407/ub.20.211
148. Стефанишин М. С. Про час, про себе і про мистецтво : спогади, ст., метод. розроб., рец., відгуки, думки друзів та ін. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 349 с. : портр.
149. Стрільчик Б. А. Функціонування оніричних елементів у «Психобіографічній трилогії» Степана Процюка. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. Івано-Франківськ, 2015. № 2. С. 536–542.

150. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. 4-е вид. Київ : Дух і Літера, 2018. 377, [50] с. : іл., фот. (Серія «Бібліотека спротиву, Бібліотека надії»).
151. Таллер М. Дискусии вокруг «Digital Humanities». *Историческая информатика. Информационные технологии и математические методы в исторических исследованиях и образовании*. 2012. № 1. С. 5–13.
152. Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII — початок XXI ст.) : монографія / НАН України, Інститут історії України. Київ : СтилоС, 2006. 284 с.
153. Томазов В. Генеалогія історична. *Спеціальні історичні дисципліни* : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. Томазов, М. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 123–131.
154. Томазов В. Родовід. Як знайти своє коріння. Київ : Мистецтво, 2020. 80 с. : іл.
155. Томпсон П. Голос пришлого. Устная история / пер. с англ. М. : Весь мир, 2003. 367 с.
156. Торкут Н. М., Марінеско В. Ю. Біографістика як метажанр: спроба теоретико-літературної ідентифікації феномена. *Держава та регіони*. Серія : Гуманітарні науки. 2014. № 4. С. 4–11.
157. Тримбач С. Олександр Довженко: Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часопросторі. Вінниця : Глобус-Прес, 2007. 800 с. (Серія «Студія 1+1»).
158. Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського / упоряд. М. Дмитрієнко, С. Попович, В. Томазов та О. Ясь. Київ : [б.в.], 1996. 165 с.
159. Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською / пер. Дз. Матіяш. Київ : Комора, 2014. 408 с.
160. Українські співаки у спогадах сучасників / авт.-упоряд. І. Лисенко. Київ ; Львів ; Нью-Йорк : Рада ; М. П. Коць, 2003. 780 с.

161. Усна історія сучасної війни: погляд на три роки назад. *Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки)* / за ред. В. Мільчева та В. Мороко. Вип. 3. Київ, 2017. С. 9–16.
162. Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. вид. 2-ге. Київ : Дух і Літера, 2017. 368 с. (По-статі культури).
163. Ханенко-Фрізен Н. У пошуках суб'єкта. Усна історія у плюральному світі. *У пошуках власного голосу : Усна історія як теорія, метод та джерело* : зб. наук. ст. / за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків : Торгсін плюс, 2010. С. 11–24.
164. Черниш А. Є. Біографічні романи С. Процюка в інтертекстуальному вимірі. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 3. С. 309–316.
165. Чікарькова М. Цифрова гуманітаристика у сучасних вищих навчальних закладах: західний та український досвід впровадження. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 23, Т. 3. 2019. С. 168–172. doi.org/10.24919/2308-4863.3/23.166830.
166. Шаповал М. Інтертекст у світлі рампи : Міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми : монографія. Київ : Автограф, 2009. 352 с.
167. Шаповал М. Художня біографія інтелектуала у драматургії С. Росовецького. *Синopsis: текст, контекст, media* : [електрон. журн.]. 2020. Т. 26, № 1. С. 1–10. doi.org/10.28925/2311-259x.2020.1.1.
168. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли. Київ : Пульсари, 2008. 525 с. (Серія «Українці у світовій цивілізації»).
169. Шимановські, Блюменфельди, Нейгаузи: музичні родини на перехресті культур. Колективна монографія / ред.-упоряд. О. І. Полячок. Кропивницький : Лисенко В. Ф., 2019. 664 с. : іл.
170. Щепакін В. М. Музична культура Сходу і Півдня України другої половини ХІХ — початку ХХ століть: європейські виміри : монографія / В. М. Щепакін ; М-во культури

- України, Харків. держ. акад. культури. Харків : Панов А. М., 2017. 479 с. : фот.
171. Щоденник Майдану. Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах : [зб. спогадів] / [упоряд.: Т. Ковтунович, Т. Привалко] ; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : Фенікс, 2016. 302 с.
172. Якубовська М. Г., Масі Н. І. Еволюція соціальних комунікацій: становлення нової культурної реальності. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2019. № 2. С. 131–136. doi.org/10.32461/2409-9805.2.2019.175933.
173. Яремчук В. Нові напрями світової історичної думки та соціальний двигун історіописання в сучасній Україні. *Scriptorium nostrum* : електрон. іст. журн. Херсон. 2017. № 2 (8). С. 130–138.
174. Ярошенко І. В. Музичне краєзнавство Західної України ХІХ–ХХ століть: професійно-хорове мистецтво Буковини : навч. посіб. Київ : Білий Тигр, 2015. 219 с. : портр.
175. Ясь О. Багатоликий Микола Костомаров / заг. ред. і вступ. слово В. Смоля. Київ : Либідь, 2018. 304 с.
176. Alkestrand M., Owen Ch. A Cognitive Analysis of Characters in Swedish and Anglophone Children's Fantasy Literature. *International Research in Children's Literature*. Edinburgh, 2018. Vol. 11. Is. 1. P. 65-79. doi.org/10.3366/ircl.2018.0254.
177. Australian Political Lives: chronicling political careers and administrative histories / eds.: Tracey Arklay, John Nethercote, John Wanna. Canberra : ANU E Press, 2006. 144 p. doi.org/10.22459/APL.10.2006.
178. Bader B. Persons of Interest: The Untold Rewards of Picture Book Biographies. *The Horn Book Magazine*. 2013. Vol. 89. Is. 5. P. 11-18.
179. Bal M. Autotopography: Loise Bourgeois as Builder. *Biography*. 2002. Vol. 25, No. 1. P. 180-202. doi.org/10.1353/bio.2002.0002/.
180. Bernad A. Z., Kaiser M. The Biographical Formula: Types and Dimensions of biographical networks. *Proceedings of the Second Conference on Biographical Data in a Digital World 2017 (6.9–7.9, 2017)*. Vienna, 2017. doi.org/10.17613/M61V5BD0G.

181. Bird E. History Has Its Eyes on Her. Biographies of women are a hot trend in children's publishing. *School Library Journal*. 2018, January 20. URL: <https://www.slj.com/?detailStory=history-eyes-biographies-women-hot-trend-childrens-publishing>.
182. Boyer A. Remy de Gourmont: L'écriture et ses masques. Paris : Honoré Champion, 2002. 411 p.
183. Cannadine D. British National Biography And Global British Lives: From The DNB To The ODNB – And Beyond? *True Biographies of Nations?*: The Cultural Journeys of Dictionaries of National Biography ; ed. by K. Fox. Canberra : ANU Press, The Australian National University, 2019. P. 193-208. doi. [org/10.22459/TBN.2019.10](https://doi.org/10.22459/TBN.2019.10).
184. Carver T. Methodological Issues in Writing a Political Biography. *Journal of Political Science*. 1992. Vol. 20, No. 1. P. 3-13.
185. Garraty J. A. The Nature of Biography. New York : Alfred A. Knopf, Inc., 1957. 289 p.
186. Goolam V. Chota Motala. The Making of a South African Political Biography. *Politikon*. 2019. Vol. 46, Is. 2. P. 175-191. doi.org/10.1080/02589346.2019.1611219
187. Hutcheon L. The Politics of Postmodernism. 2 nd ed. London ; New York : Routledge, 2002. 232 p. doi. [org/10.4324/9780203129876](https://doi.org/10.4324/9780203129876)
188. Kendall P. The Art of Biography. New York ; Norton. 1965. 158 p.
189. Kiefer B., Tyson C. Charlotte Huck's Children's Literature : A Brief Guide. 2 ed. New York : McGraw-Hill, 2013. 416 p.
190. Klein C. Einleitung: Biographik zwischen Theorie und Praxis. Versuch einer Bestandsaufnahme. *Grundlagen der Biographik. Theorie und Praxis des biographischen Schreibens* ; eds. C. Klein . Stuttgart Weimar : J. B. Metzler, 2002. P. 1-22. doi. [org/10.1007/978-3-476-02884-6_1](https://doi.org/10.1007/978-3-476-02884-6_1)
191. Кувбры Z. Psychobiography as a method. The revival of studying lives: New perspectives in personality and creativity research. *Europe's Journal of Psychology*. 2011. Vol. 7. No 4. P. 739-777. doi.org/10.5964/ejop.v7i4.162.

192. Kremaric D., Nelson S. C., Roberts A. Studying Leaders and Elites: The Personal Biography Approach. *Annual Review of Political Science*. 2020. Vol. 23. P. 133-151. doi.org/10.1146/annurev-polisci-050718-032801
193. Liu H. Indonesia – Indonesian Political Biography: In Search of Cross-Cultural Understanding / ed. by A. McIntyre. Clayton, Victoria : Centre of Southeast Asian Studies, Monach University, 1993. Pp. xxi, 327, ill. *Journal of Southeast Asian Studies*. 1995. Vol. 26, Is. 2. P. 445-447. doi.org/10.1017/S002246340000727X
194. Lukenbill W. B. Biography in the Lives of Youth: Culture, Society, and Information. Westport : Libraries Unlimited, 2006. 276 p.
195. Marchand Ph. Lost Art of Political Biography : [SA2 Edition]. *Toronto Star*. 1993. Nov 13. P. J1.
196. O'Brien P. K. Political Biography: A Polemical Review of the Genre. *Biography*. 1998. Vol. 21, No. 1. P. 50-57. doi.org/10.1353/bio.2010.0058
197. Pimlott B. The Future of Political Biography. *Political Quarterly*. 1990. Vol. 61, Is. 2. P. 214-224. doi.org/10.1111/j.1467-923X.1990.tb00812.x.
198. Reassembling and Enriching the Life Stories in Printed Biographical Registers: Norssi High School Alumni on the Semantic Web / Hyvonen Eero, Leskinen Petri, Heino Erkki [and other]. In *Language, Technology and Knowledge. First International Conference, LDK, June 19–20, 2017*. Galway, Ireland, 2017. 396 p. doi.org/10.1007/978-3-319-59888-8_9.
199. Reinert M., Ebneith B., Reinert M. Interfaces: Accessing Biographical Data And Metadata. In *CEUR Workshop Proceedings*. 2018. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2119/paper1.pdf>.
200. Renders H. The Personal in the Political Biography. *Theoretical Discussions of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing* / eds.: Hans Renders, Binne de Haan. Netherlands : Brill, 2014. P. 216-221. doi.org/10.1163/9789004274709_018.

201. Rhodes R. A. W. Theory, Method and British Political Life History. *Political Studies Review*. 2012. Vol. 10, Is. 2. P. 162-166. doi.org/10.1111/j.1478-9302.2011.00236.x.
202. Rose G. Visual Methodologies : An Introduction to the Interpretation of Visual. 2nd ed. London ; Thousands Oaks ; New Delhi : SAGE Publications, 2007. 304 p.
203. Six Degrees of Francis Bacon: A Statistical Method for Reconstructing Large Historical Social Networks / Christopher N. Warren, Daniel Shore Jessica Otis [and other]. *Digital Humanities Quarterly* (DHQ). 2016. Vol. 10. N 3. URL: <http://digitalhumanities.org/dhq/vol/10/3/000244/000244.html>
204. Smith S. Autobiographical Discourse in the Theaters of Politics. *Biography*. 2010. Vol. 33. No. 1. P. V-XXVI. doi.org/10.1353/bio.0.0149
205. Smoleński P. Szcze ne wmerła i nie umrze. Rozmowa z Jurijem Andruchowyczem. Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2014. 176 s.
206. Sparrow B. Why Would a Political Scientist Write a Biography? *Perspectives on Politics*. 2016. Vol. 14. Is. 4. P. 1101–1111. doi.org/10.1017/S1537592716003078
207. The Routledge International Handbook on Narrative and Life History / eds.: I. Goodson, A. Antikainen, P. Sikes, M. Andrews. London : Routledge, 2017. 666 p. doi.org/10.4324/9781315768199
208. Yakovlyeva V. Children’s Agency in Remembering: An Intergenerat Ional Approach to Social Memory. *Bringing Children Back into the Family: Relationality, Connectedness and Home*. Bingley, UK : Emerald Publishing Limited, 2020. Vol. 27. Sociological Studies of Children and Youth. P. 57-71. doi.org/10.1108/S1537-466120200000027005.
209. Zambrzycka M. Autobiografia w świecie cyfrowym. Projekt autobiograficzny Ja, Nina Janiny Sokołowej. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біоґр. дослідж. Київ, 2020. Вип. 20. С. 135–148.

UDC 930.2: 929] (477) “20”

Ukrainian biography of the XXI century: a mosaic of contexts and forms: a collective monograph / National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine ; Editorial Board: V. I. Popyk (Ed. In Chief) and others. Kyiv, 2021. 400 p.

ISBN 978-966-02-9763-0 (Print)

ISBN 978-966-02-9764-7 (Online)

The collective monograph of the Institute of Biographical Research of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is dedicated to the analysis of the current state, achievements and unresolved problems, tasks and defining trends in the development of the national biography as an information and communicative resource in political and sociocultural transformations of the Ukrainian society. It is the result of recent work aimed at understanding the place, significance and role of modern Ukrainian biography – an important and striking phenomenon of the national science and culture in the intellectual and spiritual life of society, which under the influence of establishing the European civilizational choice of Ukraine, follows the path of significant qualitative transformations, in particular through overcoming the stereotypes of the post-Soviet era and profound mastering the experience and achievements of the world humanitarian studies.

The monograph analyzes a number of new, essential aspects of the current state of the national biography, its achievements and unresolved problems, tasks and defining trends of further development. It is based on developments in the most relevant areas of research, completed within the planned research topic “Biography and biobibliography as an information and communication resource in the socio-political and cultural transformations of Ukrainian society” (2019-2021), as well as initiative developments of scientists, in particular through the grant support of foreign research institutions and organizations.

The theoretical provisions and methodological recommendations formulated in the monograph are addressed to researchers-biographers, publishing and information workers, librarians, as well as representatives of public centers – all those involved in biographical research, integration and dissemination of cultural information and biographical knowledge.

УДК 930.2:929](477)”20”

Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) та ін. Київ, 2021. 400 с.

ISBN 978-966-02-9763-0 (друковане видання)

ISBN 978-966-02-9764-7 (електронне видання)

Колективна монографія Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячена аналізу сучасного стану, здобутків і невирішених проблем, завдань і визначальних тенденцій розвитку вітчизняної біографіки як інформаційно-комунікативного ресурсу в умовах політичних і соціокультурних трансформацій українського суспільства. Вона є підсумком здійснених упродовж останніх років напрацювань, спрямованих на осмислення місця, значення та ролі сучасної української біографіки — важливого і яскравого явища вітчизняної науки й культури в інтелектуальному та духовному житті суспільства, яке під впливом утвердження європейського цивілізаційного вибору України прямує шляхом значущих якісних трансформацій, зокрема через подолання стереотипів пострадянської доби, глибокого освоєння досвіду й досягнень світової гуманітаристики. У монографії проаналізовано низку нових, суттєво важливих граней сучасного стану вітчизняної біографіки, її здобутків і невирішених проблем, завдань та визначальних тенденцій подальшого розвитку. В її основу покладено розробки з найбільш актуальних напрямів дослідницької проблематики, завершені в межах планової теми НДР «Біографіка та біобібліографія як інформаційно-комунікативний ресурс в умовах суспільно-політичних і культурних трансформацій українського суспільства» (2019–2021 рр.), а також ініціативні напрацювання науковців, зокрема здійснені завдяки грантовій підтримці зарубіжних наукових установ та організацій.

Сформульовані в монографії теоретичні положення та методичні рекомендації адресовані дослідникам-біографістам, працівникам видавничої й інформаційної сфери, бібліотекарям, а також представникам громадських осередків — усім, хто причетний до справи біографічних досліджень, інтеграції й поширення культурологічної інформації та біографічних знань.

Наукове видання

**УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІКА ХХІ СТОЛІТТЯ:
МОЗАЇКА КОНТЕКСТІВ І ФОРМ**

Колективна монографія

Попик Володимир Іванович –
відповідальний редактор

О. В. Плющик – *літературна редакція*

О. А. Михайлець – *оригінал-макет*

В. В. Волинська – *дизайн обкладинки*

Підписано до друку 19.11.2021.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 23,25. Обл.-вид. арк. 18,3

Наклад 200 прим. Зам № 24

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

